STUDIER FRA
SPROG- OG OLDTIDSFORSKNING
UDGIVNE AF
DET PHILOLOGISK-HISTORISKE SAMFUND

Nr. 72

TIMOTHEOS
PERSERNE

DEN GRÆSKE NOMOSPOESI

AF

AUGUST HERTEL

KØBENHAVN 1907
FORLAGT AF TILLGE'S BOGHANDEL
I. COHENS BOGTRYKKERIER
• GEORG A. BACH •

XVII. Bind (Aargang 1907) 1. Hæfte.

Fortegnelse over de hidtil udkomne Hæfter

af

Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning.

Hvert Hæfte sælges særskilt og danner et afsluttet Hele. Aarlig udgives c. 15 Ark til Subskriptionspris 3 Kroner. De 15 Ark udgøre et Bind, hvortil et fælles Titelblad leveres. Subskription modtages i Bogladerne.

Nr.

1. **Gjenoplivelsen af Studiet af Græsk.** Af **J. L. Heiberg.**
2. **Kvindespørgsmaalet i det gamle Athen.** Af **J. L. Heiberg.**
3. **Den store Sphinx ved Gizeh.** Af **H. O. Lange.**
4. **Fremskridt i Sproget.** Af **Otto Jespersen.**
5. **Lukianos: Timon eller Menneskehaderen.** Ved **M. C. Gertz.**
6. **Rasaváhiní** i Udvalg. Af **Dines Andersen.**

Nr. 1—6 udgør **I. Bind** (1891), oprindelig Pris 3 Kr., nedsat Pris Kr. 1,50.

7. **Aphorismer om Hippokrates.** Af **J. L. Heiberg.**
8. **Aristoteles: Athens Forfatningshistorie.** Ved **K. Hude.**
9. **En Theaterforestilling i Middelalderen.** Af **Kristoffer Nyrop.**
10. **Lukianos: Gudesamtaler, Samtaler i Havet, Menippos's Rejse til Underverdenen.** Ved **M. C. Gertz.**
11. **Et mislykket Renaissancetilløb.** Af **J. L. Heiberg.**

Nr. 7—11 udgør **II. Bind** (1892), oprindelig Pris 3 Kr., nedsat Pris Kr. 1,50.

12. **Chaucers Liv og Digtning.** Af **Otto Jespersen.**
13. **Molière og hans Modstandere 1662—1664.** Af **Kr. Sandfeld Jensen.**
14. **Sophokles: Antigone.** Oversat af **Thor Lange.**
15. **Horats: Udvalgte Oder.** Ved **J. Valentiner.**

Nr. 12—15 udgør **III. Bind** (1893), oprindelig Pris 3 Kr., nedsat Pris Kr. 1,50.

STUDIER

FRA

SPROG- OG OLDTIDSFORSKNING

UDGIVNE

AF

DET PHILOLOGISK-HISTORISKE SAMFUND

SYTTENDE BIND

AARGANG 1907

KØBENHAVN
FORLAGT AF TILLGE'S BOGHANDEL
1907

J. COHENS BOGTRYKKERI
(GEORG A. BACH)

INDHOLD

AF

SYTTENDE BIND

STUDIER FRA
SPROG- OG OLDTIDSFORSKNING
UDGIVNE AF
DET PHILOLOGISK-HISTORISKE SAMFUND

Nr. 72

TIMOTHEOS

PERSERNE

DEN GRÆSKE NOMOSPOESI

AF

AUGUST HERTEL

KØBENHAVN 1907
FORLAGT AF TILLGE'S BOGHANDEL

J. COHENS BOGTRYKKERI
(GEORG A. BACH)

Udviklingen af den græske lyrik er i langt højere grad, end man plejer at tænke sig, afhængig af og knyttet til musikkens historie. Det maa i hvert fald anses for det normale, at digteren enten samtidig digtede ord og melodi eller tilpassede ordene til en allerede foreliggende melodi. Det ældste overleverede versemaal er som bekendt det episke eller hexametret, men ogsaa dette har været foredraget under ledsagelse af citharen; ved de episke digte har man rimeligvis nøjedes med at anslaa nogle akkorder før foredragets begyndelse og paa særlig pathetiske steder, derimod er de saakaldte homeriske hymner, der er skrevet paa samme versemaal, sikkert blevet foredraget til uafbrudt musikalsk ledsagelse.

Rundt om baade i Iliaden og i Odysseen finder vi imidlertid ogsaa hentydninger til en anden slags poesi, dels religiøs, dels verdslig f. e. ved bryllupper og vinhøst; ved denne sidste lejlighed beskrives, hvorledes en dreng midt i de hjemvendende arbejderes tog spiller paa den klarttonende lyre og synger „linossangen" dertil; de andre følger dansende efter. Ogsaa om Musernes og Sirenernes sang ved Homer at berette, ligesom der flere gange nævnes forsangere.

Den verdslige lyrik har nu aldrig faaet nogen større litterær betydning, derimod har den religiøse udviklet sig stærkt, og navnlig stammer dramaet og komedien herfra. At fejre guderne med sang og dans er altid

faldet det primitive menneske naturligt, og det ligger i sagens natur, at der maa have været noget, der blev foredraget af en enkelt, andet, der blev sunget af alle de tilstedeværende. Efterhaanden som imidlertid musikken udviklede sig, og kravene til en kunstnerisk udførelse baade af sangen og af dansen steg, har man indskrænket tallet paa de aktive deltagere til et mindre, forud instrueret antal: koret. Hermed er vejen aabnet for en mængde forskellige former af denne oprindelige kultushandling. Dramaet og komedien udgaar saaledes fra en vekselsang mellem korføreren og koret; derefter har man indført flere personer, hvorved den egentlige dialog er opstaaet. Det oprindeligere trin repræsenteres af dithyramben og nomospoesien.

Om formerne for disse har vi indtil for ganske nylig været ret uvidende, idet vi udelukkende var henvist til spredte bemærkninger hos grammatikerne og ganske ubetydelige, ofte endda usikre, fragmenter. De sidste aars papyrusfund har nu bragt os langt nærmere til forstaaelsen, end vi tidligere kunde haabe. 1896 kom et exemplar af Bacchylides' digte til London fra Ægypten, hvor det var fundet af nogle indfødte; og af disse digte angives nogle udtrykkelig som dithyramber. Seks aar efter lykkedes det det tyske orientselskab at fremdrage en nomos af Timotheos.

Om oprindelsen til *den græske nomos* kan det med sikkerhed kun siges, at den er udgaaet fra musikken. Teksten er det underordnede, og forfatteren er først og fremmest komponist, ligesom han selv foredrog sine kompositioner. Der skelnes skarpt mellem aulodiske nomer for fløjte og kitharodiske for citharen, men begge arter er tidlig indgaaet som led i de store fester. Som grundlægger af den kitharodiske nomospoesi nævnes *Terpandros* fra Antissa paa Lesbos, der sejrede ved Karneerfesten i Sparta aar 675. Han var en dristig

reformator, der efter et almindelig udbredt sagn opfandt den syvstrengede lyre i stedet for den gamle firstrengede og indførte nye rythmer ved siden af den gamle daktyliske. Det første er nu næppe rigtigt, da allerede den homeriske hymne til Hermes lader guden spænde syv strenge paa sin nyopfundne lyre; de fire strenge kan man vist rolig henvise til mythen; det sidste maa forstaas saaledes, at Terpandros brød med det gamle princip, der krævede hexametret anvendt i nomospoesien og til sine nomer benyttede forskelligartede versemaal tildels vistnok hentede fra Thrakien og Lydien, af hvis musik han ogsaa skal have været stærkt paavirket. Der nævnes otte (maaske ti) nomer af ham, og han skal have inddelt dem hver i syv afdelinger, af hvilke de sidste tre: *navle*, *segl* og *epilog* ogsaa tydelig kan erkendes hos Timotheos. Betydelig senere var *Phrynis* fra Mitylene paa Lesbos, der sejrede med en nomos paa Panathenæerfesten 446 og omtales af Aristophanes. Han har været lærer for Timotheos, og Aristoteles siger om ham: „Hvis Timotheos ikke havde været, vilde vi ikke have haft lyriske kompositioner, men hvis Phrynis ikke havde været, vilde Timotheos ikke have været.“ *Timotheos*, om hvem Aristoteles her fælder en saa smigrende dom, var født c. 450 og skal være blevet 90 aar gammel. Han er rimeligvis først optraadt i Athen, hvor han besejrede sin læremester. Vi har et brudstykke af en nomos, hvor Timotheos selv roser sig af denne sejr:

> Lykkelig var du, Timotheos, da herolden
> sagde: Timotheos fra Milet har sejret
> over ionerbøjeren[1]) Kamons søn[2]).

---

1) Herved sigtes til Phrynis' forkærlighed for ioniske melodier.
2) Phrynis.

I Athen har Timotheos rimeligvis stiftet bekendtskab med Euripides, som han ogsaa senere traf sammen med hos kong Archelaos i Makedonien, og det er ikke udelukket, at det er hans paavirkning, vi sporer i de senere euripideiske korsange, hvor det rent operamæssige træder stærkt frem. At Timotheos paa musikkens omraade var en dristig reformator, vidste vi ogsaa, før *Perserne* blev fundet, baade af oldtidsforfatteres beretninger og af et fragment af Timotheos selv:

Ej det gamle jeg synger; det ny er tillige det bedre.
Zeus den unge er konge, men fordum herskede Kronos.
Bort med den gamle Muse!

Han har været en produktiv forfatter, der baade har skrevet hymner, dithyramber og nomer, men tidligere havde vi kun ubetydelige fragmenter, der slet ikke gav nogen virkelig forestilling om hans fremstillingsmaade. Saa hændte det i begyndelsen af 1902, at man under udgravninger ved landsbyen Abusir ved Memphis stødte paa en begravelsesplads fra sidste halvdel af fjerde aarhundrede. En del af disse grave har aabenbart været græske, og i en af dem fandt man skelettet af en stor, kraftig Græker, der efter arret i hans pandeskal at dømme har lidt en voldsom død. Liget laa i en gammel ægyptisk trækiste, der aabenbart før har gemt en mumie; ved hovedenden laa en halvt ødelagt læderpung med rester af en svamp, et stykke drejet træ, lidt rustent jern, et par fine sandaler, samt en papyrusrulle, der manglede omslag, og hvis begyndelse var meget medtaget. Det hele blev ført til Berlin, og allerede et Aar efter forelaa der baade en fotograferet faksimileudgave af haandskriftet og en tekstudgave med udførlig indledning og kommentar, begge væsentlig besørgede af U. v. Wilamowitz-Möllendorff. Rent bortset fra ind-

holdet har denne papyrusrulle stor interesse ved at være den ældste græske bog, vi har. Beklageligt er det, at hele begyndelsen mangler, enten den nu er smuldret fuldstændig bort, eller den afdøde af en eller anden grund kun har faaet sidste halvdel med. Ogsaa andre steder er papyrus'en saa ødelagt, at meningen bliver yderst tvivlsom; henimod slutningen er afskriveren tillige blevet træt og har sprunget bogstaver eller hele ord over paa ikke faa steder.

I slutningen af digtet navngiver forfatteren sig som *Timotheos fra Milet*, og der kan da ikke være nogen tvivl om, at vi her har en af hans allerberømteste nomer, *Perserne*, for os. Den har gjort stor lykke i sin tid og har længe været regnet for klassisk. Saaledes fortæller Plutarch, at da Philopömen, lederen af det achæiske forbund, paa Nemeerfesten 207/6 traadte ind i theatret, begyndte netop kitharoden Pylades paa præludiet til Timotheos' Persere med de ord:

Skabende frihedens ry, det herlige, store for Hellas.

Da havde alles øjne vendt sig mod Philopömen.

Endnu to vers af Perserne, der ikke findes i vor papyrus og altsaa har staaet i den tabte begyndelse, er overleverede hos Plutarch:

Undseelsen i ære bør, kampmodets hjælper

og

Se, Ares hersker; guldet frygter Hellas ej.

Begge disse vers stammer aabenbart fra en formaningstale, holdt af en af Hellenernes førere. Det sidste skal være blevet anvendt paa kong Agesilaos, da han efter sine sejre i Lilleasien blev omsværmet af de persiske satraper, der forgæves søgte at vinde ham ved rige gaver. Vi har hermed et holdepunkt for digtets affattelsestid, der maa være før 396, da Agesilaos vendte hjem fra Lilleasien.

Der er imidlertid i vort fragment givet os midler til at bestemme tidspunktet endnu nøjagtigere. Skønt nemlig emnet er søslaget ved Salamis, nævnes ikke blot ikke Themistokles, men ikke engang Athen. Dette kan ikke være tilfældigt, og grunden til denne mærkværdige tilsidesættelse af et folk, hvem selv Thebaneren Pindar i denne sammenhæng yder en ubetinget ros, maa søges i tidsomstændighederne. Gaar vi nemlig ud fra, at Perserne første gang er blevet foredraget c. 400, havde Athen netop den gang sin dybeste fornedrelsesperiode. Alle forbundsfællerne var faldet fra, og navnlig de asiatiske stæder har sikkert følt det som en stor befrielse at slippe for det trykkende atheniensiske overherredømme og har modtaget Spartanerne som befriere. Derfor taler ogsaa Timotheos med største agtelse om disse, skønt de havde vraget hans musik[3]), men i det hele forbavses vi over, hvor lidt hellensk i følelsen dette digt er. At Milesiêren Timotheos ikke fremhævede Athens fortjenester, var endda forstaaeligt, om end smaaligt; men i hele det bevarede stykke omtales Hellenerne egentlig kun i fem(!) vers, hvor det omtales, at de rejste trophæer efter slaget[4]). Ellers er det bestandig fjendernes ulykker og klager, der træder i forgrunden, og her fortjener det at bemærkes, at Perserne selv bestandig behandles med agtelse (de var jo det herskende folk i Lilleasien!), medens Timotheos vender al sin haan mod Myserne, Lyderne, Phrygerne og de andre undertvungne folk. Det er naturligvis muligt, at det har været anderledes i den tabte begyndelse, og de ovenfor citerede vers tyder derpaa, men alligevel er dette forhold betegnende. Den heroiske, begejstrede patrio-

[3]) Vers 219 ff. Versene citeres efter min oversættelse, der omtrent følger den græske tekstudgaves tælling.

[4]) V. 209 ff.

tisme, der inspirerede Æschylos til hans Persere, er denne musikvirtuos fremmed. Han foretrækker den letkøbte pathos, der opnaas ved at skildre mennesker i yderste nød. Fortvivlede klager, rasende trusler, fejg dødsangst, ynkelig tryglen er let at udtrykke i musikken og vil altid henrive det store publikum.

Digtets affattelsestid maa altsaa sættes til c. 400, og hermed stemmer det, at Timotheos, der var født c. 450, betegner sig som hverken ung eller gammel[5]). Ved hvilken lejlighed det først er blevet foredraget, ved vi ikke. At det skulde have været ved Panioniafesten ved Mykale, er højst usandsynligt, netop paa grund af de vers, som man har ment skulde bevise det[6]). Han vilde i saa fald nemlig i slutningsbønnen midt under den krig, hvor Ionerne for sidste Gang søgte at afryste det persiske aag, hvis hans ord gjaldt disse, komme til at ønske sine landsmænd ikke frihed, men fred. Selv om Timotheos selv var saa blottet for patriotisme, var det dog utænkeligt, at hans tilhørere skulde være tilfredse med det, og deres dom — som Timotheos nok kunde forudse — vilde sikkert have bestemt ham til at ende sit foredrag paa en værdigere maade. Det eneste, hvorpaa denne antagelse hviler, er da ogsaa udtrykkene „denne by“ og „dette folk“, men der er ingen grund til at antage, at dette nødvendigvis skulde vise hen til det foregaaende. Imidlertid maa det have været en bekendt by, hvor der holdtes festlege, og Athen og Sparta er udelukket. Naturligvis er der mange byer tilbage at vælge imellem, men prædikatet hellig i forbindelse med anraabelsen af Apollo under navnet Pythios, leder uvilkaarlig tanken hen paa Delphi. Er dette tilfældet, har Timo-

[5]) V. 228. [6]) V. 250 ff.

theos sandsynligvis foredraget denne nomos ved de pythiske lege i aaret 398. Ved senere opførelser rundt om i Hellas har man naturligvis forstaaet „denne“ om vedkommende by.

Jeg nævnte ovenfor, at Timotheos var en dristig reformator. Dette fremgaar ogsaa med stor tydelighed af „seglet“ i denne nomos[7]). Han taler her om en forfølgelse fra Spartanernes side og om „elleve-tonende rythmer og melodier“; det er ogsaa klart, at han samstiller sig med Terpandros, men nogen præcis oplysning faar vi dog ikke. Derimod ledes tanken hen paa et gammelt sagn, der i et under Plutarchs navn overleveret skrift om „Spartanske indretninger“ berettes saaledes: „Hvis nogen overtraadte en regel for den gamle musik, tillod [Spartanerne] det ikke, men ogsaa *Terpandros*, der var den ældste og bedste af de samtidige kitharoder, og som lovsang heroernes bedrifter, ham revsede ephorerne alligevel og ophængte[8]) hans cithar, idet de gjorde gældende, at han havde spændt én streng for mange paa for at frembringe flere toner; thi de satte kun pris paa enkle melodier. Men da *Timotheos* optraadte i væddekampen ved Karneerfesten, tog en af ephorerne en kniv og spurgte ham, fra hvilken ende han skulde skære de strenge af, der var flere end syv.“ Plutarch selv har i sit skrift „Om fremskridt i dyd“ en anden beretning: „Da *Phrynis* foruden de syv strenge havde spændt to paa, spurgte ephorerne ham, om han vilde tillade dem at afskære dem foroven eller dem forneden.“ I sin levnedsbeskrivelse af kong Agis viser han dog, at han ogsaa kender historien om Timotheos, idet han lader Agis sige: „Du roser Ekprepes, som, da han var ephor, afhuggede de to af musikeren Phrynis' *ni*

[7]) V. 215 ff. [8]) I raadhuset (Skias).

strenge, og dem, der gjorde det selvsamme ved Timotheos." Historien har tidlig været udbredt og henført til Timotheos; den forudsættes saaledes i en forfalsket lakonisk folkebeslutning, der senest kan stamme fra første aarhundrede f. Chr. Den begynder med en erklæring om, at Timotheos har „vanæret den gamle Muse"[9]) og fordærver de unge; derefter følger beslutningen: hans cithar skal ophænges og af de *elleve* strenge skal de afskæres, der er over syv. — Det behøver næppe at tilføjes, at man senere fik ophængt en ellevestrenget lyre i Skias i Sparta, hvor Pausanias endnu saa den i andet aarhundrede e. Chr.

Til alt dette er nu for det første at bemærke, at man længe før Timotheos kendte strengeinstrumenter med lige op til tyve strenge. Ved festlegene, hvor digterne kappedes om førsterangen, var derimod den syvstrengede lyre den eneste tilladelige. Hvis derfor virkelig nogen har forsøgt at anvende andre end de autoriserede musikinstrumenter, synes Spartanerne at have haft en vis ret til at protestere. Dernæst maa man indrømme, at alt passer saa godt sammen, at man næppe kan opfatte den reform, hvoraf Timotheos roser sig, som andet end netop en forøgelse af strengenes antal; den ovenfor nævnte fabel behøver derfor ikke at være rigtig, men kan i og for sig godt være det. Af de ovenfor citerede ord af „Spartanske indretninger" kunde man nu let fristes til at tro, at ogsaa de foregaaende vers i Perserne om Terpandros sigtede til en forøgelse i strengenes antal. Timotheos skulde da for at undskylde sig have skudt selve faderen til den doriske musik frem og betegnet ham som en endnu langt dristigere reformator. Han havde saa ovenikøbet tillagt ham ti strenge, medens vi saa, at det ovennævnte

9) Netop de samme ord bruger Timotheos selv v. 224; det er da rimeligt, at falskneren har haft dette sted for øje.

sagn dog kun beskyldte ham for at have brugt otte. Det kunde han dog nok gøre, da Terpandros jo var en rent mythisk person; værre er det, at der i vor tekst blot staar: „han dannede Musen i ti sange“, og at „sange“ skulde betyde strenge, er vist dog en for dristig antagelse, selv hos en Timotheos. Nu har vi ogsaa en beretning hos grammatikeren Pollux, at der eksisterede otte kitharodiske nomer af Terpandros, men at nogle fejlagtig tillagde ham ti. Til disse vildfarende har Timotheos da rimeligvis hørt, og de to tal, ti og elleve, har da ingen indbyrdes forbindelse, men betegner to helt forskellige ting. At han kan skrive „sang“ i stedet for „nomos“, er der aabenbart intet stødende i.

For nu at vende tilbage til den foreliggende nomos, saa mangler altsaa begyndelsen. Antager vi, at den ovenfor nævnte inddeling i syv dele ogsaa gælder paa denne tid, kan vi tydelig erkende epilogen eller slutningsbønnen (v. 250—ud), „seglet“, hvor digteren navngiver sig og taler om sine personlige forhold (v. 215—249) og „navlen“, den egentlige fortælling. Om imidlertid alle de fire første dele er tabt, eller om nogle af dem skal søges i begyndelsen af vort fragment, kan ikke afgøres med vort mangelfulde kendskab til græsk nomospoesi.

Indholdet vil det være overflødigt her at gaa ind paa. Emnet er søslaget ved Salamis 480, og det har det sikkert været lige fra begyndelsen. Men Timotheos har skildret det uden nogen individuelle træk; vi søger forgæves hos ham blot en antydning af de manøvrer, hvorom Herodot beretter, medens der derimod er en mængde træk hentede fra det typiske søslag paa Timotheos' egen tid.

Sproget er gennemgaaende jævnt prosaisk, og af sjældne, digteriske ord er der meget faa. Derimod

vrimler det af dristige ordsammensætninger og metaphorer, tildels af den art, at man kommer til at tænke paa den alexandrinske tids gaadedigte og den islandske skjaldedigtning. En ejendommelig plads i hele den græske litteratur indtager Phrygerens tale v. 162 ff. Det er en blanding af dialektformer og rene barbarismer, hvortil vi ellers ikke har noget sidestykke. Selv Aristophanes har aldrig dristet sig til en saadan naturalisme, naar han har indført barbarer paa scenen; han nøjes enten med et ganske svagt tilløb, eller ogsaa lader han dem tale det rene kaudervælsk. En noget beslægtet figur træffer vi i Euripides' tragedie Orestes, hvor der i en lignende situation optræder en Phryger, der sikkert ogsaa skal opfattes komisk; men dels taler han et meget soigneret græsk, dels har Timotheos i det hele anvendt langt grovere midler for at opnaa komisk virkning. Os forekommer det nærmest smagløst, men der er næppe tvivl om, at det i sin tid har gjort stor lykke.

Ser vi dernæst paa sætningsbygningen, er den ualmindelig mager; med en enkelt undtagelse er alle sætninger forbundet med „og", „men", „thi", „naar", „da", eller „som". Grunden er — forekommer det mig — den, at Timotheos aldeles ikke er digter. Aldrig finder vi et enkelt prægnant udtryk, der i et glimt aabner en digterisk tankefylde for os. Nej, Timotheos udpensler omhyggeligt alle detailler og bruger saa endda dobbelt saa mange ord, som det var nødvendigt. Slagskildringerne er fulde af enkeltheder, men giver os aldeles ingen forestilling om slagets virkelige gang. Fra en vrimmel af pompøst klingende ord frigør der sig et vagt billede af kampgny, sejr og nederlag, og dette er naturligvis blevet understreget af musikken. Æschylos, der i sin tragedie Perserne tildels har benyttet samme emne,

kan med langt færre ord frembringe en ganske anderledes anskuelighed[10]).

Men er Timotheos ikke digter, saa er han i det mindste musiker, og netop flere af de steder, der rent digterisk set er de tarveligste, kan virke helt betagende ved ordenes velklang. Om det er lykkedes mig at faa noget af dette frem i min oversættelse, maa jeg overlade andre at dømme om.

Endnu maa jeg ganske kort berøre *versemaalet*[11]). Det første vers i den hele nomos er et hexameter (se p. 7), saa Timotheos har her holdt sig til den gamle tradition, i de andre to overleverede vers fra den her manglende begyndelse er versemaalet jambisk, og det er det endnu ved begyndelsen af dette fragment. Med v. 77 indtræder derimod andre versemaal, og derefter veksler rythmerne ustandselig, dog saaledes at grundtakten vedbliver at være jambisk. Mange spørgsmaal med hensyn til hele den græske verselære er dog endnu uopklarede, og ogsaa her om Timotheos er der fremsat meget afvigende opfattelser. I en oversættelse er det ganske umuligt nøjagtig at efterligne disse evig vekslende rythmer; det gælder blot om at gribe grundtonen og saa variere den, som det falder naturligt paa vedkommende sprog. Saaledes er f. e. jamberne her behandlede med stor frihed og en mekanisk overførelse heraf vilde fuldstændig ødelægge rythmen for vort øre; jeg har da undertiden (som vi kan gøre paa dansk, derimod ikke godt paa græsk) blandet dem med anapæster, hvorved der opnaas større bevægelighed og afveksling. Letgengivelige versemaal som

---

10) Vi træffer hos Timotheos ikke faa vendinger, der direkte stammer fra Æschylos. Det er naturligt, at en senere digter, der har samme emne, som en saa betydelig forgænger, uvilkaarlig efterligner ham; bevidst er det sikkert ikke.

11) Se anmærkning.

dochmier og glykoneer har jeg derimod bevaret uforandret, højst gjort dem lidt mere regelmæssige (f. e. i hele „seglet“); ogsaa længere rækker af kretiker og choriamber har jeg søgt at gengive (f. e. v. 127 ff.), men her vil en dansk læser dog let kunne opfatte versemaalet anderledes. Hensynet til en letfattelig og ørefaldende rythme er i det hele gaaet forud for den absolute nøjagtighed i efterligningen. I kongetalen (v. 175 ff.), der hos Timotheos fremtræder i en meget kunstig rythme, har jeg kun ganske løst antydet det græske versemaal, til gengæld har jeg benyttet rim. Endelig maa det mærkes, at inddelingen i de mange smaa vers kun er foretaget af praktiske grunde for at lette læsningen. I virkeligheden udgør hvert enkelt afsnit en sammenhængende metrisk række og netop for at betone dette forhold, der meget vel kan efterlignes paa dansk, har jeg ikke skyet at lade et „vers“ slutte midt i et ord. For ikke at støde for meget an mod almindelig sædvane, har jeg dog ladet hver linie slutte med et fuldstændigt ord og blot ved en streg antydet den virkelige adskillelse.

Til slutning skal jeg blot endnu engang betone, at min oversættelse end ikke har tilstræbt at være virkelig poesi; det er en operatekst, der skal virke rent musikalsk. Det gælder originalen, og det vilde være en fejl at lægge mere ind i en oversættelse.

Som nærmere udført i indledningen, mangler begyndelsen, rimeligvis omtrent den første halvdel. Hvor den sammenhængende tekst begynder, befinder vi os midt i søslaget ved Salamis. De første vers er meget usikre, og jeg tør ikke garantere for, at jeg overalt har truffet det rette.

De[1]) tørned sammen brat,
og snablen ridsede
i haarde skibsvæg dybe saar.
Men trindt om fødderne[2]) var lagt
et lansevægtigt bryn[3]) til værn for tænderne[4]).
De tunge bjælker[5]) knuste
med malmbeslaa'de hoved
hver skibets arm, som fyrreskoven fostred[6]).
Men hvis et rorbænkknusende
uventet stød histfra[7]) blev ført,
saa stormed alle sømænd fluks derhen;
og hvis et lyn[8]), mod siden rettet, trued,
saa kasted de sig med et ryk tilbage
og døved slaget med den stærke bov.
Men dem, der drev omkring med brudte lemmer,
saa tovomvundne skrog laa blot[9]),

1) De kæmpende skibe. 2) Aarerne.
3) Herved maa tænkes paa det saakaldte »aarebryn«, en svær bjælke, der laa over aarerne, og som tjente til værn for disse. Se anm.
4) Aaretoldene, sml. v. 102.
5) Maaske de saakaldte »ørebjælker«. Se anm. 6) Aarerne.
7) Fra et fjendtligt skib. 8) Et stød af skibssnablen.
9) Skibene var ombundet med tove for at holde plankerne sammen; naar aarerækken (»lemmerne«) knustes, saas de tydeligt.

dem lagde de øde
ved lynstraalens vælde,
saa de hovedet bøjed
deres smykke berøvet
ved jernhjelmens[10]) kraft.
Og den mandbetvingende, albuomviklede Ares[11])
fløj som blussende ild
fra krigernes haand,
og det luften kløvende staal
bored sig dirrende ind i de fjendtlige lemmer.
Det sused gennem luften med dræbende bly[12])
og med blussende hør, der var viklet
om oksetugtende kæp[13]).
Og blodet damped som til offerfest
for de vingestrækkende drager
med hoved af malm og med sener bespændte[14]).
Og havet med det grønne haar
blev farvet rødt i dyben grund
af de taarer[15]), der drypped fra skibet.
Og jubelskrig og veraab fyldte luften.

Men straks skød atter den barbariske flaade
i uordnet hob mod fjenderne frem

10) Maaske snarere »jernhovedet«; der menes den jernbeslaaede ende af snablen.

11) »Den om albuen viklede krigsgud« er en dristig metaphor for det med en kasterem forsynede spyd.

12) Der menes det svære skyts, der forøvrigt først kom i brug paa den peloponnesiske krigs tid. Se anm.

13) Aabenbart brandpile; den kæp, der tugter okserne er en pigkæp. Naar det her er brugt i stedet for »pil«, er det blot, fordi begge er spidse og saarer.

14) Buerne, der var sammensat af to stykker (almindelig kaldes de horn, her vinger), forbundne paa midten med en metalring.

15) Rimeligvis blod; dog kunde der ogsaa tænkes paa brændende skibsdele, der, idet de falder ned, kaster et luerødt skær over havet. For den første opfattelse taler et af Herodot citeret orakelsvar om Salamis: Med blod skal Ares farve havet rødt.

paa den fiskebefolkede, klippevingede bugt[16]).
En phrygisk[17]) sletteboer,
der ejed mere land, end nogen mand
kan gennemløbe paa en dag,
drev om, idet han pløjede
med benene den vaade mark,
og vildt han slog med armene,
mens vindene ham pisked.
— — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — [18])
Ja en utallig skare saas
til brudne planker klamret fast
paa ilerne[19]) at vogte[20]).
Men naar hist vindens kraft blev brudt,
faldt her den an[21]),
og skumklædt sydende
en ubacchantisk væde[22])
i næringskarret[23]) strømmed ind.
Da nu det salte vand, som op han[24]) spy'de,
fra munden vælded ud,
da truede han vildt[25])
med afsind i sit bryst,
skærende lød hans røst.

---

[16]) Skærene i bugten ved Salamis tænkes at hæve sig ligesom vinger.

[17]) Ordet mangler i vor papyrus.

[18]) Der er her et stort hul i vor papyrus, hvor kun enkelte spredte ord er bevarede. Det synes at fremgaa, at han kæmper for livet, alt imens han anraaber Poseidon, havets gud.

[19]) Timotheos synes her at have brugt et meget sjældent ord for »vindstød«.

[20]) Teksten er endnu her meget usikker, men de enkelte bevarede ord synes at pege i den antydede retning.

[21]) Meningen synes at være, at ogsaa vinden allierede sig med Hellenerne og, netop naar Perserne mente at kunne naa land, sprang om og drev dem ud paa dybet igen.

[22]) En bitter haan mod de blødagtige Asiater, der nu maa drikke saltvand — en drik, der ikke skal beruse dem! [23]) Munden.

[24]) Om hermed betegnes den før omtalte Phryger(?) eller en ny person, er tvivlsomt.

[25]) Her begynder de friere versemaal; se anm.

Han trued havet, som
hans legem vil fordærve,
og bed sig som et vild/dyr i dets strube fast:
„Alt før forvorpne har
du under aaget haft din stolte hals
i tovomvunden lænke lagt[26].
Nu skal med bjærgfostret fyr[27])
min hersker, ja min,
oprøre dig og lukke de sejlbare sletter
med vandrende kyster[28]).
Ha! vanvidsrasende[29]), gammelforhadte
stormskyllende bølges favn!“
Saa talte han; vejret forgik ham
og ud af munden hæslig fraade flød,
mens op han gylped dybets salte væde.

Tilbage veg, flygtende, Persernes hær,
ilsomt, i hast.
Den ene strudel[30]) den anden slog
og af hænderne hug
bjærgfostret skibsfods

---

[26]) Der sigtes til den skibsbro, som Xerxes byggede over Hellespont. Den betegnes her ordret som en »hørbunden lænke«, hvorved der blot skal antydes, at skibene, hvoraf broen var sammensat, var sammenbundet med tove. Samme udtryk findes forøvrigt allerede i Æschylos' Persere.

[27]) Skibene eller maaske som før aarerne.

[28]) Teksten er ogsaa her usikker. Meningen med den af mig foretrukne læsemaade er: Xerxes skal afspærre bugten ved Salamis med »vandrende kyster« d. e. med dæmninger. At man i det mindste har tiltroet Xerxes denne plan, fremgaar baade af Herodot og af en mængde steder hos senere græske forfattere.

[29]) Egentlig »bremsegale«, d. e. afsindig, som et dyr bliver ved bremsestik.

[30]) Naar jeg her har skrevet »strudel« (sml. ovenfor »iler«), er det, fordi Timotheos har anvendt et meget sjældent ord, ovenikøbet i en ganske ejendommelig betydning. Jeg tvivler nemlig ikke om, at meningen maa være den, at Persernes skibe under flugten klumpes sammen i hvirvler, hvorved aarerne knækkes; at det nemlig er dem, der betegnes som »langhalsede, bjærgfostrede skibsfødder«, er indlysende.

langhalsede kraft;
ud af munden sprang,
knuste, de marmorstraalende børn[31]).
Og havet var stjernebesaa't
af en livsforladt
vrimmel af
aanden berøvede kroppe;
kysterne stønned under vægten.
Men andre sad ved havets bred[32])
og pintes af nøgenhedsisnende frost;
med skrig og taaredryppende graad
deres bryst de slog,
opfyldte af klagerig jammer.
De raabte til deres fædreland:
„Ve! Frels mig, i mysiske,
skovomkransede
klippedale!
Gid vi herfra kunde føres af vindene[33]):
Thetis[34]) ej længer aabner os vej.
Hist fra Athos' brudte fjæld[35])
kom jeg ad de vaade sletter.
Gid nu havets dybe svælg

31) »Mundens marmorstraalende børn« er naturligvis tænderne, men at tænke paa virkelige mennesketænder forekommer mig saa smagløst, at vi ikke kan tiltro Timotheos det. Der sigtes sikkert til skibets »tænder», d. e. de hvidmalede aaretolde, der maa have tegnet sig skarpt som en tandrad paa baggrund af den rødmalede skibsside.

32) Andre har reddet sig op paa klipper i og ved havet, hvor de nu, kuldegysende og afskaarne fra flugt, venter sig døden.

33) Teksten er her og i de følgende vers yderst usikker, og de forskellige, der har behandlet stedet, har hver opfattet det paa sin maade. I oversættelsen har jeg snart fulgt den ene snart den anden, eftersom det forekom mig bedst, rent digterisk set. At jeg har truffet det rette, tror jeg ikke selv.

34) En havgudinde (moder til Achilles); meningen bliver da: Gid jeg havde vinger, saa at jeg kunde flyve bort, thi over havet er flugt umulig.

35) Der sigtes til Xerxes' gennemskæring af Athostangen for at fri flaaden for den farlige omsejling af forbjærget, hvilket i disse barbarers øjne er blevet til en gennembrydning af selve klippen.

holdt den kamp/modige Hellener borte!
Gid dog ej min hersker havde
bygt et tømmerfæstet tag[36]),
for at aabne vejen for os
over Helles sund[37]). —
Uden ham havde al/drig jeg Tmolos[38]) forladt
eller Sardes's stad
for at sætte en bom
for Hellenernes mod.
Hvor skal jeg flygte hen
for at naa imod død
tilflugten sød?
Kun én kan vældig frelse os af nød,
den store Moder[39]), bjærgets herskerinde, smykt
med sortbladprydet[40]) kjortel fin,
om hendes knæ og liljearm jeg kunde favne.
Frels mig, guldlokkede gudinde,
Moder, jeg bønfalder dig;
frels mit af nød omspændte liv
fluks vil en stridsmand
med hovedafhuggende
jern mig det tage;
eller de bølgesmeltende[41]), skibsødelæggende,
nattefrostisnende vinde fra nord
vil mig myrde.

---

36) Den før omtalte skibsbro. 37) Hellespont.

38) Bjærg i Lydien ved Sardes.

39) Kybele, en asiatisk jord- og frugtbarhedsgudinde, der ogsaa ret tidlig fandt indpas i Grækenland, senere tillige i Rom, hvor hun netop kaldes Magna Mater. I kunsten afbildes hun gerne ridende paa en løve eller i en med løver forspændt vogn.

40) Paa kjolen er der altsaa broderet sorte bladornamenter.

41) Vinden faar jo vandet til at fordampe, saa forsaavidt er udtrykket meget godt. Man har stødt an ved det, fordi denne egenskab dels ikke passer paa de kolde nordenvinde, dels er denne sammenhæng ganske uvedkommende. Ingen af disse indvendinger betyder dog noget; ordene har lydt godt og giver en tilsyneladende mening, og det er nok for Timotheos.

Bølgernes slag / grumt har knust
lemmernes skønt/byggede væv.
Der skal elendig jeg ligge,
et fest/maaltid for fuglenes raatkødædende slægter."

Saaledes jamred de lydt under taarer.
Men naar en jernodsrustet mand
fra Hellas strand til fange tog
det hjorderige Kelainai's[42]) søn,
af striden mat — saa slæbte han
ham efter sig ved haaret;
men han omfavnede hans knæ
og bønfaldt med en blanding af
asiatisk og hellenisk maal[43]);
ja mundens segl med skrig han brød[44]),
mens han ionisk tunge stræbte ret at tale:
„Jeg gi' mig dig! og hvad for noget?
jeg ingenlunde komme dér igen.
Hid her nù førede min hersker mig.
Fremtidig, fader, ikke komme mere,
aldrig mer, / herhen i krig;
sidde i ro.
Ej hid dig van'dre jeg, som bo
hist ad Sardis, Susa og Agbatana.
Artimis, min store gud,
han skal holde mig paa Ephesus[45])."

---

42) By i Phrygien. 43) Se indledningen, p. 13.

44) »Mundens segl« betyder vistnok blot »mundens lukke«, saa at meningen bliver: »Hans rædsel var saa stor, at han vanskelig kunde faa en lyd frem, og hans tale blev da væsentlig uartikulerede skrig«. At dette har været udtrykt i musikken, kan vi ikke betvivle.

45) Han er saa forskrækket, at han gør Artemis til hankøn! Artemistemplet i Ephesus regnedes for et af verdens syv underværker.

Men da de til hastig flugt sig
havde angstomspændte vendt[46]),
da sank dem fluks af haanden ud
de tveodsspyd[47]);
for neglen blod fra kinden randt,
af brystet flaa'de de
skøntvævet persisk dragt.
Samstemmigt lød
asiatisk hyl.
Ja hele Perserkongens hær
i skræk og rædsel brystet slog,
thi grant de øjned nød og død.
Da nu kongen skued hæren
vende sig i vild forvirring
til den skæbnesvangre flugt,
kasted han sig, støvbesudlet,
ned paa knæ og stærkt bevæget
under skæbnens slag han talte:
„Ve! mit hus i ødet har,
skæbnetunge skibe, som Hellas bar!
i, som i fordærv har bragt
talløs ungdoms jævngamle magt.
Til grunde vor flaade gaar —
ingen hjemkomsten faar;
ildens blussende vildskab
vil fortære dem med brand[48]),
og sukkerige sorger vil
knuge det persiske land.
Tunge skæbne, haardt du slog,
da du mig til Hellas drog.

---

[46]) Timotheos skildrer nu landhærens flugt; det er ganske uhistorisk, men danner en passende poetisk afslutning. Det er muligt, at ogsaa den forrige episode hører til landhæren.

[47]) De græske spyd havde en spids i begge ender, hvoraf den ene dog væsentlig brugtes til at fæste spydet i jorden.

[48]) Ved flaadens brand vil ogsaa dens mandskab omkomme.

Op da og tøver ej længer, paa stand
fæster for karmen det prægtige spand,
og bær skattens tunge last
ned til vognene i hast!
Brænd vore telte ned!
Ej skal fjenden i fred
den fulde frugt af vor rigdom nyde."

Men de opførte sejerstegn
Zeus's helligste lod [49])
Og de sang med lydelig røst:
„Paian! hil dig, frelser i nød!"
Og syngende, stampende traadte de
korenes rythmiske dans.

O kom, frelsende gud, Paian [50]),
og støt hjælpsom min hymne ny.
Naadig øge du væksten af
den guldcithrede muse.
Thi Spartanernes store drot,
det langlivede ædelbaar/ne
folks prangende ungdoms/flor [51]),
mig driver og jager grumt
med harmblussende dadel.
Jeg den gammeldags muse i
vanry bringer ved hymner ny!
Ej dog ung eller gammel jeg
ude stænger fra den slags sang,
ej jævnaldrende heller:
kun god-gammel-musik-spole/rerne,
dem holder jeg ude,

[49]) Trophæerne er helliget Zeus og betegnes derfor her med samme ord som ellers de hellige lunde og pladser.
[50]) Her begynder »seglet«, der i vor papyrus er skilt fra det foregaaende ved en fuglelignende figur. Se indl., p. 10 ff.
[51]) Ypperlig betegnelse for det spartanske demokrati.

sangfordærverne, dem der ud/støder
hyl som heroldernes[51a])
skingerdrævende skraalen. —
Først opfandt Kalliopes[52]) søn
Orpheus, snildt i Pieria[53]) den
mangestemmede lyre[54]).
Efter ham har *Terpandros* vakt
den tifoldige musesang[55]);
ham æoliske Lesbos har
født til pryd for Antissa[56]).
Men *Timotheos* aabnet har
sidst for musernes hymneri/ge
skat, skjult for de mange[57]).
Derfra bringer han frem en
ci/thar med ellevetonende
rythmer og melodier.
Miletos er hans fødeby,
i Tolvstadsfolket det ypperste
blandt alle Achaier[58]).

Men fjerntrammende Pythios[59]),
kom til vor[60]) hellige stad med lykke.
Skik dette folk, af vaade frelst,
retfærdsblomstrende fred[61]).

---

51 a) Maaske menes: hanernes galen.
52) En af Muserne.
53) Landskab i det sydlige Makedonien, Musernes hjem.
54) Teksten er her fordærvet; der staar hverken Orpheus eller lyre, men meningen er rimeligvis den her angivne, idet Orpheus efter et bekendt sagn var opfinder af den syvstrengede lyre. Muligvis er det dog opfindelsen af nomosdigtningen, Timotheos her tilskriver ham.
55) Ordret: Terpandros har dannet Musen i ti sange. Se indl. p. 4 f.
56) By paa Lesbos. 57) »Den store hob«.
58) »Tolvstadsfolket« er de 12 ioniske kolonier paa Lilleasiens vestkyst. Timotheos lader her Ionerne nedstamme fra Achaierne, sikkert i bevidst modsætning til den almindelige antagelse, hvorefter Athenienserne var deres stamfædre. Sml. indl., p. 8.
59) Apollo. Her begynder epilogen, se indl., p. 9.
60) Ordret: denne. 61) Se anm.

Anmærkninger.

Indl. p. 14. For hvem der ikke kender videre til græsk metrik hensætter jeg et kortfattet skema over de almindelige versemaal, belyst ved exempler fra min oversættelse; — betegner lang (paa dansk betonet) stavelse, ⏑ kort (ubetonet).

1. Jambe: ⏑ —
   De tørned sammen brat (v. 1)
2. Anapæst: ⏑ ⏑ —
   af de taarer, der drypped fra ski/bet (v. 35)

   For at gøre versemaalet mere bevægeligt har jeg ofte blandet jamberne med anapæster. Med en enkelt afvigelse er v. 1—76 skrevet i disse to versemaal (paa græsk frie jamber), og ogsaa i resten af »navlen« er de overvejende.
3. Trochæ: — ⏑
   Hist fra Athos' brudte fjæld (v. 119)

   Anvendt hist og her f. e. v. 119—126.
4. Daktyl: — ⏑ ⏑
   Saaledes jamred de lydt under taarer (v. 151)

   Anvendes ogsaa f. e. v. 116 f.
5. Creticus: — ⏑ —
   Uden ham / havde al/drig jeg Tmo/los forladt (v. 127)

   Saaledes bør ogsaa de følgende vers opfattes (v. 127—132).
6. Choriambe: — ⏑ ⏑ —
   lemmernes skønt/byggede væv (v. 148)

   Anvendes dels for sig, dels i forbindelse med foregaaende f. e. v. 147.

7. Dochmius: ⏑ — — ⏑ — eller ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — eller
— ⏑ ⏑ — ⏑ — (de af mig brugte former)
Saaledes v. 77—79, 82, 87.

8. Glykone: {⏑ — / — ⏑} — ⏑ ⏑ — ⏑ —

9. Pherekrate: {⏑ — / — ⏑} — ⏑ ⏑ — ⏑

Disse versemaal er næsten udelukkende anvendt i »segglet« (v. 215—249), undtagen de sidste to vers, hvor friere former er benyttet.

Jeg har her kun gjort rede for de af mig benyttede græske versemaal; hvem der ønsker nærmere at studere den græske originals versemaal, maa jeg henvise dels til v. Wilamowitz's udgave, dels til en artikel af Blass (i Göttinger gelehrte Anzeigen 1903), der tildels har en grundforskellig opfattelse.

V. 1 ff. Som antydet i indledningen tænker Timotheos aldeles ikke paa at give en historisk paalidelig skildring af slaget ved Salamis, men giver sin egen tids typiske søslag. Saa vidt vi kan se af den ofte yderst medtagne tekst, har han da ogsaa beskrevet en del manøvrer og angrebsvaaben, der først stammer fra en langt senere tid, navnlig fra den peloponnesiske krig. En kort fremstilling af det græske krigsskib er givet i prof. Gertz' oversættelse af Thukydides, andet bind, anm. til p. 187, meget oplysende er ogsaa afstøbningen paa det ny kongelige bibliothek. Af de særlige indretninger her omtales, er snablen tilstrækkelig bekendt. Aarebrynet er nævnt Thuk. IV, 12 og VII, 34; det sidste sted omtales ogsaa »ørebjælkerne«, to svære bjælker, der var anbragt ved skibets forstavn og sprang langt frem foran skibssiden som ørelapperne paa et hoved; det nævnte sted fortælles nu, at Athenienserne i et søslag med Korinthierne fik deres aarebryn knust ved sammenstødet stævn mod stævn, idet de korinthiske skibe var forsynet med særlig svære ørebjælker. Det optog Syrakusanerne og tilføjede navnlig derved Athenienserne de store nederlag til søs (Thuk. VII, 36). Teksten er her meget usikker og efter en anden læse-

maade vilde der være tale om entrehager (paa græsk »jernhænder«). I hvert tilfælde har Timotheos begaaet en grov anachronisme, og det samme gælder det v. 27 omtalte svære skyts og de v. 28 f. nævnte brandpile.

V. 253. En ganske tilsvarende slutningsbøn har vi i en paian fra 4de aarh. til Dionysos:

Hil Paian, frelser kom!
Naadig denne stad du skærme
Med livsalig lykke god.

Benyttede bøger og afhandlinger.

Timotheos: Die Perser, herausg. v. U. v. Wilamowitz-Möllendorff. Leipzig. Hinrichs'sche Buchh. 1903.
Timotheos: Die Perser. Lichtdruckausgabe. Leipzig. Hinrichs'sche Buchh. 1903.

AFHANDLINGER AF:

Danielsson i Eranos 5, p. 1—39; 98—128.
Sudhaus i Rhein. Museum N. F. 58, p. 481—499.
Fr. Blass i Göttinger gel. Anz. 1903, p. 653—670.
Schroeder i Berliner philol. Wochenschr. 23, nr. 29, p. 897—906.
Th. Reinach i Revue des Etudes Grecques 16, nr. 68—69, p. 62—83.
M. Croiset i Revue d. Et. Gr. 16, nr. 71, p. 323—348.
Mazon i Revue de Philologie 27, p. 209—214.

STUDIER FRA
SPROG- OG OLDTIDSFORSKNING
UDGIVNE AF
DET PHILOLOGISK-HISTORISKE SAMFUND

Nr. 73

PLATONS SYMPOSION

OVERSAT AF

HANS RÆDER

KØBENHAVN 1907
FORLAGT AF TILLGE'S BOGHANDEL

J. COHENS BOGTRYKKERIER
(GEORG A. BACH)

Indledning.

Overfor de fleste af *Platons* Dialoger, hvori *Sokrates* optræder som Hovedpersonen, paatrænger der sig os det Spørgsmaal, hvorvidt det Billede af Sokrates, som gives, med Rette kan gjøre Krav paa at være — eller af Forfatteren er ment som — et sandt Billede af den virkelige Sokrates, og om de Tanker, som Platon lader sin Sokrates udtale, i Hovedsagen stamme fra den virkelige Sokrates, eller om de skyldes Platon selv. Hvad den første Del af Spørgsmaalet angaaer, bør man utvivlsomt holde fast ved, at Skildringen af Sokrates's Personlighed i ethvert Tilfælde af Platon er ment som en Portrætskildring, hvis historiske Paalidelighed det ganske vist er vanskeligt for os at kontrollere, medens derimod de Tanker, som Sokrates i Dialogerne udtaler, i langt større Omfang maa antages at tilhøre Platon selv, om der end paa dette Omraade er en betydelig Forskjel paa de enkelte Dialoger. De Sandheder, som Platon lader Sokrates udtale, har han sikkert selv holdt fast ved, men om Sokrates vilde have godkjendt dem, tør vi kun i de færreste Tilfælde afgjøre.

Medens Platons „Symposion“ i denne Henseende ikke adskiller sig fra Hovedmassen af hans Dialoger, indtager det dog paa en Maade en Særstilling. Medens de fleste Dialoger ere formede saaledes, at Sokrates

indføres samtalende med een eller flere andre Personer, overfor hvem han gjør sit Standpunkt gjældende paa en saadan Maade, at det er aabenbart, at Forfatteren afgjort staaer paa Sokrates's Side, idet de andre Personer enten blive gjendrevne eller ogsaa villig følge Sokrates i hans Udviklinger, kan „Symposion“ næppe nok betragtes som en egentlig Dialog, idet dets Hovedindhold udgjøres af længere, sammenhængende Taler — deriblandt een af Sokrates —, afbrudte af smaa, dialogiske Overgangsstykker. Da nu Sokrates i sin Tale kun for en mindre Del kritiserer de tidligere holdte Taler, følger deraf, at vi ogsaa i disse kunne vente at finde udtalt Tanker, som Platon i ethvert Tilfælde ikke helt vil afvise.

I formel Henseende er der endnu den Mærkelighed ved Platons „Symposion“, at Skriftets Hoveddel, Beretningen om det Drikkelag (Symposion), hvorved de nævnte Taler bleve holdte, ikke meddeles direkte af Forfatteren, men bliver refereret af en vis *Apollodoros*, der selv har faaet Referatet af en af Deltagerne, *Aristodemos*, som kun har spillet en ganske underordnet Rolle ved Sammenkomsten. Herved har Platon ogsaa skaffet sig en Lejlighed til at skildre disse to Personer, kort og med typiske Træk. Apollodoros skildres i den indledende Samtale mellem ham og den navnløse Ven, hvem han meddeler, hvad Aristodemos har fortalt ham om Symposiet, som et Menneske, der betragter det som sit Livs største Lykke at være bleven omvendt af Sokrates og seer med medlidende Ringeagt paa de Mennesker, der endnu vandre om i deres verdslige Tanker; Aristodemos skildres derimod som Sokrates's stilfærdige Beundrer, der følger ham overalt og nøje kjender hans Sædvaner.

Ved Skildringen af selve Symposiet og de derved holdte Taler holder Platon sig tæt op til, hvad der var

Skik og Brug i de græske Byer. Gildet holdes hos Tragediedigteren Agathon i Anledning af, at han havde vundet den første Pris for en Tragedie. Dette skete i Aaret 416 f. Chr., Apollodoros's Referat tænkes derimod afgivet mange Aar efter, og Platons Affattelse af Skriftet kan tidligst have fundet Sted 385 (se nedenfor Anm. 55). Ved de græske Drikkegilder var det fra gammel Tid Skik, at man fulgte visse Regler baade med Hensyn til Vindrikningen og til Samtalen: at gjætte Gaader, fremsige Vers eller holde improviserede Taler over et opgivet eller selvvalgt Emne, og det i en bestemt Rækkefølge, var en almindelig Underholdning. Ved denne Lejlighed paalægges det Deltagerne efter Tour at holde en Tale for Eros, Kjærlighedens Gud.

Ved Oldtidsgrækernes Betragtning af det Erotiske støde vi paa et ejendommeligt Forhold, som let kan vanskeliggjøre vor Forstaaelse af Skriftet. Medens vi, naar Talen er om Elskov, først og fremmest tænke paa et Forhold mellem Mand og Kvinde, faldt det Grækerne nok saa naturligt at tænke paa den Tilbøjelighed, som en ældre Mand kan fatte overfor en yngre. Dette Forhold bunder dybt i Oldtidens Samfundstilstande. I en Tid, da unge fribaarne Kvinder omhyggelig holdtes indespærrede i Hjemmene, indtil de efter deres Forældres Bestemmelse indgik Ægteskab med en Mand, som de maaske aldrig før havde seet, idet Ægteskabet betragtedes som en Forretningssag, ved hvis Indgaaelse den personlige Tilbøjelighed ikke havde Noget at sige, medens paa den anden Side Mændene tilbragte den største Del af deres Dag udenfor Hjemmet, paa Torvet eller i Gymnastiklokalerne, er det ikke til at undres over, at en Del af de Følelser, som under andre Samfundsforhold rette sig mod Kvinderne, kunde faa Afløb ved Samkvemmet med de unge, smukke Mænd, som man daglig havde for Øje. Og

uagtet der ganske vist haves Vidnesbyrd nok om, at dette Forhold jævnlig kunde give sig de uhyggeligste Udslag, er der heller ingen Tvivl om, at det i mange Tilfælde, selv hvor et sanseligt Element har været tilstede deri, ikke alene, som vi se det her i „Symposion“, har givet Anledning til de samme kaade Drillerier og det samme Skjælmeri og Koketteri, som Forholdet mellem Mand og Kvinde saa ofte gjør, men ogsaa i moralsk Henseende har udøvet en gavnlig Virkning baade paa Ældre og Yngre og bidraget til at fremkalde mange af de ædle Følelser, som efter vor Opfattelse ere knyttede til Kjærligheden mellem de to Kjøn. Særlig plejede Sokrates, som det sees af mange Steder i Platons Dialoger, halvt i Spøg og halvt i Alvor, at fremstille sit Forhold til de unge Mænd, han omgikkes, som et Elskovsforhold, som han benyttede til i de Unges Sjæle at indplante de Tanker, som han selv havde erkjendt som de værdifuldeste og bedste. —

Naar vi nu skulde se paa de sex Taler, som her i „Symposion“ holdes til Eros's Pris, saa maa det først betones, at en stor Del af de deri fremsatte Tanker sikkert ikke skyldes Platon selv, men er optaget fra samtidige Forfattere. De optrædende Personer ere alle virkelige, historiske Personer, som Platon skildrer med individuelle Charaktertræk, og de Spørgsmaal, som drøftes af dem, have utvivlsomt været stærkt debatterede i Samtidens Litteratur. Men Platon har paa den anden Side behandlet det givne Stof med kunstnerisk Frihed, ordnet om paa det og grupperet det og fordelt det paa de forskjellige Personer, som det bedst passede med hans Plan, og ogsaa føjet til af sit Eget, saa at det er os vanskeligt eller umuligt paa hvert enkelt Sted at angive, om vedkommende Tanke nu ogsaa bifaldes af ham selv eller ikke. Der er sikkert mange Ting i Talerne, som han driver Spot med eller forkaster, hvil-

ket ofte ogsaa direkte udtales, ligesom de enkelte Taler gjennemgaaende indledes med en Kritik af de foregaaende, hvorved en Del af Skjævhederne og Ensidighederne efterhaanden korrigeres, men der er ogsaa Andet, som han godkjender, i ethvert Tilfælde som indeholdende Momenter af den Sandhed, der fuldstændigst kommer til Orde i Sokrates's Tale.

Den første Tale, *Phaidros's*, er den mindst betydelige. Den indskrænker sig i det Væsentlige til en ret almindelig Lovprisning af Eros med rigelig Anvendelse af mythologiske Exempler. Et betydeligt Fremskridt gjør *Pausanias* ved sin Sondring mellem en himmelsk og en simpel Eros, en Sondring, som tildels falder sammen med Sondringen mellem den aandelige og den sanselige Kjærlighed. Uagtet han herved giver sit Standpunkt et moralsk Anstrøg, som særlig ogsaa kommer frem ved Talens Slutningsresultat, der vindes gjennem en kritisk Gjennemgang af de forskjellige græske Staters offentlige Mening angaaende Elskovens Tilladelighed, synes Platon dog paa ingen Maade at ville gjøre hans Ord til sine. Thi den Paastand, at, naar den Elskede blot giver sig hen til sin Elsker med det Formaal at blive sædelig forbedret af ham, saa er Alting, som det skal være, opstilles saaledes, at den ogsaa kommer til at gjælde for det Tilfælde, at Formaalet ikke naaes, derved, at Elskeren viser sig ikke at svare til Forventningerne, og Pausanias seer i det Hele taget væsentlig Sagen fra en Elskers egoistiske Standpunkt. I Hovedsagen maa det derfor antages, at Platon ikke netop vil have Pausanias's Standpunkt betragtet som det rette, ligesom ogsaa Talens formelle Charakter — med lange, omhyggeligt afbalancerede Perioder og søgte Antitheser — nærmest maa opfattes som Karikatur af den i Isokrates's Skole yndede rhetoriske Retning.

I Lægen *Eryximachos's* Tale iagttage vi igjen for-

saavidt et Fremskridt, som vi her finde en Udvidelse af Elskovens Begreb udover Ordets sædvanlige Betydning — ganske som senere i Sokrates's Tale. Eryximachos paaviser overalt i Naturen Kræfter, der vise Analogi med Elskovens, men hans pedantiske Udførelse af denne Tanke og de pudsige Definitioner af de forskjellige Videnskaber og Kunster, som han giver, vise tydeligt nok, at Platon er langt fra at finde Sandheden udtrykt gjennem denne Opfattelse.

I skarp Modsætning til Eryximachos giver den berømte Komediedigter *Aristophanes* i sin Tale gjennem et plastisk og konkret Billede et Udtryk for Eros's Betydning for det enkelte menneskelige Individ. Men selv om Platon har ment, at en stor Del af Sandheden lod sig udtrykke rigtigt paa denne Maade, viser han dog ved senere at lade Sokrates udtrykkelig pege tilbage paa Aristophanes's Tale, at han ogsaa har ment, at denne Opfattelse trængte til et Korrektiv.

Agathons Tale former sig væsentlig som et rhetorisk og poetisk Pragtstykke i Taleren Gorgias's Stil og bliver ogsaa senere baade i Henseende til Form og til Indhold Gjenstand for Sokrates's skarpe Kritik. Charakteristisk for denne Tale ere ikke alene de blomstrende Vendinger, hvori Eros prises, men ogsaa den nøjagtige og gjentagne Gange omhyggeligt understregede Disposition, som er lagt til Grund. Men af Dispositionen vinder alligevel det Hovedpunkt Sokrates's Bifald, at der sondres skarpt mellem Skildringen af Eros selv og af hans Gjerninger, den Disposition, som ogsaa Sokrates følger, og ligeledes lægges den af Agathon udtalte Hovedsætning, at Eros har det Skjønne til Gjenstand, til Grund for Sokrates's Tale, medens Sokrates derimod dadler Agathon, fordi han ikke har draget Konsekvenserne af denne Hovedsætning, men

tværtimod ved at skildre Eros som selv skjøn og god har bragt sig i Modstrid med den.

I *Sokrates's* Tale finde vi endelig optaget det Væsentligste og det Rigtigste af de foregaaende Talers Indhold, medens adskillige Punkter enten direkte eller stiltiende korrigeres. Det er ganske i Overensstemmelse med den virkelige Sokrates's Natur saavelsom med den Maade, hvorpaa Platon i sine Dialoger ellers fremstiller Sokrates, at han her ikke optræder med et sammenhængende Foredrag, men dels i Samtaleform paaviser det Forfejlede i Agathons Tale, dels fremsætter sine positive Anskuelser under den Form, at han refererer en Samtale, han foregiver tidligere at have haft med Mantineierinden Diotima, af hvem han har lært den fulde Sandhed angaaende Eros.

For Sokrates — og dermed for Platon — udvides Begrebet Elskov til at gjælde enhver Stræben efter det Skjønne og Gode, en Stræben, som forudsætter paa den ene Side Følelsen af et tilstedeværende Savn, paa den anden Side Evnen til at raade Bod paa det. Og idet Elskoven bestemmes som en Stræben efter for bestandig at komme i Besiddelse af det Gode, bliver dens Maal Udødeligheden — ikke Individets Udødelighed, men den Udødelighed, som legemlig seet opnaaes gjennem Slægtens Forplantning og aandelig seet gjennem Forplantningen af de værdifulde Tanker, hvert enkelt Menneske har frembragt. Som den højeste Gjenstand for Elskoven sættes endelig Skjønhedens evige Idee, som Mennesket først efterhaanden kan hæve sig op til at skue.

Men hvor højt Platon end gjennem Sokrates's Tale skruer Elskovens Betydning op, fornægter han dog ikke derfor dens lavere Former. Den skarpe Sondring mellem den aandelige og den sanselige Eros, som Pausanias havde hævdet, er der nu ikke længere Tale om,

men det Sanselige opfattes blot som et lavere Trin, der har sin Betydning som Station paa Vejen opad. Selv den laveste Form af Elskov har dog til Gjenstand den Skjønhed, hvis Væsen er det samme paa det laveste som paa det højeste Trin. Og paa samme Maade opfattes Elskoven til et enkelt menneskeligt Individ — hvoraf navnlig Aristophanes havde givet saa prægtig en Skildring — som forholdsvis underordnet i Forhold til det Maal, der skal naaes, men alligevel som et betydningsfuldt Gjennemgangsled. Saaledes have vi i Sokrates's Tale den videst spændende Sammenfatning af de enkelte Momenter, som de tidligere Taler have behandlet hvert for sig.

Efter Sokrates's Tale optræder saa *Alkibiades*, Athens højt fejrede Statsmand og Partifører, hvis Navn netop paa den Tid, da Symposiet tænkes afholdt, stod i sin fuldeste Glans. Det var kort før det ulykkelige Tog til Sicilien, hvor han for lang Tid satte sin Prestige til; han stod nu i sin bedste Alder — vistnok midt i Trediverne —, men de Begivenheder, han i sin Tale sigter til, falde mange Aar tidligere. I hvor høj en Grad Platon end ved sin Skildring af Alkibiades's Optræden har vævet Spøg og Alvor sammen, er hans Formaal dog tydeligvis gjennem Alkibiades's Tale at vise, hvorledes det Ideal, som Sokrates i sin Tale har fremholdt, har faaet Virkelighed i hans egen Personlighed. Navnlig bliver det her klart, at, hvor fjernt end Sokrates stod det tilsyneladende saa rigoristiske Standpunkt, som kommer frem f. Ex. i Pausanias's Sondring mellem den himmelske og den simple Eros — og paa en anden Vis i Eryximachos's Advarsler mod Vinen —, saa var hans Standpunkt dog det i dybeste Forstand sædeligste. Om Platons Opfattelse af Sokrates her er historisk korrekt, er det for os umuligt at afgjøre; sikkert have netop andre af Sokrates's Disciple

skildret deres Lærer som en langt mere udpræget Sædelighedsapostel; men naar Platon lader Alkibiades forsikre, at han fremfor Andre har formaaet at se indenfor den besynderlige Skal, som omgav Sokrates, og erkjendt, hvad der boede indeni ham, saa er det utvivlsomt hans Mening at tilkjendegive for sine Læsere, at han selv langt bedre end hele hans Samtid har forstaaet sin Lærers vidunderlige Væsen.

Platons Symposion.

Personerne: Apollodoros. En Ven.

Apollodoros. Jeg bilder mig ind, at jeg ikke er saa daarlig forberedt paa at svare paa det, som I spørger mig om. For jeg gik netop for nylig op til Byen hjemme fra Phaleron,[1]) og saa var der en af mine Bekjendte, som fik Øje paa mig bagfra, og han kaldte paa mig paa lang Afstand, og idet han med det Samme gjorde Løjer,[2]) raabte han: „O, du Phalereer Apollodoros, vent lidt!" Og saa standsede jeg og ventede paa ham, og han sagde: „Jeg gik virkelig ogsaa lige og ledte efter dig, Apollodoros, fordi jeg gjerne vilde spørge dig om det Selskab med Agathon og Sokrates og Alkibiades og de Andre, som dengang var med til Gildet, og om, hvad det var for nogle Taler om Eros, som blev holdt. Der er nok en Anden, som har fortalt mig om det, og som havde hørt det af Phoinix, Philippos's Søn, og han sagde, at du ogsaa vidste Besked derom. Men han kunde alligevel ikke give mig nøjagtig Underretning; derfor maa du fortælle mig det, for du er den, der er nærmest til at give Besked om, hvad din Ven har sagt. Men sig mig forresten først," føjede han til, „var du selv med i det Selskab eller ikke?" — Og saa

1) En af Athens Havnestæder.
2) Løjerne bestaa formodentlig blot i den noget højtidelige Tiltale.

sagde jeg: „Det lader sandelig til, at den, du har faaet Underretning af, slet ikke har givet dig nogen nøjagtig Underretning, hvis du troer, at det Selskab, som du spørger om, har fundet Sted for nylig, saa at ogsaa jeg kunde have været med." — „Ja, det troede jeg virkelig." — „Men hvor skulde jeg have kunnet være det, Glaukon?" svarede jeg; „veed du da ikke, at det er mange Aar, siden Agathon boede her i Byen? Men siden jeg begyndte at komme sammen med Sokrates og gjøre mig Umage for hver Dag at faa at vide, hvad han siger og tager sig for, er der endnu ikke gaaet tre Aar. Indtil den Tid løb jeg omkring for Vind og Vove og bildte mig ind, at jeg gjorde Gavn i Verden, men i Virkeligheden var jeg saa elendig, som noget Menneske kan være, ganske som du nu, og bildte mig ind, at jeg hellere maatte gjøre alt Andet end philosophere." — Saa sagde han: „Du skal ikke altid gjøre Nar, men sig mig hellere, naar det Selskab da fandt Sted." — Og jeg svarede: „Det var, da vi endnu var Børn, dengang da Agathon havde vundet Prisen for sin første Tragedie, Dagen efter, at han havde holdt Offergilde til Tak for Sejren sammen med sine Chorsangere." — „Saa er det virkelig meget længe siden, lader det til," sagde han; „men sig mig: hvem har fortalt dig om det? det var da ikke Sokrates selv?" — „Nej, det veed Zeus, det ikke var," sagde jeg, „men det var den Samme, der har fortalt det til Phoinix; det var En, der hed Aristodemos, fra Kydathen,[3]) en lille Mand, der altid gik med bare Fødder. Han havde været med i Selskabet, og han var en af Sokrates's ivrigste Tilbedere paa den Tid, saa vidt jeg da veed. Forresten spurgte jeg dog bagefter Sokrates om enkelte Ting af det, som jeg havde hørt af denne Mand, og han gav mig Bekræftelse paa,

---

[3]) Et Distrikt eller Sogn (Demos) i Athen, som udgjorde den ældste Del af Byen, Sydvest for Akropolis.

at det var saadan, som han havde fortalt.“ — „Men saa fortæl mig det da,“ sagde han; „medens vi er paa Vejen op til Byen, passer det jo fortræffeligt, at du kan gaa og fortælle, og jeg lytte til.“ — Saa gik vi da afsted og talte med det Samme derom, og derfor er jeg, som jeg begyndte med at sige, ikke saa daarlig forberedt. Hvis jeg nu ogsaa skal fortælle det til jer — naa, saa lad mig da gjøre det. Det gaaer mig jo ogsaa ellers saadan, at, naar jeg enten selv taler om Philosophi eller hører Andre tale, saa bilder jeg mig ikke blot ind, at jeg har Gavn deraf, men glæder mig ogsaa uhyre derover; men naar jeg hører, hvad Andre taler om, især naar det er jer rige Mennesker, der kun er optaget af jeres Forretninger, saa ærgrer jeg mig selv derover og har ogsaa Medlidenhed med jer, som er mine Venner, fordi I troer, at I gjør Gavn, endskjøndt I ikke gjør det. Og maaske troer ogsaa I, at jeg er en elendig Stakkel, og jeg troer, at I har Ret i den Tro; men om jer nøjes jeg rigtignok ikke med at *tro* det, men jeg *veed* det bestemt.

Vennen. Du er altid ligesaadan, Apollodoros. Altid skjælder du ud paa dig selv og Andre, og du mener vist for Alvor, at alle Mennesker er ulykkelige, undtagen Sokrates, og først og fremmest du selv. Hvorfra du har faaet det Øgenavn „den Blide“, det veed jeg rigtignok ikke, for naar du taler, bærer du dig altid saadan ad; du lader dit heftige Sind gaa ud over dig selv og alle Andre, undtagen Sokrates.

Apollodoros. Kjære Ven, det er jo da ogsaa klart, at, naar jeg tænker saadan baade om mig selv og om jer, saa maa jeg være gal og fra Forstanden.

Vennen. Nej, det er ikke værdt at skjændes om det nu, Apollodoros. Men gjør nu, hvad vi bad dig om, og fortæl, hvad det var for nogle Taler.

Apollodoros. Naa, de lød nu saaledes — nej, lad mig

hellere forsøge at fortælle jer fra Begyndelsen af, saadan som han fortalte mig det.

Han fortalte altsaa, at han en Dag havde mødt Sokrates, som lige var kommen fra Badet og havde Sandaler paa, hvad han ellers kun sjældent plejede at have, og saa spurgte han ham, hvor han skulde hen, siden han var saa svært pyntet. Sokrates havde da svaret: „Jeg skal til Gilde hos Agathon. For igaar gjorde jeg mig usynlig, da han holdt Offergilde, fordi jeg var bange for de mange Mennesker; men jeg lovede ham, at jeg nok skulde komme idag. Derfor har jeg pyntet mig saadan, for at jeg selv kan være smuk, naar jeg skal i Selskab hos den smukke Mand. Men sig mig engang," føjede han til, „har du ikke Lyst til at komme ubuden til Gilde?"

Og saa sagde jeg — fortalte han videre —: „Ganske som du synes."

„Kom saa med," sagde han, „for at vi kan lave om paa Ordsproget og forandre dets Mening ved at sige, at „ogsaa hos Agathon kommer en brav Mand ubuden til Gilde". Det kan vi nok have Lov til, for Homer har jo ikke alene lavet om paa det Ordsprog, men endogsaa vendt helt op og ned paa det; for endskjøndt han fremstiller Agamemnon som en særdeles brav Krigsmand og Menelaos som en „kraftløs Kriger", saa lader han alligevel Menelaos komme uindbuden til Gilde hos Agamemnon, da han holder Ofring og Fest, altsaa den daarligere Kriger til Gilde hos den bedre." [4])

Da Aristodemos hørte det, havde han sagt: „Men maaske kan ogsaa jeg risikere, at det ikke gaaer mig,

---

[4]) Der synes at have været et Ordsprog, som sagde, at hos brave Folk kan en brav Mand godt møde ubuden til Gilde, men det laver Sokrates om paa ved at sætte Navnet Agathon, som netop er afledet af et Adjektiv, der betyder »brav« eller »god«, ind i det. Han undskylder sig med, at Homer, som kalder Menelaos en »kraftløs Kriger« (Iliaden XVII 587 f.), alligevel lader ham komme ubuden til Gilde hos Agamemnon (Iliaden II 408). Selvfølgelig har Homer i Virkeligheden ikke tænkt paa noget saadant Ordsprog.

som du siger, Sokrates, men ligesom hos Homer, at jeg, som er en ussel Karl, kommer til Gilde hos en klog Mand uden at være indbuden. Tænk nu over, hvad du vil undskylde dig med, naar du bringer mig med, for jeg vil rigtignok ikke indrømme, at jeg er kommen uindbuden, men jeg vil sige, at det er dig, som har indbudt mig."

„Vandrer man To paa Vej,"[5]) sagde Sokrates, „saa kan den Ene tænke for den Anden over, hvad vi skal sige. Men lad os nu gaa."

Efter at have vexlet disse Ord var de altsaa gaaet afsted. Sokrates gik nu hen ad Vejen i sine egne Tanker og sakkede efterhaanden bagud; han havde da bedt Aristodemos om at gaa videre, medens han blev tilbage. Da han saa kom til Agathons Hus, havde han truffet Døren aaben, og saa var der hændt ham et komisk Tilfælde dèr. Strax var en Slave indefra kommen ham imøde og havde ført ham ind, hvor de Andre laa tilbords og netop skulde til at spise. Men strax da Agathon fik Øje paa ham, havde han sagt: „Nej se, Aristodemos, du kommer lige tilpas til at spise med, og hvis du er kommen i et andet Ærinde, saa maa du opsætte det til en anden Gang, for jeg ledte allerede efter dig igaar for at indbyde dig, men jeg kunde ikke faa Øje paa dig.[6]) Men sig mig, hvorfor har du ikke taget Sokrates med?"

Saa vender jeg mig om — fortalte han — men kan ingen Steder se Sokrates komme efter. Jeg sagde derfor, at jeg var kommen sammen med Sokrates, da han havde indbudt mig til Gilde dèr i Huset.

„Det har du gjort vel i," sagde han; „men hvor er han da henne?"

„Han kom ind lige efter mig, og jeg kan heller ikke selv begribe, hvor han bliver af."

---

[5]) Citat af Iliaden X 224.

[6]) Utvivlsomt blot en konventionel Nødløgn.

„Saa se dog efter, Dreng,“ sagde Agathon, „og før Sokrates ind. Men du, Aristodemos,“ føjede han til, „tag du Plads ved Siden af Eryximachos.“ [7])

Imidlertid havde en af Slaverne vasket hans Fødder, for at han kunde lægge sig tilbords, og en anden af Slaverne kom med den Besked: „Sokrates er bleven staaende dèr i Døren til Nabohuset, og skjøndt jeg kaldte paa ham, vil han ikke komme ind.“

„Det er noget Snak, du dèr siger,“ sagde Agathon, „du maa virkelig bede ham komme og ikke lade ham slippe.“

Men saa havde Aristodemos sagt: „Nej, I maa ikke; I skal lade ham være. Det er en Vane, han har; undertiden stiller han sig op og bliver staaende, hvor det kan træffe sig. Han kommer nok strax; forstyr ham ikke, men lad ham være.“

„Ja, lad os da gjøre saadan, naar du synes,“ sagde Agathon; „men lad nu os Andre faa Noget at spise, Slaver. Sæt I bare frem, hvad I har Lyst til, siden der ikke er sat Nogen til at passe paa jer — det har jeg aldrig haft for Skik. Lad nu, som om jeg ligesaa vel som de andre Herrer var budt til Gilde af jer, og vart os op, for at I kan faa Ros.“

Saa havde de givet sig til at spise, men Sokrates kom ikke. Agathon sagde flere Gange, at man skulde hente Sokrates, men han vilde ikke give Lov dertil. Saa kom han da uden at have ladet vente saa længe paa sig, som han plejede,[8]) men de var omtrent halvvejs med Maaltidet. Da nu Agathon laa alene paa den yderste Sofa, sagde han: „Kom herhen og læg dig ved Siden af mig, Sokrates, for at jeg, naar jeg rører ved dig, ogsaa kan nyde godt af den Visdom, som er

[7]) Gjæsterne laa tilbords paa Sofaer, der hver havde Plads til to Personer.

[8]) Hvor lang Tid Sokrates saaledes kunde blive staaende fordybet i sine Tanker, fortæller senere Alkibiades i sin Tale.

gaaet op for dig ude i Forstuen. For det er jo klart, at du har fundet Noget og holder fast paa det; ellers vilde du ikke være gaaet derfra saa snart."

Saa satte Sokrates sig og sagde: „Det vilde rigtignok være rart, Agathon, hvis det var saadan fat med Visdommen, at den kunde flyde over fra den af os, der er mest opfyldt deraf, til den, der er mere tom, naar vi rører ved hinanden, paa samme Maade, som Vand igjennem en Uldstrimmel kan flyde fra et fuldt Bæger over i et, som der er mindre Vand i. Hvis det ogsaa er saadan med Visdommen, saa sætter jeg stor Pris paa at ligge ved Siden af dig; for jeg tænker, jeg kan blive fyldt med megen skjøn Visdom fra dig. Min Visdom er jo kun af ringe Værd eller maaske tvivlsom, da den snarest ligner en Drøm, men din straaler klart og er i stærk Væxt, den, som har givet sig til at lyse saa stærkt ud af dig, saa ung som du er, og nylig har aabenbaret sig i Overværelse af mere end 30000 Hellenere." [9])

„Du gjør jo Nar, Sokrates," sagde Agathon; „men den Væddestrid om Visdommen kan vi to nu afgjøre om lidt og bruge Dionysos til Dommer imellem os.[10]) Tag du nu først for dig af Retterne."

Derpaa — fortalte han — havde Sokrates lagt sig ned og spist ligesom de Andre, og saa havde de udgydt Drikofret, og efter at have sunget en Lovsang til Guden og forrettet de øvrige staaende Ceremonier havde de begyndt paa Drikkelaget. Saa havde Pausanias begyndt at tale omtrent med de Ord: „Naa, mine Herrer," sagde han, „paa hvad Maade skal vi bedst komme

---

9) Nemlig ved den store Theaterforestilling, hvor Agathon nylig havde vundet Prisen. Blandt Tilskuerne har sandsynligvis ogsaa en Mængde Mennesker fra Athens Forbundsstæder været tilstede.

10) D. v. s. Striden skal afgjøres ved Drikkelaget. I Virkeligheden former en væsentlig Del af de følgende Forhandlinger sig som en Væddestrid mellem Agathon og Sokrates.

over Drikkelaget? Jeg skal nu sige jer, at jeg virkelig har det rigtig daarligt efter Sviren igaar og trænger til at puste lidt ud, og det gjør vist ogsaa de Fleste af jer, for I var jo ogsaa med igaar. Tænk nu lidt over, hvordan vi skal komme bedst fra det."

Saa sagde Aristophanes: „Det har du virkelig Ret i, Pausanias, at vi absolut maa sørge for at gjøre os det nemt ved Drikkelaget. For jeg hører ogsaa til dem, der vædede Halsen rigeligt igaar."

Da nu Eryximachos, Akumenos's Søn, hørte det, sagde han: „I taler sandelig forstandigt. Men der er endnu een Ting, som jeg gjerne vilde have Besked om af jer, og det er, hvor godt Agathon kan taale at drikke."

„Jeg kan heller ikke taale Noget," sagde han.

„Det lader nok til at være et sandt Held," svarede Eryximachos, „baade for mig og Aristodemos og Phaidros og for de Andre, naar I, som ellers er de dygtigste til at drikke, nu er bleven trætte; for *vi* kan jo aldrig drikke Noget. Sokrates vil jeg nu slet ikke regne med; for han er i Stand til begge Dele, saa at han nok vil være tilfreds, hvordan vi saa end gjør. Da det nu altsaa lader til, at Ingen af de Tilstedeværende er tilbøjelig til at drikke rigeligt af Vinen, saa vil det maaske ikke være jer saa stærkt imod, naar jeg siger jer Sandheden om, hvad Følger det har at drikke sig beruset. For jeg har — det mener jeg da — vundet den Indsigt gjennem Lægevidenskaben, at Rusen er en skadelig Ting for Menneskene; og jeg selv vil nødig med min gode Villie drikke til Overmaal, og jeg vil heller ikke raade nogen Anden dertil, især da jeg endnu er tung i Hovedet fra Dagen igaar."

Saa tog Phaidros fra Myrrhinus[11]) Ordet og sagde: „Jeg plejer jo altid at rette mig efter dig, især naar du

[11]) Ligesom Kydathen (Anm. 3) en attisk Demos.

taler om lægevidenskabelige Emner; og nu vil de Andre ogsaa nok gjøre det, hvis de da er fornuftige." Da de Andre havde hørt det, saa gik de Alle ind paa ikke at drikke sig berusede ved Gildet den Dag, men nøjes med at drikke saa Meget, som det faldt dem behageligt.

„Da vi nu er bleven enige om det," sagde Eryximachos, „at Ingen skal drikke Mere, end han har Lyst til, og at der ingen Tvang skal være, saa foreslaaer jeg derefter, at vi skal lade den Fløjtespillerske, som før kom ind, gaa igjen og lade hende fløjte for sin egen Fornøjelse eller, om hun har Lyst til det, for Damerne inde ved Siden af, og saa skal vi idag underholde hverandre med at tale; og hvad vi skal tale om, det skal jeg, hvis I ikke har Noget imod det, nu foreslaa jer."

Saa sagde Alle, at de gjerne vilde have det, og bad ham komme med sit Forslag. Derpaa sagde Eryximachos: „Jeg vil begynde paa samme Maade som Euripides's Melanippe: „Det Ord er ikke mit",[12]) men det tilhører Phaidros, det, som jeg nu skal udtale. For Phaidros siger altid til mig for at give sin Ærgrelse Luft: „Hør, Eryximachos," siger han, „er det ikke en Skam, at der er mange andre Guder, som Digterne har lavet Hymner og Paianer til,[13]) men til Eros, som er en saa gammel og saa mægtig Gud, har aldrig nogen af de mange Digtere, der har levet, digtet nogen Lovsang? Og hvis du ligesaadan vil se paa de gode Visdomslærere,[14]) er det saa ikke ogsaa en Skam, at de skriver Lovtaler i Prosa baade over Herakles og over Andre,

---

[12]) »Det Ord er ikke mit, men hører min Moder til«, oftere citeret Vers af Euripides's nu tabte Tragedie »Melanippe«.

[13]) Forskjellige Slags Lovsange. Forøvrigt er det ikke rigtigt, at ingen Digter indtil da havde lovprist Eros.

[14]) I Grundtexten bruges Ordet »Sophister«, men uden den odiøse Bibetydning, som det efter Platons Tid oftest har haft.

som f. Ex. den fortræffelige Prodikos[15]) — og det er endda ikke saa underligt, men jeg har ogsaa engang truffet paa en Bog af en rigtig kløgtig Mand, hvori der var Tale om Saltet, som blev prist i høje Toner for den Nytte, man har af det, og man kan jo finde Lovtaler over mange andre Ting af den Slags — at man altsaa har gjort sig stor Umage med den Slags Ting, men Eros har endnu intet Menneske dristet sig til at lovprise efter hans Fortjeneste lige til den Dag idag? I den Grad har man forsømt denne mægtige Gud.“ — Og heri synes jeg virkelig at Phaidros har Ret. Jeg har derfor nok Lyst til at yde ham mit Bidrag og gjøre ham den Glæde, og desuden forekommer det mig, at det nu for Øjeblikket passer rigtig godt for os, som er her, at hædre Guden. Hvis I nu er af samme Mening, saa vil vi kunne fordrive Tiden paa en rigtig passende Maade med at tale; jeg mener nemlig, at Enhver af os efter Tour, fra Venstre til Højre, skal holde en Tale til Eros's Pris saa skjøn, som han evner det, og Phaidros skal gjøre Begyndelsen, siden han baade ligger paa den øverste Plads og desuden er Fader til Forslaget.“

„Der er Ingen, der vil stemme imod dig, Eryximachos,“ sagde Sokrates; *jeg* vil jo i ethvert Tilfælde ikke kunne undslaa mig, da jeg siger om mig selv, at jeg ikke forstaaer mig paa Andet end Elskov, og Agathon og Pausanias vil vist heller ikke, og sandelig heller ikke Aristophanes, der jo stadig beskjæftiger sig med Dionysos og Aphrodite;[16]) og ligesaa lidt vil nogen Anden af dem, som jeg kan se. Men forresten er vi, der ligger paa de sidste Pladser, lidt uheldigt stillede,

---

15) Af »Sophisten« Prodikos, Sokrates's Samtidige, fandtes bl. A. en Fortælling om Herakles paa Skillevejen, som endnu er opbevaret i Xenophons Bearbejdelse. Men ofte drev Tidens Talere den Sport at udarbejde formfuldendte Foredrag over ganske intetsigende Emner.

16) Vinguden Dionysos var tillige den, til hvis Ære Theaterforestillingerne gaves, og Vin og Elskov følges jo ofte ad.

men hvis de, der skal tale først, gjør det tilfredsstillende og smukt, saa maa vi kunne lade os nøje med det. Lad saa bare Phaidros gjøre Begyndelsen og prise Eros — jeg ønsker ham Lykke til det."

Det gik saa ogsaa alle de Andre ind paa og gjorde Sokrates's Opfordring til deres. Hvad nu hver Enkelt af dem sagde, det kunde Aristodemos ikke huske, og jeg kan heller ikke huske alt det, som han fortalte; men de Ord og de Taler af de forskjellige Talere,[17]) som det forekom mig mest værdt at erindre, dem skal jeg referere enkeltvis for jer. —

Først fortalte han nu, som sagt, at Phaidros var begyndt at tale omtrent med de Ord, at Eros er en stor og beundringsværdig Gud baade i Guders og Menneskers Øjne, og det, foruden af mange andre Grunde, ikke mindst paa Grund af sin Oprindelse. „Thi at han er den ældste blandt Guderne, det fortjener Ære," sagde han; „men Bevis herpaa er det, at der ingen Forældre er til Eros, eller nævnes saadanne af nogen Forfatter hverken i Prosa eller paa Vers, men Hesiodos[18]) siger, at først blev Chaos til

og derpaa
Jorden, den brede, en evig, urokkelig Bolig for Alle;
dernæst Eros —.

Og i Overensstemmelse med Hesiodos beretter ogsaa Akusilaos,[19]) at efter Chaos blev de to Væsener til,

---

[17]) Apollodoros vil ikke blot indskrænke sig til at referere de mest interessante Partier af Talerne, men enkelte Taler vil han tillade sig at springe helt over. Saaledes udelader han et Par Taler lige efter Phaidros's Tale, og ogsaa Aristodemos's Tale, som skulde være fulgt senere, meddeles ikke.

[18]) Versene ere af Hesiodos's Theogoni 116—117 og 120. Her fremstilles Eros som et oprindeligt Princip for Tilværelsen, men iøvrigt er Phaidros's Paastand, at ingen Forfatter havde nævnt Forældre til Eros, ikke rigtig.

[19]) Historieskriver fra Tiden kort før Perserkrigene.

Jorden og Eros. Ogsaa Parmenides[20]) nævner hans Oprindelse:

Først blandt samtlige Guder i Verden hun frembragte Eros.

Fra saa mange Sider haves der samstemmende Vidnesbyrd om, at Eros er den Allerældste. Men da han er den Ældste, har han ogsaa skjænket os de største Goder. Thi jeg kan ikke nævne noget større Gode for et Menneske end strax, naar han er ung, at faa en god Elsker, og for en Elsker at faa En, som han kan elske. Thi det, der skal lede Mennesker gjennem hele Livet, naar de da skal føre et skjønt Liv, det kan hverken fornem Byrd eller Ære eller Rigdom eller noget Andet indgive dem saa smukt som Eros. Hvad er det da, jeg mener hermed? Jeg mener Skamfølelse over det, som er skammeligt, og Æresfølelse over det, som er skjønt. Thi uden disse Følelser kan hverken en Stat eller en Enkeltmand udøve store og skjønne Gjerninger. Jeg paastaaer nu, at, naar det kommer for Dagen, at en Mand, som elsker, begaaer en skammelig Handling eller bliver Gjenstand for en skammelig Behandling af et andet Menneske, fordi han af Fejghed ikke forsvarer sig, saa vil han ikke tage sig det saa nær, at hans Fader eller hans Venner eller nogen Anden seer derpaa, som at hans Elskede gjør det. Ligeledes seer vi jo ogsaa, at den Elskede allermest skammer sig for sine Elskere, naar han bliver seet i et Forhold, som der klæber Skam ved. Dersom det nu var muligt, at der kunde dannes en Stat eller en Hær af Elskere og af dem, som de elsker, saa kunde de ikke ordne deres Stat paa nogen bedre Maade end ved at afholde sig fra

---

[20]) Berømt Philosoph fra Elea i Syditalien, Grundlægger af den eleatiske Skole (omtr. 500 f. Chr.). I det anførte Vers (Fragm. 13 Diels), hvor Eros synes at være en Betegnelse for Naturens tiltrækkende Kræfter i Almindelighed, skal ved »hun« forstaaes den i kvindelig Skikkelse forestillede Guddomsmagt, der efter Parmenides's Fremstilling styrer hele Verden.

Alt, hvad der er skammeligt, og kappes med hverandre om Æren, og i Kampen vilde saadanne Mænd, naar de staaer sammen, selv om de kun er faa i Tal, besejre, om jeg saa maa sige, den hele Verden.[21]) Thi en Mand, som elsker, vil jo dog vanskeligere finde sig i, at den, han elsker, skal se ham forlade sit Geled eller kaste sit Skjold, end om alle andre Mennesker skulde se det, og fremfor det vilde han foretrække at miste Livet endog flere Gange. Men at svigte den, man elsker, eller lade ham i Stikken, naar han er i Nød og Fare — nej, Ingen er saa ussel, at ej selve Eros vil kunne begejstre ham til Tapperhed, saa at han endog kan stilles ved Siden af den, hvem Naturen har skjænket den største Tapperhed. Og naar Homer siger, at nogle af Heltene er bleven „besjælede med Kraft“ [22]) af Guden, saa skjænker visselig ogsaa Eros Elskerne denne Gave, som har sit Udspring fra ham.

Men at gaa i Døden for en Anden det er alene de Elskende villige til, og det ikke blot Mænd, men ogsaa Kvinderne. Herom aflægger ogsaa Pelias's Datter Alkestis [23]) et fuldgyldigt Vidnesbyrd for Hellenerne, den eneste Kvinde, som har været villig til at gaa i Døden for sin Husbond, endskjøndt han havde baade Fader og Moder; men dem overgik hun i den Grad i Kjærlighed paa Grund af Eros's Virken, at de kom til at staa som fremmede overfor deres Søn og kun af Navn syntes beslægtede med ham. Da hun saa havde udført denne Gjerning, mente ikke blot Mennesker, men ogsaa Guder, at hun havde udført saa skjøn en Gjerning,

21) Et saadant Forhold skal bl. A. have bestaaet mellem Soldaterne i Thebens »hellige Skare«.

22) F. Ex. Iliaden X 482.

23) I Euripides's »Alkestis« fortælles, hvorledes Alkestis af Kjærlighed til sin Mand Admetos led Døden i hans Sted, medens hans Forældre trods hans Opfordring ikke vilde bekvemme sig dertil. Men i Strid med den her givne Fremstilling begiver hos Euripides Herakles sig til Alkestis's Grav og tvinger Døden til at give slip paa hende.

at, uagtet der var mange Mennesker, der havde udført mange skjønne Gjerninger, har Guderne dog kun skjænket et saare ringe Antal en saadan Løn, at lade deres Sjæl stige op igjen fra Dødsriget; men *hendes* Sjæl lod de stige op igjen af Beundring for hendes Gjerning. Altsaa ærer ogsaa Guderne fornemmelig den Drift og den Dyd, som skyldes Eros. Orpheus[24]) derimod, Oiagros's Søn, sendte de med uforrettet Sag tilbage fra Dødsriget og viste ham kun et Skyggebillede af hans Hustru, hvem han var kommen for at hente, men gav ham ikke hende selv, og dertil var Grunden den, at de ansaae ham for fejg, som en Citharspiller jo oftest er, og for at mangle Mod til at dø for sin Elskovs Skyld som Alkestis, saasom han stræbte efter levende at stige ned i Dødsriget. Af denne Grund lod de da ogsaa Straffen ramme ham og gav ham Døden ved Kvinders Hænder; derimod Achilleus, Thetis's Søn, ham viste de Ære og sendte ham til de Saliges Øer, fordi han, da han havde erfaret af sin Moder, at han skulde dø, naar han dræbte Hektor, men hvis han ikke dræbte ham, skulde faa Lov at vende hjem og først finde Døden som Olding, alligevel havde Mod til at vælge at komme sin Elsker Patroklos til Hjælp og hævne ham, saa at han ikke blot gik i Døden for ham, men endog fulgte ham i Døden, efter at han var gaaet forud.[25]) Derfor fattede Guderne ogsaa stor Beundring for ham

[24]) Det bekjendte Sagn om Orpheus, der steg ned i Underverdenen for at hente sin afdøde Hustru Eurydike tilbage, men maatte slippe hende igjen, da han paa Tilbagevejen trods Forbudet saae sig om efter hende, er her fordrejet paa flere Maader. At Orpheus tilsidst fandt Døden for Bacchantinders Hænder, fortælles dog ogsaa andetsteds.

[25]) Exemplet med Achilleus passer forsaavidt mindre godt, som der her ikke er Tale om at gaa i Døden for en Anden, som fra først af forudsat, men om at hævne Patroklos's Død; det kommer Phaidros først i sidste Øjeblik i Tanker om. Om Thetis's Forudsigelse af Achilleus's Død se Iliaden IX 410 ff. og XVIII 94 ff. At Achilleus efter Døden kom til de Saliges Øer, omtales derimod først af efterhomeriske Digtere.

og viste ham den højeste Ære, fordi han satte sin Elsker saa højt. For det er noget Snak, naar Aischylos siger, at det var Achilleus, som var Patroklos's Elsker,[26]) thi han overgik ikke blot Patroklos i Skjønhed, men ogsaa alle de andre Helte, og desuden var han skjægløs og dertil langt yngre, som Homer bevidner.[27]) Men tilvisse er det sandt, at Guderne højlig ærer denne Dyd, som skyldes Eros; dog udviser de større Beundring og Ære og skjænker en rigere Løn, naar det er den Elskede, som viser Elskeren sin Kjærlighed, end naar Elskeren viser sin Kjærlighed mod den, han elsker. For Elskeren er et guddommeligere Væsen end den Elskede; thi det er en Guddomsmagt, der virker i ham. Af den Grund har de ogsaa æret Achilleus højere end Alkestis og sendt ham til de Saliges Øer.

Jeg hævder altsaa, at Eros baade er den ældste og ærværdigste Gud, og at han er den, som virker kraftigst til at skjænke Menneskene Dyd og Lyksalighed baade i Livet og efter Døden." —

Saaledes havde altsaa Phaidros talt, men efter Phaidros — fortalte han — kom der nogle andre Taler, som han ikke rigtig kunde huske; dem sprang han derfor over og gav sig til at referere Pausanias's Tale. Han havde da talt saaledes: „Det forekommer mig, Phaidros, at Opgaven ikke er bleven stillet rigtigt for os, da det blev os paalagt simpelthen at prise Eros. Thi dersom der kun var een Eros, vilde det nok være rigtigt, men nu er der jo mere end een; og naar der er mere end een,

[26]) I en Tragedie »Myrmidonerne« havde Aischylos ladet Achilleus jamre over Patroklos's Død i saa lidenskabelige Udtryk, at man mente kun at kunne forklare dem ved Antagelsen af et erotisk Forhold imellem dem. Tydningen var sikkert urigtig, og endnu mindre er der naturligvis hos Homer Tale om et saadant Forhold.

[27]) Iliaden XI 787, hvor det ganske vist ikke siges, at Patroklos var *langt* ældre end Achilleus. Forøvrigt kommer Phaidros her i Modstrid med sig selv, da han nylig havde fremstillet Alkestis som Admetos's Elsker.

er det rigtigst, at det først bliver slaaet fast, hvordan den Eros er, som vi skal prise. Jeg skal nu forsøge at rette denne Fejl: først vil jeg bestemme den Eros, som vi skal prise, og dernæst vil jeg prise ham paa en Maade, som er Guden værdig. Vi veed jo Alle, at der er ingen Aphrodite uden Eros: hvis der nu kun var een Aphrodite, vilde der ogsaa kun være een Eros; men da der faktisk er to, maa der nødvendigvis ogsaa være to Eroter. Er det da ikke sandt, at der er to Gudinder? Den ene er jo dog den gamle, som ingen Moder har, men har Uranos til Fader, og som vi derfor ogsaa giver Navnet Urania eller den himmelske; men den unge er en Datter af Zeus og Dione, og hende kalder vi Pandemos eller den simple.[28]) Følgelig maa ogsaa den Eros, der virker sammen med den ene Aphrodite,[29]) med Rette kaldes den simple, og den anden den himmelske. Prise bør man nu vel alle Guder, men den Virkekreds, som tilhører hver af dem, maa jeg i ethvert Tilfælde forsøge at bestemme. Med hver en Gjerning er det jo saa: seer man kun paa den i og for sig, da er den hverken skjøn eller uskjøn; det, som vi nu har for, naar vi drikker og synger og taler — Intet af det er skjønt i sig selv, men den Maade, paa hvilken det skeer, derpaa alene kommer det an: naar det udføres skjønt og paa rette Vis, saa bliver det skjønt, hvis ikke, saa bliver det uskjønt. Ligesaa er ikke heller hver Elskov og hver en Eros skjøn og værdig til Pris, men den alene er det, som lærer os at elske i Skjønhed.

Den Eros, som tilhører den simple Aphrodite, han

---

[28]) Hos Hesiodos (Theogonien 188 ff.) nævnes Aphrodite som Datter af Uranos, idet hun opsteg af Havet, da det var blevet befrugtet af Uranos's Sæd. Hos Homer (Iliaden V 370 ff.) er Aphrodite derimod en Datter af Zeus og Dione. Der bestod ogsaa i Athen en særskilt Kultus for Aphrodite Urania og for Aphrodite Pandemos, af hvilke den sidste stod i Forbindelse med Prostitutionen.

[29]) Af den senere saa almindelige Forestilling, at Eros er Aphrodites Søn, findes der her ikke noget Spor.

er nu i Sandhed simpel, og han kan gjøre Alt, hvad det skal være; ham er det ogsaa, hvem de slette Mennesker lader sig lede af. Saadanne Mennesker elsker for det Første nok saa meget Kvinder som Drenge, og dernæst, hvem de saa end elsker, saa elsker de mere deres Legemer end deres Sjæle; endelig elsker de helst de Uforstandigste, efterdi de kun bryder sig om at faa deres Villie og ikke tænker paa, om det skeer i Skjønhed eller ikke. Derfor bliver ogsaa Følgen, at de gjør Alt, hvad det skal være, ligemeget om det er noget Godt, eller det er det Modsatte. Thi denne Eros tilhører jo ogsaa den Gudinde, som er langt yngre end den anden, og hvis Tilblivelse baade det mandlige og det kvindelige Kjøn har Del i; men den anden Eros tilhører den himmelske Gudinde, som for det Første ikke har Del i det kvindelige Væsen, men kun i det mandlige[30]) — denne Eros er det derfor, som vender sig mod Drengene —, og som desuden er ældre og ikke kjender til Sansernes Tillokkelser; derfor vender ogsaa de, der er besjælede af denne Eros, sig imod det mandlige Kjøn og elsker dem, der er kraftigere fra Naturens Haand og har en mere udviklet Forstand. Og man vil ogsaa igjen indenfor denne Kjærlighed til det mandlige Kjøn let kunne adskille dem, der paa ren og ædel Vis er betagne af denne Eros; de vender nemlig ikke deres Elskov mod Børn, men først mod dem, der har begyndt at faa Forstand, og det vil sige omtrent ved den Tid, da Skjægget spirer frem. Thi de, der begynder at elske fra det Tidspunkt af, de har vistnok beredt sig paa at være sammen med Gjenstanden for deres Elskov hele Livet igjennem og dele Livet med ham, og de har ikke i Sinde at narre den Unge efter at have lokket ham til sig, før hans Forstand var udviklet, og saa bagefter le ham ud og løbe fra ham til en Anden. Det burde ogsaa være for-

[30]) Nemlig som Datter alene af Uranos.

budt ved Lov at elske Børn, for at man ikke skal anvende stort Besvær paa Noget, som endnu er uvist; thi uvist er det hos Børnene, hvor vidt baade Sjælens og Legemets slette og gode Egenskaber skal udvikle sig. De gode Elskere sætter sig nu ganske vist selv frivillig denne Lov, men man burde ogsaa tvinge disse simple Elskere til det Samme, ligesom vi jo ogsaa, saavidt vi evner det, tvinger dem til ikke at komme til frie Kvinder med deres Elskov. For det er jo ogsaa dem, der har bragt Elskoven i Vanry, saa at Nogle endog vover at sige, at det er en Skam at give sig hen til sin Elsker. Dette siger de med den Slags Mennesker for Øje, naar de seer deres utidige Hastværk og uretmæssige Færd; for ingen Gjerning, der udøves paa sømmelig og lovlig Vis, vil jo dog med Rette kunne paadrage sig Dadel.

Betragter jeg nu den Lov,[31]) der gjælder for Elskoven, saa er den i de andre Stater let at fatte, thi dèr gjælder Loven ubetinget; men her saavelsom i Lakedæmon er Forholdet mere sammensat. I Elis og i Böotien og overalt, hvor Folk mangler Talens Gave, gjælder det nemlig som Lov ubetinget, at det er skjønt at give sig hen til sin Elsker, og Ingen, hverken Ung eller Gammel, vil finde paa at sige, at det er en Skam. Grunden hertil er, saavidt jeg kan forstaa, at man frygter for at faa Ulejlighed, naar man skal forsøge at vinde de Unge ved sin Tale, thi at tale evner man ikke.[32]) Derimod i Ionien og mange andre Steder ansees det for en Skam, hos dem nemlig, som boer under Barbarernes Herredømme. Thi hos Barbarerne

---

31) Her tales ikke om egentlige Statslove, men nærmest kun om, hvad der ifølge den offentlige Mening var gjældende Vedtægt i de forskjellige græske Stater.

32) For Pausanias havde Talekunsten en saa stor Betydning, at han afleder de forskjellige Folks offentlige Moral af deres Stilling til denne Kunst.

regnes paa Grund af Tyranregjeringerne dette Forhold for en Skam saavelsom ogsaa Philosophien og Interessen for Legemsøvelser; formodentlig er det ikke til Gavn for Regjeringerne, at der vækkes høje Tanker hos Undersaatterne, eller opstaaer stærkt Venskab og Fællesskab hos dem, og dette plejer jo alle de Interesser, som jeg har nævnet, og blandt dem i særlig Grad Elskoven, at foraarsage. Den Erfaring har ogsaa Tyrannerne her i Staden gjort; thi det var Aristogeitons Elskov og Harmodios's trofaste Hengivenhed, der bragte deres Herredømme til Fald.[38]) Hvor det altsaa er bleven slaaet fast, at det er en Skam at give sig hen til sin Elsker, dèr skyldes det slette Egenskaber hos dem, der har slaaet det fast, nemlig Herskesyge hos de Regjerende og Fejghed hos Undersaatterne; men hvor det omvendt gjælder for skjønt ubetinget, dèr skyldes det aandelig Træghed hos dem, der har slaaet det fast.

Men her hos os raader der en langt skjønnere Lov end paa hine Steder, og, som jeg sagde før, den er ikke let at fatte. Thi naar man paa den ene Side betænker, at det gjælder for skjønnere at elske aabenlyst end at elske i det Skjulte, især naar det er de Fornemste og Bedste, man elsker, selv om de ikke er saa skjønne som Andre, og fremdeles, at der fra alle Sider lyder uhyre stærke Opmuntringer til Elskeren, hvilket ikke vilde ske, hvis det ansaaes for en Skam, hvad han gjør, og at det ansees for skjønt, hvis han vinder sit Bytte, og for en Skam, hvis han ikke vinder det, og at Elskeren, naar det gjælder om at gjøre Bytte, af Loven har faaet Tilladelse til at gjøre de utroligste Ting og endda faaer

---

38) Mordet paa Tyrannen Hipparchos, som blev forøvet af Harmodios og Aristogeiton (514 f. Chr.), sattes i Forbindelse med Hipparchos's Forsøg paa at vinde den skjønne Harmodios, som blev elsket af Aristogeiton (Thukydides VI 54 ff.). Men Folketraditionen, som Pausanias her følger, havde Uret i, at Tyranregjeringen dermed blev styrtet, thi efter Hipparchos's Mord regjerede hans Broder Hippias alene endnu i 4 Aar.

Ros derfor, medens et Menneske, som vovede at gjøre dette, fordi han eftertragtede noget hvilketsomhelst Andet end dette og ønskede at sætte det igjennem, vilde rammes af den stærkeste Dadel — dersom han nemlig af Lyst til enten at faa Penge af Nogen eller et Embede eller nogen anden Art af Magt vilde gjøre saadanne Ting, som Elskerne gjør overfor dem, de elsker, naar de retter de ydmygste Bønner til dem og sværger og ligger udenfor deres Dør og er beredte til at underkaste sig en Trældom, som ikke engang nogen Træl vilde finde sig i, saa vilde han blive hindret i at bære sig saaledes ad baade af sine Venner og af sine Fjender, idet disse vilde lade ham høre, at han er en Smigrer og en ufri Natur, medens hine vilde formane ham og skamme sig paa hans Vegne — Elskeren derimod kan gjøre alt dette og faa Tak dertil, og Loven har tilladt ham at gjøre det uden Skjændsel, i den Tanke, at det er en saare skjøn Ting, som han arbejder paa; men det mest Forbavsende er, at, naar han sværger, saa kan *han* alene — hvis man da tør tro, hvad der siges i vide Kredse — opnaa Gudernes Tilgivelse, dersom han bryder sin Ed — thi en Elskovsed gjælder ikke, hedder det. Paa den Maade har baade Guder og Mennesker givet Elskeren enhver Frihed, saaledes som Loven byder her hos os. Naar man betænker dette, kunde man altsaa faa den Tro, at det gjælder for saare skjønt i denne Stat baade at elske og at blive sin Elsker hengiven. Men naar paa den anden Side Fædrene sætter Hovmestre for deres Sønner, naar de bestormes med Elskov, og ikke tillader dem at tale med deres Elsker, hvilket Hovmesteren har Ordre til at forhindre, og naar deres Kammerater og Jævnaldrende bebrejder dem det, hver Gang de seer, at noget Saadant finder Sted, uden at de Ældre hindrer dem i at komme med deres Bebrejdelser eller skjænder paa dem, fordi de ikke taler, som

de bør — naar man betragter dette, saa kan man igjen komme til den Tro, at dette Forhold her hos os ansees for en stor Skam. Men Sagen forholder sig vist saaledes: der gjælder ikke nogen Lov derfor ubetinget, ligesom jeg jo ogsaa sagde i Begyndelsen, at det i og for sig hverken er skjønt eller uskjønt, men naar det udføres skjønt, er det skjønt, og naar det udføres uskjønt, er det uskjønt. Uskjønt er det nu at hengive sig til en slet Elsker og paa en slet Maade, men skjønt at hengive sig til en god Elsker og paa en god Maade. Og slet er denne simple Elsker, som elsker Legemet mere end Sjælen; thi han er jo heller ikke stadig, da han elsker en Ting, som ikke varer stadig ved. Thi naar det Legeme, han elskede, holder op at blomstre, saa flyver han strax bort og gjør sine mange Ord og Løfter til Skamme. Men den, der elsker et ædelt Gemyt, han holder ved gjennem hele Livet, efterdi han er smeltet sammen med Noget, som varer stadig ved. Dem vil altsaa vor Lov prøve paa bedste og skjønneste Maade, og den vil, at Nogle skal man hengive sig til, men undgaa Andre. Derfor tilskynder den altsaa den ene Part til at forfølge, den anden til at fly, og den optræder som Kampdommer og afholder Prøver for at afgjøre, af hvad Art Elskeren er, og af hvad Art den Elskede. Saaledes bliver det altsaa af denne Grund for det Første anseet for en Skam hurtigt at lade sig fange, for at der kan hengaa nogen Tid, thi Tiden, mener man jo, prøver Alting skjønt, og dernæst ansees det for en Skam at lade sig lokke af Penge eller politisk Magt, hvad enten man i sin Svaghed skræmmes og ikke viser Modstandskraft, eller man, naar man overvældes med Gaver, ikke viser Ringeagt overfor Penge og politisk Magt; thi Intet af dette ansees for varigt eller stadigt, bortseet derfra, at der af dette end ikke kan opstaa nogen ædel Hengivenhed. Kun een Udvej

bliver der altsaa efter vor Lov tilovers for den, der elskes, dersom han i Skjønhed skal kunne hengive sig til sin Elsker. Vi har nemlig den Lov: ligesom det for Elskerne ikke kunde regnes for Smiger eller for skammeligt godvillig at give sig i nok saa streng en Trældom for den, de elsker, saaledes bliver der for dem, der elskes, kun een Slags frivillig Trældom tilbage, som ikke kan regnes for en Skam; og det er den Trældom, som har Dyden til Formaal.[34])

Vi har nemlig i Sandhed fastslaaet som Lov, at, dersom Nogen vil give sig hen til en Anden i den Tanke, at han ved hans Hjælp vil kunne gjøre Fremskridt enten i Visdom eller i nogen anden Dyd, saa er denne frivillige Trældom ikke skammelig og kan ej heller kaldes Smiger. Vi maa altsaa forene disse to Love, den om Elskoven til de Unge og den om Philosophien og de øvrige Dyder,[35]) dersom vi skal naa til den Slutning, at det er skjønt for den, der elskes, at give sig hen til sin Elsker. Thi naar Elskeren og den Elskede mødes, hver med sin Lov, den Ene[36]) overbevist om, at, hvor stærkt han end tjener den Elskede, som har hengivet sig til ham, vil han tjene ham med Rette, og den Anden overbevist om, at, hvor stærkt han end hengiver sig til den Elsker, der gjør ham viis og god, vil han hengive sig til ham med Rette, den Ene i Stand til at yde sit Bidrag til Klogskab og al anden Dyd, den Anden i

[34]) Overensstemmelsen mellem de moralske Fordringer, der stilles til Elskeren og den Elskede, er ikke ganske nøjagtig: for den Første er enhver Trældom en Skam, naar Formaalet ikke er Elskov, for den Anden er enhver Trældom i Elskov en Skam, naar Formaalet ikke er sædelig Forbedring.

[35]) Ved de to Love menes dem, der gjælde henholdsvis for Elskeren og for den Elskede; ved Philosophien (»Kjærligheden til Visdom«) menes den Elskedes Bestræbelse efter at blive sædelig forbedret ved Omgang med sin Elsker.

[36]) Mærk i det Følgende den gjennemførte Korresponsion i Sætningsbygningen. Af en noget anden Art er den yndede rhetoriske Finesse, som bestod i Sammenstilling af enslydende Ord, og som der drives Spot med lige efter Afslutningen af Pausanias's Tale.

Trang til at finde Vejledning til Lærdom og al anden Kløgt — naar altsaa disse tvende Love mødes, og kun i saa Fald, da er det skjønt at give sig hen til sin Elsker, men ellers aldrig. Naar det er Formaalet, er der end ikke nogen Skam ved at blive bedraget, men ved ethvert andet Formaal bringer det Skam, hvad enten man bedrages eller ikke. Thi naar Nogen giver sig hen til sin Elsker i den Tro, at han er rig, og for hans Rigdoms Skyld, men bliver bedraget og ingen Rigdom vinder, da Elskeren viser sig at være fattig, saa er det ligefuldt en Skam for ham; for han har jo lagt for Dagen, saavidt det stod til ham, at for Vindings Skyld vilde han tjene Enhver i Hvadsomhelst, og det er ikke skjønt. Omvendt naar Nogen giver sig hen til sin Elsker i den Tro, at han er god, og for selv at blive bedre, men bliver bedraget, da Elskeren viser sig at være slet og ikke at besidde Dyd, saa er det alligevel et skjønt Bedrag; for ogsaa han har jo lagt for Dagen, saavidt det stod til ham, at for Dydens Skyld og for at blive bedre vilde han vise sig villig overfor Enhver til Hvadsomhelst, og dette er det Skjønneste af Alt. Altsaa er det paa enhver Maade skjønt at give sig hen, naar Dyden er Formaalet.

Dette er den Eros, som hører til den himmelske Gudinde, og som selv er himmelsk og af stort Værd baade for Staten og for Enkeltmand, han, som nøder baade Elskeren og den Elskede til at arbejde stærkt med sig selv for at vinde Dyd; men alle de andre hører til den anden, den simple. Dette," sluttede han, „er mit Bidrag til dig, Phaidros, angaaende Eros, saa godt, som jeg har kunnet gjøre det uden Forberedelse." —

Da nu Pausanias pauserede — for de kløgtige Folk har jo lært mig at bruge den Slags enslydende Ord —, saa skulde egentlig Aristophanes have talt — fortalte Aristodemos —, men hvad enten det nu var, fordi han

havde drukket for Meget, eller hvad Grunden ellers kunde være, saa havde han faaet Hikke og var ikke i Stand til at tale. Han sagde saa til Lægen Eryximachos — for han havde Plads lige efter ham —: „Hør, Eryximachos, du maa enten kurere mig for min Hikke, eller ogsaa maa du tale i mit Sted, indtil den gaaer over."

Dertil svarede Eryximachos: „Ja, jeg skal gjøre begge Dele; jeg skal tale i dit Sted, men naar du er kommen dig, saa kan du tale for mig. Og medens jeg taler, skal du prøve at holde Vejret rigtig længe og se, om den vil gaa over, og hvis den ikke gjør det, saa skal du gurgle Halsen med Vand; men hvis den er meget slem, skal du tage Et eller Andet og pirre dig i Næsen med og se at komme til at nyse; hvis du gjør det een eller to Gange, saa skal den nok holde op, selv om den er nok saa slem."

„Ja, saa skynd dig da at tale," sagde Aristophanes; „jeg skal nok gjøre, som du siger."

Saa begyndte da Eryximachos at tale: „Jeg troer, at det er nødvendigt," sagde han, „siden Pausanias, uagtet han begyndte sin Tale smukt, alligevel ikke har bragt den til en rigtig Afslutning, at saa jeg maa forsøge paa at føre Talen til Ende. For at han sagde, at der var en dobbelt Eros, det synes jeg var en rigtig kjøn Inddeling; men at denne Eros ikke blot findes i Menneskenes Sjæle og retter sig imod de skjønne Mennesker, men ogsaa retter sig imod alle andre Ting og findes alle andre Steder, baade i alle Dyrs Legemer og i Planterne og saa at sige i hele Naturen, det mener jeg at jeg har lært af Lægevidenskaben, som er *vor* Kunst, nemlig at det er en stor og vidunderlig Gud, og at han retter sig imod alle Ting, baade i den menneskelige og i den guddommelige Verden. Jeg skal nu begynde med at tale om *Lægekunsten*, for at vi ogsaa kan hædre

denne Kunst. Legemerne har nemlig af Naturen denne dobbelte Eros i sig; for det Sunde og det Syge i Legemet er jo dog utvivlsomt noget Forskjelligt og Uensartet, men det Uensartede maa elske og eftertragte uensartede Ting.[37]) Den ene Elskov er altsaa den, der findes i den sunde Del, og den anden den, der findes i den syge. Ligesom nu Pausanias før sagde, at det er skjønt at give efter for de gode Mennesker, men uskjønt at give efter for de usædelige, saaledes er det ogsaa indenfor hvert enkelt Legeme skjønt at give efter for de gode og sunde Dele, og det bør man gjøre, og det er det, som man kalder Lægekunst, men uskjønt er det at give efter for de slette og usunde Dele, og det bør man ikke gjøre, naar man skal være dygtig i Kunsten. Lægekunsten er nemlig, naar jeg skal definere den under Eet, Viden om Legemets Elskovsdrifter til at fyldes og til at udtømmes, og den, der heri kan gjøre Forskjel paa den skjønne og den uskjønne Elskov, han har den bedste Indsigt i Lægevidenskaben, og den, der kan bevirke en Forandring, saa at Patienten i Stedet for den ene Elskov kommer i Besiddelse af den anden, og som, naar en Elskov ikke er tilstede, men burde være dèr, forstaaer at skaffe den tilveje og ogsaa omvendt forstaaer at fjerne en tilstedeværende Elskov, han maa regnes for en god Praktiker. Det gjælder nemlig om at kunne faa det, der i Legemet er mest fjendsk imod hinanden, til at blive hinanden hengivent og elske hinanden. Men mest fjendske imod hinanden er de største Modsætninger, det Kolde og det Varme, det Sure og det Søde, det Tørre og det Vaade. Imellem disse Modsætninger var det, at vor Stamfader Asklepios[38]) for-

[37]) Meningen er ikke, at Modsætningerne gjensidig tiltrække hinanden — hvad der ogsaa var dem der mente —, men at, naar to Ting ere forskjellige, maa ogsaa det, som de elske, være indbyrdes forskjelligt.

[38]) Lægerne dannede paa mange Steder en sluttet Kaste, der betragtede den gamle Lægegud eller Heros Asklepios som deres Stamfader.

stod at vække Elskov og Samstemning, efter hvad disse vore Digtere[39]) her siger, og som *jeg* ogsaa troer, og derved lagde han Grunden til vor Kunst. Jeg hævder altsaa, at Lægekunsten helt og holdent staaer under denne Guds Ledelse, og paa samme Maade Gymnastiken og Agerdyrkningen.[40]) Men hvad *Musiken* angaaer, saa maa jo Enhver kunne se, naar han blot anvender sin Forstand en lille Smule, at det forholder sig ganske paa samme Maade med den, og det er formodentlig ogsaa det, som Heraklit mener, endskjøndt han ikke udtrykker sig rigtig heldigt. Han siger nemlig, at Enheden paa een Gang er i Strid og i Overensstemmelse med sig selv, ligesom den Harmoni, der findes i en Bue og i en Lyre. Men det er jo dog ganske urimeligt at sige, at Harmonien er i Strid, eller at den dannes af Modsætninger, der endnu er i Strid med hinanden. Men maaske var det hans Mening at sige, at det er ud af de tidligere stridende Modsætninger, de høje og de dybe Toner, som senere er kommen i Overensstemmelse med hinanden, at Harmonien er opstaaet ved Hjælp af Musikens Kunst. For saa længe Modsætningen mellem de høje og de dybe Toner endnu bestaaer, kan der jo dog aldrig komme nogen Harmoni ud af det; Harmonien er nemlig Samstemning, og Samstemning er en Slags Enighed, men Enighed mellem Ting, der strides, kan der, saa længe de endnu strides, umulig være; hvad der altsaa er Strid imellem og ikke Enighed, det er det umuligt at bringe i Harmoni.[41]) Paa samme Maade

---

39) Siges med særligt Henblik paa de tilstedeværende Digtere, Aristophanes og Agathon.

40) Agerdyrkningen virker overfor de dyrkede Planter paa samme Maade som Lægekunst og Gymnastik overfor det menneskelige Legeme.

41) Den ioniske Philosoph Herakleitos (omtr. 500 f. Chr.) opfattede Tilværelsen som en sammenhængende Enhed, hvori de modstridende Kræfter holde hinanden i Ligevægt, og illustrerede denne Opfattelse ved Billedet med en Bue eller en Lyre, hvis Arme hver stræber i sin Retning, men alligevel tvinges sammen (Fragm. 51 Diels). Herved mente han netop det, som Eryximachos erklærer for urimeligt, at

er jo ogsaa Rhythmen opstaaet af Modsætningen mellem det Hurtige og det Langsomme, som tidligere var i Strid med hinanden, men senere kom til Enighed. Men Enigheden mellem alle disse Modsætninger tilvejebringes paa dette Omraade af Musiken, ligesom i det foregaaende Tilfælde af Lægekunsten, idet den nemlig fremkalder Elskov og indbyrdes Samstemning, og Musiken maa da defineres som Viden om Elskovsdrifter til Harmoni og Rhythme. Og i selve det harmoniske og rhythmiske Forhold er det nu slet ikke saa vanskeligt at erkjende Elskovsdrifterne, og her findes den dobbelte Elskov endnu ikke;[42]) men naar man skal anvende Rhythme og Harmoni overfor Menneskene, enten ved at skabe dem, hvilket kaldes at komponere, eller ved at anvende de komponerede Melodier og Rhythmer paa rette Maade, hvilket kaldes at spille, saa er det vanskeligt, og saa behøves der en god Udøver af Kunsten. Atter vender nemlig det samme Forhold tilbage, at de sædelige Mennesker, dem skal man give efter for — og ligesaadan naar det gjælder om at gjøre dem, der endnu ikke er det, mere sædelige[43]) —, og deres Elskov skal man tage Hensyn til, og det er den skjønne, den himmelske Eros, som tilhører Musen Urania; men den anden, den simple, tilhører Polymnia,[44]) og ham maa man kun med Forsigtighed give

Striden og Harmonien bestaa samtidig. Derimod tænkte han sikkert aldeles ikke paa noget musikalsk Forhold.

42) Indenfor Musiken gjøres der ligesom ved Lægekunsten Forskjel paa Kunsten i og for sig, theoretisk betragtet, og dens Udøvelse. Men medens Lægekunsten ogsaa theoretisk behandler den uskjønne Elskov, udelukker Musikens Væsen i sig selv Disharmonien, som kun kommer frem ved Kunstens mangelfulde Udøvelse.

43) Hvem man i dette Tilfælde skal give efter for, lader Eryximachos henstaa ganske uklart. Han er nemlig kommen i Vanskelighed ved den Omstændighed, at det her ikke er den, der bliver elsket, som skal give efter, men derimod Kunstens Udøver, som staaer over begge Parter.

44) Ligesom Eryximachos erstatter Pausanias's Aphrodite Urania med Musen Urania, sætter han Musen Polymnia, der synes at skulle repræsentere den verdslige Musik, i Stedet for Aphrodite Pandemos.

Adgang, saafremt man da giver ham Adgang, for at man nok kan faa Nydelse ved ham, men ikke vække nogen Usædelighed, ligesom det i vor Kunst er en stor Opgave at tilfredsstille de gastronomiske Lyster paa rette Maade, saa at man kan faa Nydelse deraf uden at blive syg.[45]) I Musiken maa man altsaa saavelsom i Lægekunsten og i alle de øvrige menneskelige og guddommelige Forhold, saavidt muligt, vogte paa begge Eroter; for de er tilstede deri. Men ogsaa i de *klimatiske Forhold* spiller disse to Eroter en stor Rolle, og naar de Modsætninger, jeg før omtalte, det Varme og det Kolde, det Tørre og det Vaade, betages af den sædelige Elskov til hinanden og forenes i Harmoni og i en rimelig Blanding, saa bringer de Frugtbarhed og Sundhed for Mennesker, Dyr og Planter og gjør ingen Fortræd; men naar derimod den ustyrlige Eros faaer størst Magt over de klimatiske Forhold, saa volder de Fordærv og gjør Fortræd paa mange Maader. Thi heraf plejer Pest og mange andre forskjellige Sygdomme at opstaa baade blandt Dyr og Planter, og ogsaa Rimfrost og Hagl og Rust paa Kornet kommer af Umættelighed og Usædelighed i den Slags gjensidige Elskovsdrifter, og Viden om dem, saaledes som de ytrer sig i Stjernernes Gang og Aarstidernes Vexlen, det er Definitionen paa Astronomien.[46]) Endelig, naar vi betragter *Ofringerne* og de Handlinger, som falder ind under *Spaadomskunsten* — og heri bestaaer jo det indbyrdes Samkvem mellem Guder og Mennesker —, saa drejer de sig alle tilsammen ikke om Andet end om at tage Hensyn til Eros og helbrede ham. Thi al Slags Ugudelighed er en Følge af, at man ikke giver efter for den sædelige Eros og viser ham Hæder og Ære ved enhver Gjerning, men derimod den anden, baade i Forholdet til Ens Forældre,

[45]) Advarslen imod den daarlige Eros er her i høj Grad afsvækket.
[46]) Da disse Forhold unddrage sig Menneskenes Indflydelse, bliver der her ikke Tale om nogen praktisk Udøvelse af Kunsten.

saavel medens de lever, som naar de er døde, og i Forholdet til Guderne. Dette er det Spaadomskunstens Opgave at vogte og raade Bod paa, og Spaadomskunsten kan da defineres som den Kunst, der bevirker Venskab mellem Guder og Mennesker, derved at den kjender de Elskovsdrifter hos Menneskene, som sigter til Retsind og Fromhed.

En saa mangfoldig og stor Magt, eller rettere enhver Magt, har overhovedet den hele Eros, men han, der virker i det Gode med Besindighed og Retfærdighed, baade hos os og hos Guderne, han har den største Magt og skaber enhver Lykke for os og gjør os i Stand til at omgaaes med hverandre og ogsaa at være elskede af Guderne, der er mægtigere end vi. — Maaske har nu ogsaa jeg ved min Lovprisning af Eros sprunget Meget over, men det er dog ikke med min gode Villie. Men dersom jeg har glemt Noget, saa bliver det din Sag, Aristophanes, at føje det til; eller hvis du har i Sinde at lovprise Guden paa en anden Maade, saa gjør det, siden du nu er bleven af med din Hikke.“ —

Derefter — fortalte han — havde Aristophanes taget Ordet og sagt: „Ja vel er jeg bleven af med den, men ikke førend jeg anvendte Nysekuren paa den, saa jeg undrer mig virkelig over, at den sædelige Del af Legemet sætter Pris paa den Slags Kildren og det Spektakel, som følger med, naar man nyser; for den gik virkelig strax over, da jeg anvendte Nysekuren paa den.“

Saa sagde Eryximachos: „Kjære Aristophanes, betænk dog vel, hvad du gjør. Du driver jo Komediespil nu, da du skal til at tale, og du nøder mig til at passe paa dine Ord, hvis du skulde sige noget Komisk, endskjøndt du ellers kunde faa Lov til at tale i Fred.“

Saa brast Aristophanes i Latter og sagde: „Du har Ret, Eryximachos, og lad os betragte mine Ord som usagte. Men du behøver ikke at passe paa mig, for

jeg er selv bange for, hvad jeg skal komme til at sige, ikke for, at det skal blive komisk — for det vilde være en Fordel, og det hører jo netop vor Muse til —, men for, at det skal blive latterligt."

„Du troer nok, du kan klare dig med en Vittighed, Aristophanes; men pas du bare paa og husk, at du kommer til at gjøre Regnskab for din Tale. Men maaske vil jeg dog være saa naadig at lade dig slippe."

„Men jeg har virkelig i Sinde," sagde Aristophanes, „at tale paa en noget anden Maade, end du, Eryximachos, og Pausanias har talt. Efter min Mening har Menneskene nemlig aldeles ikke forstaaet Eros's Magt; for hvis de havde forstaaet den, saa havde de bygget ham de største Templer og Altre og holdt de største Ofringer til hans Ære, men nu faaer han ikke Noget heraf, endskjøndt han egentlig absolut burde have det. For han er iblandt Guderne Menneskenes bedste Ven, da han er deres Hjælper og Læge overfor de Svagheder, hvis Helbredelse vilde medføre den største Lyksalighed for Menneskeslægten. Jeg skal nu forsøge at forklare jer hans Magt, og saa kan I fortælle det til de Andre. Men først maa I have Besked om den menneskelige Natur, og hvordan det er gaaet til med den. For i gamle Dage var vor Natur ikke saadan som nu, men anderledes. For det Første var Menneskenes Kjøn nemlig tre, ikke to, saadan som nu, Mandkjønnet og Kvindekjønnet, men der var ogsaa et tredie, som forenede begge disse i sig, og hvis Navn existerer endnu, medens det selv er forsvundet; thi Kvindemænd fandtes dengang ikke alene af Navn, men ogsaa i Virkeligheden, sammensatte baade af det mandlige og af det kvindelige Kjøn, men nu er kun Navnet tilbage, og det regnes for et Skjældsord. Dernæst var hvert Menneske af rund Figur, idet dets Ryg og Sider udgjorde en Rundkreds, og det havde fire Arme og ligesaa mange

Ben og to Ansigter, der sad paa en cylinderformet Hals og var ganske ens, men til de to Ansigter, der vendte hver sin Vej, hørte der kun eet Hoved, og der var fire Øren og to Par Kjønsdele, og alt det Øvrige var ganske, som man kan regne ud heraf. Og de kunde ikke alene gaa oprejst ligesom nu, og det i begge Retninger, men naar de fik Lyst til at løbe hurtigt, saa bar de sig ad, ligesom naar man nu slaaer Kraftspring og kaster sig rundt med Benene op i Vejret: idet de nemlig støttede sig paa de otte Lemmer, som de dengang havde, snurrede de sig rundt i en Kreds. Men Grunden til, at der var tre Kjøn, og at de var saadan indrettede, var den, at Mandkjønnet fra først af stammede fra Solen, og Kvindekjønnet fra Jorden, men det, som havde Del i dem begge, fra Maanen, eftersom ogsaa Maanen har Del i begge Kjøn;[47]) men Grunden til, at de ikke alene selv var runde, men ogsaa deres Gang gik for sig i en Kreds, var den, at de lignede deres Stamfædre. De havde nu vældige Kræfter, og de havde store Tanker om sig selv og angreb Guderne, og det, som Homer fortæller om Ephialtes og Otos,[48]) det gjælder i Virkeligheden dem, at de forsøgte at stige op til Himlen for at komme Guderne tillivs. Derfor gav Zeus og de andre Guder sig til at tænke over, hvad de skulde gjøre, og de kunde ikke finde paa Noget; de kunde nemlig ikke slaa dem ihjel og udrydde hele Slægten ved Hjælp af Lynet, som de havde gjort med Giganterne[49]) — for saa var de gaaet glip af Menneskenes Dyrkelse og af deres Ofringer[50]) —,

[47]) Denne ganske meningsløse Forklaring er aabenbart ment som en Parodi paa Samtidens naturphilosophiske Raisonnementer.

[48]) Ephialtes og Otos, Sønner af Aloeus eller af Poseidon, var to vældige Kjæmper, der søgte at storme Himlen ved at stable Bjerget Ossa ovenpaa Olympos og Pelion ovenpaa Ossa, men blev dræbte af Apollon (Odysseen XI 305 ff.).

[49]) Giganterne, Jordens Sønner, havde ligeledes søgt at styrte Gudernes Herredømme.

[50]) Denne Tanke er laant fra den virkelige Aristophanes, som i »Fuglene« (1230 ff.) lader Guderne klage over, at de ikke mere faa Ofringer af Menneskene, da Fuglene have bygget en By, som spærrer Vejen fra Jorden til Himlen.

og de kunde heller ikke lade dem blive ved med at drive deres frække Spil. Men saa fik Zeus langt om længe en Idee og sagde: „Nu troer jeg, jeg har fundet paa en Udvej, hvorved Menneskene kan blive ved at leve, men deres Frækhed alligevel kan faa en Ende, naar de bliver gjort svagere. Nu vil jeg skjære hver af dem midt over," sagde han; „saa vil de paa een Gang blive svage og samtidig til større Gavn for os, eftersom de bliver flere, og saa vil de komme til at gaa oprejst paa to Ben. Men hvis jeg saa bagefter finder, at de fremturer i deres Frækhed, og ikke vil forholde sig roligt, saa vil jeg endnu en Gang skjære dem midt over, saa at de kan gaa og humpe om paa eet Ben." Da han havde sagt det, skar han Menneskene midt over, ligesom naar man skjærer Frugter over for at sylte dem, eller som naar man skjærer et haardkogt Æg over med et Haar. Og naar han havde skaaret En over, befalede han Apollon at dreje Ansigtet og den halve Hals om i Retning af Snittet, for at Mennesket, naar han saae, hvordan han var bleven halveret, kunde blive mere spagfærdigt, og dernæst bød han ham at læge Resten af Saaret. Han drejede saa Ansigtet om, og idet han allevegnefra trak Huden sammen til den Side, som nu hedder Bugen, lod han der være een Aabning ligesom paa en sammensnøret Pengepung,[51]) og den bandt han til midt paa Bugen, og det er den, som kaldes Navlen. Og af Folderne glattede han de fleste ud og formede Brystet, og hertil benyttede han et Apparat af samme Slags som det, Skomagerne benytter, naar de glatter Læderets Folder over Læsten; men han lod dog nogle faa Folder blive tilbage omkring selve Bugen og Navlen som et Minde om den Behandling, Menneskene engang havde lidt. Da nu Menneskene var skaaret

[51]) For os vilde Sammenligningen med en Tobakspung ligge nok saa nær.

midt over, længtes hvert Stykke efter sin Halvdel og søgte at forenes med den, og naar de slyngede Armene om hinanden og omfavnede hinanden, fordi de ønskede at voxe sammen paany, omkom de af Sult og Energiløshed, fordi de slet ikke vilde tage sig Noget for, naar de var adskilt fra hinanden. Og naar en af Halvdelene var død, og den anden bleven alene tilbage, saa søgte den tiloversblevne en anden Halvdel og stræbte efter at favne den, hvad enten det nu var Halvdelen af en hel Kvinde — det, som vi nu kalder for en Kvinde — eller af en Mand; og paa den Maade omkom de stadig. Men saa fattede Zeus Medlidenhed med dem og fandt paa noget Nyt: han flyttede deres Kjønsdele om paa Forsiden. Hidtil havde de nemlig ogsaa haft *dem* paa Ydersiden og ikke forplantet sig med hinanden, men ved at befrugte Jorden, ligesom Cikaderne,[52]) men nu flyttede han dem altsaa over paa Forsiden og gjorde det derved muligt, at de kunde forplante sig med hinanden, nemlig Manden med Kvinden, og Hensigten var den, at, naar under deres Omfavnelse en Mand traf paa en Kvinde, saa skulde hun befrugtes, og Slægten forplantes, men naar en Mand traf paa en Mand, saa skulde de dog idetmindste opnaa en Tilfredsstillelse ved at være sammen og finde Hvile og derpaa vende sig til deres Gjerning og varetage de øvrige Opgaver i Livet. Altsaa er den gjensidige Elskov fra en saa fjern Fortid Menneskene medfødt og i Stand til at føre dem sammen igjen, som deres Natur oprindelig var, idet den bestræber sig for at gjøre de To til Eet og læge Menneskenaturen.

Enhver af os er altsaa kun Halvdelen af et Menneske, siden vi er gjennemskaarne ligesom Rødspætter, og der er gjort To ud af Eet. Derfor søger Enhver stadig

---

[52]) Til Grund for denne Antagelse ligger formodentlig den Iagttagelse, at Cikaderne lægge deres Æg i Jorden.

sin tilsvarende Halvdel. De af Mændene, der nu er fremkommen ved Overskjæring af det tvekjønnede Væsen, som dengang kaldtes Kvindemand, de er kvindekjære, og de fleste Udhalere hører til denne Slægt, og ligeledes gjælder det alle de Kvinder, der render efter Mændene og er Skjøger. Men de Kvinder, der er fremkommen ved Overskjæring af en Kvinde, de bryder sig aldeles ikke om Mændene, men vender sig hellere til Kvinderne, og til den Slægt hører de kvindekjære Kvinder. De derimod, som er Dele af en Mand, de jager efter det mandlige Kjøn, og saa længe de er Drenge, elsker de Mændene, siden de jo er Brudstykker af et mandligt Væsen, og glæder sig ved at ligge hos Mændene og omfavne dem, og det er de bedste Drenge og Ynglinge, eftersom de har den mandigste Natur. Der er ganske vist Nogle, som siger, at de bærer sig skamløst ad, men det er Løgn; for det er ikke af Mangel paa Skamfølelse, at de gjør det, men af Mod og Manddom og Mandhaftighed, fordi de sætter Pris paa det, som ligner dem selv. Og et vægtigt Bevis herpaa er, at den Slags Mænd er de Eneste, der, naar de er kommen til Skjelsaar og Alder, tager Del i det politiske Liv. Men naar de er bleven Mænd, saa retter de deres Kjærlighed mod Drengene, men at gifte sig og sætte Børn i Verden, det bryder de sig ikke om af egen Drift, men maa tvinges dertil af Loven,[53]) og de er tilfredse med at leve med hverandre ugifte. Et saadant Menneske bliver nu altsaa i ethvert Fald en Elsker af Drenge og sin Elsker hengiven, da han altid sætter Pris paa det, som han er i Slægt med. Naar nu En, hvad enten det er Drengeelskeren eller en hvilkensomhelst Anden, træffer paa selve sin Halvdel, saa

[53]) En saadan Lov fandtes ganske vist ikke i Athen, men maaske mener Aristophanes — ligesom før Pausanias — blot den offentlige Menings Tvang.

betages de paa en vidunderlig Maade af en Følelse af Hengivenhed og Samhørighed og Elskov og vil ikke finde sig i blot et Øjeblik at skilles fra hinanden. Dem er det, der hele Livet igjennem bliver hos hinanden, og de er ikke engang i Stand til at sige, hvad det er, som de vil have af hinanden. For Ingen vil jo dog tro, at det er selve den sanselige Elskovsnydelse, som om det var af den Grund, at de saa inderlig attraaede at være sammen med hinanden, men det er øjensynlig noget Andet, som hver af deres Sjæle ønsker uden at kunne udtale det, men den har kun en Anelse om det, som den vil, og antyder det i dunkle Ord. Og tænker vi os nu, at de laa sammen, og saa Hephaistos[54]) kom hen til dem med sine Instrumenter og spurgte dem: „Hvad er det, I vil have af hinanden, Mennesker?“ og at de saa var i Forlegenhed for Svar, og han igjen spurgte dem: „Er det det, I tragter efter, at være sammen med hinanden saa meget som muligt, saa at I hverken Nat eller Dag fjernes fra hinanden? For hvis det er det, I tragter efter, saa vil jeg smelte jer sammen og lodde jer sammen, saa at I, skjøndt I er To, skal blive til Een, og saa længe I lever, Begge skal leve sammen som Een, og naar I er døde, ogsaa nede i Hades's Rige skal være Een i Stedet for To, efter at I er døde sammen; tænk nu over, om det er det, I tragter efter, og om I vil være tilfredse, dersom I opnaaer det“ — naar de hører disse Ord, saa veed vi, at Ingen vil svare Nej dertil, og at det vil blive klart, at det ikke var noget Andet, som de ønskede, men at det vil staa for dem, som om de havde hørt netop det blive sagt, som de længe havde tragtet efter, at komme sammen

---

[54]) Den følgende Skildring sigter til Fortællingen i Odysseen (VIII 266 ff.) om, hvorledes Hephaistos overraskede sin Hustru Aphrodite sammen med Ares og derpaa gjorde dem til Latter for alle Guder, da han havde bundet dem fast i Sengen med kunstfærdige, usynlige Lænker.

og smelte sammen med den Elskede og blive til Een i Stedet for To. Det er nemlig en Følge af, at vor oprindelige Natur var saadan, og vi var hele; altsaa er det en Stræben og Tragten efter det Hele, som vi giver Navn af Elskov. Og tidligere var vi som sagt Eet, men nu er vi som Følge af vor uretskafne Færd bleven skilt ad af Guden, paa samme Maade som Arkaderne er bleven skilt ad af Lakedæmonierne.[55]) Der er nu Grund til at frygte for, at, hvis vi ikke opfører os ordentlig overfor Guderne, saa skal vi blive spaltet een Gang til og gaa omkring og se ud som Reliefferne paa Gravstenene med oversavede Næser og være ligesom overskaarne Tærninger.[56]) Men derfor bør man raade hver Mand til i alle Henseender at vise sig from overfor Guderne, for at vi kan undgaa den Behandling, men opnaa den Lykke, jeg har nævnt, hvortil Eros er vor Vejleder og Fører. Ham har Ingen Lov til at staa imod — men staa ham imod, det gjør den, der paadrager sig Gudernes Vrede —; for naar vi bliver Venner med Guden og træder i et godt Forhold til ham, saa skal vi nok finde og træffe sammen med det elskede Væsen, som hører os selv til, hvad der nu kun er Faa som gjør. Og nu vil jeg rigtignok bede mig fritaget for, at Eryximachos falder mig i Talen og gjør Løjer med mine Ord, som om jeg hermed skulde sigte til Pausanias og Agathon; for det kan jo forresten gjerne være, at

---

55) I Aaret 385 blev den arkadiske By Mantineia nedlagt af Lakedæmonierne, og Indbyggerne tvungne til at flytte ud i flere Landsbyer, hvor de oprindelig havde boet. Platon tager intet Hensyn til, at denne Begivenhed i Virkeligheden indtraadte mange Aar efter den Tid, da Symposiet tænkes holdt; formodentlig har den netop været et almindeligt Samtaleemne paa den Tid, da Skriftet blev affattet.

56) Paa Gravrelieffene fremstilledes ofte den Afdødes Billede i Profil, hvorved akkurat Halvdelen saavel af Næsen som af den øvrige Figur hævede sig op over Stenens Flade. Den anden Sammenligning sigter til den Skik, at to Gjæstevenner skar en Tærning over i to Dele, og hver beholdt sit Stykke, saa at de, naar de engang senere mødtes, kunde legitimere sig overfor hinanden ved at konstatere, at Stykkerne passede til hinanden.

ogsaa de hører til disse Mennesker, og Begge er af mandlig Natur;[57]) men jeg taler nu i ethvert Tilfælde om Alle, baade Mænd og Kvinder, og hævder, at paa den Maade vil vor Slægt blive lykkelig, dersom vi fuldbyrder Eros's Villie, og Enhver finder det elskede Væsen, som hører ham til, og vender tilbage til sin oprindelige Natur. Men hvis dette er det Bedste, saa maa iblandt de nu forhaandenværende Muligheder det Bedste nødvendigvis være det, som kommer nærmest herved; og det er at vinde en Gjenstand for sin Elskov efter sit Hjerte. Og naar vi skal lovprise den Gud, der er Skyld deri, saa maa vi med Rette lovprise Eros, som ikke alene nu i Øjeblikket gavner os højlig ved at føre os til den, som hører sammen med os, men ogsaa skjænker os det største Haab om, at han i Fremtiden, dersom vi udviser Fromhed overfor Guderne, vil føre os tilbage til vor oprindelige Natur og helbrede os og derved gjøre os salige og lykkelige.

Her har du, Eryximachos," saaledes sluttede han, „min Tale om Eros, og den lyder ganske vist anderledes end din. Husk nu, hvad jeg bad dig om, og lad være med at gjøre Nar ad den, for at vi nu ogsaa kan faa Lov at høre, hvad alle de Andre har at sige — eller begge de Andre, skulde jeg sige, for det er jo kun Agathon og Sokrates, som vi har tilbage." —

„Ja, jeg skal gjøre, som du siger," sagde Eryximachos; „for jeg synes rigtig godt om din Tale. Og hvis jeg ikke vidste, at Sokrates og Agathon er drevne paa Elskovens Omraade, saa vilde jeg være meget bange

[57]) Mellem Pausanias og Agathon bestod der efter den almindelige Opfattelse et Elskovsforhold, som Aristophanes harcellerer over ved at antyde, at det var ret sandsynligt, at En af dem — Agathon — egentlig var en Kvinde. En lignende Spot over Agathon findes i Aristophanes's »Thesmophoriazusai« 29 ff. Forøvrigt tyder denne Spot paa, at det ikke maa opfattes ganske alvorligt, naar Aristophanes tidligere har talt i nedsættende Udtryk om Kjærligheden mellem Mand og Kvinde i Sammenligning med det her antydede Forhold.

for, at de skulde komme i Forlegenhed for Stof til deres Taler, fordi der er bleven sagt saa mange og forskjelligartede Ting; men jeg nærer dog nu ingen Bekymring."

Derpaa havde Sokrates sagt: „Ja, du har jo ogsaa selv klaret dig stolt, Eryximachos; men hvis du var i mit Sted nu, eller rettere, hvis du var i mit Sted, naar først ogsaa Agathon har talt, saa vilde du sikkert være meget bange og gjøre dig de allerstørste Bekymringer, saadan som jeg nu."

„Du vil nok lokke mig paa Glatis, Sokrates," sagde Agathon, „for at jeg skal gaa i Stykker i min Tale, naar jeg troer, at mit Publikum[58]) møder med store Forventninger om, at jeg vil tale godt."

„Nej, jeg maatte rigtignok have en daarlig Hukommelse, Agathon," sagde Sokrates, „hvis jeg, som har seet dit Mod og din Selvtillid den Dag, da du stod oppe paa Tribunen sammen med Skuespillerne[59]) og lod dit Blik glide ud over saa stort et Publikum, som du skulde opføre dit eget Værk for, uden at du blev den mindste Smule nervøs derved — hvis jeg nu skulde tro, at du vil tabe Fatningen, fordi vi faa Mennesker skal høre paa dig."

„Nej, hør engang, Sokrates," sagde Agathon, „du troer da ikke, at jeg er saa optaget af Theatret, at jeg ikke engang veed, at et fornuftigt Menneske er langt mere bange for nogle Faa, der har Forstand, end for de Mange, der ingen Forstand har?"

„Nej, det vilde rigtignok ikke være smukt af mig, Agathon," sagde Sokrates, „dersom jeg vilde tro, at

58) Agathon er saa optaget af Theatret, at han bruger et Udtryk, som hører til paa Theatrets Omraade, hvilket giver Sokrates Anledning til at føre Talen hen paa Agathons Sejr.

59) Talen er om en Højtidelighed, hvorved Digteren kort før Stykkets Opførelse præsenterede sig selv og sine Skuespillere for Publikum.

du var saa udannet; men jeg veed nok, at, hvis du træffer paa nogle Mennesker, som du anseer for kloge, saa vil du tage mere Hensyn til dem end til Mængden. Os kan det ganske vist næppe gjælde — for vi var jo ogsaa med dèr og udgjorde en Del af Mængden —; men hvis du engang træffer paa nogle andre kloge Folk, saa vil du maaske skamme dig overfor dem, dersom du synes, at du gjør noget Galt; eller hvad er din Mening?"

„Ja, du har Ret," svarede han.

„Men vil du da ikke skamme dig overfor Mængden, naar du synes, at du gjør noget Galt?"[60])

Men saa havde Phaidros grebet ind og sagt: „Hør, kjære Agathon, hvis du nu svarer Sokrates, saa vil han slet ikke mere bryde sig om, hvad det skal blive til med Nogetsomhelst af det, som vi her har for, naar han bare kan have En at samtale med, især naar det er en smuk, ung Mand. Og jeg holder ganske vist meget af at høre Sokrates samtale, men jeg er nødt til at passe paa den Lovprisning, som Eros skal have, og kræve Enhver af jer for en Tale. Derfor maa I nu Begge give Guden, hvad der tilkommer ham; saa kan I tale sammen bagefter."

„Ja, det har du Ret i, Phaidros," svarede Agathon, „og jeg har ikke Noget imod at holde min Tale; Sokrates kan jeg jo altid senere faa talt mange Gange med. — Først vil jeg da udtale, hvorledes jeg bedst skal tale, og dernæst vil jeg tale. Det synes mig nemlig, at alle de, der hidtil har talt, ikke har lovprist Guden, men saligprist Menneskene for de Goders Skyld, hvori Guden er Skyld; men hvordan han selv er, den Gud, som er Gavernes Giver, derom har Ingen talt. Men al ret

---

60) Dette Udtryk har paa Græsk den samme Tvetydighed som paa Dansk; Sokrates fører saaledes umærkelig Samtalen over paa det moralske Omraade.

Ros maa altid formes saa, at Talen peger paa, hvordan han selv mon være, som Talen handler om, og hvad det er, han virker. Saaledes er det ogsaa her vor Pligt, nu først at prise Eros selv, hvordan han er, og dernæst at prise hans Gaver.

Min Paastand er da den, at vel er alle Guder salige, men Eros er, om jeg tør sige saa, og Guderne ej rammer mig med Vrede, den Saligste iblandt dem Alle, fordi han baade er den Skjønneste og Bedste. Men at han er den Skjønneste, det skyldes disse Egenskaber: Først er han iblandt Guderne den Yngste; mærk det, Phaidros! Afgjørende Bevis herpaa det giver han selv, da han i ilsom Flugt flyer Alderdommen, som jo dog er rap til Bens og snar til at indhente os, førend den burde;[61]) den hader Eros, det er hans Natur, og aldrig nærmer han sig blot en Smule til den. Men altid finder man ham i de Unges Kreds; for ung, det er han selv. Thi med Sandhed siger det gamle Ord, at altid søger Lige til Lige.[62]) Men hvor Meget jeg end ellers samstemmer med Phaidros i, saa samstemmer jeg dog ikke deri, at Eros skal være ældre end Kronos og Iapetos,[63]) men jeg paastaaer tværtimod, at han er den Yngste af Guderne og stedse ung, men de gamle Tildragelser med Guderne, som Hesiodos og Parmenides fortæller om, de skyldes Ananke[64]) og ikke Eros, hvis ellers hine Digteres Fortællinger er sande. Thi ikke havde Guderne gildet hverandre eller lagt hverandre i Lænker og ud-

61) Dette Bevis er, som flere af Agathons følgende Beviser, unægtelig i høj Grad søgt.

62) Findes allerede i Odysseen XVII 218. Som Støtte for en naturphilosophisk Theori var Ordsproget ogsaa anvendt af Demokrit.

63) Kronos, Fader til Zeus, og Iapetos, Fader til Prometheus, hørte til Titanernes Slægt. I Modsætning til den af Phaidros fremstillede Eros, der opfattes som et oprindeligt, skabende og forenende Princip i Tilværelsen, skildrer Agathon i Overensstemmelse med den mere populære Opfattelse Eros som den halvvoxne Dreng, hvis Skjønhed gjør Indtryk paa Menneskene.

64) Nødvendighedens eller Skjæbnens Gudinde.

ført mangen anden Voldsdaad,[65]) dersom Eros havde boet iblandt dem, men Venskab og Fred havde der været, ligesom nu, siden Eros er bleven Konge blandt Guderne. Ung er han altsaa og dertil spæd; men en Digter som Homer gjøres der behov, om man skal kunne skildre, hvor spæd Guden er. Homer siger jo om Daarskaben, at den er en Gudinde, og han kalder den spæd — idetmindste kalder han hendes Fødder spæde; saaledes siger han:

> hendes Fod er spæd, og aldrig hun fæster
> nede paa Jorden sit Fjed, men paa Menneskens Hoved hun træder.[66])

Et skjønt Bevis synes det mig at han har givet for hendes Spædhed, det, at hun ikke træder paa noget Haardt, men kun paa noget Blødt. Lad mig nu bruge det samme Bevis for at godtgjøre, at Eros er spæd. Thi han træder ikke paa Jorden og ej heller paa Hjerneskaller, der dog ikke er saa meget bløde, men det Blødeste i Verden, det træder han paa, og det boer han i. Thi i Guders og Menneskers Sjæl og Sind har han fæstet sit Bo, og dog ej heller i lige Grad i alle Sjæle, men træffer han en Sjæl af haardt Væsen, da fjerner han sig, men er den blød, saa opslaaer han sin Bolig i den. Og da han saaledes ikke blot med Fødderne, men med hele Legemet stadig rører ved det, som er blødest af Alt, saa maa han nødvendigvis være den Spædeste. Den Yngste er han altsaa og den Spædeste, men desforuden bøjelig og smidig. Thi ikke var det muligt, at han kunde smyge sig ind overalt og fra først af ubemærket trænge ind i hver en Sjæl og ud igjen, dersom han var haard og kantet. Og paa hans harmoniske og

---

[65]) Hvorledes Kronos havde gildet sin Fader Uranos, fortæller Hesiodos (Theogonien 176 ff.). At Zeus engang havde bundet Hera, fortælles i Iliaden XV 18 ff. Desuden kan vel tænkes paa den i Anm. 54 omtalte Fortælling, paa Prometheus's Fængsling, Kampene med Titaner og Giganter o. s. v.

[66]) Citat af Iliaden XIX 92 f.

smidige Væsen tjener ogsaa hans Ynde som et stærkt Bevis, og Ynde besidder Eros jo utvivlsomt fremfor Alle; thi Hæslighed og Eros ligger i evig Krig. At han er skjøn af Farve, følger endelig af Gudens Liv blandt Blomsterne; thi overalt, hvor Blomster mangler, eller Blomstringstiden er forbi, det være sig i et Legeme eller i en Sjæl eller hvorsomhelst, dèr fæster Eros ikke Bo, men hvor han finder et blomsterrigt og duftrigt Sted, dèr sætter han sig ned og dvæler.

Om Gudens Skjønhed maa nu disse Ord gjøre Fyldest, selv om der ogsaa kunde være mange Ting endnu at sige, men om Eros's Godhed maa jeg dernæst tale. Hovedsagen er, at Eros hverken øver Uret eller lider Uret:[67]) han lider ikke Uret af nogen Gud, ej heller øver han Uret mod nogen Gud, han lider ikke Uret af noget Menneske, ej heller øver han Uret mod noget Menneske. Selv kan han nemlig ikke lide Vold, hvad han end lider — thi Vold kan ikke træde Eros nær —; ej heller kan han øve Vold, hvad han end øver. Frivillig tjener nemlig hver Mand Eros i hver en Gjerning, men hver en Gjerning, som fra begge Sider udøves i Frihed, er retfærdig; det siger Statens Konger, Lovene.[68]) Ved Siden af Retfærdighed er ogsaa Selvbeherskelse i mægtig Grad hans Lod. Thi Alle veed, at Selvbeherskelse, det er at herske over Lyster og Begjær, men ingen Lyst er stærkere end Eros; naar altsaa alle Lyster er svagere end Eros, maa han herske over dem, og de beherskes af ham; da Eros altsaa hersker over Lyster og Begjær, maa han i særlig Grad besidde Selvbeherskelse. Og vender vi os nu til Eros's Tapperhed — „end ikke Ares kan staa ham imod".[69]) Thi ej behersker Ares Eros, men Eros

67) I det Følgende tillægger Agathon Eros de fire Kardinaldyder: Retfærdighed, Selvbeherskelse, Tapperhed og Visdom.
68) Poetisk Billede, som yndedes af Samtidens Talere.
69) Citat af en tabt Tragedie af Sophokles.

Ares — Elskov til Aphrodite, siger man, behersker Ares[70]) —; men stærkere er den, som hersker fremfor den Beherskede; han altsaa, som har Magten over den, som selv er taprere end alle Andre, han er den Allertapreste. Nu har jeg talt om Gudens Retfærdighed og om hans Selvbeherskelse og om hans Tapperhed; alene om hans Visdom maa jeg endnu tale og vil da, om min Evne ikke svigter, forsøge ogsaa her at gjøre Fyldest. Først vil jég da som Eryximachos hædre vor egen Kunst ved at sige, at Guden er saa viis[71]) en Digter, at han ogsaa kan gjøre en Anden til Digter; thi hvert et Menneske, som Eros rører ved, han bliver Digter, „selv om han forhen ikke kjendte Muserne".[72]) Dette bør altsaa tjene os til Bevis paa, at Eros overhovedet er en god Digter paa alle Digtekunstens Omraader, hvor Muserne raader; thi hvad man ikke har eller ikke veed, det kan man ikke give til en Anden eller lære ham. Og naar vi taler om, hvorledes Mennesker og Dyr skabes,[73]) hvo vil da nægte, at det er Eros's Visdom, som er Skyld i, at de Alle bliver til og voxer op? Og ligesaa hvad angaaer Kunsternes Udøvelse, veed vi da ikke, at den, som faaer denne Gud til Lærer, han bliver anseet og berømt, men den, som Eros ikke rører, han forbliver ukjendt? Bueskydning, Lægekunst og Spaadomskunst har jo dog Apollon fundet paa, fordi han lod sig lede af sin Tragten og af sin Elskov,[74]) og ogsaa han bør derfor kaldes Eros's Lærling, ligesom Muserne af ham har lært Musikens Kunst, Hephaistos Smedekunsten, Athena Vævekunsten, og Zeus den Kunst at styre Guder og Mennesker. Derfor er Gu-

70) Se Anm. 54.
71) »Visdom« var en almindelig Betegnelse for en Digters Færdighed.
72) Citat af en tabt Tragedie af Euripides.
73) Paa Græsk betyder det samme Ord baade »digte« og »skabe«.
74) Her tages »Elskov« i en langt almindeligere Betydning end ellers, idet det betegner enhver begejstret Hengivelse til en Sag. Paa samme Maade opfatter senere Sokrates Forholdet.

dernes Herredømme ogsaa først opstaaet, da Eros tog Plads iblandt dem, den Eros nemlig, som betyder Elskov til det Skjønne; thi med det, som uskjønt er, har Eros Intet at gjøre. Men indtil da skete der, som jeg begyndte med at sige, mange slemme Ting blandt Guderne, som Sagnet melder, fordi Ananke herskede; men da saa denne Gud var bleven til, har Elskov til det Skjønne skabt alt Godt saavel blandt Guder som blandt Mennesker.

Saaledes er det da min Mening, Phaidros, at Eros for det Første selv er den Skjønneste og Bedste, og dernæst skjænker han de Andre disse samme Gaver. Men nu falder det mig ind, at jeg ogsaa vil sige nogle Ord i Versets Form, at han er den, som skaber

Fred iblandt Menneskens Børn, og Havblik han skaber paa Havet,
Stormen han stiller i Staa, og Sorgen han sænker i Slummer.
Han kan os let fra Forlegenhed fri,
men med Fortrolighed fylder han os;
Fester som denne han bringer i Stand;
ogsaa ved Chorsang og Ofringer fører han an.
Mildhed han giver og Vildhed fordriver,
gavmild paa Velvillie, karrig paa Uvillie,
naadig og mild og for Vismænd et Særsyn, af Guder beundret.
Stakler, som savner ham, lykkelig den, som ham vinder!
Fader er han til Fryd og til Lyst og til Nydelse, Vellyst,
Fader dog ogsaa til Længsel og Savn.
Omsorg han har for de Gode, men Ringeagt kun for de Slette.
I Frygt, i Nød, i Længsel og i Trængsel
en Styrmand, Stridsmand, Sidemand, den bedste Frelser.
For alle Guder som for Mennesker
er han til Pryd, en skjøn og ædel Fører,
som Hver og En bør følge med sin Lovsang
paa Læben, syngende den samme skjønne Sang,
hvormed han Mennesker og Guder selv fortryller. —

Her har du min Tale, Phaidros," sluttede han, „som en Gave til Guden. Noget af den er vel Legeværk, men en Del er ogsaa tilpas alvorligt, saavidt jeg har formaaet at gjøre det." —

Efter at Agathon havde talt—fortalte Aristodemos—, var alle de Tilstedeværende brudt ud i lydeligt Bifald, fordi de fandt, at dén unge Mand havde talt paa en Maade, som var baade ham selv og Guden værdig. Saa sagde Sokrates, idet han saae paa Eryximachos: „Synes du nu, min kjære Søn af Akumenos, at min Frygt fra før var grundløs, eller spaaede jeg ikke rigtigt, da jeg for lidt siden sagde, at Agathon vilde holde en mageløs Tale, og jeg vilde komme i Forlegenhed?“

„Deri synes jeg du spaaede ganske rigtigt,“ svarede Eryximachos, „at Agathon vilde holde en god Tale, men at du skulde komme i Forlegenhed, det troer jeg ikke.“

„Og hvorfor skulde jeg da ikke komme i Forlegenhed, Kjære,“ sagde Sokrates, „ligesaa vel som enhver Anden, der skulde tale, lige efter at der er holdt en saa smuk og indholdsrig Tale? Og den første Del af den var nu ganske vist ikke *saa* beundringsværdig, men de skjønne, formfuldendte Ord, som kom til Slutningen, maatte jo dog gjøre et mægtigt Indtryk paa Enhver, der hørte dem. For da jeg tænkte ved mig selv, at jeg ikke tilnærmelsesvis vilde være i Stand til at tale saa smukt som han, var jeg af Generthed lige ved at løbe min Vej, naar jeg da bare havde kunnet slippe bort. For hans Tale mindede mig om Gorgias, saa at jeg ligefrem var til Mode, som der staaer hos Homer: jeg var bange for, at Agathon, naar han endte sin Tale, skulde slippe Hovedet af Gorgias, den voldsomt dygtige Taler, løs paa min Tale og gjøre mig selv stum som en Sten.[75]) Og jeg kom saa til at tænke paa, at det var latterligt af

[75]) Grunden til, at Agathons Tale minder Sokrates om Gorgias (en berømt samtidig Taler fra Leontinoi paa Sicilien), er den, at Agathon i formel Henseende har efterlignet Gorgias's zirlige Stil. Tillige giver Navneligheden mellem *Gorgias* og *Gorgo* Sokrates Anledning til — med Henvisning til Odysseen XI 634 f. — at minde om Sagnet om Gorgonen Medusa, der blev dræbt af Perseus, og som havde den Egenskab, at Enhver, der saae hendes Hoved, blev forstenet.

mig, at jeg dengang lovede jer, at jeg, naar Touren kom til mig, ligesom I Andre vilde lovprise Eros, og at jeg havde sagt, at jeg var dreven i Elskovssager; for i Virkeligheden forstod jeg mig slet ikke paa den Sag, hvordan man overhovedet skal bære sig ad med at lovprise Noget. Jeg troede nemlig i min Enfoldighed, at man altid skulde sige Sandheden om det, som man lovpriser, og at *det* skulde man gaa ud fra og saa deraf udvælge det Skjønneste og ordne det paa den mest passende Maade. Og jeg var derfor ved rigtig godt Mod og tænkte, at jeg nok skulde holde en god Tale, da jeg jo kjendte Sandheden angaaende den, som jeg skulde prise. Men nu lader det altsaa til, at det var ikke det, som var Meningen med at prise Noget paa en smuk Maade, men at Meningen var at tillægge det de største og skjønneste Egenskaber, hvad enten det forholdt sig saaledes i Virkeligheden eller ikke; og skulde det være Usandhed, saa gjorde det altsaa ikke Noget. For den Opgave, der blev stillet, var nok den, at Enhver af os skulde lade, som om han lovpriste Eros, men ikke virkelig lovprise ham. Derfor er det jo ogsaa, at I opbyder hele jeres Veltalenhed og tillægger Eros alle mulige Egenskaber og siger, at han baade selv er saadan og virker saa store Ting, at han derved kan komme til at gjælde for den Skjønneste og Bedste, naturligvis i de Folks Øjne, som ikke veed Besked — for de, der veed Besked, vil sikkert ikke gaa ind derpaa —; og saa gjælder Lovtalen for skjøn og prægtig. Men Sagen er altsaa den, at jeg ikke kjendte Noget til den Maade at lovprise paa, og da jeg ikke gjorde det, saa lovede jeg jer, at ogsaa jeg, naar Touren kom til mig, vilde komme med min Lovtale. Altsaa „min Tunge loved, ej min Sjæl“;[76]) saa lad os da op-

[76]) Citat af Euripides's Hippolytos 612, et Vers, som ofte blev kritiseret som formentlig gudsbespotteligt.

give den Ting; for jeg vil ikke længere holde nogen Tale, naar det skal være paa den Maade, for det vil ikke være mig muligt. Derimod vil jeg nok, dersom I skulde ønske det, sige Sandheden paa min egen Maade, men ikke naar min Tale skal sammenlignes med jeres, for at jeg ikke skal blive til Nar. Tænk nu paa det, Phaidros, om du maaske ogsaa har Brug for saadan en Tale og ønsker at høre Sandheden om Eros, men ganske vist med de Ord og de Vendinger, som falder mig paa Tungen."

Saa havde Phaidros og de Andre bedt ham tale saadan, som han selv fandt det rigtigst.

„Men saa," sagde Sokrates, „maa du bare give mig Lov til een Ting til, Phaidros. Lad mig faa Lov til at spørge Agathon om et Par Smaating, for at jeg kan faa en Indrømmelse af ham, inden jeg begynder at tale."

„Ja, det skal du faa Lov til," sagde Phaidros, „spørg du bare."

Dernæst var Sokrates altsaa begyndt omtrent saadan: „Jeg synes virkelig, kjære Agathon, at du indledede din Tale rigtig kjønt med de Ord, at du først maatte skildre, hvordan Eros selv er, og derefter skildre hans Gjerninger. Den Indledning synes jeg rigtig godt om. Men sig mig nu een Ting angaaende Eros, siden du ellers har talt saa smukt og prægtigt om, hvordan han er: er Eros et saadant Væsen, at hans Tilværelse er betinget af noget Andet, eller ikke? Jeg mener ikke, om han har nogen Moder eller Fader, for det vilde jo være et latterligt Spørgsmaal, om Eros's Tilværelse er betinget af en Moder eller Fader, men jeg mener, som om jeg havde spurgt om netop dette Begreb, en Fader: er Faderen Fader *til* Noget eller ikke?"

„Jo, det er han virkelig," svarede Agathon.

„Altsaa er det ligesaadan med Moderen?" — Ogsaa det blev indrømmet.

„Men svar mig saa endnu,“ sagde Sokrates, „paa et Par Ting, for at du bedre kan forstaa, hvor jeg vil hen. Hvis jeg spurgte: Men nu en Broder, er han det, som han er, fordi han er Broder *til* Nogen eller ikke?“ — Han svarede, at det var han.

„Altsaa enten til en Broder eller til en Søster?“ — Det indrømmede han.

„Naa, men prøv saa paa at svare mig paa samme Maade om Eros. Er Eros Elskov *til* Noget eller ikke?“

„Ja, vel er han det.“

„Husk du nu foreløbig paa det,“ sagde Sokrates, „og behold hos dig selv, *hvad* det vel er. Men sig mig blot een Ting: det, som Eros er Elskov til, eftertragter han det eller ikke?“

„Jo, det gjør han,“ svarede han.

„Men naar han nu eftertragter og elsker Noget, *har* han saa det, som han eftertragter og elsker, eller har han det ikke?“

„Han har det rimeligvis ikke.“

„Men tænk dog nu paa det,“ sagde Sokrates, „om det ikke i Stedet for at være *rimeligt* er *nødvendigt*, at det maa forholde sig saaledes, at det, der eftertragter Noget, maa eftertragte Noget, som det lider Mangel paa, eller ogsaa kan det slet ikke eftertragte det, dersom det ikke lider Mangel derpaa. For jeg synes virkelig, Agathon, at det er ganske overordentlig nødvendigt; men hvad synes du?“

„Jo, det synes jeg ogsaa,“ svarede han.

„Det var ret. Kan altsaa En, der er stor, ønske at være stor, eller En, der er stærk, ønske at være stærk?“

„Nej, det er umuligt, efter hvad vi er bleven enige om.“

„For han kan jo ikke lide Mangel derpaa, naar han er det.“

„Det har du Ret i.“

„Nu hænder det jo ganske vist, at En, der er stærk, ønsker at være stærk,“ sagde Sokrates, „og at En, der er hurtig, ønsker at være hurtig, og at En, der er rask, ønsker at være rask, og herom og om alle den Slags Ting kunde der maaske være Nogen, som mente, at de, der er saadan og har disse Egenskaber, virkelig tragter efter Noget, som de har; men det gjør jeg blot opmærksom paa, for at vi ikke skal lade os narre. For hvis du tænker dig lidt om, Agathon, saa vil du indse, at disse Mennesker nødvendigvis i Øjeblikket maa have hver af de Ting, som de har, hvad enten de ønsker det eller ikke, og hvem skulde vel saa kunne tragte derefter? Naar derimod Nogen udtrykker sig saaledes: „Jeg, som er rask, ønsker ogsaa at være rask, og jeg, som er rig, ønsker ogsaa at være rig, og jeg tragter efter netop det, som jeg har,“ saa kan vi sige til ham: „Hør, min Ven, du, som besidder Rigdom og Sundhed og Styrke, ønsker ogsaa i Fremtiden at besidde disse Ting, for i Øjeblikket har du dem jo, hvad enten du ønsker dem eller ikke. Naar du altsaa siger saadan, at du tragter efter Noget, som er tilstede, tænk saa over, om du ikke dermed mener, at du ønsker, at det, som i Øjeblikket er tilstede, ogsaa skal være tilstede i Fremtiden.“ Mon han ikke vilde indrømme os det?“ — Jo, det gik Agathon ind paa.

Saa sagde Sokrates: „Dette vil altsaa sige, at han elsker det, som endnu ikke ligger parat for ham, og som han ikke har, nemlig at disse Ting i Fremtiden skal bevares for ham og være tilstede.“

„Ja vel,“ svarede han.

„Resultatet bliver altsaa, at baade han og enhver Anden, der tragter efter Noget, tragter efter det, som ikke ligger parat for ham og ikke er tilstede, og det, som han ikke har og ikke selv er, men lider Mangel

paa, den Slags Ting er det, som enhver Tragten og Elskov gjælder."

„Ja vel," svarede han.

„Naa," fortsatte Sokrates, „lad os da saa slaa fast, hvad vi er bleven enige om. Har Eros altsaa ikke for det Første visse Ting til Gjenstand, og dernæst de Ting, som han selv lider Mangel paa?"

„Jo," svarede han.

„Tænk dig saa om og husk paa, hvad du i din Tale sagde at Eros har til Gjenstand. Eller hvis du hellere vil have det, saa skal jeg minde dig om det. Du sagde vist omtrent saadan, at Gudernes Herredømme er opstaaet paa Grund af Elskov til noget Skjønt; for det Uskjønne er det umuligt at nære Elskov til. Var det ikke saadan omtrent, du sagde?"

„Jo, det sagde jeg," svarede Agathon.

„Og det var meget fornuftigt sagt af dig, min Ven," sagde Sokrates; „og hvis det hænger saadan sammen, maa Eros saa ikke nære Elskov til det Skjønne og ikke til det Uskjønne?" — Det indrømmede han.

„Men er vi nu ikke bleven enige om, at det, som han lider Mangel paa og ikke har, det elsker han?"

„Jo," sagde han.

„Altsaa lider Eros Mangel og har ikke Skjønhed."

„Nødvendigvis," sagde han.

„Naa, hvad saa? Det, der mangler Skjønhed og ikke paa nogen Maade besidder Skjønhed, kalder du det for skjønt?"

„Nej, det gjør jeg ikke."

„Paastaaer du da endnu, at Eros er skjøn, hvis det er rigtigt, hvad vi her har sagt?"

Saa sagde Agathon: „Jeg troer virkelig, Sokrates, at jeg ikke veed Noget af det, som jeg dengang sagde."

„Men du talte jo dog smukt, Agathon," sagde han.

„Men sig mig forresten endnu en lille Ting. Mener du ikke, at det Gode ogsaa er skjønt?“

„Jo, det mener jeg.“

„Naar Eros altsaa lider Mangel paa det Skjønne, og det Gode er skjønt, saa maa han ogsaa lide Mangel paa det Gode.“[77])

„Jeg kan virkelig ikke sige dig imod, Sokrates,“ sagde han, „men lad det nu blot være saadan, som du siger.“

„Nej, Sandheden, min kjære Agathon,“ sagde Sokrates, „den er det, som du ikke kan sige imod, for at sige Sokrates imod, det er ikke saa svært. — Og nu vil jeg da lade dig slippe, men de Ord om Eros, som jeg engang har hørt af en Dame fra Mantineia,[78]) der hed Diotima, og som baade forstod sig paa disse Ting og paa meget Andet — hun havde ogsaa engang, da Athenæerne holdt Ofringer, før Pesten[79]) kom, faaet Sygdommen til at komme ti Aar senere, og hende var det netop ogsaa, som lærte mig Elskovskunsten — det, som hun altsaa sagde mig, det skal jeg forsøge at forklare for jer, idet jeg gaaer ud fra det, som jeg blev enig med Agathon om, og jeg skal gjøre det alene, saa godt jeg da kan. Jeg maa altsaa, ganske ligesom du begyndte, Agathon, først forklare, hvem Eros er selv, og hvordan han er, og saa beskrive hans Gjerninger. Og jeg synes nu, det er lettest at gaa det igjennem paa samme Maade, som den fremmede Dame engang gjorde overfor mig, idet hun spurgte mig ud. For jeg havde

---

77) Forudsætningen herfor er ikke nødvendigvis, at det Gode og det Skjønne ere identiske Begreber, men blot, at det Gode udgjør en Del af det Skjønne, uden at derfor alt Skjønt ogsaa behøver at være godt.

78) Om Mantineia se Anm. 55. — Om Diotima virkelig har existeret, veed man ikke; derimod beroer hendes Forhold til Sokrates sikkert paa en Fiktion af Platon.

79) Der sigtes til den voldsomme Pest, som rasede i Athen i de første Aar af den peloponnesiske Krig.

nemlig sagt til hende omtrent det Samme, som Agathon idag har sagt til mig, at Eros var en stor Gud, og ligesaadan, at han havde det Skjønne til Gjenstand. Saa gjendrev hun mig med de samme Ord, hvormed jeg nu har gjendrevet ham, og beviste, at han efter min egen Paastand hverken var skjøn eller god. Og saa sagde jeg: Hvad mener du, Diotima, er Eros da grim og ond? — Men hun sagde: Tag dig dog iagt med, hvad du siger! Troer du virkelig, at det, som ikke er skjønt, nødvendigvis maa være grimt? — Ja, vist troer jeg det. — Og at det, som ikke er viist, maa være uforstandigt? Eller har du ikke lagt Mærke til, at der er Noget, som er midt imellem Visdom og Uforstand? — Hvad er det da? — At have rigtige Meninger, selv om man ikke kan begrunde dem, veed du ikke, sagde hun, at det hverken er Viden — for hvor kan en Ting, som ikke kan begrundes, være Viden? — eller Uforstand — for det, som rammer Virkeligheden, hvor kan det være Uforstand? Utvivlsomt er den rette Mening Noget af den Art, midt imellem Forstand og Uforstand.[80]) — Det har du Ret i, sagde jeg. — Derfor maa du heller ikke holde fast ved, at det, som ikke er skjønt, er grimt, og at det, som ikke er godt, er ondt. Og paa samme Maade, naar du selv indrømmer om Eros, at han ikke er god eller skjøn, maa du heller ikke af den Grund tro, at han tværtimod maa være grim og ond, men at han er Noget midt imellem. — Ja men, sagde jeg, Alle er jo dog enige om, at han er en stor Gud. — Mener du dermed alle dem, der ikke veed Besked, sagde hun, eller ogsaa dem, der veed Besked? — Jeg mener Alle uden Undtagelse. — Men hun brast i Latter og sagde: Hør, Sokrates, hvor er det muligt, at han kan ansees

[80]) Distinktionen mellem Meningerne, der have de sanselige Ting til Gjenstand, og Viden, der retter sig mod Ideerne, er ægte platonisk. Først i sin Alderdom erkjendte Platon, at Distinktionen var vanskelig at opretholde.

for en stor Gud af dem, der paastaaer, at han ikke engang er en Gud? — Hvem er det? sagde jeg. — For det Første dig, sagde hun, og for det Andet mig. — Og saa sagde jeg: Hvad mener du med det? — Og hun sagde: Det er simpelt nok. Sig mig, holder du ikke paa, at alle Guder er lyksalige? Eller tør du paastaa, at nogen af Guderne ikke er lyksalig? — Nej, ved Zeus, det tør jeg ikke, sagde jeg. — Men ved lyksalige mener du da ikke dèr dem, der besidder det Gode og det Skjønne? — Jo. — Men nu har du jo indrømmet om Eros, at han af Mangel paa det Gode og Skjønne tragter efter netop det, som han lider Mangel paa. — Ja, det har jeg indrømmet. — Og hvor skulde han saa kunne være en Gud, naar han ikke har det Gode og Skjønne? — Nej, det er umuligt, lader det til. — Seer du altsaa, sagde hun, at ogsaa du er af den Mening, at Eros ikke er nogen Gud? — Men hvad skulde Eros da være? sagde jeg, maaske en Dødelig? — Nej, paa ingen Maade. — Men hvad da? — Som jeg sagde i de forrige Tilfælde, midt imellem en Dødelig og en Udødelig. — Men hvad er han da, Diotima? — En stor Dæmon,[81]) Sokrates; thi alt det, som er dæmonisk, staaer midt imellem Guderne og de Dødelige. — Men hvilken Betydning har da Dæmonerne? sagde jeg. — De tjener som Tolke og Midlere mellem Guder og Mennesker. Fra Menneskene overbringer de Bønnerne og Ofrene, fra Guderne Befalingerne og de Gaver, som de giver til Gjengjæld for Ofrene; de befinder sig midt imellem begge Parter og udfylder Rummet imellem dem, saa at den hele Tilværelse er knyttet sammen med sig selv. De tjener ogsaa som Mellemled for hele Spaadomskun-

---

[81]) Oprindelig gjorde Grækernè ingen Forskjel paa Guder og Dæmoner, og ogsaa Platon gjennemfører ikke i alle sine Skrifter denne Forskjel. Men senere fik den her fremsatte Opfattelse af Dæmonerne som en Klasse Mellemvæsener mellem Guder og Mennesker almindelig Anerkjendelse.

sten og for den Kunst, der udøves af Præsterne, hvad enten det gjælder Ofring eller Indvielse eller Besværgelse eller enhver Art af Spaadom og Trolddom. En Gud træder jo ikke i umiddelbar Forbindelse med et Menneske, men gjennem disse Væsener finder ethvert Samkvem og enhver Samtale Sted mellem Guder og Mennesker, baade naar de er vaagne, og naar de sover, og den Mand, der har Forstand paa den Slags Ting, han er dæmonisk, men den, der har Forstand paa andre Ting, enten Kunster eller Haandværker, han er en lavere Natur. Af disse Dæmoner findes der mange og af forskjellig Art, men een af dem er Eros. — Men hvem er saa hans Fader og hans Moder? sagde jeg. — Ja, det er nu en længere Historie, sagde hun; men jeg skal fortælle dig det alligevel. Da Aphrodite var bleven født, saa holdt Guderne et Gilde, og blandt dem var ogsaa Metis's Søn Poros.[82]) Da de nu havde spist, hændte det, at Penia[83]) kom for at tigge, siden der var Fest, og stod ved Døren. Saa gik Poros, som havde beruset sig i Nektar[84]) — for Vin havde man dengang endnu ikke — ud i Zeus's Have og lagde sig, omtaaget som han var, til at sove. Da nu Penia i sin Nød ønskede at faa sig en Søn med Poros, lagde hun sig ved Siden af ham og blev svanger med Eros. Derfor er Eros ogsaa bleven Aphrodites Følgesvend og Tjener, da han er undfanget paa hendes Fødselsdag, og fordi han desuden fra sin første Oprindelse er en Elsker af det Skjønne, og Aphrodite er skjøn. Da Eros altsaa er Poros's og Penias Søn, har han faaet disse Egenskaber. For det Første er han altid fattig og paa ingen Maade

82) Poros (Søn af Metis, ɔ: Klogskab) betyder Evnen til at klare sig og finde paa Udveje under alle Forhold.

83) Penia: Fattigdom.

84) Nektar er i de homeriske Digte den Drik, som Guderne drikke i Stedet for Vin. Den her givne Tilføjelse, at man dengang endnu ikke havde Vin, er at forstaa som en Spøg: havde der været Vin, havde Poros næppe forsmaaet den.

spæd og skjøn, som man i Reglen troer,[85]) men grov og snavset, barfodet og hjemløs; han ligger altid paa den bare Jord og sover under aaben Himmel ved Dørene og paa Gaderne, fordi han har sin Moders Natur og altid føler Savn og Mangel. Men efter sin Fader har han faaet Tilbøjelighed til at stræbe efter det Skjønne og Gode, og han er tapper, dristig og energisk, en dygtig Jæger, altid har han Noget for, han arbejder paa at udvikle sin Forstand og forstaaer at finde paa Udveje, han er hele Livet igjennem en Visdomselsker,[86]) en dreven Troldmand og Giftblander og svært udspekuleret. Og han har hverken udødelig eller dødelig Natur, men det hænder, at han paa samme Dag snart blomstrer op og lever, naar det gaaer ham godt, og snart døer, men saa lever op igjen som Følge af sin Faders Natur, men det, som han har vundet, flyder stadig bort igjen, saa at Eros hverken nogensinde lider Nød eller er rig, og desuden staaer han midt imellem Visdom og Uforstand. For Sagen er den: ingen af Guderne er en Visdomselsker eller tragter efter at blive viis — for de er det —, og heller ingen anden Vismand, om der findes nogen, er en Visdomselsker. Men heller ikke de Uforstandige er Visdomselskere eller tragter efter at blive vise; for det er jo netop det Slemme ved Uforstand, at man uden at være skjøn og god eller forstandig bilder sig selv ind, at man er naaet vidt nok heri, og Følgen bliver, at den, der ikke troer, at han lider nogen Mangel, ikke tragter efter det, som han troer at han ikke trænger til. — Men hvem er da Visdomselskerne, Diotima, sagde jeg, naar det hverken er de Vise eller de Uforstandige? — Det er jo dog klart, sagde hun, selv for et Barn, at det er dem, som staaer midt imel-

85) Sigter naturligvis til Agathons Tale, som Sokrates jo ikke kan lade Diotima direkte kritisere.

86) Visdomselsker, paa Græsk: »Philosoph«, et Ord, hvis moderne Betydning har en anden Nuance end den oprindelige.

lem, hvortil ogsaa Eros hører. For Visdommen hører jo dog til det Skjønneste i Verden, og Eros er Elskov til det Skjønne, saa at Eros nødvendigvis maa være Visdomselsker, og naar han er Visdomselsker, maa være midt imellem viis og uforstandig. Men ogsaa det er hans Herkomst Skyld i, for hans Fader er viis og opfindsom, men hans Moder mangler Visdom og er nødlidende. Saadan er altsaa denne Dæmons Natur, Sokrates; men naar du troede, at Eros var anderledes, saa er det slet ikke saa underligt, at det er gaaet dig saadan. Du troede nemlig, saavidt jeg kan slutte af det, som du siger, at Eros er det, som bliver elsket, og ikke det, som elsker, og derfor var det vist, at du fandt Eros saa overordentlig skjøn. For det, der bliver elsket, er virkelig det, der i Sandhed er skjønt og spædt og fuldkomment og prisværdigt; men det, der elsker, har en anden Natur, nemlig en saadan, som jeg har beskrevet.

Derpaa sagde jeg: Ja, min Veninde, det giver jeg dig Ret i; men naar nu Eros er saadan, hvad Gavn gjør han saa Menneskene? — Ja, det skal jeg nu forsøge at forklare dig, Sokrates, svarede hun. Saadan er altsaa Eros, og paa den Maade er han bleven til, og han har det Skjønne til Gjenstand, som du selv sagde. Men hvis nu Nogen vilde spørge os: Hør, Sokrates og Diotima, hvad vil det sige, at Eros har det Skjønne til Gjenstand? — eller lad mig sige det tydeligere saadan: Den, der elsker det Skjønne, hvad gaaer hans Elskov egentlig ud paa? — Og jeg svarede: At han maa faa det. — Ja men, sagde hun, dit Svar gjør endnu det Spørgsmaal nødvendigt: Hvad opnaaer den, som faaer det Skjønne? — Saa sagde jeg, at det Spørgsmaal var det ikke længere saa ganske let for mig at svare paa. — Men, sagde hun, lad os nu tænke os, at vi gjorde den Forandring, at vi i Stedet for „det Skjønne“ satte „det

Gode" ind i Spørgsmaalet, og lad mig sige saadan: Hør, Sokrates, den, der elsker det Gode, hvad gaaer hans Elskov ud paa? — At han maa faa det, svarede jeg. — Og hvad opnaaer den, som faaer det Gode? — Ja, det kan jeg lettere svare paa, sagde jeg; han bliver lyksalig. — Altsaa er det ved at besidde noget Godt, sagde hun, at man bliver lyksalig, og saa er det ikke mere nødvendigt at spørge: I hvad Hensigt ønsker man at være lyksalig, naar man ønsker det? — men det Svar betragter vi som afsluttende. — Det har du Ret i, sagde jeg. — Troer du nu, at dette Ønske og denne Elskov er fælles for alle Mennesker, og at Alle ønsker, at de altid maa have det Gode, eller hvad mener du? — Ja, det mener jeg, sagde jeg, at det er fælles for Alle. — Men sig mig da, Sokrates, sagde hun, hvorfor siger vi saa ikke om alle Mennesker, at de elsker, dersom virkelig Alle altid elsker det Samme, men hvorfor siger vi om Nogle, at de elsker, og om Andre ikke? — Ja, det undrer jeg mig ogsaa over, sagde jeg. — Men det skal du ikke, sagde hun; for vi har udsondret en enkelt Del af Elskoven og givet den det Heles Navn og kalder den Elskov, men de andre Dele bruger vi andre Navne om. — Maa jeg faa et Exempel? sagde jeg. — Ja, saa hør da det Exempel. Du veed jo nok, at *Digtning*[87]) egentlig er et omfattende Begreb; thi alt det, som bevirker, at Noget gaaer over til at være til efter ikke at have været til, det er Digtning, saa at de Virksomheder, der hører ind under alle Kunster, er Digtning, og alle deres Udøvere Digtere. — Det har du Ret i. — Men alligevel, sagde hun, veed du jo nok, at man ikke *kalder* dem Digtere, men de har andre Navne, men af hele Digtningen udsondrer vi en enkelt Del, den, som har med Musik og Versemaal at gjøre, og

---

[87]) Det følgende Afsnit lader sig ikke nøjagtig gjengive paa Grund af den i Anm. 73 omtalte Sprogbrug.

den kaldes med det Heles Navn. For det er kun den, som kaldes Digtning, og kun de, der forstaaer denne Del af Digtningen, kaldes Digtere. — Det har du Ret i, sagde jeg. — Saadan forholder det sig altsaa ogsaa med Elskoven. I videre Forstand er enhver Tragten efter det Gode og efter Lyksalighed den største og voldsomste Elskov hos ethvert Menneske; men dem, der paa mange andre Maader giver sig af med den, enten af Pengebegjærlighed eller af Lyst til Legemsøvelser eller af Stræben efter Visdom, dem bruger vi ikke Ordet „elske" om og kalder dem ikke Elskere, medens de, der kun lægger sig efter den ene Art deraf og stræber derefter, har faaet det Heles Navn, saa at vi om dem bruger Ordene „Elskov", „elske" og „Elskere". — Du har vist Ret heri, sagde jeg. — Og nu hører man jo den Tale, sagde hun, at de, som søger efter deres Halvdel, de elsker.[88]) Men min Paastand gaaer ud paa, at Elskoven hverken gjælder noget Halvt eller noget Helt, naar det da ikke er noget Godt, min Ven; for selv deres egne Hænder og Fødder ønsker Folk jo dog at faa skaaret af, naar de synes, at det, som hører dem til, er daarligt. For det er ikke Ens egen Ejendom, som hvert Menneske sætter Pris paa, saafremt man da ikke vil kalde det Gode for noget Ejendommeligt og for Ens Eget, og det Slette for noget Fremmed. Der er nemlig intet Andet, som Menneskene elsker, end det Gode. Eller synes du maaske? — Nej, jeg gjør ikke, svarede jeg. — Skal vi da, sagde hun, sige saadan ganske simpelt, at Menneskene elsker det Gode? — Ja, sagde jeg. — Hvad behager? sagde hun, skal vi ikke føje til, at de ogsaa elsker at *have* det Gode? — Jo, lad os føje det til. — Skal vi da ikke ogsaa tilføje, ikke blot at have det, men ogsaa *altid* at have det? — Jo, ogsaa det maa vi føje til. — Med eet Ord altsaa, sagde hun, gaaer

88) Hentydning til Aristophanes's Tale (jfr. Anm. 85).

Elskov ud paa altid at have det Gode. — Deri har du fuldkommen Ret, sagde jeg.

Siden Elskoven altsaa altid gaaer ud paa dette, sagde hun, paa hvilken Maade og ved hvilke Handlinger maa man da jage derefter, dersom Ens Arbejde og Stræben skal kunne faa Navn af Elskov? Hvad er det for en Virksomhed? Kan du sige mig det? — Nej, svarede jeg, for saa vilde jeg sandelig ikke beundre dig for din Visdom, Diotima, og henvende mig til dig for at lære netop denne Ting af dig. — Ja, saa skal jeg da sige dig det, sagde hun. Det er Fødsel i noget Skjønt saavel med Hensyn til Legemet som til Sjælen. — Det kræver en Udtydning, det, som du siger, sagde jeg; jeg forstaaer det ikke. — Saa skal jeg forklare dig det tydeligere, sagde hun. Alle Mennesker er svangre,[89]) Sokrates, baade paa Legeme og paa Sjæl, og naar de er kommen til en vis Alder, tragter vor Natur efter at føde; men føde i noget Uskjønt kan den ikke, kun i noget Skjønt. Men det er en guddommelig Ting og Noget af udødelig Natur, som findes i et dødeligt Væsen, nemlig Svangerskabet og Forplantningen. Og dette kan umulig foregaa i Noget, der ikke stemmer overens dermed; men uoverensstemmende med alt det Guddommelige er det Uskjønne; det Skjønne stemmer derimod overens dermed. Derfor er Skjønheden Fødsels- og Forløsningsgudinde, naar der fødes Noget. Heraf følger, at, naar det Væsen, som er svangert, nærmer sig til noget Skjønt, saa bliver det muntert og glad og vider sig ud og føder og forplanter sig; men naar det nærmer sig noget Uskjønt, bliver det mørkt i Hu og sørgmodigt og trækker sig sammen og tilbage i sig selv og forplanter sig ikke, men beholder Livsfrugten i sig og føler den som en Byrde. Hos den, der altsaa er svanger og alle-

89) Paa en ejendommelig Maade bruges her og i det Følgende om Mænd forskjellige Udtryk, som egentlig kun passe paa Kvinder.

rede føler Driften i sig, opstaaer der en mægtig Lidenskab for det Skjønne, fordi man bliver befriet fra de svære Veer, naar man faaer det i sin Magt. For Elskoven gjælder ikke blot det Skjønne, som du bilder dig ind, Sokrates. — Men hvad da? — Forplantning og Fødsel i det Skjønne. — Ja vel, sagde jeg. — Ja, det er ganske vist, sagde hun; men hvorfor gjælder den altsaa Forplantningen? Fordi Forplantningen er noget Evigt og Udødeligt, forsaavidt som det er muligt overfor et dødeligt Væsen. Men Udødeligheden maa vi nødvendigvis tragte efter foruden det Gode, hvis det er rigtigt, hvad vi blev enige om, at Elskoven gaaer ud paa, at man altid maa have det Gode. Som Følge heraf er det altsaa nødvendigt, at Elskoven ogsaa maa gaa ud paa Udødeligheden. —

Alt dette lærte hun mig altsaa, naar hun talte om Elskovsforholdene, og engang rettede hun det Spørgsmaal til mig: Hvad troer du, Sokrates, er Skyld i denne Elskov og denne Tragten? Har du ikke lagt Mærke til, at alle Dyr kommer i en voldsom Affekt, naar Forplantningsdriften vaagner i dem, baade de, der gaaer paa Jorden, og de vingede, og at de alle er syge og erotisk stemte, først for at parres med hinanden og dernæst for at skaffe Ungerne Føde, og at de er rede til for deres Skyld, selv om de hører til de svageste Arter, at kjæmpe med de stærkeste og vove Livet, og at de selv lader sig pine af Sult for at kunne give Ungerne Føde og finder sig i alt muligt Andet? For om Menneskene, sagde hun, kunde man jo tro, at de gjorde det af Beregning; men for Dyrenes Vedkommende hvad er saa Grunden til, at de er i en saa erotisk Stemning? Kan du forklare mig det? — Saa sagde jeg igjen, at jeg ikke vidste det, men hun sagde: Troer du da, at du nogensinde kan blive dygtig i Elskov, hvis du ikke forstaaer det? — Men det er jo netop derfor, Diotima, at jeg, som jeg

før sagde, har henvendt mig til dig, da jeg indsaae, at jeg trænger til at faa Undervisning. Men sig mig nu Grunden baade til dette og til det Øvrige, som har med Elskoven at gjøre. — Hvis du virkelig er vis paa, sagde hun, at Elskoven af Naturen gaaer ud paa det, som vi mange Gange er bleven enige om, saa skal du slet ikke undre dig. For i dette Tilfælde ligesom i det, vi før har omtalt, søger den dødelige Natur, saavidt muligt, at bevare sin Existens og være udødelig. Men muligt er det kun paa den Maade, at den stadig efterlader et andet nyt Væsen i Stedet for det gamle, for paa den Maade gaaer det jo ogsaa til, naar man siger om hvert enkelt levende Væsen, at det lever og stadig er det samme Individ. Saaledes siger vi jo om et Menneske, at det fra Barndommen af, og indtil det bliver en Olding, er det samme Menneske. Og vi kalder det for det samme Menneske til Trods for, at det aldrig har de samme Bestanddele i sig, men stadig optager nyt Stof og mister Noget af det gamle, baade Haar, Kjød, Knogler, Blod og overhovedet alle Dele af Legemet. Ja, det gjælder ikke alene Legemet, men ogsaa Sjælen, hvis enkelte Charaktertræk, Vaner, Meninger, Lyster og Begjæringer, Sorg og Frygt, aldrig bliver ved at være de samme, men nogle kommer til, medens andre svinder. Og hvad der er endnu underligere, er, at ogsaa med Kundskaberne forholder det sig saaledes, ikke blot, at vi faaer nogle nye og mister andre og heller ikke med Hensyn til Kundskaberne stadig er det samme Væsen, men ogsaa med hver enkelt Kundskab gaaer det paa samme Maade. For naar vi taler om at indprente sig en Ting i Hukommelsen, saa er Forudsætningen den, at en Kundskab kan svinde bort, og at en Kundskab svinder, kalder man at glemme, men ved Indprentningen skaffer vi os igjen en ny Kundskab i Stedet for den, der er ved at forlade os, og bevarer der-

ved vor Kundskab, saa at det seer ud, som om det var den samme. Paa denne Maade er det altsaa, at hele de dødelige Væseners Slægt bevares, ikke derved, at den stadig absolut er den samme, som Tilfældet er med de guddommelige Væsener, men derved, at det Enkeltvæsen, som svinder og bliver gammelt, efterlader et andet nyt af samme Art, som det selv var. Paa denne Maade, Sokrates, har et dødeligt Væsen Del i Udødeligheden, saavel et Legeme som alt Andet, men paa anden Maade er det umuligt. Derfor skal du ikke undre dig over, at ethvert levende Væsen af Naturen ærer sit Afkom; for det er af Hensyn til Udødeligheden, at denne Drift og denne Elskov findes hos Enhver. —

Da jeg hørte hendes Tale, undrede jeg mig og sagde: Hør, du vise Diotima, er det virkelig sandt? — Og hun sagde ligesom en rigtig Lærer: Ja, det kan du godt stole paa, Sokrates; for ogsaa med Menneskene forholder det sig saaledes, at, naar du vil se paa deres Ærgjerrighed, saa vil du undre dig over det Urimelige i den Adfærd, som jeg har talt om, fordi du ikke forstaaer det, naar du betænker, hvor voldsomt de er betagne af Elskov overfor det at blive berømte „og til evindelig Tid et udødeligt Navn sig at vinde“,[90]) og at de for den Sags Skyld er rede til at udsætte sig for alle Farer, endnu mere end for deres Børns Skyld, og at give Penge ud og døje et hvilketsomhelst Besvær og gaa i Døden for Andre. For troer du maaske, at Alkestis[91]) vilde være gaaet i Døden for Admetos, eller at Achilleus[91]) vilde have fulgt Patroklos i Døden, eller jeres Kodros[92]) vilde have søgt Døden for at bevare

90) Diotima udtaler sig her og paa flere Steder i det Følgende i versificeret Form, uden at det dog kan afgjøres, om der foreligger ligefremme Citater af Digterværker.

91) Hentydning til Phaidros's Tale.

92) I ældgammel Tid havde Athens Konge Kodros i en Krig mod Dorerne ofret sit Liv for at redde sine Landsmænd.

Kongeværdigheden for sine Børn, hvis de ikke havde troet, at Mindet om deres Bravhed vilde være udødeligt, det, som vi har bevaret indtil nu? Nej, det vilde de sandelig ikke have gjort, men, det tør jeg sige, for „udødelig Bravheds“ Skyld og for at vinde et saadant berømmeligt Navn vover Enhver det Højeste, og det desto mere, jo bedre de er; for Udødeligheden er det, som de elsker. De, der nu er svangre paa Legemet, vender sig snarest til Kvinderne, og paa den Maade viser deres Elskov sig, idet de ved at efterlade sig en kjødelig Efterslægt skaffer sig til evig Tid Udødelighed og et Minde og Lyksalighed, efter hvad de selv troer; men de, der er svangre paa Sjælen — for der er jo ogsaa dem, sagde hun, der er svangre paa Sjælen endnu mere end paa Legemet, med de Ting nemlig, som det tilkommer Sjælen at undfange og være svanger med — og hvad er da det? — det er med kloge Tanker og andre Dyder, som netop ogsaa alle Digtere og de Kunstnere, som regnes for at have Opfinderevner, er i Stand til at frembringe; men den allerstørste og skjønneste Tanke det er den, der ligger til Grund for Ordningen af Staternes og Familiernes Forhold, og hvis Navn er Selvbeherskelse og Retfærdighed — naar altsaa En af dem fra Ungdommen af er svanger paa Sjælen, og naar han har naaet den voxne Alder, og hans Tid er kommen, saa tragter han efter at føde og forplante sig. Saa gaaer nok ogsaa han omkring og søger det Skjønne, hvori han kan forplante sig; thi i det Uskjønne vil han aldrig forplante sig. Han føler sig nu ikke alene draget til de skjønne Legemer mere end til de uskjønne, siden han er svanger, men naar han tillige træffer paa en skjøn og ædel og velbegavet Sjæl, saa føler han sig i høj Grad draget til begge Dele, og overfor et saadant Menneske har han let ved strax at tale om Dyd og om, hvordan den brave Mand bør være,

og hvad han bør stræbe efter, og han forsøger strax at indvirke paa ham. For i det Øjeblik, troer jeg, da han kommer i Berøring og Forbindelse med den Skjønne, saa føder og bringer han til Verden det, som han længe har gaaet svanger med, og som han har husket, baade naar han var tilstede, og naar han var borte, og han hjælper ham med at holde Liv i det, som er kommen til Verden, saa at saadanne Mennesker har langt større Fællesskab med hinanden og staaer i et langt varigere Venskabsforhold til hinanden end Forældre til virkelige Børn, for det er skjønnere og mere udødelige Børn, som de er fælles om. Og Enhver vil sikkert foretrække at have saadanne Børn fremfor almindelige menneskelige Børn, baade naar han seer hen til Homer og til Hesiodos og de andre gode Digtere og beundrer dem for det Afkom, de har efterladt sig, et Afkom, som skjænker dem et udødeligt Navn og Minde, og som selv er udødeligt; og du kan ogsaa tænke paa de Børn, Lykurgos har efterladt sig i Lakedæmon, dem, der har reddet ikke blot Lakedæmon, men saa at sige hele Hellas. Og hos jer ærer man jo ogsaa Solon for de Love, han har bragt til Verden, og det Samme er Tilfældet mange andre Steder med andre Mænd, baade blandt Hellener og blandt Barbarer, Mænd, der har udført mange skjønne Gjerninger og bragt alle Slags Dyder til Verden. Til Ære for dem har man ogsaa allerede oprejst mange Helligdomme, fordi de har efterladt sig saadanne Børn, men af Hensyn til kjødelige Børn er der endnu Ingen, man har oprejst Helligdomme for.

Denne Elskov kunde maaske ogsaa du blive indviet i, Sokrates; men den fuldkomne og højeste Indvielse, for hvis Skyld ogsaa det, jeg hidtil har omtalt, er til, troer jeg næppe at du vilde kunne opnaa. Men nu skal jeg forklare dig det, sagde hun, og fra min Side skal det ikke mangle paa Iver; men søg du nu at følge

med, hvis du da kan. Det er nemlig nødvendigt, naar man paa rette Maade skal lægge sig efter denne Sag, at begynde, naar man er ung, med at lægge sig efter de skjønne Legemer, og først og fremmest, dersom Ens Vejleder leder En rigtigt, at elske eet af dem og i det at frembringe skjønne Tanker, og dernæst maa man betænke, at Skjønheden i et hvilketsomhelst Legeme er nær beslægtet med Skjønheden i et andet Legeme, og naar det gjælder at faa fat i det, der er skjønt af Udseende, saa er det ganske urimeligt ikke at anse den Skjønhed, der lægger sig for Dagen ved alle Legemer, for een og den samme. Naar man saa har indseet det, saa maa man blive en Elsker af alle skjønne Legemer, men den voldsomme Elskov til det ene maa man slaa af paa, idet man regner det for ringe og ubetydeligt. Derefter maa man anse Skjønheden i Sjælene for mere værd end den legemlige, og selv om derfor et Menneske, der besidder gode Egenskaber i Sjælen, blot i ringe Grad ejer legemlig Skjønhed, maa man være tilfreds med det og maa elske ham og drage Omsorg for ham og stræbe efter at bringe saadanne Tanker til Verden, som kan gjøre de unge Mænd bedre, for at man kan nødes til dernæst at betragte det Skjønne, som ligger i Virksomhederne og Grundsætningerne, og se, at ogsaa det helt igjennem er indbyrdes beslægtet, hvorved man kommer til den Erkjendelse, at det legemligt Skjønne er af ringe Værd. Og næst efter Virksomhederne maa man føre ham til Kundskaberne, for at han dernæst kan se Kundskabernes Skjønhed, og idet han nu vender sit Blik imod en stor Del af Skjønheden, ikke længere som en Slavesjæl skal trælle for en Enkelthed ved at elske Skjønheden hos en Dreng eller et eller andet Menneske eller een enkelt Virksomhed og saaledes nære lave og indskrænkede Tanker, men med Blikket vendt imod det store Hav af Skjønhed, som han be-

tragter, kan bringe mange skjønne og prægtige Tanker og Overvejelser til Verden i en uudtømmelig Kjærlighed til Visdom, indtil han saa endelig, naar han paa dette Trin har styrket sig og er kommen til Kræfter, kan faa Øje paa denne ene Kundskab, som til Gjenstand har det Skjønne, som jeg nu skal beskrive. Men se du nu, sagde hun, at passe paa, hvad jeg siger, saa godt, som du kan. Den, som er opdraget indtil dette Punkt af Elskoven, han vil, naar han betragter de skjønne Ting i Rækkefølge og paa rette Maade, tilsidst, naar han er naaet til Fuldkommenhed i Elskoven, pludselig faa Øje paa Noget, der efter sit Væsen er vidunderlig skjønt, netop det, Sokrates, for hvis Skyld han underkastede sig alle de tidligere Anstrengelser. For det Første er det evigt og kan hverken opstaa eller forgaa, hverken øges eller svinde, og dernæst er det ikke skjønt i een Henseende og uskjønt i en anden, ej heller skjønt til een Tid og uskjønt til en anden, ej heller skjønt i Sammenligning med een Ting og uskjønt i Sammenligning med en anden, ej heller skjønt paa eet Sted og uskjønt paa et andet, som om det i Nogles Øjne var skjønt og i Andres uskjønt; fremdeles vil det Skjønne ikke vise sig for ham som et Ansigt eller et Par Arme eller overhovedet som Noget, der har med noget Legemligt at gjøre, ej heller som nogen Tale eller som nogen Kundskab eller overhovedet som Noget, der findes i noget Andet, enten i et levende Væsen eller paa Jorden eller i Himlen eller paa noget andet Sted, men derimod som Noget, der er til i og for sig, udeleligt og evigt, medens alle de andre skjønne Ting har Del i dette paa en saadan Maade, at, medens de bliver til og forgaaer, bliver det hverken større eller mindre i nogen Henseende eller overhovedet Gjenstand for nogen Paavirkning. Naar nu altsaa Nogen hæver sig op fra disse Ting derved, at han paa rette Maade nærer Elskov til

de Unge, og begynder at faa Øje paa dette Skjønne, saa har han omtrent naaet den fulde Indvielse. Thi den rette Maade at lægge sig efter Elskov paa eller lade sig lede af en Anden, det er netop den, at begynde med disse enkelte skjønne Ting og saa for det absolut Skjønnes Skyld stadig at stige opad, ligesom ad Trappetrin; fra eet skjønt Legeme til to og fra to skjønne Legemer til alle og fra de skjønne Legemer til de skjønne Virksomheder og fra Virksomhederne til de skjønne Lærdomme og saa tilsidst fra Lærdommene at naa til den ene Lærdom, som ikke har nogen anden Gjenstand end selve det Skjønne i og for sig. Paa det Punkt af Livet, kjære Sokrates, sagde den fremmede Dame fra Mantineia, er det, om ellers nogetsteds, værdt at leve for et Menneske, naar han skuer selve det Skjønne. Og naar du engang faaer det at se, vil du finde, at det ikke ligner Guld og Klæder og de skjønne Drenge og unge Mænd, ved Synet af hvem du nu taber Fatningen og ligesom saa mange andre Mennesker, der stadig seer paa dem, de elsker, og lever sammen med dem, hverken bryder dig om at spise eller drikke, hvis du da kunde undvære det, men kun om at se paa dem og leve sammen med dem. Men hvad skal vi da tænke, sagde hun, hvis det lykkes Nogen at faa Øje paa selve det Skjønne, klart og rent og ublandet og ikke beklædt med menneskeligt Kjød eller Hud eller mange andre Slags dødeligt Stads, men naar Nogen bliver i Stand til at faa selve det guddommelige Skjønne udelt at se? Troer du maaske, at det er et daarligt Liv, det Menneske kommer til at føre, som vender sit Blik derhen og betragter det med det Øje, hvormed det maa betragtes, og lever sammen med det? Eller tænker du ikke paa, at det er den eneste Maade, hvorpaa det bliver ham muligt, naar han seer det Skjønne med det Øje, for hvilket det er synligt, at bringe ikke Skyggebilleder

af Dyd — for det er ikke et Skyggebillede, han rører ved — til Verden, men virkelig Dyd, eftersom det er Virkeligheden, han rører ved, og at, naar han har bragt virkelig Dyd til Verden og ladet den voxe sig stærk, saa opnaaer han at blive elsket af Guderne og, om det ellers er muligt for noget Menneske, at blive udødelig? —

Ja, kjære Phaidros og I Andre, det var det, Diotima sagde, og jeg troer hendes Ord. Og siden jeg troer hende, bestræber jeg mig ogsaa for at faa andre Mennesker til at tro, at til at opnaa denne Besiddelse kan man ikke let faa nogen bedre Hjælper for Menneskenaturen end Eros. Derfor siger jeg altsaa, at enhver Mand bør ære Eros, og selv ærer jeg ham ogsaa og beflitter mig med særlig Iver paa Elskovens Gjerninger og raader Andre til det Samme, og baade nu og altid lovpriser jeg Eros's Magt saa stærkt, som jeg formaaer det. — Denne Tale kan du nu, Phaidros, hvis det behager dig, betragte som en Lovtale over Eros, men du kan ogsaa, hvis du hellere vil det, give den, hvad Navn du ellers har Lyst til." —

Efter at Sokrates havde talt saaledes, havde de Fleste givet deres Bifald tilkjende, men Aristophanes skulde lige til at gjøre en Bemærkning, fordi Sokrates, medens han talte, havde hentydet til hans Tale; men saa var der pludselig bleven banket paa Døren til Gaarden, og der lød en heftig Støj som den, et lystigt Selskab kan gjøre, og man hørte en Fløjtespillerske spille. Saa sagde Agathon: „Se dog efter, Slaver, og hvis det er Nogen, vi kjender, saa lad ham komme ind; men hvis ikke, saa sig, at vi ikke drikker længere, men allerede har lagt os til Hvile."

Lidt efter hørte man ude i Gaarden Alkibiades's Stemme, og han var svært beruset og raabte højt op og spurgte, hvor Agathon var, og forlangte at blive ført ind til Agathon. Saa tog Fløjtespillersken og nogle

Andre af dem, der var med, ham ved Armene og førte ham ind til Selskabet, og han stillede sig i Døren med en svær Krans af Vedbend og Violer og med en hel Mængde Baand om Hovedet, og saa sagde han: „Godaften, mine Herrer! Vil I have en rigtig fuld Mand med til jeres Gilde, eller skal vi gaa igjen, naar vi bare har faaet hængt en Krans paa Agathon? For det er for hans Skyld, vi kommer. Ja, for igaar kunde jeg ikke komme, men nu kommer jeg her med Baandene om Hovedet for at tage dem af mit Hoved og saa, naar jeg er kommen ind, binde dem om Hovedet paa denne kloge og smukke Mand. — I vil da ikke le ad mig, fordi jeg er fuld? Nej, om I ogsaa leer, saa er jeg dog vis paa, at jeg har Ret. Men sig mig nu med det Samme: skal jeg komme ind eller ikke? Men jeg stiller mine Betingelser: vil I drikke med, eller vil I ikke?"

Saa gav de sig Alle til at raabe og bad ham komme ind og tage Plads, og Agathon indbød ham til det. Han kom da ind ledet af Folkene, og da han med det Samme tog Baandene af for at binde dem om Agathon og derved kom til at dække for sine Øjne, lagde han ikke Mærke til Sokrates, men satte sig ved Siden af Agathon imellem ham og Sokrates, for Sokrates gjorde Plads for ham.[93]) Og da han havde sat sig ned, hilste han paa Agathon og bekransede ham.

Saa sagde Agathon: „Hør, Slaver, tag Alkibiades's Sandaler af, for at han kan lægge sig paa den tredie Plads."

„Ja, gjør det," sagde Alkibiades; „men hvad er det for en tredie Mand, vi har med her ved Gildet?" — og i det Samme vendte han sig om og opdagede Sokrates, og saa snart han havde seet ham, foer han op og raabte: „Ih, du store Herakles! Hvad er dog det for

93) Hver Sofa var egentlig kun beregnet til to Personer.

Noget? Er Sokrates her? Har du nu igjen lagt dig her paa Lur efter mig ligesom før, naar du plejede pludselig at dukke op, hvor jeg mindst anede at du vilde være? Hvad kommer du nu her for? Og hvorfor har du lagt dig paa denne Plads og ikke ved Siden af Aristophanes eller èn anden En, der baade *er* Komiker og *vil* være det, men hvorfor har du gjort dig Umage for at komme til at ligge ved Siden af den Smukkeste af dem, der er med her?"

Saa sagde Sokrates: „Hør, Agathon, du maa virkelig hjælpe mig, for min Kjærlighed til dette Menneske er bleven mig en slem Historie. Lige fra den Tid, da jeg blev forelsket i ham, kan jeg ikke mere faa Lov til at se paa noget smukt Menneske eller tale med ham, for saa bærer han sig i sin Jalousi og Misundelse ad paa den urimeligste Maade: han skjælder mig ud og er lige ved at slaa mig. Pas paa, at han ikke ogsaa gjør saadan nu, og stift Fred imellem os, eller hvis han forsøger at bruge Magt, saa hjælp mig, for jeg er meget bange for hans Galskab og Forelskelse."

„Nej," sagde Alkibiades, „mellem mig og dig kan der ikke være Tale om Fred. Men det skal jeg nok straffe dig for en anden Gang; men nu skal du give mig nogle af Baandene, Agathon, for at jeg ogsaa kan bekranse dette vidunderlige Hoved paa den Mand, og bare han ikke bliver vred paa mig, fordi jeg har bekranset dig, men ham, der ved sine Ord vinder Sejr over alle Mennesker, og det ikke blot lige nylig, saadan som du, men altid — ham har jeg ikke bekranset." Og med det Samme tog han nogle af Baandene og bandt dem om Sokrates, og derpaa lagde han sig ned.

Da han saa havde lagt sig, sagde han: „Naa, mine Herrer! Jeg troer, I er ædru. Det skal I ikke have Lov til, men I skal drikke; den Aftale har vi jo sluttet. Til Præsident ved Drikkelaget vælger jeg altsaa fore-

løbig — til I har faaet drukket nok — mig selv. Men hør, Agathon, lad os faa et stort Bæger, hvis I har et. — Aah nej, det behøves forresten ikke, men kom her, Dreng, med den Vinkøler!" sagde han, for han fik Øje paa en, der kunde rumme over 8 Kotyler.[94]) Den fyldte han og først drak han den ud selv, men saa lod han skjænke i for Sokrates og sagde i det Samme: „Ja, mine Herrer, overfor Sokrates hjælper mine Kunster ikke, for selv om man forlanger, at han skal drikke nok saa Meget, saa drikker han dog ud og bliver alligevel aldrig fuld af det."

Sokrates drak nu, efter at Slaven havde skjænket for ham, men saa sagde Eryximachos: „Hvordan skal vi egentlig bære os ad, Alkibiades? Skal vi da hverken tale eller synge, medens Bægeret gaaer rundt, men bare drikke ligesom Folk, der er tørstige?"

Saa sagde Alkibiades: „Aah, Eryximachos! fortræffeligste Mand og Søn af den fortræffeligste og ædrueligste Fader! Jeg hilser dig!"

„I lige Maade," sagde Eryximachos, „men hvad skal vi gjøre?"

„Ganske som du befaler; for dig maa man jo adlyde:

Lægen i Værd opvejer forsand mangfoldige Andre.[95])

Byd du blot, som du vil."

„Ja, saa hør da," sagde Eryximachos; „før du kom, bestemte vi, at Enhver af os efter Tour fra Venstre til Højre skulde holde en Tale om Eros, saa smuk, som han kunde gjøre det, og lovprise ham. Nu har alle vi Andre talt; men da du ikke har talt og har drukket ud, saa er det din Pligt at tale, og naar du har talt, skal du opgive Sokrates Noget, som han skal tale om, hvad du vil, og han ligesaadan sin Sidemand tilhøjre, og saa fremdeles."

94) 8 Kotyler, ɔ: godt 2 Liter.
95) Citat af Iliaden XI 514.

„Ja, Eryximachos," sagde Alkibiades, „det er godt nok sagt af dig, men at stille en fuld Mands Tale op til Sammenligning med ædru Menneskers, det er vist ikke rigtig retfærdigt. Og der er endnu een Ting, min kjære Ven: troer du virkelig Noget af det, som Sokrates sagde før? Veed du maaske ikke, at det er ganske omvendt af, hvad han sagde? For han er saadan, at, hvis jeg i hans Nærværelse siger noget Godt om Nogen, enten det nu er en Gud eller et Menneske, undtagen ham selv, saa vil han ikke kunne lade være med at slaa mig."

„Tag dig dog iagt med, hvad du siger," sagde Sokrates.

„Nej, ved Poseidon!" sagde Alkibiades, „heri maa du ikke sige mig imod; for jeg vil ikke tale for nogen Anden, naar du er tilstede."

„Ja, saa gjør da det," sagde Eryximachos; „hold en Tale for Sokrates."

„Hvad mener du?" sagde Alkibiades; „synes du, at jeg skal, Eryximachos? Skal jeg tage fat paa den Mand og straffe ham i Overværelse af jer?"

„Hør du!" sagde Sokrates, „hvad er det, du har i Sinde? Vil du tale saadan for mig, at jeg bliver til Latter, eller hvad vil du?"

„Jeg vil sige Sandheden. Det skal du give mig Lov til."

„Ja, Sandheden giver jeg dig Lov til at sige," sagde han, „og beder dig endogsaa om det."

„Ja, nu er det ogsaa paa Tiden," sagde Alkibiades; „men jeg skal sige dig, hvad du skal gjøre. Hvis jeg siger Noget, som ikke er sandt, saa skal du afbryde mig, hvis du da vil, og sige til mig, at det er Løgn, hvad jeg siger; for med min gode Villie vil jeg ikke lyve. Men hvis jeg taler uden rigtig Orden, som det falder mig ind, saa skal du ikke undre dig over det; for

det er ikke saa let, naar man har det saadan, som jeg har det nu, at opregne de underlige Egenskaber, som du har, flydende og i den rigtige Orden. — Men naar jeg skal tale for Sokrates, mine Herrer, saa vil jeg forsøge at gjøre det saadan, i Billeder. Maaske vil han nu tro, at det er for at gjøre Nar ad ham, men jeg skal bruge Billedet for Sandhedens Skyld, ikke for at gjøre Nar. Jeg vil altsaa sige, at han ganske ligner disse Silenfigurer,[96]) der sidder i Billedhuggerværkstederne, dem, som Kunstnerne fremstiller med en Rørfløjte eller en anden Slags Fløjte, og som er saadan indrettede, at, naar man lukker de to Fløjdøre op, saa seer man, at der er nogle Gudestatuetter indeni. Og saa vil jeg ogsaa sige, at han ligner Satyren Marsyas.[97]) At du ligner dem af Ydre, Sokrates, det vil du vist ikke engang selv nægte; men at du ogsaa ligner paa andre Maader, det skal du nu faa at høre. Du er slem til at gjøre Nar; er det ikke sandt? Ja, hvis du ikke indrømmer det, saa fører jeg Vidner. Er du maaske ikke en Fløjtespiller? Jo, en langt vidunderligere Fløjtespiller end han. Han brugte jo Instrumenter til at fortrylle Folk med ved sin Munds Magt, og endnu den Dag idag, naar Nogen blæser hans Melodier — for Olympos's Melodier, dem kalder jeg nu Marsyas's, da

96) Silenos nævnes i Mythologien som Dionysos's Fosterfader og Opdrager. Han fremstilles sædvanlig som en ældre, skaldet Mand, der optræder i Dionysos's Følge og gjør sig tilgode med den Vin, som Guden skjænker. Paa dette Sted er Talen om nogle i Athen hyppig forekommende Skabe, der var formede i Silenos's Skikkelse og indrettede til at gjemme Gudestatuetter indeni. Man talte ogsaa om flere Silener.

97) Satyrer var halvt dyriske Væsener, der ligeledes optraadte i Dionysos's Følge. Med Tiden gjorde man ingen væsentlig Forskjel paa Silener og Satyrer, ligesom den her omtalte Marsyas hos Herodot (VII 26) kaldes en Silen. Marsyas hørte ogsaa til Dionysos's Følge; om ham fortælles det, at han, da han havde fundet den Fløjte, som Athena havde opfundet, men kastet fra sig, øvede sig i at spille paa den og tilsidst indlod sig i Væddekamp med den citharspillende Gud Apollon, som overvandt ham og lod ham flaa.

det er ham, der har lært ham dem[98]) — naar Nogen altsaa blæser dem, hvad enten det nu er en god Fløjtespiller eller en daarlig Fløjtespillerske, saa betager de Folk i en ganske overordentlig Grad og gjør det tydeligt, hvem der trænger til Guderne og til at blive helliggjort, for det er nogle guddommelige Stykker. Mellem dig og ham er der nu bare den Forskjel, at du ingen Instrumenter bruger, men med dine Ord alene gjør akkurat det Samme. Os gaaer det i alt Fald saadan, at, naar vi hører en Anden tale, selv om det er en udmærket Taler, og sige noget Andet, saa er der egentlig Ingen af os, der bryder sig om det; men naar Nogen af os hører dig tale eller hører en Anden fortælle, hvad du har sagt, selv om det er en ganske tarvelig Person, der fortæller det, saa er det ligemeget, om det er en Kvinde, der hører det, eller en Mand eller en Yngling, men vi bliver Allesammen helt rystede og betagne. Ja, mine Herrer, hvis I ikke vilde tro, at jeg var helt fuld, saa vilde jeg bande paa, at det er sandt, hvad jeg siger, naar jeg fortæller jer, hvad Indtryk denne Mands Ord har gjort paa mig og endnu gjør den Dag idag. For naar jeg hører ham, saa banker mit Hjerte langt stærkere end paa dem, der er med ved Korybantfesten,[99]) og Taarerne flyder ned ad mine Kinder ved hans Ord, og jeg seer, at det gaaer mange andre Mennesker ligesaadan. Men naar jeg hørte Perikles eller andre gode Talere, saa syntes jeg nok, at de talte godt, men jeg havde ikke nogen af den Slags Fornemmelser, og mit Sind kom ikke i Oprør, og jeg følte mig ikke nedslaaet i den Tanke, at jeg var en trælleagtig Natur; men

---

[98]) Olympos var en Fløjtespiller, der tilhørte den mythiske Tid; under hans Navn var der mange Melodier i Omløb, som efter Alkibiades's Paastand egentlig burde tilskrives Marsyas.

[99]) Korybanter var Præsterne for den phrygiske Gudinde Kybele, Gudernes store Moder, ved hvis Fester der opførtes en larmende Musik, som gjorde en voldsom Virkning paa de Tilstedeværende.

denne Marsyas har mange Gange bragt mig i en saadan Sindsstemning, at jeg ikke syntes, det var værdt at leve, saadant et Menneske, som jeg var. Og det skal du ikke kunne nægte, Sokrates, at det er sandt. Og jeg veed jo ogsaa meget godt endnu, at, hvis jeg vilde høre paa ham, saa vilde jeg ikke kunne holde Stand, men det vilde gaa mig paa samme Maade. For han tvinger mig til at indrømme, at, skjøndt jeg selv endnu har langt tilbage, saa forsømmer jeg min egen Udvikling og giver mig af med Athenæernes Sager. Derfor tvinger jeg mig selv og flygter for ham, medens jeg holder mig for Ørene, som om det var Sirenerne,[100]) jeg løb for, for ikke at blive siddende her ved Siden af ham og blive gammel. Og han er det eneste Menneske, overfor hvem der hænder mig Noget, som man ikke skulde tro kunde hænde mig, nemlig at jeg skammer mig for noget Menneske, men det gjør jeg kun for ham. For jeg veed godt, at jeg ikke kan sige ham imod og nægte, at det er min Pligt at gjøre det, som han siger, men naar jeg saa er gaaet fra ham, saa lader jeg mig alligevel overvinde af den Ære, som Folk viser mig. Derfor render jeg min Vej og flygter for ham, og naar jeg seer ham, skammer jeg mig over det, som jeg har maattet indrømme ham. Og mange Gange er jeg ved at ønske, at jeg ikke mere maatte se ham leve blandt Mennesker; men hvis det ogsaa skulde gaa i Opfyldelse, saa veed jeg med mig selv, at jeg vilde tage mig det langt mere nær, saa jeg veed slet ikke, hvad jeg skal gjøre med det Menneske.

Saadant et Indtryk har han altsaa ved sit Fløjtespil gjort baade paa mig og paa mange andre Mennesker, denne Satyr, som han er. Men nu skal I høre en anden Ting af mig, hvordan han ligner det, som jeg sammenlignede ham med, og hvor vidunderlig en Magt han

100) Se Odysseen XII 39 ff. og 166 ff.

har. For I kan stole paa, at der er Ingen af jer, som kjender ham; men jeg skal forklare hans Væsen for jer, siden jeg eengang er begyndt. I seer jo, at Sokrates er forelsket i de smukke Mennesker og altid giver sig af med dem og er helt væk i dem, hvad der ogsaa stemmer med hans Udseende. For seer han ikke ud som en Silen? Jo, det gjør han rigtignok. Men det er kun et ydre Hylster, han har om sig, ligesom de Silenfigurer, jeg talte om; men naar man lukker ham op, hvor stor en Selvbeherskelse troer I saa ikke, Drikkebrødre, at han rummer? I kan være visse paa, at han ikke bryder sig det Mindste om, at Nogen er smuk, men er mere ligegyldig derved, end noget Menneske skulde ane, og heller ikke om, at Nogen er rig eller har noget andet af de Fortrin, som Folk priser En lykkelig for; men han mener, at alle den Slags Besiddelser er Ingenting værd, og at vi slet Ingenting er — det siger jeg jer rentud —, men hele Livet igjennem bliver han ved med at bruge sin Ironi og sin spøgefulde Tale overfor Folk. Men naar han engang taler i Alvor og lader sig lukke op, saa veed jeg ikke, om der er Nogen, der har seet Billederne indeni. Men *jeg* har engang seet dem, og jeg fandt dem saa guddommelige og saa gyldne og saa skjønne og vidunderlige, at jeg var nødt til uden Omsvøb at gjøre Alt, hvad Sokrates sagde. Og da jeg troede, at min Skjønhed havde gjort et alvorligt Indtryk paa ham, saa syntes jeg, at det var et vidunderligt Held og en Lykke for mig, idet jeg bildte mig ind, at, naar jeg overgav mig til Sokrates, saa vilde jeg opnaa at faa alt det at høre, som han vidste; jeg var nemlig uhyre stolt af min Skjønhed. Følgen af disse Tanker blev, at jeg, som ikke før havde plejet at være alene sammen med ham uden Ledsager, nu sendte min Ledsager bort og var sammen med ham alene. Ja, jeg maa nu sige jer den rene, skjære Sandhed, men pas I godt paa, og hvis

jeg lyver, saa skal du modbevise mig, Sokrates. Altsaa, mine Herrer, jeg var ganske alene sammen med ham, og jeg troede, at han strax vilde tale til mig, ganske ligesom en Elsker ellers plejer at tale under fire Øjne til den, han elsker, og jeg glædede mig derover. Men saa skete der slet ikke Noget af det, men da han havde talt med mig, ligesom han plejede, og tilbragt hele Dagen sammen med mig, saa gik han sin Vej. Dernæst opfordrede jeg ham til at gjøre Gymnastik sammen med mig, og jeg gjorde Gymnastik med ham i den Tanke, at jeg paa den Maade vilde naa mit Maal. Han gjorde altsaa Gymnastik sammen med mig og brødes med mig mange Gange, uden at der var nogen Anden med. Men hvad skal jeg sige? jeg kom ikke Maalet nærmere. Da jeg saa ingen Vegne kom ad den Vej, besluttede jeg at lægge kraftigt an paa Manden og ikke lade ham slippe, siden jeg eengang havde gjort Begyndelsen, men jeg maatte vide, hvordan Sagen forholdt sig. Saa bad jeg ham spise hos mig, ganske ligesom en Elsker, der lægger an paa sin Elskede. Og heller ikke den Indbydelse tog han strax imod, men tilsidst lod han sig alligevel overtale. Men første Gang han kom, vilde han gaa, saa snart han havde spist. Og dengang skammede jeg mig nu for ham og lod ham gaa; men næste Gang da jeg havde lagt an paa ham, blev jeg, efter at vi havde spist, stadig ved med at tale med ham til langt ud paa Natten, og da han saa vilde gaa, nødte jeg ham til at blive under det Paaskud, at det var sent. Han laa paa en Sofa, der stod ved Siden af min, den samme, som han havde ligget paa, medens han spiste, og der laa ellers Ingen i Stuen foruden os. Saa Meget af Historien kunde det nu godt gaa an at fortælle til Hvemsomhelst; men hvad der nu kommer, skulde I ikke faa Lov til at høre mig fortælle, hvis ikke for det Første Ordsproget havde Ret i, at

Vinen — hvad enten I nu vil tage Børnene med eller ikke[101]) — taler Sandhed, og desuden synes jeg ikke, det er rigtigt at fortie Sokrates's stolte Handlemaade, da det netop er til hans Ære, at jeg taler. Endelig er det ogsaa gaaet mig, ligesom naar man bliver bidt af en Slange. For det hedder sig jo, at den, der har haft det Tilfælde, ikke vil fortælle til Andre, hvordan det var, undtagen til dem, der selv er bleven bidt, fordi de alene kan forstaa ham og bære over med ham, hvis han gjør og siger de værste Ting af Smerte. Da jeg nu er bleven bidt af En, der kan gjøre langt mere ondt, og det paa det ømfindtligste Punkt, hvor man kan blive bidt — for det er i Hjertet eller i Sjælen, eller hvad jeg nu skal kalde det, at jeg er bleven stukket og bidt af hans visdomssøgende Ord, som bider sig langt stærkere fast end nogen Slange, naar de faaer fat i Sjælen af en ung Mand, der ikke er uden Evner, og som kan faa En til at gjøre og sige, hvad det skal være — og da jeg saa desuden seer Folk som Phaidros og Agathon og Eryximachos og Pausanias og Aristodemos og Aristophanes — men Sokrates selv og alle de Andre, hvorfor skal jeg tale om dem? — for I har jo Allesammen været med til den visdomssøgende Galskab og Begejstring — derfor skal I ogsaa høre mig Allesammen; for I vil jo nok bære over med mig for det, som jeg dengang gjorde, og for det, som jeg siger nu. Men Slaverne, og hvem der ellers er af en vanhellig og simpel Natur, de skal lukke deres Øren til med svære Porte.

Ja, mine Herrer, da Lampen altsaa var gaaet ud, og Slaverne var gaaet deres Vej, saa syntes jeg, at jeg ikke længere skulde spille Komedie for ham, men sige ham rent ud, hvad jeg tænkte. Saa puffede jeg da til ham

101) Spøgefuldt kombinerer Alkibiades de to Talemaader: »Vinen aabenbarer Menneskenes Tanker« og »Af Børn og fulde Folk skal man høre Sandheden«. Her kommer det jo alene an paa Vinen, ikke paa Børnene.

og sagde: Sokrates, sover du? — Nej, jeg gjør ikke, sagde han. — Veed du da, hvad jeg synes? — Naa, hvad da? sagde han. — Jeg synes, sagde jeg, at du er den Eneste, der er værd at blive min Elsker, og det forekommer mig, at du betænker dig paa at tale til mig om det. Men med mig staaer det saadan til: jeg finder, at det er ganske urimeligt ikke at føje dig baade paa den Maade, og hvis du ellers har Brug for Noget, enten for mine Penge eller for mine Venner. For jeg kan ikke tænke mig Noget, der har større Betydning for mig, end at jeg maa blive saa godt et Menneske som muligt, og hertil troer jeg ikke at Nogen kan hjælpe mig saa godt som du.[102]) Derfor vilde jeg, hvis jeg ikke overgav mig til en Mand som dig, skamme mig langt mere for de forstandige Mennesker, end jeg vilde skamme mig for de Mange, der ingen Forstand har, hvis jeg gjorde det. — Da han hørte det, saa sagde han rigtig ironisk, og ganske som det er hans Vane: Hør, kjære Alkibiades, du lader ikke til at være saa tosset, hvis det da virkelig er sandt, hvad du siger om mig, og jeg er i Besiddelse af Evner, hvorved du kan blive bedre; du maa virkelig i mig se en overordentlig Skjønhed, som er af en ganske anden Slags end dit eget skjønne Ydre. Men hvis du virkelig seer den og ønsker at dele med mig og bytte dig den ene Slags Skjønhed til for den anden, saa tænker du nok, at du ikke vil gjøre nogen daarlig Forretning fremfor mig, men du ønsker nok at vinde en sand Skjønhed i Stedet for en tilsyneladende og har virkelig i Sinde at tilbytte dig „en Rustning af Guld for en Rustning af Kobber.“[103]) Men jeg synes, min Ven, at du skulde se dig lidt bedre for, at du ikke

---

102) Alkibiades virkeliggjør her den Theori, som tidligere Pausanias har hævdet og forsvaret.

103) Hentydning til Fortællingen i Iliaden VI 232 ff. om, hvorledes Glaukos og Diomedes byttede Vaaben, hvorved Glaukos gjorde en daarlig Forretning.

tager fejl af mig, og jeg i Virkeligheden Ingenting er værd. For Tankens Blik begynder først at blive skarpt i den Alder, naar Øjnene er ved at miste deres skarpe Syn; men det har du endnu langt til. — Da jeg hørte det, sagde jeg: Fra min Side staaer Sagen nu saadan, og jeg har ikke sagt Andet, end hvad jeg mener; nu maa du selv tænke over, hvad du finder bedst baade for dig og for mig. — Ja, det har du Ret i, sagde han; for Fremtiden skal vi tænke over det og saa gjøre det, som vi anseer for bedst for os Begge, baade i denne Sag og i andre. — Da vi saa havde vexlet disse Ord, og jeg havde lagt min Snare for ham, troede jeg, at jeg havde fanget ham, og saa rejste jeg mig op, og uden at give ham Lov til at sige et Ord mere bredte jeg min Kappe over ham — det var nemlig Vinter — og krøb ind under hans Vams og slyngede begge mine Arme om denne i Sandhed dæmoniske og vidunderlige Mand, og saadan laa jeg hele Natten. Og heller ikke her skal du kunne paastaa, at jeg lyver, Sokrates. For da jeg altsaa havde gjort det, saa viste han sig saa overlegen og ringeagtede og spottede og forhaanede min Skjønhed — og jeg troede dog, at den var Noget værd, I Herrer Dommere — for I skal være Dommere over Sokrates's Overmod — for det skal I vide, og det sværger jeg paa ved alle Guder og Gudinder, at, da jeg rejste mig op fra Sokrates's Side, havde jeg ikke sovet paa nogen anden Maade, end om jeg havde ligget hos min Fader eller en ældre Broder.

Hvordan troer I saa at jeg bagefter var til Mode, da jeg betragtede mig som vanæret, men alligevel beundrede hans Charakter og Selvbeherskelse og Kraft, da jeg her havde truffet et Menneske, hvis Mage jeg aldrig havde tænkt at træffe, baade hvad Klogskab og Standhaftighed angaaer? Derfor kunde jeg ikke blive ved at være vred paa ham og unddrage mig hans Omgang, men

jeg havde heller ikke let ved at vinde ham for mig. For jeg vidste meget godt, at Penge bed absolut langt mindre paa ham, end Jern paa Aias,[104]) og det eneste Middel, hvormed jeg havde troet at kunne fange ham, havde viist sig uvirksomt for mig. Jeg følte mig altsaa usikker og gik omkring som En, der ganske var i hans Magt, saa fuldstændig, som overhovedet et Menneske kan være i et andet Menneskes Magt. For alt det, jeg har fortalt, var nu gaaet forud, men bagefter gik vi sammen i Krigen mod Potidæa,[105]) og dèr kom vi til stadig at spise sammen. For det Første viste han sig nu, naar vi havde det besværligt, som den Flinkeste, ikke blot fremfor mig, men ogsaa fremfor alle de Andre — f. Ex. naar vi blev afskaarne, som det kan gaa i Krigen, og blev nødte til at sulte, saa var de Andres Standhaftighed Ingenting imod hans — og naar vi paa den anden Side havde det godt, saa var han den Eneste, der var i Stand til at nyde, og særlig hvad det angik at drikke, saa brød han sig ganske vist ikke om det, men naar han blev nødt til det, saa drak han Alle under Bordet, og det Vidunderligste ved det Hele var, at der aldrig er Nogen, der har seet Sokrates beruset. Men det troer jeg nok at vi ogsaa kan gjøre Prøve paa om lidt. Og naar det kom an paa at holde Stand imod Kulden — for Vinteren er streng deroppe —, saa bar han sig ogsaa ganske vidunderligt ad. Særlig een Gang, da det var en meget streng Frost, og alle Mennesker enten holdt sig inde eller, hvis de endelig gik ud, tog en forskrækkelig Mængde Klæder og Fodtøj paa og svøbte deres Ben ind i Filt og Faareskind, saa

104) At Aias var usaarlig, omtales ikke hos Homer, men nok hos senere Digtere.

105) Mod den korinthiske Koloni Potidæa, som laa paa den makedoniske Halvø, førte Athenæerne i Aarene 432—429 en haardnakket Kamp for at tvinge den tilbage under deres Forbund, som den var faldet fra, hvilket var den nærmeste Anledning til den peloponnesiske Krig.

gik han ud sammen med de Andre, blot med en Kappe paa af samme Slags som den, han ogsaa før havde plejet at gaa med, og han gik med bare Fødder hen over Isen med større Lethed end de Andre, der havde Sko paa, og Soldaterne saae skjævt til ham, fordi de troede, at han gjorde Nar ad dem. Saadan bar han sig altsaa ad med det;

men hvad endnu den standhaftige Mand har virket og udholdt[106])

engang dèr under Krigen, det er nok værdt at høre. Da han engang en Morgenstund var kommen i Tanker om Noget dèr, blev han staaende og tænkte derover, og da det ikke vilde gaa op for ham, gav han ikke tabt, men blev staaende og spekulerede. Efterhaanden var det bleven Middag, og Folk lagde Mærke til det og undrede sig over det og sagde til hinanden, at Sokrates lige fra Morgenstunden havde staaet og grublet over Noget. Tilsidst var der nogle af Ionerne,[107]) som, da det blev Aften, og de havde spist, tog deres Sengklæder ud — for nu var det Sommer — og lagde sig til Hvile i den friske Luft for med det Samme at passe paa ham, om han ogsaa vilde blive staaende Natten over. Men han blev staaende, lige til Dagen begyndte at gry, og Solen stod op; saa forrettede han sin Morgenbøn til Solen og gik sin Vej. Men hvis I har Lyst til at høre, hvordan han var under Kampen — for ogsaa her er det min Skyldighed at give ham, hvad der tilkommer ham —: da den Kamp fandt Sted, hvorefter Strategerne[108]) endda hædrede mig med Tapperhedsprisen, var det ikke noget andet Menneske, der reddede mig, end ham, fordi han ikke vilde gaa fra mig, da jeg var saaret, men reddede baade mig selv og mine Vaaben ud af Kampen. Og jeg sagde allerede dengang,

---

106) Citat af Odysseen IV 242.
107) ɔ: af Athenæernes ioniske Forbundsfæller.
108) De Embedsmænd i Athen, som havde med Ledelsen af Krigsvæsenet at gjøre.

Sokrates, at Strategerne skulde give Prisen til dig, og det skal du ikke kunne bebrejde mig, og du skal heller ikke kunne sige, at jeg lyver, men da Strategerne tog Hensyn til min Stand og ønskede at give mig Prisen, saa var det jo dig selv, der blev endnu mere ivrig end Strategerne for, at jeg skulde have den fremfor dig. Og saa endelig, mine Herrer, var det nok værdt at se Sokrates, da Hæren trak sig flygtende tilbage fra Delion;[109]) for dèr var jeg med til Hest, men han var sværtbevæbnet Infanterist. Han befandt sig altsaa paa Tilbagetoget sammen med Laches,[110]) efter at vore Folk allerede var adsplittede, men saa kom jeg til, og da jeg saae dem, sagde jeg strax til dem, at de skulde være rolige, for jeg skulde ikke forlade dem. Dèr fik jeg da ogsaa Sokrates endnu bedre at se end ved Potidæa — for jeg behøvede ikke at være saa bekymret for mig selv, da jeg var til Hest —, for det Første, hvor langt han overgik Laches i Omtanke, og saa forekom det mig desuden, Aristophanes, for at citere dig, at han gik dèr ligesom paa Scenen „gravitetisk med mønstrende Blikke“[111]) og kastede et stjaalent Sideblik baade paa Venner og paa Fjender, saa at det var tydeligt at se for Enhver, ogsaa paa lang Afstand, at, hvis Nogen rørte den Mand, saa vilde han forsvare sig med Fynd og Klem. Derfor slap han ogsaa bort i Sikkerhed, baade han og hans Kammerat; for det gaaer jo i Reglen saadan i Krigen, at dem, der bærer sig saadan ad, rører man ikke engang, men dem, der flygter over Hals og Hoved, dem sætter man efter.

Der er nu ogsaa mange andre vidunderlige Ting,

---

109) Ved Delion, en Apollonhelligdom i Böotien, led Athenæerne 424 et Nederlag mod Böoterne.

110) En højtstaaende athenæisk Officer, efter hvem en af Platons Dialoger er opkaldt.

111) Citat af Aristophanes's »Skyerne« 362, hvor de samme Ord udsiges spottende om Sokrates.

som man kunde berømme Sokrates for; men ved de øvrige af hans Egenskaber kunde man maaske ogsaa sige noget Lignende om en Anden, men at han slet ikke ligner noget Menneske, hverken af de Gamle eller af de Nulevende, det er der Grund til højlig at undre sig over. For en Mand som Achilleus kunde man maaske stille ved Siden af Brasidas[112]) og Andre, og omvendt en Mand som Perikles kunde man stille ved Siden af Nestor og Antenor[113]) — og der er jo ogsaa Flere —, og paa samme Maade kunde man ogsaa finde paa Nogen at sammenligne de Andre med, men et Menneske saa underligt, som han er, baade han selv og hans Tale, det kan man ikke tilnærmelsesvis finde, selv om man leder derefter, hverken blandt de Nulevende eller blandt de Gamle, naar man da ikke vil sammenligne ham med dem, som jeg har sagt, ikke med noget Menneske, men med Silenerne og Satyrerne, baade ham selv og hans Tale. — For det var ogsaa Noget, som jeg før glemte, at ogsaa hans Tale ganske ligner Silenerne, naar man lukker dem op. For naar Nogen vil høre paa Sokrates's Tale, saa forekommer den ham i Begyndelsen ganske latterlig; saadan nogle Ord og Vendinger er der heftet udenpaa, ganske som Huden paa en ondskabsfuld Satyr. For han taler om Pakæsler og Smede og Skomagere og Garvere, og det seer ud, som om han altid sagde de samme Ting med de samme Exempler, saa at alle uerfarne og dumme Mennesker kommer til at le ad hans Tale. Men naar man saa faaer den at se, naar den er lukket op, og kommer indenfor, saa vil man først opdage, at hans Tale mere end alle Andres gjemmer kloge Tanker i sig, og desuden er aldeles guddommelig og har en Mængde

112) En dygtig og højt anseet spartansk Hærfører under den peloponnesiske Krig.

113) Nestor og Antenor nævnes i Iliaden som kloge og veltalende Oldinge, henholdsvis blandt Grækerne og i Troia.

Billeder af Dyd i sig og har det dybeste Indhold, eller rettere sagt et uendeligt Indhold, som indbefatter alt det, som det er Ens Pligt at tænke over, naar man vil være et godt og bravt Menneske.

Ja, mine Herrer, det er, hvad jeg har at sige til Sokrates's Pris, men herimellem har jeg ogsaa blandet det, som jeg har at bebrejde ham, da jeg fortalte jer, hvordan han har haanet mig. Men jeg er forresten ikke den Eneste, som han har gjort det ved, men ogsaa Charmides,[114]) Glaukons Søn, og Euthydemos,[115]) Diokles's Søn, og en hel Mængde Andre, som han bildte ind, at han var deres Elsker, medens han i Virkeligheden selv er bleven Gjenstand for deres Elskov i Stedet for. Det er ogsaa det, jeg siger til dig, Agathon, at du ikke skal lade dig narre af ham, men da du nu har faaet at vide, hvordan det gik mig, saa skal du tage dig iagt, saa at det ikke gaaer dig, som Ordsproget siger, at du bliver som Tossen, der først bliver klog af Skade".[116])

Da Alkibiades havde holdt denne Tale, gav man sig til at le ad hans Aabenhjertighed, fordi det lod til, at han endnu var forelsket i Sokrates. Saa sagde Sokrates: „Jeg troer, du er ædru, Alkibiades; for ellers havde du dog aldrig paa en saa fin Maade og med saa mange Omsvøb søgt at skjule, i hvad Hensigt du har sagt alt dette, og du havde ikke anbragt de Ord i Slutningen af din Tale, som om det var en Biting, og ikke hele Talen var holdt med det bestemte Formaal, at vække Splid imellem mig og Agathon, fordi du fandt, at jeg burde elske dig og ingen Anden, og Agathon være elsket af dig og ikke af nogen Anden. Men du har nu røbet

---

114) Charmides var Platons Morbroder; efter ham er en af Platons Dialoger opkaldt.

115) Euthydemos omtales ogsaa flere Steder som en ung Mand, hvem Sokrates søgte at indvirke paa.

116) Ordsproget findes i denne Form hos Hesiodos (»Værker og Dage« 218), lidt anderledes i Iliaden XVII 32 og XX 198.

dig selv, og dit Satyr- og Silenskuespil[117]) er bleven gjennemskuet. Men hør nu, Agathon, nu skal han ikke faa sin Villie, men pas du paa, at Ingen vækker Splid imellem mig og dig."

Saa sagde Agathon: „Jeg troer virkelig, Sokrates, at du har Ret. Det slutter jeg ogsaa deraf, at han har lagt sig midt imellem mig og dig for at skille os ad. Han skal nu virkelig ikke faa sin Villie, men jeg vil gaa hen og lægge mig ved Siden af dig."

„Ja, gjør du det," sagde Sokrates; „kom du herhen og læg dig paa den anden Side af mig."

„Gud hjælpe mig!" sagde Alkibiades, „saadan en Behandling jeg nu igjen maa finde mig i af det Menneske. Han troer, at han paa alle Maader skal gaa forud for mig. Men hvis det ikke kan være anderledes, kjære Ven, saa lad idetmindste Agathon faa Lov til at ligge imellem os."

„Nej, det kan ikke gaa," sagde Sokrates; „for nu har du jo talt for mig, og derefter skal jeg tale for min Sidemand tilhøjre.[118]) Hvis nu Agathon lægger sig næst efter dig, saa er det da vel ikke Meningen, at han ogsaa skal tale for mig, i Stedet for at jeg hellere skulde tale for ham? Nej, lad ham blot faa Lov, Kjære; du skal ikke forhindre den unge Mand i at blive hædret med en Tale af mig, for jeg har virkelig stor Lyst til at tale for ham."

„Ih, nej da!" sagde Agathon; „hør, Alkibiades, nu vil jeg paa ingen Maade blive her, men jeg vil absolut flytte mig, for at Sokrates kan komme til at tale for mig."

---

117) Sokrates sammenligner Alkibiades's Tale, hvori Satyrer og Silener spillede saa stor en Rolle, med de Satyrspil, som paa Theatret plejede at opføres efter Tragedierne. Paa samme Maade afslutter Alkibiades's Tale Talerne ved Symposiet.

118) Dette hørte ganske vist ikke med til Aftalen (S. 214 C), som kun gik ud paa, at Alkibiades skulde overlade Ordet til sin Sidemand tilhøjre, uden at indeholde Noget om, hvad denne skulde tale om.

„Ja, dèr har vi igjen den gamle Historie," sagde Alkibiades; „naar Sokrates er tilstede, saa er der ingen Anden, der kan faa Noget med de Smukke at gjøre. Se nu, hvor snedigt han har fundet paa et brugeligt Paaskud til at faa ham til at ligge ved Siden af sig!"

Agathon havde altsaa rejst sig op for at gaa hen og lægge sig ved Siden af Sokrates; men paa een Gang var der kommet et stort, lystigt Selskab ved Døren, og da de havde truffet den aaben, fordi der var Nogen, som var gaaet ud, var de gaaet lige ind til Selskabet og havde taget Plads, og medens der saa bredte sig et svært Spektakel over det Hele, var man bleven nødt til, uden at der længere var nogensomhelst Orden, at drikke en Masse Vin. Saa — fortalte Aristodemos — var Eryximachos og Phaidros og flere Andre gaaet deres Vej, men selv var han faldet i Søvn og havde sovet meget længe — for det var paa den Aarstid, da Natten er lang — og han var først vaagnet henad Daggry, da Hanerne allerede var begyndt at gale, og da han vaagnede, saae han, at de Andre dels sov, dels var gaaet deres Vej, men Agathon og Aristophanes og Sokrates var endnu alene vaagne og drak af en stor Skaal, som de lod gaa rundt. Sokrates talte stadig med dem, og det Meste af det, sagde Aristodemos, kunde han ikke huske — for han havde ikke hørt Begyndelsen og var desuden noget søvnig —, men Hovedsagen var den, fortalte han, at Sokrates havde tvunget dem til at indrømme, at een og samme Mand maatte kunne forstaa sig paa at digte en Komedie og en Tragedie, og at den Tragediedigter, der besad kunstnerisk Evne, ogsaa var Komediedigter.[119]) Medens de nu blev nødte til at indrømme dette uden rigtig at kunne følge med, var

[119]) Da hverken Agathon kunde skrive Komedier, eller Aristophanes Tragedier, bliver Konsekvensen den, at disse Digtere — som efter Platons Mening alle — manglede kunstnerisk Evne og kun arbejdede efter Instinkt.

de begyndt at slumre ind, og først var Aristophanes faldet i Søvn, og derefter Agathon, da det allerede var højlys Dag. Men Sokrates havde lagt dem til Rette, og saa havde han rejst sig og var gaaet bort, medens han selv, som han plejede, fulgte med; derpaa var han gaaet til Lykeion[120]) og havde taget et Bad, og saa havde han tilbragt Resten af Dagen paa samme Maade som ellers, og endelig, efter at Tiden var gaaet saadan lige indtil Aften, var han gaaet hjem og havde lagt sig til Ro.

---

120) Et Gymnasium i Athen, hvor Sokrates hyppig opholdt sig og søgte Samtale med de unge Mænd, han traf dèr.

5

STUDIER FRA
SPROG- OG OLDTIDSFORSKNING
UDGIVNE AF
DET PHILOLOGISK-HISTORISKE SAMFUND

Nr. 74

PROFETEN AMOS

OVERSAT OG FORKLARET AF

A. C. LARSEN

KØBENHAVN 1907
FORLAGT AF TILLGE'S BOGHANDEL

J. COHENS BOGTRYKKERI
(GEORG A. BACH)

Indledning.

Amos (hvilket Ord betyder „Lastdrager“) omtales i det gamle Testamente kun i det Skrift, som bærer hans Navn.

Af 7, 14 erfarer vi, at han ikke var Profet i dette Ords professionelle Betydning; han hørte ikke til noget af de profetiske Lav og havde ej heller modtaget den Forberedelse, som var Betingelsen for at indtræde i disse Lav. Naar han optraadte, var det udelukkende paa Grund af en indre Trang, fordi Jahve nemlig havde kaldet ham til at aflægge Vidnesbyrd „mod sit Folk Israel“ (7, 15), og netop derfor var det vel, at han blev, som han blev, en Mand, der hensynsløst sagde baade Stormænd og Smaafolk Sandheden, medens de officielle Profeter kun var altfor tilbøjelige til at tale de Fornemme og Folket efter Munden.

Medlemmerne af de profetiske Lav levede af deres Virksomhed, idet de enten fik ligefrem Betaling for den eller dog i al Fald modtog milde Gaver. Amos var i Kraft af sin Særstilling henvist til at tjene sit Brød ved jevn borgerlig Næring. Det hedder sig i 1, 1, at han var en af „Kvæghyrderne“. Det tilsvarende hebraiske Ord bruges stundom om Rigmænd, der ejede store Hjorde (jvfr. 2. Kong. 3, 4). Nogle antager, at Amos indtog en fremragende social Stilling; men naar vi paaagter, at der i 7, 15 siges: „Jahve tog mig bort

fra Hjorden", ledes vi naturligere til at formode, at han var en simpel Hyrde, der selv vogtede Kvæget. Denne Formodning bestyrkes ved 7, 14, som oplysér, at han tillige var Figendyrker; det paagældende hebraiske Udtryk synes nemlig ikke at pege hen paa En, der ejede, men paa En, der selv røgtede Figentræerne saaledes, at de kunde bære god Frugt.

Amos levede, som der meddeles i 1, 1, „i de Dage, da Ussija var Konge i Juda, og da Jeroboam, en Søn af Joas, var Konge i Israel." Ussija regerede fra 779 til 740, Jeroboam II fra 783 til 743. Der tales tillige i 1, 1 om et Jordskælv; af denne Oplysning bliver vi imidlertid ikke klogere, da Ingen véd, naar dette Jordskælv (der i G. T. ellers kun nævnes Sak. 14, 5) fandt Sted. Vi fejler dog næppe, naar vi henlægger Amos' Virksomhed til den sidste Del af Jeroboam II's Regering, til den Tid, da denne Konge havde gjort sine store Erobringer. I 6, 14 staar der nemlig: „et Folk, som fra Hamats Grænse til Steppens Bæk skal volde Jer Ve," og denne Sætning minder umiskendelig om 2. Kong. 14, 25: „han (ɔ: Jeroboam) indtog igen Israels Landemærke fra Hamat af indtil Havet ved den slette Mark."

Amos var fra Tekoa, der laa et Par Timers Vej Sydøst for Bethlehem paa Grænsen af Juda's Ørken (1, 1). Han var altsaa Borger i Juda's Rige (jvfr. 7, 12). Ganske vist tager han i sin Forkyndelse ogsaa Hensyn til dette Rige (jvfr. 2, 4—5. 6, 1—2. 9, 11); men det Ejendommelige hos ham er, at hans Tale fortrinsvis er rettet mod Israels Rige. Det fortælles udtrykkelig, at han optraadte i Israels vigtigste religiøse By, Betel (7, 10—11; om han virkede i andre Byer end denne, kan hverken bekræftes eller benægtes); men der forlyder ikke det Mindste om, at han ogsaa lod sin Røst høre i Juda's Rige. Grunden til dette

Særsyn maa uden Tvivl søges i Datidens politiske Forhold. Israels Rige havde nemlig den Gang Førerstillingen, idet det under Jeroboam II havde faaet en Magt og Styrke, som var ukendt siden Davids Tid. Paa Tilstanden i dette Rige maatte derfor en Profet, der bekymrede sig om det hele Folk, fornemmelig have sit Blik henvendt. Udadtil syntes Stillingen saa fortræffelig som ingensinde før, og for en overfladisk Betragter kunde det tage sig ud, som om der heller ikke indadtil var meget at indvende. Folket dyrkede ikke fremmede Guder; det holdt sig til Jahve, hvem det ærede med Ofre, Valfarter, Billeder og Processioner. Men det Hele var kun et glimrende Skin; var Israels Rige bleven en Stormagt, saa var det til Gengæld i sædelig Henseende nedsunken i den Fordærvelse, der plejer at følge med Stormagtstider. De Fornemme hengav sig til Vellevnet (jvfr. 6, 4 ff.), og for at skaffe Midlerne hertil tog de ikke i Betænkning at undertrykke Smaafolk paa den skammeligste Maade (jvfr. 2, 6—8. 8, 4—6), saa at der i Grunden ikke længere var Lov og Ret i Israel.

Det er Amos' Fortjeneste, at han med ubøjelig Energi retter sit Angreb ene og alene mod dette Punkt. Om man i udvortes Henseende dyrker Jahve paa denne eller hin Maade, er ham ligegyldigt; han har aabenbart slet ikke nogen Forestilling om, at Mose skulde have paabudt en Kultus, hvis Overholdelse var af Betydning for Folkets Frelse (jvfr. 5, 25). Det Eneste, hvorpaa Iahve for Alvor sætter Pris, er Ret og Retfærdighed (5, 24). Et Folk, der lod haant herom, var i hans Øjne pilraaddent, hvorfor han ubønhørligt varsler dets Undergang, og der kan da neppe være Tvivl om, at det var Assyrerne, som han mente skulde være det Redskab, hvorved Jahve fuldbyrdede sin Dom. Først i Slutningen af Skriftet (9, 8—15)

træffer vi en mildere Sindsstemning, der giver sig Luft i en Profeti om, at der skal komme en ny og bedre Tilstand; naar Israels Folk er blevet lutret gennem Trængsler, skal det vende tilbage og i Forening med Juda's Rige atter opleve lykkelige Dage, idet det ny Rige skal opnaa sine gamle Grænser og indadtil glæde sig ved et uhørt Velvære.

Om Overskriften (1, 1) er forfattet af Amos selv eller senere tilføjet af en Anden, formaar vi ikke at afgøre; hvis den er af ham selv, kan vi af Ordene „to Aar før Jordskælvet" slutte, at Bogen, som vi nu har den, er nedskrevet en god Stund, efterat de deri meddelte Taler var holdte; og sandsynligvis er de da blevne omarbejdede; men det er selvfølgelig ganske ørkesløst, naar enkelte Fortolkere fordyber sig i Undersøgelser om, hvilke Ændringer der maatte være blevne foretagne.

Der er al Rimelighed for, at Talerne i Amos' Bog ikke er holdte paa én Gang, men paa forskellige Tider og maaske ogsaa paa forskellige Steder. For større Tydeligheds Skyld har jeg delt dem i følgende Afsnit:

I. (1, 2—2, 16), hvori Amos efter at have dvælet ved alle Nabofolkene særligt tager Sigte paa Fordærvelsen i Israels Rige og bebuder dets Undergang.

II. (3, 1—6, 14), der indeholder Taler mod Israels Rige og i det sjette Kapitel ogsaa mod Juda's Rige. Dette Afsnit falder i tre Underafdelinger, der hver især begynder med Ordet „hør" (3, 1. 4, 1. 5, 1).

III. (7, 1—9,7), der først meddeler tre Syner mod Israel (7, 1—9), i Anledning af hvilke Præsten i Betel optræder mod Amos (7, 10—13). Denne taler derpaa Præsten haardelig til (7, 14—17)

og har saa to nye Syner, til hvilke han knytter en Profeti om Israels Undergang (8, 1—9, 7).

IV. (9, 8—15), hvori Amos senere hen i en blødere Sindsstemning bebuder, at der efter Israels Riges Undergang skal komme ny og bedre Tider for det hele Folk.

1,1. Ord af Amos, hvilke han, der var en af Kvæghyrderne i Tekoa, fik aabenbaret angaaende Israel i de Dage, da Ussija var Konge i Juda, og i de Dage, da Jeroboam, en Søn af Joas, var Konge i Israel, to Aar før Jordskælvet.

I.

(1,2—2,16).

1,2. Han sagde: Jahve vil brøle fra Sion
og lade fra Jerusalem lyde sin Røst,
saa Hyrdernes Græsgange sørger
og Karmels Top svides af.

3. Saa siger Jahve:
Da Damask tre, fire Gange har syndet,
tager jeg ej min Beslutning tilbage;
ti Gilead har de jo tærsket med Slæder af Jern.

1,1 se Indledningen. — V. 2 jvfr. Joel 4,16. I Ordene «fra Sion og Jerusalem» ligger, at Amos betragtede den dér Sted findende Jahvedyrkelse som den ypperste, saa at Jahve maatte antages fortrinsvis at have sit Sæde dér. — »brøle« og »lade sin Røst lyde« ɔ: tordne. Tordenen er et Sindbillede paa Jahve's Vrede, og at denne navnlig skal gaa ud over Israels Rige, fremgaar deraf, at Slutningen af V. 2 nævner Karmel, det bekendte Forbjerg ved Middelhavet, som just laa i dette Rige. — V. 3. Inden Amos fordyber sig i sit egentlige Emne (Israels Rige, jvfr. 2,6 ff), beretter han først, hvorledes Straffedommene skal ramme Damask (1,3—5), Filisterne (1,6—8). Tyros (1,9—10), hvilke tre Folk ikke var beslægtede med Israel, samt de med Israel beslægtede Folk, Edomiterne (1,11—12), Ammoniterne (1,13—15), Moabiterne (2,1—3) og Broderfolket: Juda's Rige (2,4—5). Ved denne

4. Jeg vil stikke Ild paa Hasaels Hus,
og den skal fortære Benhadads Slotte.
5. I Damask vil jeg sprænge Portenes Bom,
drive Beboerne fra Bikat-Aven
og fra Bet-Eden den, som har Sceptret i Haand;
til Kir skal Arams Folk føres bort,
siger Jahve.

6. Saa siger Jahve:
Da Gaza tre, fire Gange har syndet,
tager jeg ej min Beslutning tilbage;
ti de har jo fra Bygder slæbt alle Mand bort
for at gi'e dem til Edom.
7. Jeg vil stikke Ild paa Muren om Gaza,
og den skal fortære dens Slotte.
8. Fra Asdod vil jeg drive Beboerne bort
og fra Askalon den, som har Sceptret i Haand.

Fremgangsmaade maatte han paa det Eftertrykkeligste fange sine Læseres Opmærksomhed. Hvor var det dog tiltalende for dem at høre, at deres Fjender skulde blive tugtede! men hvor forfærdeligt, naar alt dette kun dannede Indledningen til deres egen Undergang! — Amos begynder sin Omtale af hvert enkelt Folk med den selvsamme Formel. Ved Ordene «tre, fire Gange» tilkendegives, at vedkommende Folk har begaaet flere Misgerninger, men at det ikke kommer saa nøje an paa Tallet; eksempelvis anfører han saa bag efter (»ti o. s. v.«) den Misgerning, der var det mest slaaende Eksempel paa en slet Opførsel. — »min Beslutning«, nemlig: om Ødelæggelse. — Damask var Hovedstaden i Syrien, der paa Amos' Tid var Israels værste Fjende. — Gilead (Landet Øst for Jordan) var mest udsat under Kampene mod Syrien. — Tærskeslæderne, som Syrerne lod gaa hen over Gileaditerne (jvfr. 2 Sam. 12,31), var for neden forsynede med Stene eller Knivsblade. — V. 4. Hasael og Benhadad var Navne paa syriske Konger. — V. 5. Man véd ikke med Sikkerhed, hvor Bikat-Aven (»Afgudsdalen«) og Bet-Eden (»Lysthuset«) laa, ej heller om de henhørte til det damasceniske Rige eller var Hovedstæder i selvstændige Riger. — Fra Kir, hvis Beliggenhed er ukendt, var Arams Folk (ɔ: Syrerne) kommen (jvfr. 9,7), og dertil blev det atter senere ført bort (jvfr. 2 Kong. 16,9). — V. 6. Gaza, Asdod, Askalon og Ekron var Byer i Filisternes Land; den femte By Gat (jvfr. 6,2) nævnes mærkelig nok slet ikke. — »for at gi'e dem«, nemlig: som Slaver. Edomiterne forhandlede dem saa videre til andre Folk.

Ud vil jeg strække min Haand imod Ekron;
til Grunde hver eneste Filister skal gaa,
siger Jahve, vor Herre.

9. Saa siger Jahve:
Da Tyros tre, fire Gange har syndet,
tager jeg ej min Beslutning tilbage;
ti de gav jo Bygders hele Befolkning til Edom,
og de kom ikke Broderpagten i Hu.
10. Jeg vil stikke Ild paa Muren om Tyros,
og den skal fortære dens Slotte.

11. Saa siger Jahve:
Da Edom tre, fire Gange har syndet,
tager jeg ej min Beslutning tilbage;
ti uden Medynk forfølger han jo sin Broder med Sværdet;
bestandig river hans Vrede itu,
og altid holder han fast ved sit Had.
12. Jeg vil stikke Ild paa Teman
og den skal fortære Slotte i Bosra.

13. Saa siger Jahve:
Da Ammons Sønner tre, fire Gange har syndet,
tager jeg ej min Beslutning tilbage;
ti for at faa deres Grænser udvidet
de sprætted i Gilead svangre Kvinder jo op.

V. 9. Ogsaa Tyros beskyldes for Slavehandel; dog hedder det ikke, at Tyrerne selv bortførte Mennesker, saa at de vel blot har været Mellemhandlere. Hvor disse Slaver oprindelig hørte hjemme, siges ikke. »Broderpagten« synes at antyde, at der menes andre Fønikere. Nogle tænker paa israelitiske Fanger, idet de forstaar Broderpagten om det venskabelige Forhold mellem Israeliterne og Fønikerne (jvfr. 2 Sam. 5,11. 1 Kong. 5,1 ff). — V. 11. »sin Broder« ɔ: Israel. — V. 12. Teman og Bosra var edomitiske Byer. — V. 13. Ammoniterne boede mod Øst mellem Floderne Arnon og Jabok. Tidspunktet for den her nævnte Forbrydelse er ukendt.

14. Jeg vil tænde Ild i Rabba's Mur,
og den skal fortære dens Slotte
under Kampraab paa Krigsdagen,
under Uvejr paa Stormdagen.
15. Deres Konge maa i Landflygtighed gaa,
han og hans Stormænd med ham,
siger Jahve.

2,1. Saa siger Jahve:
Da Moab tre, fire Gange har syndet,
tager jeg ej min Beslutning tilbage;
ti til Kalk det brændte jo Benene af Edomiternes
Konge.
2. Paa Moab vil jeg stikke Ild,
og den skal fortære Kerijots Slotte.
Moab skal dø under Bulder og Kampraab
og under Trompeternes Skralden.
3. Jeg vil rydde Dommeren bort fra dets Midte
og dræbe alle hans Stormænd med ham,
siger Jahve.

4. Saa siger Jahve:
Da Juda tre, fire Gange har syndet,
tager jeg ej min Beslutning tilbage;

V. **14.** Rabba var Ammoniternes Hovedstad. — Slutningen af Verset peger hen paa voldsomme fjendtlige Angreb. **2,1.** Moab laa Øst for det døde Hav, Syd for Floden Arnon og Nord for Edom. Man véd ikke, naar den her omtalte Forbrydelse foregik, ej heller, om der handles om en edomitisk Konge, som faldt i Krigen mod dem, eller om en afdød Konge, hvis Lig blev taget ud af Graven. Ligbrænding var i og for sig ingen Skam, men vel at mærke, kun under den Forudsætning, at man bag efter viste Levningerne den sidste Ære (jvfr. 1 Sam. 31,12—13); en fuldstændig Forbrænding anvendtes kun lige over for de groveste Forbrydere (jvfr. 3 Mos. 20,14. 21,9. Josva 7,15,25). — V. **2.** Kerijot var Hovedstaden i Moab. — V. **3.** »Dommeren« ɔ: den øverste Regent.

ti de ringeagter jo Jahve's Lære og holder ikke
hans Bud,
men føres paa Vildspor af deres Løgne,
som deres Fædre har fulgt.
5. Paa Juda vil jeg stikke Ild,
og den skal fortære Jerusalems Slotte.

6. Saa siger Jahve:
Da Isra'l tre, fire Gange har syndet,
tager jeg ej min Beslutning tilbage;
ti for Sølv de jo sælger retfærdige Mænd
og de Fattige for et Par Sko.
7. De snapper efter Støv paa Ulykkeliges Hoved
og lader ej Smaafolk vandre i Fred.
En Mand og hans Fader gaar til Fruentimmer hen
for i Vanry at bringe mit hellige Navn.
8. De hviler ved hvert Alter paa panttagne Klæder
og drikker i deres Guds Hus de Bødedømtes Vin.

V. 6. »Israel« ɔ: de ti Stammers Rige. — Der handles i de to sidste Linier om bestikkelige Dommere, der mod Betaling sælger (ɔ: prisgiver) retfærdige Mennesker til Modparten, og som, naar den Anklagede er en fattig Mand, der ikke kan byde Dommeren noget Vederlag, endog gør det for et Par Sko (ɔ: for en ren Ubetydelighed; sandsynligvis en ordsproglig Talemaade). — V. 7. Den, der kom i Ulykke, strøede Støv paa sit Hoved (jvfr. Job 2,12). Meningen af den første Linie turde derfor vist nok være den, at Stormændene ikke tillod deres Ofre ved udvortes Tegn at give tilkende, at de var ulykkelige; de skulde lade, som om Alt var i Orden. — D. O. »til samme Pige« er urigtig; der handles ikke om Noget, som kunde falde ind under Begrebet Blodskam. Ordene »for i Vanry at bringe o. s. v.« finder deres Forklaring deri, at der her er Tale om Utugt, som var forbunden med Gudsdyrkelsen (jvfr. Hos. 4, 13—14), saa at man ved »Fruentimmer« maa tænke paa de saa kaldte hellige Skøger. — V. 8. Den første Linie jvfr. 2 Mos. 22,26, hvori det paabydes, at, naar Næstens Klædebon er taget i Pant, skal det gives tilbage før Solnedgang; »ti det er hans Klædebon for hans Krop; deri ligger han.« — »de Bødedømtes Vin« ɔ: enten den Vin, de havde taget fra de Fattige som Erstatning for Bøder, disse ikke kunde betale, eller den Vin, der var købt for de Bødedømtes Penge. — »deres Guds Hus« ɔ det til Jahve viede Tempel.

9. Og dog har jeg for at bane Jer Vej
knust de amoritiske Mænd,
der var høje som Cedre og stærke som Ege;
jeg har knust saa vel deres Frugter for oven
som deres Rødder i Jorden.
10. Jeg har ført Eder op fra Ægyptens Land
og ledet Jer i Ørknen i fyrretyve Aar,
for at I skulde faa Amoriternes Land.
11. Jeg lod Profeter opstaa iblandt Eders Sønner
og blandt Eders Ynglinge viede Mænd.
Er det ej saa? siger Jahve, I Israels Sønner!
12. Men I lod de viede Mænd drikke Vin
og forbød Profeterne at profetere.

13. Se, som Vognen vakler under Negenes Byrde,
vil jeg faa Jorden under Jer til at vakle.
14. Da bli'r Flugt umulig for en rapfodet Mand;
den Stærke kan ej bruge sin Kraft
og Helten ej bjerge sit Liv.
15. Bueskytten kan ej holde Stand;
den, som er hurtig til Bens, kan ej slippe bort
og en Rytter ej bjerge sit Liv.
16. Den modigste Mand iblandt Heltene maa
paa denne Dag flygte bort uden Klædning;
saa siger Jahve.

V. **9.** »knust« nemlig: efter at have ført Eder op fra Ægypten (jvfr. V. 10). — En enkelt af de kananitiske Stammer (Amoriterne) tjener til at betegne alle Kananiterne i Almindelighed. — De to sidste Linier ɔ: jeg har knust dem totalt; Amoriterne betragtes jo nemlig under Billedet af Træer. — V. **10.** Man paaagte, at Ørkenvandringen her ikke er betragtet som en Straf. — V. **11.** »viede Mænd« ɔ: de saa kaldte Nasiræere, der førte et asketisk Levnet (idet de navnlig afholdt sig fra Drik og lod deres Hovedhaar vokse, jvfr. 4 Mos. 6. Dom. 13,7. 1 Sam. 1,11. Begr. Bog 4,7). — V. **13.** At Jorden vakler under dem, er et billedligt Udtryk for den fortvivlede Stilling, hvori de bringes, naar Assyrerne vælter ind over dem (jvfr. 5,27. 6,7. 14. 7,9. 17. 9,8).

II.

(3,1—6,14).

3,1. Hør, I Israels Sønner, følgende Ord,
som Jahve taler mod Jer, mod hele den Slægt,
som jeg har ført op fra Ægypternes Land!

2. Af alle Slægter paa Jorden er I
den eneste, som jeg bekymrer mig om;
derfor vil jeg paalægge Jer Straf
for alt, hvad I har forbrudt.

3. Mon Tvende vandrer tilsammen, med mindre
de er bleven enige om det?
4. Mon Løven udstøder Brøl i Skoven,
naar den ej faar Øje paa Bytte?
Mon den unge Løve knurrer fra Hulen,
saafremt den ej har gjort Fangst?
5. Mon Fuglen falder i Snaren paa Jorden,
naar Fangesnoren er borte?
Mon Fælden springer i Vejret fra Jorden,
hvis ej Nogen er fangen?
6. Mon der bliver stødt i Trompet i en By,
uden at Nogen forfærdes?
Mon en By bliver ramt af en Ulykke,
uden at Jahve har voldt den?
7. Men Jahve, vor Herre, gør slet ingen Ting,
før han har sat sine Tjenere,
Profeterne, ind i sit lønlige Raad.

3,3. I V. 3—8 indskærper Amos gennem en Række Fyndsprog, at enhver Virkning har sin Aarsag: »Saa sandt To ikke vandrer sammen uden efter indbyrdes Aftale, saa sandt en Løve o. s. v., saa sandt kan I være forvissede om, at en Profet ikke optræder uden, fordi han drives dertil af Jahve. Fra denne stammer nemlig alle Ulykker; men inden han volder dem, sender han altid først en Profet for at bebude dem og for derved at afskrække Vedkommende fra at fremture i Synden«. — V. 5. Fælden var saaledes indrettet, at den nederste Del af den hoppede op imod den øverste, naar den fangede.

8. Loven brøler: hvem maa ej frygte?
Herren taler;
hvem vil sige Nej til at være Profet?

9. Lad over Asdods og Ægyptens Slotte
høre et Raab, der lyder saalunde:
Forsaml Jer paa Samaria's Bjerg!
Betragt den store Vildskab derinde
og hvilke Forurettelser dèr foregaar.
10. De forstaar — siger Jahve — ej at handle tilbørlig,
de, som ophober Vold og Udaad i deres Slotte.

11. Derfor — saa siger Jahve, vor Herre —
skal Fjenden trindt om anfalde Landet,
ta' fra Dig Dit Værn og plyndre Dine Slotte.
12. Saa siger Jahve:
Som naar Hyrden redder et Par Ben
eller en Ørelap ud af Løvens Gab,
saalunde skal Israeliterne frelses,
de, som i Samaria sidder
i Sofahjørner paa Damask-Hynder.

13. Hør og vidn imod Jakobs Hus!
siger Jahve, vor Herre, Hærskarers Gud.

V. **9**. Det er Jahve, fra hvem (jvfr. V. 11), og Profeten, til hvem Opfordringen om at udstøde Raabet udgaar. — Asdod var en af Filisternes Byer (jvfr. 1,8). Saa dybt var Israeliterne sunkne, at selv Hedningefolk, som Filisterne og Ægypterne, maatte grue, naar de saa', hvor forfærdeligt det gik til i Hovedstaden Samaria. — »Vold og Udaad« ɔ: Skatte vundne ved Vold og Udaad. — V. **12**. Meningen er, at slet Ingen vil blive frelst. Den Ørelap og det Par Ben, som Hyrden reddede fra Løvens Gab, havde nemlig ingen anden Betydning end, at han ved Hjælp af dem kunde godtgøre for Dyrets Ejermand, at det virkelig var bleven dræbt (jvfr. 2 Mos. 22,13). — V. **13**. De, der opfordres til at høre og vidne, er enten de faa Israeliter, der var sindede som Amos, eller de i V. 9 omtalte fremmede Folkeslag.

14. Naar jeg tugter Israel for dets Synder
og tugter de Altre, som findes i Betel,
saa Altrets Horn hugges af og falder til Jorden,
15. paa den samme Dag vil jeg slaa i Stykker
baade Sommerhuse og Vinterhuse;
Elfenbenshusene gaar da til Grunde,
og mange Huse forsvinder,
siger Jahve.

4,1. Hør følgende Ord, I Basans Køer,
som bor paa Samarias Bjerg,
I, der trykker Smaafolk, flaar de Fattige
og siger til Eders Herrer:
Sæt os i Stand til at svire!

2. Jahve, vor Herre, har svoret ved sit hellige Væsen:
Se, der skal komme Dage over Jer,
da man skal drage Jer op med Hager
og de Sidste af Eder med Fiskekroge.
3. Gennem Gab paa Muren skal I gaa ud
hver især ligefrem,
og I skal kaste bort . . . siger Jahve.

4. Gaa til Betel og synd!
til Gilgal og synd rigtig meget!

V. 14. Hornene var en betydningsfuld Del af Altrene, og de spillede en særegen Rolle ved Gudsdyrkelsen (jvfr. 3 Mos. 4,7. 18). — V. 15. Overdaadigheden skal tilintetgøres samtidig med den daarlige Gudsdyrkelse. — Sommerhuse, Vinterhuse og Elfenbenshuse (ɔ: Huse, hvor Salens Vægge havde Elfenbenspaneler, jvfr. 1 Kong. 22,39. Salme 45,9) ɔ: de Riges prægtige Boliger. — 4,1. Basan (ɔ: den nordlige Del af Landet Øst for Jordan) udmærkede sig ved gode Græsgange. Med de fede, magelige og dvaske Køer, som fandtes dér, sammenlignes Samaria's fornemme Damer, som levede i yppig Lediggang. — V. 2. I dette Vers sammenlignes Damerne med Fisk. — V. 3. Efter Byens Erobring skal Damerne drage i Fangenskab gennem de Muraabninger, som Fjenden har frembragt ved Stormen. — Efter »kaste bort« forekommer et ukendt hebraisk Ord, som Ingen har været i Stand til at tyde. — V. 4. Betel og Gilgal, som laa tæt ved hinanden, var de vig-

Bring om Morgenen Slagtoffer
og Tiende, naar tre Dage er omme!
5. Tænd Lovoffer an fra syret Brød
og byd højlydt til frivilligt Offer!
Sligt kan I jo lide, I Israels Sønner!
siger Jahve, vor Herre.

6. Og dog har jeg givet Jer rene Tænder
i alle Eders Byer
og ladet det mangle paa Brød
overalt, hvor I bor;
men ej har I vendt Eder om til mig,
siger Jahve.
7. Jeg har forment Eder Regnskyl
tre Maaneder endnu før Høst.
Jeg lod over én By Regnen falde,

---

tigste Hjemsteder for Israeliternes Gudsdyrkelse. Om denne i og for sig havde noget Værd, er et Spørgsmaal, hvorpaa Amos her ikke indlader sig. Med den ironiske Opfordring i V. 4—5 tager han udelukkende Sigte paa de vilde Lag, hvormed den var forbunden (jvfr. 2,8): »I har ingen som helst Gavn af de Ofre og den Tiende, som I bringer i Betel og Gilgal, da alt dette kun bliver brugt i Syndens Tjeneste, idet I ved Offermaaltiderne hengiver Eder til alskens Udskejelser«. Morgenen efter Ankomsten bragte Pilegrimmene Slagtofre, og efter tre Dages Forløb erlagde de Tienden; begge Dele var forbundne med Festmaaltider. — V. 5. Lovoffer jvfr. 3 Mos. 7,12 ff. Meningen af den første Linie er usikker. Formodenlig blev Lovofret bragt frem, liggende paa syret Brød, hvorfra det saa blev kastet ind i Ilden, medens selve det syrede Brød ikke blev brændt, men gik over i Præstens Eje. Flere formoder, at dette var en nys opkommen Skik, der var Amos personlig ligegyldig, men som gav ham Anledning til at ironisere over Israeliterne, der bildte sig ind, at de ved at følge slige fine Moder kunde gøre deres Ofre behagelige for Jahve. — De frivillige Ofre (jvfr. 3 Mos. 22,18 ff. 5 Mos. 12,6) var ogsaa forbundne med Festmaaltider, til hvilke man ved en lydelig Kundgørelse indbød sine Medborgere. — V. 6. I V. 6 ff udvikles, at deres Opførsel var saa meget afskyeligere, som Jahve paa mange Maader gennem Straffe havde tilkendegivet dem sin Misfornøjelse. — »Rene Tænder« ɔ: Tænder, som var rene, fordi de ikke brugtes af Mangel paa Føde. — V. 7. Høsten begyndte sidst i April eller først i Maj. Regnen skulde begynde omtrent seks Maaneder forinden; men den faldt slet ikke i de tre første Maaneder, hvorfor Cisternerne var tomme.

men slet ikke over en anden;
én Mark fik Regn,
mens en anden, som ikke fik Regn,
tørred hen.
8. To, tre Byer raved til én By
for at faa Noget at drikke,
dog uden at Tørsten blev slukket;
men ej har I vendt Eder om til mig,
siger Jahve.
9. Jeg har ramt Jer med Kornbrand og Rust.
Græshopper aad Eders mange
Haver og Vingaarde, Olie- og Figentræer;
men ej har I vendt Eder om til mig,
siger Jahve.
10. Jeg har sendt Jer en Pest af ægyptisk Art;
jeg har dræbt med Sværd Eders unge Mænd,
mens Eders Heste blev gjorte til Bytte,
og jeg lod Stanken fra Eders Hær
stige op i Næsen paa Eder;
men ej har I vendt Eder om til mig,
siger Jahve.
11. Jeg har væltet Alt over Ende hos Eder
paa samme Vis, som da Gud styrtede om
Sodoma's By og Gomorra,
saa I var som en Brand, der frelses fra Ilden;
men ej har I vendt Eder om til mig,
siger Jahve.

12. Derfor vil, Isra'l, jeg gøre mod Dig,
hvad nu Du skal høre,

V. 9. »Jer« ɔ: Eders Korn. — V. 11. Sammenligningen med Sodoma's og Gomorra's Ødelæggelse antyder, at der her skal tænkes paa et frygteligt Jordskælv. Nu siges der rigtignok i 1,1, at Amos optraadte to Aar før Jordskælvet; men der er neppe Noget i Vejen for at antage, at han nedskrev, hvad han mundtlig havde sagt, bag efter Jordskælvet, og at han saa i den skriftlige Affattelse tog denne Begivenhed med, fordi den ej heller havde hjulpet. — V. 12. »nu«, nem-

og da saa er min Agt,
saa hold Dig, o Israel, rede
til at møde din Gud!
13. Ti se, han danned Bjerge og skabte Vind;
han siger Mennesket, hvorpaa det tænker.
Morgenrøden han ændrer til Mørke
og vandrer hen over Jordens Høje.
Jahve, Hærskarers Gud er hans Navn.

5,1. Hør, Israels Hus, paa følgende Ord,
en Ligsang, som over Eder jeg kvæder:

2. Falden, saa aldrig mer hun staar op
er Israels Jomfru;
kastet er hun ned paa sin Jord
og rejses ikke igen.

3. Ti saa siger Jahve, vor Herre:
Den By, som rykker i Marken med Tusind,
skal faa Hundred tilovers,
og den, som rykker i Marken med Hundred,
skal faa Ti tilovers for Israels Hus.

4. Dog siger Jahve, vor Herre, til Israels Hus:
Søg mig! Og da skal I leve.
5. Søg ej Betel! Gaa ej til Gilgal!
Rejs ikke over til Beerseba!
Ti Gilgal skal undgælde og Betel gaa Pokker i Vold.

---

lig i 5,1 ff. De to sidste Linier i V. 12: søg at afværge Straffen, hvormed han, den Almægtige og Alvidende (jvfr. V. 13) kommer, ved Omvendelse (jvfr. 5,4 ff). — **5,2.** V. 2 indeholder den i V. 1 bebudede Ligsang. Israels Folk er personificeret under Billedet af en Jomfru (jvfr. Jes. 23,12). — V. **5.** At søge Jahve (V. 4) er Et med at lægge Vind paa det Etiske, Et med at hade det Onde og elske det Gode (V. 15). Den udvortes Kultus, som Israeliterne sætter saa højt, hjælper slet

6. Søg Jahve! Da skal I leve;
men ellers vil han som fortærende Ild
gaa hen over Josefs Hus,
uden at Betel har Nogen, som slukker.

7. De forvender Retten til Malurt
og træder Retfærdighed ned under Fod.
8. Han, der skabte Orion og Syvstjernen,
han, der til Morgen omskifter Bælgmørke
og gør Dagen lige saa mørk som Natten,
han, der kalder paa Havets Vande
og gyder dem ud over Jorden,
— Jahve, saa hedder han —
9. han vil lynsnart fælde de Stærke
og lade befæstede Stæder gaa under.
10. De hader Rettens Forsvarer paa Tinge
og afskyr den, som taler retsindig.

11. Derfor, da I tramper paa Smaafolk
og lader dem give Jer Korn,
skal I ej bo i de Huse af Sten,
som I har bygget,
og ej heller drikke Vin fra de yndige
Vingaarde, som I har plantet.
12. Ti jeg véd, at Eders Synder er mange
og Eders Forbrydelser svare.

---

ikke, hvorfor de opfordres til at blive borte fra de hellige Steder. Foruden Betel og Gilgal (jvfr. 4,4) nævnes Beerseba, der laa mod Syd i Juda's Rige (»over« ɔ: over Grænsen), og som havde spillet saa stor en Rolle i Patriarkernes Historie, at det ikke kan undre os, at den der værende Helligdom ogsaa efter Rigernes Adskillelse flittigt blev gæstet af Israels Riges Indbyggere. — I den sidste Linie af V. 5 har vi paa Hebraisk først Ordspil ved Lydlighed, som jeg har søgt at efterligne paa Dansk (»Gilgal« — »undgælde«), dernæst en Tankemodsætning (»Betel« ɔ: Guds Hus — »Pokker i Vold«). — V. 6. »Josefs Hus« ɔ: Israels Rige. — V. 7. »De« ɔ: de israelitiske Stormænd. — V. 11. Den anden Linie ɔ: Stormændene tvang Smaafolk, der var i Gæld til dem, til at betale med den Smule Korn, de havde, saa at de stod paa Randen af Afgrunden.

I fører jo Fejde mod retskafne Folk;
I lader Eder bestikke
og trykker paa Tinge de Fattige ned,
13. hvorfor kloge Mænd i saa ond en Tid
helst holder sig tause.

14. Læg Vind paa Godt og ikke paa Ondt,
for at I kan frelse Jert Liv,
og for at Jahve, Hærskarers Gud,
kan være med Eder saalunde,
som I jo paastaar, han er det!
15. Had det Onde! Elsk det Gode!
Lad Retten gælde paa Tinge!
Maaske vil da Jahve, Hærskarers Gud,
have Medynk med Resten af Josef.

16. Saa siger da altsaa Jahve, vor Herre,
Hærskarers Gud:
Ligsang skal lyde paa alle Torve
og i alle Gader Raabet Ve! Ve!
Bønder skal kalde til Sorg og til Ligsang
dem, der forstaar sig paa Jammer.
17. Ligsang skal lyde trindt om i Vingaarde,
naar jeg skrider rundt gennem Dig,
siger Jahve.

18. Ve dem, der higer mod Jahve's Dag!
Hvad tror I, den vil bringe for Eder?
Den er ikke Lys, men kun Mørke.

V. **15.** »Resten af Josef« ɔ: de Israeliter, som overlever Tugtelsen. — V. **16.** »altsaa« ɔ: da I opfører Eder saa ryggesløst (V. 7. 10), og da en mulig indtrædende Omvendelse kun vil kunne frelse en Del af Folket (V. 15). Døden skal ramme Mangfoldige baade i Byerne (»Torve og Gader«) og paa Landet (»Bønder«), ja selv paa de Steder, der ellers er Skueplads for Glæden (»Vingaarde«). — »dem, der forstaar o. s. v.« ɔ: de dertil oplærte Grædekoner (jvfr. Jerem. 9,17). — V. **18.** I V. 17 hed det »naar jeg skrider midt gennem Dig«. Det var

19. Paa denne Dag vil det gaa,
som naar en Mand, der flyr for en Løve,
træffer en Bjørn, og senere hen,
naar han hjemme griber i Væggen med Haanden,
bli'r bidt af en Slange.
20. Mon ej Jahve's Dag er Mørke uden Lys,
ravnesort uden Straaleglans?

21. Jeg hader og forsmaar Eders Fester
og skøtter ej om Eders Højtidsmøder.
22. Selv om I møder med Brænd- og med Madoffer,
tager jeg ikke naadigt imod dem,
og jeg sér ikke venligt paa Fedekvæget,
I bringer som Takoffer.
23. Tag bort fra mig Dine Sanges Støj!
Jeg vil ej høre Dit Harpespil.
24. Lad Ret sprudle frem som Vand
og Retfærd ligne en stedse rindende Bæk!
25. Mon, Israels Hus, I bragte mig Brænd- eller Madoffer
de fyrretyve Aar, I vandred i Ørknen?

---

en hos Israeliterne almindelig udbredt Forestilling, at en saadan Begivenhed en Gang vilde indtræde, at der vilde komme en stor Katastrofe (»Jahve's Dag«), gennem hvilken Jahve udadtil vilde knuse Folkets Fjender og indadtil gøre Ende paa al Elendighed. Det menige Folk, som havde det daarligt, længtes efter Jahve's Dag, hvorimod Stormændene, der var tilfredse med deres Kaar, forholdt sig ligegyldigt til den. Mod de Længselsfulde vender Profeten sig i V. 18—27, mod de Trygge og Tillidsfulde i 6,1 ff, idet han forudsiger begge Parter, at de paa Jahve's Dag kun har Undergang i Vente. — V. 25. For at godtgøre, at Jahve ikke bryder sig om den udvortes Kultus, peger Amos hen paa Vandringen i Ørkenen, under hvilken Jahve skærmede dem (jvfr. 2,10), uagtet de den Gang ikke bragte ham Ofre (V. 25, hvoraf altsaa fremgaar, at den Kultus, som foreskrives i Mosebøgerne, maa stamme fra en senere Tid end den mosaiske, jvfr. mit Skrift: de fem Mosebøger, S. 70—71), og uagtet de den Gang ikke, saaledes som nu, gav sig af med religiøse Processioner, i hvilke de til Jahve's Ære bar et Billede af deres Konge (ɔ: Jahve) eller et Bræt, hvorpaa deres Billeder (af hvilke særligt nævnes Billedet af en Stjerne. der ved sin Glans fortrinlig egnede sig til at minde om deres vældige Gud, Jahve) stod (om Jødernes Brug af Billeder ved Gudsdyrkelsen se mit Skrift »de fem Mosebøger« S. 149—152). V. 26 er for øvrigt meget

26. Mon I bar Eders Konges Telt
og det Bræt, hvorpaa Eders Billeder staar,
den Stjerne, som I har gjort
til et Billed af Eders Gud?

27. Jeg vil flytte Jer hinsides Damask;
saa siger Jahve,
han, som har Navn af Hærskarers Gud.

6,1. Ve dem, der sidder i Tryghed paa Sion,
og dem, der sorgløst bor paa Samaria's Bjerg,
de fornemste Mænd i det ypperste Folk,
til hvem Israels Hus kommer hen!
2. Rejs over til Kalne og se!
Gaa derfra hen til den store By Hamat
og drag ned til Filisternes Gat!
Mon de er bedre end disse Riger?
Eller er deres Omraade større end Eders?

---

omtvistet; den her givne Oversættelse og Forklaring kan kun gøre Krav paa at være en Hypotese; hvis den er rigtig, har Brugen af Billeder ikke vakt nogen særlig Forargelse hos Amos, siden han uden videre stiller dem sammen med Ofrene. — V. 27. »hinsides Damask«, altsaa mod Nordost, idet det vel nemlig er Assyrerne, som Amos har for Øje. — 6,1 jvfr. det ved 5,18 Bemærkede. Amos vender sig her mod Stormændene saa vel i Juda's Rige (»Sion«) som i Israels Rige (»Samaria«), saa at »Israels Hus« her maa betegne begge Riger i Forening. — »kommer hen«, nemlig for hos dem, der var Rigernes Styrere og Dommere, at faa deres Sager ordnede. — V. 2. Beliggenheden af Kalne (jvfr. 1 Mos. 10,10) vides ikke med Sikkerhed. Adskillige tænker paa Byen Ktesifon ved Tigris; men uvilkaarlig maa man formode, at der sigtes til en By, som laa betydelig nærmere ved Palæstina. Hamat (senere kaldet Epifania) var en By, der laa i Syrien ved Floden Orontes. Gat var en af Filisternes Byer. Forudsætningen for Opfordringen i V. 2 maa aabenbart være den, at det var Amos bekendt, at man i de tre nævnte, med Juda's og Israels Riger nogenlunde jevnbyrdige Smaastater alvorlig tog sig sammen i Frygt for den truende Fare. Statsmændene i Juda's og Israels Riger kunde altsaa ikke undskylde deres sløve Ligegyldighed ved en Henvisning til, at ingen Foranstaltninger kunde nytte paa Grund af Landets Lidenhed. Det Vigtigste stod det i al Fald i deres Magt at gøre; de kunde sikre sig Jahve's Bistand ved at øve Ret; men i Stedet herfor indførte de et uretfærdigt Voldsherredømme hvorved de netop fremskyndede Ulykkesdagen (V. 3).

3. De tror, at Ulykkesdagen er fjern
og fører Uret mod Højsædet op.
4. De hviler paa Lejer af Elfenben
og strækker sig paa deres Hynder.
Lam fra Hjorden og Kalve fra Fæstalden
er deres Føde.
5. Til Harpens Toner skriger de op
og de finder som David paa Strængeleg.
6. Af store Skaaler drikker de Vin,
og de salver sig med den fedeste Olie
uden at gribes af Gru,
fordi Josef gaar under.

7. Derfor skal de nu vandre i Spidsen for dem,
der føres til fremmede Lande,
ende skal Lediggængernes Jubel.
8. Jahve, vor Herre, har aflagt Ed ved sig selv,
siger Jahve, Hærskarers Gud:
Jeg afskyr Jakobs hovmodige Sind,
jeg hader hans Slotte og vil give Byen
med hele dens Indhold til Pris.
9. Hvis ti Mænd i ét Hus bliver tilovers,
skal Døden dem ramme;
10. og hvis hans Slægtning, som besørger hans Ligbaal,
løfter ham op for at føre hans Ben ud af Huset

V. 3. Ved »de« sigtes der (jvfr. V. 1) til de Fornemme i Sion og paa Samaria. — V. 5. »skriger de op«, nemlig: ved deres Gæstebud. — V. 6. »Josef« betegner her (smlgn. 5,6) den hele Nation. — V. 9—10. Det er overmaade vanskeligt, for ikke at sige: umuligt at finde en fyldestgørende Forklaring af disse Vers. Maaske har Amos tænkt sig, at Fjenderne efter den i V. 8 omtalte Erobring af Byen drog om, myrdende hvem de traf paa, og at dette gentog sig flere Dage i Træk. De Indbyggere, der endnu var i Live, skyndte sig hver Gang at skaffe de Døde af Vejen; der var ikke, som sædvanlig, Tid til at begrave dem, hvorfor de maatte brænde dem. Profeten forestiller sig nu, at der efter en af disse Mordscener var ét Hus, som var bleven i den Grad forskaanet, at der endnu var Ti tilbage, som priste

og da spørger den, som ligger i Husets inderste
Krog
„Er der hos Dig endnu Fler?"
og denne dertil svarer Nej,
saa skal hin sige: „Tys!
det gaar ej an, at Jahve's Navn bliver nævnet."

11. Ti se, Jahve befaler, at de store Huse
skal slaas i Stykker og i Stumper de smaa.
12. Mon Heste løber omkring paa Fjelde?
Eller pløjer man Havet med Øksne,
siden I forvender Retten til Gift
og Retfærds Frugter til Malurt?
13. I glæder Jer over Ting, som ej duer,
og siger: mon vi ej ved vor egen Kraft
har skaffet os Horn?

14. Men se, siger Jahve, Hærskarers Gud:
Jeg vil rejse mod Jer, Israeliter, et Folk,
som fra Hamats Grænse til Steppens Bæk
skal volde Jer Ve.

---

sig lykkelige over at være undslupne; men næste Gang Mordlysten betog Fjenderne, skulde ogsaa disse Ti dø. Naar det blev vitterligt, at Døden ogsaa var trængt ind i dette Hus, skulde »hans Slægtning« (ɔ: den nærmeste levende Slægtning af Familiefaderen, af ham, der ejede Huset) komme for at brænde de Døde og sige til den af de Ti, som endnu var i Live: »Tys o. s. v.« ɔ: »Lad det blive ved det blotte Nej! Nævn ikke Jahve's Navn, for at han ikke skal blive mindet om, at der i dette Hus endnu er ét Menneske, som han ikke har faaet dræbt«. Selvfølgelig er denne Forklaring kun en Hypotese, navnlig fordi der staar »hans«, uagtet der i det Foregaaende ikke er nævnet nogen enkelt Person, til hvem dette Stedord kan vise tilbage. — V. 12 ɔ: I bærer Jer lige saa forkert ad, som om man vilde lade Heste o. s. v. — Oversættelsen »pløjer man Havet med Øksne« er fremkommen ved en Ændring af den hebraiske Tekst. — V. 13. De to sidste Linier ɔ: har vi ikke uden Jahve's Hjælp skaffet os Magtmidler (der sammenlignes med de Horn, hvormed Tyren stanger, jvfr. 1 Kong. 22,11)? — V. 14. »et Folk« ɔ: Assyrerne. — Hamat jvfr. V. 2. — Ved »Steppens Bæk« menes sandsynligvis den Bæk, som ellers kaldes Ægyptens Bæk (jvfr. 1 Kong. 8,65); den laa paa Juda's Riges sydlige Grænse, og om dette Rige taler Amos jo i dette Kapitel lige saa vel som om Israels Rige.

III.

(7,1—9,7).

7,1. Herren, Jahve, lod mig se følgende Syn. Se, han
dannede Græshopper paa den Tid, da Efterslætten
begyndte at spire frem, og se, der kom en Efter-
2. slæt efter Kongens Høslæt. Da de nu var færdige
med at fortære Landets Urter, sagde jeg: „Herre
Jahve! Tilgiv dog! Hvorledes skal Jakob kunne
3. bestaa, da han jo kun er liden?" Jahve angrede
dette; „det skal ej ske," sagde Jahve.
4. Herren, Jahve, lod mig se følgende Syn. Se,
Herren, Jahve, mødte for at holde Rettergang
med Ild. Den fortærede det store Dyb og gav
5. sig til at fortære Landet. Da sagde jeg: „Herre

7,1. V. 1—9 indeholder tre forskellige Syner, som Jahve lod Amos faa. Det første (V. 1—3) skildrer, hvorledes Græshopper, det andet (V. 4—6), hvorledes Tørke truer med Israels fuldstændige Ødelæggelse. Denne indtræder imidlertid først i det tredje Syn (V. 7—9); i de to første Syner lod Jahve sig paa Profetens Forbøn bevæge til at holde inde i Tide, saa at Folket blev skaanet. Adskillige Fortolkere tænker paa virkelige Græshopper og paa virkelig Tørke, og af disse mener atter Nogle, at der i de to første Syner handles om Fortidsbegivenheder (smlgn. Kap. 4). Det turde dog være meget vilkaarligt at forstaa V. 1—6 anderledes end V. 7—9, der afgjort peger hen paa Fremtiden, og da nu end videre de sidst nævnte Vers klart bebuder Landets Erobring af fremmede Fjender, har vi al Opfordring til ogsaa i V. 1—6 at betragte Græshopperne og Tørken som Sindbilleder paa Assyrerne. Og Grunden til, at Udgangen i de to første Syner er en anden end i det tredje, maa da vel sagtens være den, at Faren for Assyrernes endelige Sejr endnu ikke var overhængende, hvorfor Amos forestillede sig, at Israel ikke skulde føres i Landflygtighed i den allernærmeste Fremtid, men at der forud for Katastrofen skulde gaa nogle truende Angreb, som Jahve naadigt vilde afværge. — Forstaaelsen af det første Syns Enkeltheder er meget omtvistet. Den rimeligste Forklaring er vel den, at Kongen havde Ret til at oppebære det Græs, som først spirede frem paa Engene (smlgn. 1 Kong. 18,5). Folket maatte til Brug for sine Kreaturer lade sig nøje med det Græs, der voksede op (»en Efterslæt«) efter »Kongens Høslæt«. Græshopperne begyndte med at kaste sig over Markens Urter; hvis de, efter at have fortæret disse, ogsaa ødelagde Efterslætten, var Folkets Kvæg og dermed det selv viet til Elendighed. — V. **4.** »Den fortærede det store Dyb« ɔ: den udtørrede Vandene under Jorden (jvfr. 1 Mos. 7,11), saa at Kilderne ikke længere sprang.

Jahve! Hold dog inde! Hvorledes skal Jakob
6. kunne bestaa, da han jo kun er liden? Jahve angrede
dette; „heller ikke dette skal ske," sagde
Herren Jahve.
7. Han viste mig følgende Syn. Se, Herren stod
paa en lodret Mur med et Blylod i sin Haand.
Jahve sagde til mig: „hvad ser Du, Amos?" jeg
8. svarede: „et Blylod." Da sagde Jahve:

Se, jeg vil lade mit Blylod gaa
midt gennem Isra'l, mit Folk
og ej mere vise det Skaansel.
9. Isaks Høje skal ødelægges
og til Intet Isra'ls Helligdomme gøres;
med Sværd vil jeg rejse mig op
mod Jeroboams Hus!
10. Derpaa sendte Amasja, der var Præst i Betel, følgende
Melding til Israels Konge, Jeroboam: „Amos
stifter Sammensværgelse mod Dig midt i Israels
11. Hus; Landet kan ikke taale alle hans Ord. Amos
taler nemlig saalunde: Jeroboam skal falde for
12. Sværdet og Israel føres bort fra sit Land." Amasja
sagde saa til Amos: „Gaa bort, Du Seer! Flygt til

V. 7—8. Blyloddet brugtes af Bygmesteren baade, naar han vilde opføre, og naar han vilde nedrive et Hus. Israel var oprindelig dannet af Jahve som »en lodret (ordret »ved Blylod opført«) Mur« ɔ: som et Jahve værdigt Folk; men nu da det var bleven saa fordærvet, vilde Jahve lægge Blyloddet midt igennem det ɔ: i Bund og Grund ødelægge det (smlgn. 2 Kong. 21,13. Jes. 34,11). — V. 9. Isak er her og i V. 16 brugt om Israel ɔ: om de ti Stammers Folk. — »Høje« er enstydigt med Helligdomme, fordi det var paa Høje, Gudsdyrkelsen fandt Sted. Det, hvorimod Amos ivrer, er ikke, at man dyrkede Jahve paa Høje, men at man dyrkede ham paa udvortes Vis i Stedet for at lægge Vind paa Retfærdighed. — V. 12. Det oplyses ikke, om Amasja handlede paa egen Haand eller efter sin Henvendelse til Kongen af denne var bleven bemyndiget til at udvise Amos til Juda's Land, hvor han hørte hjemme (jvfr. 1,1). — Profeterne levede af deres Virksomhed (jvfr. Mika 3,5).

Juda's Land! Tjen Dit Brød dèr og optræd dèr
13. som Profet. Men i Betel maa Du ikke mere ved-
blive med at profetere, da det er Kongens Hellig-
14. dom og et Rigstempel." Amos svarede og sagde
til Amasja: „Jeg er ikke en Profet og ej heller en
Profetlærling; jeg er Hyrde og Figendyrker.
15. Men Jahve tog mig bort fra Hjorden, og Jahve
sagde til mig: „Gaa hen og profeter mod mit Folk
16. Israel!" Saa hør da nu Jahve's Ord! Du siger:

„Profetér dog ikke mod Isra'l,
og præk ej mod Isaks Hus!"

17. „Derfor," saa siger Jahve,
„skal Din Hustru vorde en Skøge i Staden.
Dine Sønner og Døtre skal falde for Sværd
og Dine Marker fordeles ved Maalesnor.
Du selv skal dø i et urent Land
og Israel føres bort fra sit Hjem
til fremmede Egne."

8,1. Herren, Jahve, lod mig se følgende Syn. Se, der
2. var en Kurv med modne Frugter. Han spurgte:
„hvad ser Du, Amos?" Jeg svarede: „en Kurv
med modne Frugter." Og Jahve sagde til mig:

Enden er kommen for Isra'l, mit Folk,
som jeg ej længer vil skaane.

V. 17. »en Skøge i Staden«, nemlig: naar Staden er bleven erobret af Fjenderne. — »i et urent Land« ɔ: et fremmed Land, der var urent paa Grund af hedenske Skikke. — 8,1. De afplukkede modne Frugter er et Billede paa Israels Folk, der er modent til Undergang.

3. Paa denne Dag skal Sange i Templet
omskiftes til Hyl, siger Jahve, vor Herre;
der skal være mangfoldige Lig,
som man tyst slænger bort overalt.

4. Hør følgende Ord,
I, der gaar paa Jagt efter Fattige
og søger at knuse Smaafolk i Landet,
5. I, som tænker: naar vil Nymaanen svinde,
saa vi kan handle med Korn,
og Sabbaten, saa vi kan aabne for Sæden,
formindske Skæppen, forhøje Prisen
og forvanske Vægten ved Svig
for derved at købe Fortrykte for Sølv
og de Fattige for et Par Sko,
idet vi endda sælger Affald af Korn!

7. Jahve har svoret ved Jakobs Stolthed:
Aldrig vil jeg forglemme Jer Færd.
8. Mon ikke Straffen herfor maa blive,
at Jorden skælver, og Alle, som bor paa den,
gribes af Sorg,
naar den helt og holdent stiger som Nilen,
naar den bølger og synker som Ægypternes Flod?

V. 3. »der skal være«, nemlig: naar Fjenderne indtager Byen. — V. 5. Stormændene var saa forhippede paa Vinding, at de ærgrede sig over ikke at kunne handle paa Helligdagene (Nymaanedagen jvfr. 4 Mos. 28,11. 2 Kong. 4,23), og Handelen drev de oven i Købet paa uærlig Vis, idet de brugte falsk Maal og Vægt og gav daarlige Varer. Deres sidste Maal var at gøre de Fattige til Livegne, naar disse nemlig ikke kunde betale de Varer, som de havde faaet paa Kredit, og ofte var det dog en ren Ubetydelighed (»et Par Sko« jvfr. 2,6), som de skyldte. — V. 7. »ved Jakobs Stolthed« ɔ: ved sig selv (jvfr. 6,8). Israeliterne var stolte af Jahve, uagtet de faktisk fornægtede ham. — V. 8. Jordskælvet er sandsynligvis et Billede paa den politiske Katastrofe, i hvilken Israel gaar under.

9. Paa denne Dag, siger Jahve, vor Herre,
vil jeg ved Middagstid lade Solen svinde
og formørke Jorden ved højlys Dag.
10. Jeg vil forvandle Eders Fester til Sorg
og til Gravklager alle Eders Sange.
Jeg vil lægge Sæk om alle Eders Lænder
og lade hvert Hoved miste sit Haar.
Jeg vil gøre det for Eder, som
naar man mister sin eneste Søn
og bag efter kun har bitre Dage i Vente.

11. Se, siger Jahve, vor Herre, der kommer Dage,
da jeg sender Hunger i Landet,
ej Hunger efter Brød, ej Tørst efter Vand,
men efter at høre et Udsagn fra Jahve.
12. De skal flakke fra Hav til Hav
og strejfe fra Nord til Øst
for at søge — men uden at finde —
et Udsagn fra Jahve.
13. Paa denne Dag skal de skønne Møer
og de unge Svende besvime af Tørst,
14. de, som sværger ved Samaria's Brøde
og siger: „saa sandt Din Gud, Dan,
og Din Valfart, Beersaba, lever!"
De skal falde for ej mer at staa op.

V. **10.** De, der sørgede, klædte sig i Sæk og afklippede Haaret eller ragede Partiet over Panden skaldet. — V. **11.** Ulykken fremkalder Længsel efter Jahve, hvis Profetier man i de gode Dage foragtede. — V. **12.** »fra Hav til Hav« ɔ: fra Middelhavet til det døde Hav. Det er ikke lykkedes fyldestgørende at forklare, hvorfor der staar »fra Nord til Øst« i Stedet for »fra Nord til Syd«. — V. **18.** »af Tørst«, nemlig fordi de ikke under Ulykkerne faar det frelsende Ord fra Jahve, hvorefter de tørster. — V. **14.** Den første Linie finder sin nærmere Forklaring i de to følgende Linier, der nævner Eksempler paa den i den første Linie omtalte Ed. »Samarias (Hovedstaden nævnes i Stedet for det hele Rige) Brøde« var hele den officielle Kultus, der blandt Andet fandt sit Udtryk i den i Dan opstillede Guldkalv (jvfr. 1 Kong. 12,29) og i Valfarterne til Beersaba (jvfr. 5,5).

9,1. Jeg saa Herren staa ved Alteret, og han sagde:

Slaa Søjleknappen, saa Tærsklerne bæver!
Hug af, saa hvert Hoved bli'r ramt!
Resten af dem vil jeg dræbe med Sværd.
Den, der flyr, skal ej slippe bort,
den, der rømmer, ej finde Frelse.
2. Trænger de ned i de Dødes Rige,
vil jeg hente dem op med min Haand,
og stiger de opad til Himlen,
vil jeg derfra styrte dem ned.
3. Skjuler de sig paa Karmels Top,
vil jeg efterspore og gribe dem dèr;
gemmer de sig for mig paa Havsens Bund,
byder jeg Slangen dernede at bide dem.
4. Vandrer de foran deres Fjender som Fanger,
vil jeg lade Sværdet dræbe dem dèr;
jeg vil fæste mit Øje paa dem til Ve
og ikke til Lykke.

5. Herren, Hærskarers Jahve, rører ved Jorden,
saa den smelter, og Alle,
som bor paa den, gribes af Sorg,
naar den helt og holdent stiger som Nilen
og synker som den ægyptiske Flod.
6. Han bygger i Himlen sin Højsal
og spænder sin Hvælving fast over Jorden;
han kalder paa Havets Vande
og gyder dem ud over Jorden,
Jahve, saa hedder han.

9,1. I det sidste Syn sér Amos, hvorledes Israels Ødelæggelse endelig fuldbyrdes. — Ved »Altret« maa vi forestille os et Alter, som stod i Forgaarden udenfor Templet (sandsynligvis Templet i Betel, som var den vigtigste Helligdom i Israels Rige). — Det er vel sagtens en eller anden Engel, til hvem Befalingen tænkes at udgaa. — V. 3. Karmel jvfr. 1,2. — »Slangen« ɔ: et Havuhyre (»Livjatan« jvfr. min Fortolkning af Johannes Aabenbaring S. 65 ff).

7. Mon ej, siger Jahve, I Israels Sønner
er for mig som Ætiopernes Sønner?
Vel har jeg ført Israel op fra Ægypten,
men jeg førte ogsaa fra Kaftor
Filistrene op og fra Kir Aramæernes Folk.

IV.

(9,8—15).

8. Se, Jahve, vor Herres Øjne
er vendt mod det syndige Rige.
Jeg vil rydde det ud fra Jorden;
dog vil jeg ej helt udrydde
Jakobs Hus, siger Jahve.
9. Ti se, som Sten ej falder til Jorden,
naar man ryster Korn i et Sold,
saalunde vil jeg gennem alle Folk
lade Israels Hus blive rystet.
10. For Sværdet skal alle de dø af mit Folk,
der synder og siger:
Ulykken skal os ej komme saa nær,
at den os rammer.

11. Paa denne Dag vil jeg atter rejse
Davids Hytte, som er ved at falde;

V. 7. Naar Israeliterne brød Pagten, hørte de op at være Guds udvalgte Folk, saa at Udførelsen af Ægypten ikke betød Andet og Mere end, hvad Jahve havde gjort ved saa mange andre Folk. — Kaftors Beliggenhed vides ikke med Sikkerhed. — »fra Kir Aramæernes Folk« jvfr. 1,5. — V. 8. »Det syndige Rige« ɔ: Israels Rige. — V. 9. Efter Rigets Undergang skal Folket (»Israels Hus«) føres i Landflygtighed for at lutres blandt Hedningerne. Der tænkes paa et Sold, af hvilket Kornet falder ud, medens Stene, Jordklumper og deslige bliver tilbage. I Overensstemmelse hermed er Hedningefolkene forestillede som et Sold, gennem hvilket de Israeliter falder, der er gode nok til atter at kunne vende tilbage fra Landflygtigheden. — V. 11. Efter Tilbagekomsten skal Israeliterne ikke udgøre en selvstændig Stat, men forenes med »Davids Hytte« ɔ: med Juda's Rige, hvor Davids Æt herskede, og som da skal rejses op fra sin nuværende, faldefærdige Tilstand.

jeg vil tilmure dens Huller,
rejse, hvad der af den reves ned,
og bygge den op som i ældgamle Dage,
12. saa de faar Resten af Edom til Eje
og alle de Folk, over hvem man nævned mit Navn,
siger Jahve, han, som gør disse Ting.

13. Se, siger Jahve, der kommer Dage,
da Plovmand naar Høstkarl
og Drueperser Sædemand,
da Bjergene drypper med Most
og alle Højene flyder.
14. Jeg vil atter lade Lykke
times Isra'l, mit Folk,
saa det bygger op igen de ødelagte Byer
og fæster sin Bolig i dem,
saa det planter Vingaarde og drikker deres Vin,
anlægger Haver og spiser deres Frugt.
15. Jeg vil — siger Jahve, som er Din Gud —
plante Dig i Landet, som jeg har givet Dig —
og derfra skal aldrig Du mer rykkes bort.

V. **12.** »Resten af Edom« ɔ: den Del af Edomiterne, som overlever Katastrofen (jvfr. 1,11—12). — »over hvem man nævned mit Navn« ɔ: over hvem mit udvalgte Folk tidligere herskede. — V. **13.** »da Plovmand o. s. v.« ɔ: da Landets Frugtbarhed bliver saa stor, at, lige som man er færdig med at pløje én Del af Jorden, kan man begynde at høste en anden Del, og da der bliver en saadan Mængde Druer, at Persningen af dem varer lige til den Tid, da man skal begynde at saa (jvfr. 3 Mos. 26,5). — »flyder« nemlig med Most, Mælk og Honning (jvfr. 2 Mos. 3,8. Joel 4,18).

4

STUDIER FRA
SPROG- OG OLDTIDSFORSKNING
UDGIVNE AF
DET PHILOLOGISK-HISTORISKE SAMFUND

Nr. 75

ROMANEN OM
BAHRÂM TSCHÔBÎN

ET REKONSTRUKTIONSFORSØG

AF

ARTHUR CHRISTENSEN

KØBENHAVN 1907
FORLAGT AF TILLGE'S BOGHANDEL

J. COHENS BOGTRYKKERI
(GEORG A. BAGH)

Indledning.

Det meste af, hvad der er tilbage af den mellempersiske eller saakaldte Pehlevi-Litteratur fra Sasanidetiden, er af teologisk Art og egentlig kun af Interesse for Religionshistorikeren. Pehlevi-Litteraturen er jo nøje knyttet til den zarathustriske Religion. De fleste af de Pehlevi-Værker, som er bevarede, er — om end deres Indhold gaar tilbage til Sasanidetiden — redigerede i den Form, hvori de nu foreligger, i en senere Tid, da Persien var under Kalifernes Aag, og den zarathustriske Menighed havde haarde Kampe at udstaa med den ungdomsfriske og mægtige Islam. Det er derfor forklarligt, at Zarathustriernes litterære Virksomhed koncentrerede sig om det rent teologiske; den gamle verdslige Litteratur fik klare sig, som den bedst kunde. Som Følge deraf er den langt overvejende Del af Sasanidetidens rige litterære Produktion gaaet tabt. Af Poesien er ikke en eneste Prøve bevaret og af den verdslige Prosalitteratur kun ganske faa, mindre Skrifter.

Paa Overgangen mellem teologisk og verdslig Litteratur staar enkelte, mer eller mindre religiøst farvede, populære Moralafhandlinger som *Andarz-i-Khusrô-i-Kawâdhân* (Khusrô I's moralske Testamente) og *Pandnâmagh-i-Vazurgmihr*, en Afhandling i Dialogform, hvori Khusrô I's vistnok legendariske Minister Vazurgmihr giver sin Visdom og Verdenskløgt tilbedste for de Troende.

Fra Khusrô I's Tid kom Perserne i nærmere litterær Forbindelse med Indien, og den indiske Form for Moralbelæring gennem Fabler og Smaafortællinger vandt Indpas og blev meget yndet. Den almindelige Metode var den, at en Hovedfortælling dannede Rammen for alle de andre Historier, der da ofte var ordnede i Grupper efter de moralske Egenskaber, de skulde belyse. Berømtest af alle de indiske Rammeværker, som i den senere Sasanidetid blev overførte paa persisk Grund, er Pañcatantra. Den blev oversat paa Pehlevi af Lægen Barzôe under Titlen *Kalîlagh u Damnagh*. I den ligeledes fra Indien stammende *Hazâr afzânagh* („de tusind Fortællinger"), Kærnen i den senere arabiske Æventyrsamling Tusind og én Nat, var den moralske Tendens traadt mere i Baggrunden for det rent underholdningsmæssige. Baade disse Værker og de Efterligninger, som de sandsynligvis har fremkaldt i Pehlevi-Litteraturen, er imidlertid forsvundne og kendes kun gennem senere Oversættelser og Omdigtninger paa Arabisk, Nypersisk o. s. v.

Ægte iransk er den historiske Prosafortælling. Allerede de gamle græske Historieskrivere og Esthers Bog belærer os om, at Perserne havde en levende historisk Interesse. De ældgamle Myter og Sagn blev troligt bevarede gennem Tiderne. Perserne har utvivlsomt haft deres episke Periode. De folkeyndede Sagn maa her som andensteds fra først af have forplantet sig i poetisk Form, men denne Periode har sandsynligvis været afsluttet før Sasanidernes Tid, i hvert Fald før Pehlevi-Litteraturens Guldalder under Khusrô I og hans Efterfølgere. Ktesias' Skildringer er muligvis for den førachæmenidiske Periodes Vedkommende delvis bygget paa vestiranske episke Digtninge, og den uriranske Sagnhistorie, der gaar fra det første Menneske til Zarathustra og hans nærmeste Eftertid, viser sig at være

bygget paa forskellige nord- og østiranske Sagnkredse, som rimeligvis har været udformede i folkelig Poesi, før de paa Sasanidetiden blev omarbejdede paa Prosa i Sammenhæng med de mer eller mindre sagnagtigt udpyntede Beretninger fra den historiske Tid, hvorved en sammenhængende national Kronik blev skabt.

I denne saakaldte „Herrebog“ *(Khwadhâînâmagh)*, der i arabiske og nypersiske Oversættelser har tjent senere Historieskrivere saavelsom Firdûsî som Hovedkilde, var naturligvis selve den sasanidiske Periode skildret med mest historisk Paalidelighed. Imidlertid havde der ogsaa om mange af denne Tidsalders Konger og Stormænd dannet sig folkelige Sagn, som — fremstillede i Prosaform — har været en yndet Læsning i de dannede Kredse. En hel Del af denne Folkelitteratur har siden baade Firdûsî og de arabiske Kronikører benyttet til at supplere „Herrebogen“s Fremstilling med, og nogle faa Prøver deraf er bevarede til vore Dage i Pehlevi-Originalerne.

Vi har saaledes Pehlevi-Teksten til et Par mindre Fortællinger om Khusrô I og hans Page og om Skakspillets Indførelse i Persien samt to noget større Sagnfortællinger, hvoraf den ene, *Jâdhghâr-i-Zarîrân*, behandler et Æmne fra Ursagnhistorien, den anden, *Kârnâmagh-i-Ardeschîr-i-Pâpakân*, handler om Sasanidedynastiets Stifter.

At der har eksisteret en Serie Jagtlegender om den berømte Konge *Bahrâm Gôr*, har vi vel ingen direkte Meddelelser om, men vi kan slutte det af Firdûsîs Fremstilling af Bahrâm Gôrs Historie.

Tre forholdsvis omfangsrige Folkebøger af samme historisk-romantiske Karakter var Romanerne om *Alexander den Store*, om *Vîs og Râmîn* og om *Bahrâm Tschôbîn*. Den første, der var bygget paa Pseudokallisthenes, kendes gennem en syrisk Bearbejdelse. Den

anden eksisterer paa Nypersisk i en poetisk Bearbejdelse fra det 11. Aarhundrede af Fakhr-ed-dîn Âzad al-Astarâbâdî al-Djordjânî og er særlig interessant ved Æmnets nøje Overensstemmelse med det middelalderlige evropæiske Sagn om Tristan og Isolde.

Hvad endelig Bahrâm Tschôbîn-Romanen angaar, saa omtales den af Masûdî (død ca. 956*) og i det i bibliografisk Henseende vigtige arabiske Værk „Fihrist“ (affattet 987), der fortæller, at den er bleven oversat paa Arabisk af Djabala ibn Sâlim. Denne var maaske Sekretær hos Hischâm ibn Muhammed, kaldet Ibn-el-Kelbî, der døde i Aaret 821.**) Baade Pehlevi-Originalen og den arabiske Oversættelse er gaaede tabt, men den sidste ligger delvis til Grund for *Firdûsîs* poetiske Skildring af Bahrâm Tschôbîns Historie i Schâhnâme og for en Række arabiske og persiske Historieskriveres Fremstilling af disse Begivenheder. Navnlig kommer her i Betragtning de ældre Forfattere *Dînavarî* (død 895) og den anonyme Forfatter til Værket *„Nihâjatu'l-irab fî akhbâri'l-furs wa'l-arab“*, *Jaqûbî* (Slutningen af det 9. Aarhundrede), *Tabarî* (død 923), *Masûdî* (død ca. 956) og *Thaâlibî* (død 1038).

Da disse Forfattere har brugt andre Kilder ved Siden af Romanen, er der fremkommet forskellige Afvigelser i deres Fremstilling af den paagældende Episode. Derved gør ogsaa de orientalske Forfatteres Tilbøjelighed til ved ukritiske Gætninger at supplere eller „forbedre“ deres Kilder samt Afskrivernes Vilkaarligheder sig gældende. Men da vi besidder en saa lang Række, gennemgaaende af hverandre uafhængige Beretninger, er vi alligevel i Stand til med tilnærmelsesvis

*) Masoudi: Les Prairies d'Or, publ. et trad. p. Barbier de Meynard. t. II, p. 223.

**) Nöldeke: Gesch. d. Perser u. Araber z. Zeit. d. Sasaniden, p. 475. Nöldeke har her anstillet en Række grundlæggende Undersøgelser om Bahrâm Tschôbîn-Romanen.

Sikkerhed at rekonstruere den gamle Roman i dens Hovedtræk, ja paa sine Steder, hvor vore Beretninger stemmer særlig godt overens, ogsaa i dens omtrentlige Ordlyd.

Denne Rekonstruktion forudsætter en Undersøgelse af de forskellige arabiske og persiske Beretningers indbyrdes Forhold og derigennem en Tilbageslutning til deres Forhold til den forsvundne Original. Og her byder Kârnâmagh-i-Ardeschîr-i-Pâpakân os en værdifuld Vejledning. Denne Folkebog er nemlig benyttet som Kilde til Ardeschîrs Historie af de samme arabiske og persiske Forfattere, som har benyttet Bahrâm Tschôbîn-Romanen, og da vi besidder Originalen til Kârnâmagh, kan vi studere den Maade, hvorpaa de nævnte Forfattere har behandlet denne Kilde, og deraf drage Analogislutninger med Hensyn til deres Behandling af Bahrâm Tschôbîn-Romanen.

Det viser sig da, at Firdûsî er den af de eftersasanidiske Kilder, der bedst gengiver Kârnâmagh. Han har aabenbart lagt denne — eller rettere en arabisk Oversættelse deraf — til Grund for sin Fremstilling og kun indblandet meget lidt fra andre Kilder. Men han har med poetisk Frihed gjort noget mere ud af Kârnâmaghs korte Beretning. Han udspinder Dialogerne (og Brevvekslingerne) vidtløftigt, anvender ofte i Replikskiftet blomstrende Talemaader, som savnes i Kârnâmagh, og udmaler detailleret Krig, Jagt og andre Forhold, der egner sig til episk Behandling. — Thaâlibî holder sig ogsaa ret tro til Kârnâmagh, men benytter dog hist og her Smaatræk hentede fra andre Kilder. Er Firdûsî bred, saa søger Thaâlibî paa sin Side at kondensere Skildringen. — Tabarî følger her vistnok sin Hovedkilde Khwadhâinâmagh, i hvert Fald ikke Kârnâmagh, hvorfra dog nogle enkelte Træk er indførte i hans Fremstilling. — Dînavarî og Nihâja-

tu'l-irab har ogsaa kun i ringe Grad eller slet ikke benyttet Kârnâmagh. — Masûdî henviser ved sin Omtale af Ardeschîr til sine historiske Annaler, hvori han har skildret denne Fyrstes Liv og Bedrifter, og nævner i denne Sammenhæng Kârnâmagh, som han fejlagtigt tilskriver Ardeschîrs eget Forfatterskab. De historiske Annaler, hvoraf enkelte Haandskrifter eksisterer, er imidlertid ikke gjort tilgængelige gennem Trykken. — Jaqûbî behandler Ardeschîrs Historie med altfor stor Kortfattethed til, at vi kan bedømme hans Kildeforhold. De fleste af de nævnte arabiske Værker (og Firdûsî) synes tillige at have benyttet et andet Pehlevi-Værk, hvis Titel er os bekendt, og som har indeholdt en Samling af Visdomsord, som man tilskrev Ardeschîr.

Sammenligner man disse Kilders Behandling af Bahrâm Tschôbîn-Historien, ser man, at Firdûsî, Thaâlibî og Tabarî staar i nøjagtigt samme Forhold til Bahrâm-Romanen som til Ardeschîr-Bogen. De to førstnævnte har holdt sig med størst Trofasthed til Bahrâm-Romanen og behandlet den paa lignende Maade, som de har behandlet Kârnâmagh. Tabarî har kun af og til benyttet Romanen ved Siden af sin Hovedkilde Khwadhâinâmagh. Derimod har Tabarîs persiske Oversætter, den samanidiske Minister Belamî, der ellers gengiver sin Original i forkortet Skikkelse, netop behandlet Bahrâm Tschôbîn-Episoden udførligt efter en anden Kilde, nemlig „den persiske Histories Bog", d. v. s. et eller andet Værk, hvis Original her har været Bahrâm-Romanen. Masûdî har i nogen Grad, men ikke udelukkende gjort Brug af Romanen; Jaqûbîs Fremstilling er baseret paa Romanen, men den er langt kortere end Thaâlibîs. Endelig er Romanen den vigtigste — maaske eneste — Kilde til Dînavarîs og Nihâjats Fremstilling. Dînavarîs Egenhed er den, at han i Almindelighed gør Begivenhederne kort

af, men med megen Bredde fremdrager enkelte Episoder, som ikke altid er af de vigtigste for Sammenhængen, og som derfor gøres kort af af de øvrige Kronikører. Nihâjat — som kun er tilgængelig igennem nogle af Browne meddelte Uddrag — følger ret nøje Dînavarî og supplerer ham paa mange Punkter; det gælder navnlig for Bahrâm Tschôbîn-Historien, hvor Nihâjats Forfatter har gjort rigelig Brug af Romanen.

Vort Kildemateriale er saaledes her ualmindelig godt, og ved at sammenstille Firdûsî, Thaâlibî, Jaqûbî, Belamî og Nihâjat med skønsom Hensyntagen til hver af disse Kilders Ejendommeligheder lader det sig let gøre i alt væsentligt at rekonstruere den gamle Folkebog. Tabarî og Masûdî yder spredte Bidrag dertil. Af et nyere persisk Værk, Persiens og den islamitiske Verdens Historie af *Nîkpâî ibn Masûd*, som findes i Haandskrift paa Bibliothèque Nationale i Paris, har jeg taget en Afskrift af Kapitlet om Bahrâms Død. Det viser sig dog at være en nøjagtig Gengivelse af Belamî.

Med Hensyn til Bedømmelsen af Romanens Forhold til den historiske Virkelighed er vi i det heldige Tilfælde at have en udførlig Beretning om den paagældende Episode af Persiens Historie hos en paalidelig og næsten samtidig byzantinsk Forfatter, *Theophylactus Simocatta*, der skrev i den første Halvdel af det syvende Aarhundrede. Supplerende Meddelelser gives af armeniske Historieskrivere, særlig *Sebeos*. Endelig giver de af Hormizd IV, Bahrâm Tschôbîn, Khusrô II Parvêz og Bestâm prægede Mønter vigtige Holdepunkter for Kronologien.

Efter disse Kilder er de historiske Begivenheder, der ligger til Grund for Romanen, kortelig følgende:

Hormizd IV (579—90 e. Kr.) tildrog sig Adelens og det høje, adelige Præsteskabs Had ved sin lunefulde Grusomhed, medens han iøvrigt udmærkede sig

ved religiøs Tolerance og Omsorg for de lavere Samfundsklasser, som jævnlig maatte lide under den mægtige Adels Undertrykkelser. I de sidste Aar af hans Regeringstid truedes hans Rige fra forskellig Side, idet Tyrkerne trængte frem fra Nordøst og Romerne fra Nordvest. Hormizd overdrog da en af Perserrigets mest fremragende Generaler, *Bahrâm Tschôbîn*, den Opgave at slaa først Tyrkerne, derpaa Romerne.

Denne Mand stammede ifølge Theophylactus fra Provinsen Arzanene i Armenien og tilhørte Slægten Mihrân, der regnede sin Afstamning fra de tidligere Partherkonger og var en af de syv priviligerede, højadelige Slægter. Theophylactus fortæller, at han fra først af havde været en af Kongens Drabanter og senere som Fører for en Hærafdeling havde kæmpet mod Romerne, da disse paa Justinus II's Tid erobrede Dara (573). Øvet i Krigskunst under den store *Khusrô I Anôscharvân* udmærkede han sig ved krigerske Bedrifter og kom til at høre til Kong Khusrôs intime Venner. Han udnævntes snart efter til øverste Feltherre over Perserhæren og siden til Paladspræfekt.

Nu drog han altsaa mod Tyrkerne, slog dem, tvang dem til at betale Persien den Tribut, som Perserne før havde maattet betale dem, og sendte stort Bytte hjem til Kong Hormizd. Derefter gik han imod Romerne ved Araxes-Floden. Det kom til et stort Slag. Bahrâm samlede hele sin Kraft i Centrum, hvor han ventede Hovedangrebet, men Romerne kastede sig over hans derved svækkede venstre Fløj og tilføjede ham et fuldstændigt Nederlag. I sin Harme herover fornærmede Kongen Bahrâm paa det groveste ved at sende ham en Kvindedragt — som det Kostume, der passede bedst for ham. Bahrâm gør Gengæld ved i en Skrivelse til Kongen at titulere denne „Khusrôs Datter“ og gør saa aabent Oprør, støttet paa sin Hær. Hormizd sen-

der en General ved Navn *Sarames* ud for at afsætte Bahrâm fra Feltherrestillingen og føre ham i Lænker til Hovedstaden, men Sarames bliver slaaet, og Bahrâm lader ham søndertræde af Elefanter.

Medens Bahrâm slog Lejr ved Floden Zab, lod Hormizd samle en anden Hær imod ham og stillede den under Ledelse af en Stormand ved Navn *Farrukhân*. Denne ønskede at faa med som sin Medhjælper *Zadsparham*, som var sat i Fængsel, fordi han i Martyropolis havde begaaet Underslæb i stor Stil. Kongen fandt vel dette Forlangende urimeligt, men gav tilsidst efter. Men Zadsparham gik straks over til Bahrâm, der nu sendte Bud til Farrukhâns Soldater og foreholdt dem, at det var ubilligt af dem at kæmpe mod ham, som var bleven krænket saa haardt af den grusomme og troløse Konge. Denne Agitation bragte Opløsning i den kongelige Hær; *Zoanab*, en af Delemiternes Førere, og den yngre *Sarames*, en af Farrukhâns Drabanter (siden Høvding for Khusrô II's Drabanter), indgik en Sammensværgelse, overfaldt Farrukhân om Natten og dræbte ham og vendte saa tilbage til Hovedstaden.

Hormizd fik dette Ulykkesbudskab under et Ophold i Pârs (Persis). Forfærdet begav han sig til sin Hovedstad Ktesifon ved Tigris. Her var alt i Forvirring ved Efterretningen om, at Bahrâm nærmede sig. Kongen havde to Morbrødre, *Bendôe* og *Bestâm*, af Slægten Aspahbedh (en af de syv fornemste Ætter). Bendôe havde han af en eller anden Grund ladet kaste i Fængslet Grevandaghân. Nu blev han under Forvirringen befriet af sin Broder, og disse to Mænd brød i Spidsen for Farrukhâns Hær ind i Kongeborgen, hvor Hormizd sad paa Tronen med sin gyldne, med Karfunkler og Smaragder besatte, af Perler indrammede Krone paa Hovedet og iført en guldvævet Dragt. Bendôe overvældede først Kongen med Skældsord. For-

gæves søgte Hormizd Forsvar hos de Stormænd, der omgav ham. Bendôe, der blev dristigere, gik nu lige løs paa ham, rev Kronen af hans Hoved, kastede ham ned af Tronen og lod ham sætte i Fængsel. Hans ældste Søn, *Khusrô* med Tilnavnet *Parvêz* („den sejrrige“) flygtede til Azerbejdjan (Atropatene), men blev indhentet af Bendôe og ført tilbage i Triumf.

Hormizd havde imidlertid, da han saa, at alt Haab var ude for ham selv, forsøgt at overtale Oprørerne til at gøre en af sine yngre Sønner til Konge i Stedet for Khusrô, hvem han formodentlig mistænkte for at staa bag ved Begivenhederne. Men Oprørerne havde myrdet den unge Prins og parteret hans Moder og derefter brændt Øjnene ud paa Hormizd for at gøre det umuligt for ham at generhverve Kronen. Traditionen tillod nemlig vanskeligt, at en Mand, der led af en saa fremtrædende Legemsfejl som Blindhed, beklædte Tronen. Khusrô blev saa gjort til Konge. Han behandlede i Begyndelsen Faderen med Mildhed og sendte ham Vin og Andel i sit Jagtbytte. Men da Hormizd afviste hans Gaver med Foragt, følte Khusrô en stigende Forbitrelse mod sin Fader, og tilsidst gav han enten selv Befaling til eller fandt sig dog stiltiende i Hormizds Drab. Det første paastaar Theophylactus, det andet de orientalske Forfattere. Hormizd dræbtes ifølge Theophylactus med Knippelslag paa Halsen og i Lysken.

Khusrô II Parvêz, der i 590 indledede sin Kongegærning med Fadermord for 38 Aar senere selv at blive dræbt paa sin Søns Befaling, har ved sin Rigdom og Pragt og sit kunstmættede Nydelsesliv erhvervet sig en højst ufortjent Glorie i Sagnets Verden. Ved et ubarmhjærtigt Udpresningssystem samlede han Skatte i stor Stil, skønt Landet var svækket af en næsten uafbrudt Krigstilstand. Han begyndte med at udøse Gaver til

Stormændene og løslade Fangerne skarevis af Fængslerne. Bahrâm opfordrede han til at opgive sine højtflyvende Planer og personlig søge Tilgivelse i Ktesifon. Bahrâm svarede med overlegen Haan. Khusrô mødte ham med en Hær ved Nisibis; men da hans Tropper viste sig modløse, sendte han sine Hustruer i Forvejen og beredte sig til Flugt. Et natligt Angreb fra Bahrâms Side splittede fuldstændig hans Hær og nødte ham til at flygte ud af Riget med faa Drabanter. Et Sagn, som Theophylactus gengiver, vil vide, at han, tvivlraadig om, hvorvidt han skulde søge Tilflugt hos Tyrkerne eller i de vilde kaukasiske Bjærge, gav sin Hest Tøjlen og lod den gaa, hvad Vej den vilde, og at han saaledes naaede ind paa romersk Territorium. I Virkeligheden flygtede han naturligvis Vest paa, fordi Romergrænsen var nærmest. I Circesium modtoges han, hans Hustru og Drabanter af Præfekten *Probus*, der besørgede et Bønskrift fra ham til Kejser *Mauricius* gennem den i Hierapolis staaende Feltherre *Comentiolus*.

Bahrâm søgte imidlertid ved Venlighed at vinde Provinsstatholderne for sig og begav sig saa med kongeligt Følge til Kongeborgen i Ktesifon. Hans Folk, der var udsendte for at fange Khusrô, maatte vende tilbage med uforrettet Sag. Derimod fængsledes Bendôe.

Det var Bahrâms Hensigt at tage Kongenavnet, men han ønskede, at det skulde ske ved en Beslutning af Stormændene, for at han deri kunde have en Slags Legitimation, der kunde gøre hans Regering tryggere. Imidlertid var Stormændene ikke tilbøjelige til at lade sig beherske af en af deres Lige, og Môbedherne, de høje Gejstlige, vægrede sig ved at give hans Magt den religiøse Sanktion. Bahrâm trodsede imidlertid sin Vilje igennem. Paa en højtidelig religiøs Festdag paasatte han sig selv Kronen.

Khusrô havde allerede begivet sig paa Vej videre Vest paa for at opsøge Kejser Mauricius i Byzanz. Men denne sendte Bud til ham, at han ikke skulde fjærne sig længere fra sit Riges Grænser for ikke at forøge Bahrâm Tschôbîns Dristighed. Khusrô blev da i Hierapolis, medens hans Afsendinge kom til Konstantinopel og bad om Kejserens Hjælp. Kejseren og Senatet stillede sig velvilligt dertil, lovede Hjælp og sendte flere fornemme, persiske Krigsfanger tilbage til Khusrô, til hvem Comentiolus, *Dometianus*, Melitenes Biskop, og Tempelforstanderen *Gregorius Antiochenus* efter Kejserens Ønske sluttede sig. Med disse Ledsagere drager Khusrô til Constantina og sender herfra Gesandter til Nisibis med Opfordring til ikke at forkaste Legitimitetens gamle, hellige Lov.

Om Bahrâms kortvarige Regering ved vi intet paalideligt. Theophylactus, hvis Efterretninger jo uden Tvivl stammer fra Bahrâms Fjender, siger, at han snart blev hovmodig og begyndte at foragte sine Fæller og blive forhadt af Perserne; han kunde ikke tøjle sin Voldsomhed, men blev stedse mere grusom og tyrannisk. Forholdet var det, at han havde en mægtig Opinion imod sig. For Gejstligheden og Folkets store Masse stod Sasaniderne trods alt som det af de guddommelige Magter indsatte, af Majestætens Hellighed beskyttede Dynasti, som det var en Formastelse at sætte sig op imod; og Stormændene vilde ikke bøje sig godvilligt for deres tidligere Kammerat. Derfor blev Bahrâms Kongetid en ustandselig Kamp til alle Sider. Et lille, ofte fortrykt Folk mindes hans Regering med Taknemlighed. Det var Jøderne, overfor hvem han viste sig som en Beskytter. Jøderne, der ogsaa i Datidens Persien havde forstaaet at samle sig Rigdomme, kunde til Gengæld yde ham en værdifuld finansiel Støtte.

De fornemste Stormænd indgik under Ledelse af *Zamendes* og *Zoambres* en Sammensværgelse, befriede Bendôe af Fængslet og lod ham føre an til et Angreb paa Kongeborgen. Bahrâm havde dog faaet Nys om, hvad der var i Gære, og havde forstærket Vagten. Efter en hel Nats Kamp blev Bahrâm Sejrherre, og Sammensværgelsens Ledere blev henrettede. Bendôe var imidlertid undsluppen til Azerbejdjan, hvor Bestâm allerede i nogen Tid havde virket i Khusrôs Tjeneste. De samlede her en Skare Persere og fik Hjælp af den armeniske Høvding *Mûschêl* (Joannes Mystacon hos Theophylactus). Præfekten i Nisibis virker iblandt den arabiske Befolkning i Mesopotamien og vinder den for Khusrôs Sag. Dometianus overtaler Martyropolis' Beboere til at overgive Byen til Khusrô og forraade de Bahrâm hengivne Myndigheder.

Bahrâm samler nu sine kækkeste Hærførere, sender *Miraduris* (Mihr-Âdhur?) med en Hær til Anathon nær ved Circesium ved Eufrat og Zadsparham mod Nisibis. Khusrô gribes af Frygt, han søger i sin Nød Trøst hos de Kristnes Gud og lover Helgenen Sergius et gyldent, juvelprydet Kors, hvis han vil staa ham bi. Zadsparham dræbes ved en Krigslist, og Miraduris myrdes af sine egne Soldater, der sender Khusrô hans Hoved. Tillige faar denne nu Tropper og Pengelaan fra Kejseren, og Comentiolus, der har nølet med at bringe Hjælp, maa efter Khusrôs Ønske træde tilbage for sin Underanfører *Narses*.

Khusrô rykkede frem til Dara, som overgav sig uden Sværdslag og modtog Kongen med Hæder. Her havde Khusrô en ydmygende Kontrovers med Biskop Dometian, fordi han var gaaet bevæbnet ind i et romersk Tempel. Imidlertid sendte Mauricius sin Gæsteven Kostbarheder og en Æresvagt, der skulde øge hans Prestige blandt Befolkningen, og Virkningen af de

stadige Beviser paa Kejserens Venskab var ogsaa, at Perserne i stigende Mængde gik over til Khusrô. Denne overlod til Gengæld Kejseren Dara og sendte sin snilde Diplomat *Djarâbzîn* til Byzanz med Byens Nøgler, hvorefter Kejseren paany bekræftede Pagten og titulerede Khusrô „Søn“.

Efter at have sendt sine Hustruer og Børn til den stærkt befæstede persiske By Singaron udsendte Khusrô sin Feltherre Mêbôdh for at angribe Bahrâm i selve Ktesifons Kongeborg. Bahrâm, der fik Nys om Anslaget, rykkede paa sin Side i Marken, og Hærene nærmede sig hinanden. Khusrô drog frem til Zab-Floden, medens Mêbôdh brød ind i Seleucia og huggede ned for Fode. Hovedstaden udgjorde egentlig et Kompleks af Byer (kaldtes derfor af Araberne al-Madâin, „Byerne“), hvoraf de største var Ktesifon, Seleucia og Ny-Antiochia, som Khusrô I havde ladet bygge til Hjem for de fra det gamle Antiochia bortførte Indbyggere. Disse Antiochenere, der endnu ikke havde mistet deres romerske Sindelag, opfordredes af Mêbôdh i Romernes Navn til at udlevere Overløberne og Lederne af Bahrâms Parti og efterkom Opfordringen. En Del af Fangerne sendtes med afskaarne Næser og Øren til Khusrô, de øvrige dræbtes straks ligesom en Mængde Jøder.

Medens Romerne ved Zab afventede de armeniske Hjælpetroppers Ankomst, der var forsinket paa Grund af de daarlige Veje, vilde Bahrâm benytte Lejligheden til at rette et afgørende Slag mod Khusrô og Romerne. Det blev dog ikke til noget, og Mûschêls Armenere forenede sig med Romerhæren, der ogsaa forstærkedes ved Mêbodhs Hærafdeling, som kom fra Ktesifon, medbringende de kongelige Insignier fra Paladset. Bahrâm havde ca. 40,000 Mand, hans Modstandere ca. 50,000.

Et af Bahrâm forsøgt natligt Overfald mislykkedes paa Grund af Terrænvanskeligheder.

Romerhæren var opstillet i tre Afdelinger; Khusrô og Narses førte Centrum, Mêbôdh og Sarames med Perserne holdt den højre Fløj, Mûschêl med Armenierne den venstre. Bahrâms Tropper, der ogsaa stod opstillet i tre Fløje, skræmmedes ved Synet af Modstandernes Overmagt, ca. 500 Mand gik over til Romerne, den øvrige Hær søgte Tilflugt paa et Bjærg. Her rettede Khusrô og hans Persere et uforsigtigt Angreb paa dem, men blev slaaede tilbage og kun frelste ved, at Romerne hindrede Bahrâms Tropper i at forfølge dem. Ved Solnedgang førte Bahrâm sine Tropper tilbage til Lejren.

Bahrâm foretog nu forskellige Bevægelser og leverede endelig Slag paa en aaben Slette ved Floden Balarat. Han førte selv Centrum, men da hans venstre Fløj kom i Uorden, ilede han derhen, bragte den paa Fode igen og splittede Romernes højre Fløj ved et pludseligt Angreb. Bahrâm vendte atter tilbage til Centrum og søgte her ved en ny Attaque at bringe Narses til Flugt. Det mislykkedes, Narses rykkede paa sin Side frem og brød de ligeoverfor staaende Perseres Rækker. Dermed var Slaget afgjort, hele Bahrâms Hær kom i Uorden og nødtes endelig til at vige. Romerne afskar dem Flugten, og en Mængde Fanger førtes til Khusrô, der lod dem dræbe, dels med Sværdet, dels under Elefanthovene. De tyrkiske Fanger sendtes til Kejseren. Bahrâms Telt med alt dets kongelige Udstyr, samt hans Hustruer og Børn faldt i Romernes Hænder, medens Bahrâm selv undkom. Bestâm forfulgte ham, men indhentede ham ikke.

Khusrô havde saaledes i Foraaret 591 genvundet Kronen. Stolt over Sejren, hvortil han selv dog kun i

ringe Grad havde bidraget, fejrede han i Byen Canzacon et stort Gæstebud, hvor Triumfen forherligedes paa persisk Vis ved Strængeleg og Fløjtespil. Derefter sendte Khusrô sine romerske Hjælpetropper hjem efter at have tildelt dem Belønninger, der ikke stod i Forhold til de Tjenester, de havde ydet ham. Men da han frygtede for Attentater, udbad han sig og fik af Kejseren en Livvagt af 1000 Sværtbevæbnede. Til Helgenen Sergius skænkede han efter Løfte et gyldent, juvelprydet Kors. Om Bahrâms senere Skæbne er Theophylactus tavs, men Armenierne fortæller, at han under mange Farer naaede til Balkh (Baktra), hvor han blev dræbt snart efter ved Khusrôs Intriger.

Hoveddeltagerne i Bahrâms Opstand blev dræbte paa Khusrôs Befaling, og ogsaa Bendôe blev til Trods for den Iver, han havde udvist i sin Nevøs Tjeneste, henrettet, fordi han havde lagt Haand paa Kong Hormizd. Ifølge Theophylactus blev han druknet i Tigris. Bestâm skulde have lidt samme Skæbne, men undslap til Parthien og fulgte nu Bahrâms Eksempel, idet han lod sig udraabe til Konge. Theophylactus omtaler ikke disse Begivenheder, og Armenierne beretter kun i al Korthed, at Bestâm i kort Tid blev saa mægtig, at han kunde underkaste sig to kûschânske Konger *Schôg* og *Pariôk*, hvoraf den sidste siden dræbte ham paa forræderisk Vis. De Mønter, som er tilbage fra denne Periode, viser imidlertid, at Bestâms Oprør først var afsluttet i Slutningen af 595 efter at have været i fire Aar.

Romanen har nu holdt sig ret nær til de historiske Kendsgerninger. Kun enkelte Afvigelser af større Betydning kan noteres; Romanen fortier bl. a., at det er et Nederlag overfor Romerne, der er Skyld i Kong

Hormizds Vrede mod Bahrâm og faar ham til at tilføje denne en Fornærmelse, som ægger Bahrâm til Oprør. Hvor meget historisk der er i den detaillerede Skildring af Begivenhederne, faar staa hen. Heller ikke har vi noget Korrektiv til Romanens Fremstilling af Bahrâms Død, og vi ved ikke, om Gurdîgh, Romanens kvindelige Hovedfigur, hører Historien eller Legenden til.

De Rester af fortællende Pehlevilitteratur, vi har tilbage, er affattet i en ganske jævn og kunstløs Stil uden de Metaforer og blomstrende Talefigurer, som er blevne karakteristiske for den nypersiske Litteratur, og vi kan sikkert gaa ud fra, at det samme har været Tilfældet for Bahrâm Tschôbîn-Romanens Vedkommende. Hvis denne havde været iklædt en særlig kunstnerisk ydre Form, vilde det have kunnet spores i højere eller ringere Grad i vore Kilder, men det er ikke Tilfældet; de Sprogblomster, man finder i Firdûsîs Gengivelse, er specifikt Firdûsîske, skyldes altsaa ikke hans Original.

Derimod har Romanens ukendte Forfatter forstaaet i selve Fortællingens Anlæg at faa det tragiske frem, at skildre, hvorledes Harmen over en blodig Krænkelse driver den stolte Ædling til Opstand mod den vanslægtede Kong Hormizd, hvorledes Ærgærrigheden faar ham til at fastholde sine Prætensioner, efterat Hormizd er dræbt, og hans Søn Khusrô har overtaget Kronen, og hvorledes hans Foretagende alligevel tilsidst strander paa Legitimitetens Princip, paa den Omstændighed, at Majestætens guddommelige Naadegave hviler paa Sasanidernes Slægt, den samme Omstændighed, der bevirker, at Khusrô i særlig vanskelige og farlige Situationer frelses ved guddommelig Indgriben.

Med denne Sans for det tragiske i Motivet hænger

det ogsaa sammen, at der i Bahrâm Tschôbîn-Romanen er en Karakterisering af Hovedpersonerne, som man vanskeligt vil finde i nypersiske Værker.*) Psykologien er naturligvis noget summarisk, men dog saaledes, at man faar et ret klart Indtryk af de forskellige Personligheder. Bahrâm Tschôbîn selv fremtræder saaledes gennem en Række Smaatræk som en Mand af ubetvingelig Energi, en Mand, der selv i Fornedrelsen og Landflygtigheden ikke kan opgive sine højtflyvende Planer, men hvis hensynsløse Ærgærrighed og heftige Natur mildnes ved ridderligt Højmod, og som gærne lader Naade gaa for Ret. At han efter at være styrtet fra Tronen slutter sig til Rigets Arvefjende og søger at hidse ham til Krig mod sit eget Fædreland, tjener ham ikke til Forklejnelse; det stemmer jo med den almindelige feodale Moral, som ogsaa kendes fra Evropas Middelalder og helt op i det syttende Aarhundrede. Khusrô Parvêz er skildret i god Overensstemmelse med de occidentalske Beretninger som en Blanding af lumsk Nederdrægtighed og Fejghed, kun med enkelte, momentane Anfald af Mod.

Hvad endelig angaar Gurdîgh, Bogens Heltinde, er hendes ejendommelige Personlighed ogsaa ret vel truffet. Hun er Legitimitetens, den traditionsbundne

*) **Naar en lignende psykologisk Karakterisering findes i Romanen om »Vîs og Râmîn« og paa mange Steder i Schâhnâme, skyldes det mindre de nypersiske Forfatteres psykologiske Iagttagelsesevne end deres Troskab mod deres Kilder. Religiøse o. a. Hensyn bevæger ofte nypersiske og arabiske Historieskrivere og Fortællere til at tage Parti *mod* en Person, som i deres egen Skildring fremtræder sympatetisk og *for* en anden, som i Fortællingen virker frastødende. De forfalsker ikke derfor deres Kilders Fremstilling, men nøjes med lejlighedsvis at regalere den første af disse Personer med injurierende Adjektiver og parentetiske Forbandelser, og omtale den anden med rosende Epiteta. Dette Forhold kan ogsaa iagttages ved Firdûsîs Fremstilling af Bahrâm Tschôbîn-Episoden, hvor Legitimitetsteorien har bragt ham til at tage Parti for Khusrô mod Bahrâm.**

Ordens Forkæmperske og søger stadig at holde sin Broder og Ægtefælle Bahrâm tilbage paa Pligtens Vej. Skønt det ikke lykkes hende, følger hun ham tro, ogsaa i Landflygtigheden, og han dør i hendes Arme. Da han er borte, længes hun mod Hjemmet, hendes eneste Tanke er at vende tilbage til sit Land, hun forsvarer med mandigt Mod sin Frihed mod alle Efterstræbelser, indtil hendes egne Folk, Bahrâms gamle Vaabenbrødre, tvinger hende til at ægte en anden Oprører, Bestâm. Da Magten ikke strækker til, bruger hun Svig, myrder Bestâm efter Aftale med Khusrô (her er en Uoverensstemmelse mellem Romanen og Armeniernes Beretning om Bestâms Død) og opnaar Tilladelse til at vende tilbage. Romanens Forfatter synes ikke at have haft Øje for det tragiske i, at denne stolte Kvinde, der i ubetvingelig Vilje lignede sin Broder, tilsidst havner i den elendige Vellystning Khusrô Parvêz' Harem.

I kulturhistorisk Henseende er Romanen ikke uden Interesse. Selv om man maa antage, at en hel Del kulturhistorisk interessante Detailler — navnlig med Hensyn til religiøse Forhold — er forsvundne i de arabiske og nypersiske Bearbejdelser, saa giver Romanen endnu i sin rekonstruerede Tilstand et lille Indblik i det persiske Ridderliv, som det formede sig i Slutningen af Orientens Oldtid, umiddelbart før Muhammeds Fremtræden.

Jeg har for en Overskueligheds Skyld inddelt Fortællingen i Kapitler, skønt en saadan Inddeling formodentlig ikke har eksisteret i Originalen; i hvert Fald findes Kapitelinddeling ikke i Kârnâmagh.

Til de kildekritiske Noter, der er samlede bag i Bogen, har jeg henvist med indenfor hvert Kapitel fortløbende Tal. Derimod henviser Asteriskerne til

Fodnoter, hvori jeg har givet Forklaringer om Navne, Institutioner, historiske Forhold o. l. De Læsere, der ikke interesserer sig for det kildekritiske, kan altsaa gennem Fodnoterne alene faa alle de til Forstaaelse af Teksten fornødne Oplysninger.

Bahrâm Tschôbîn.
(Efter en Mønt).

FØRSTE KAPITEL.

Bahrâm Tschôbîn drager i Kamp mod Tyrkerkongen Schâwe.

Da Kong Hormizd havde regeret lykkeligt i ti Aar, rejste Fjender sig fra alle Kanter. Schâwe, Tyrkernes Konge, brød ind med 100,000 Ryttere[1]) og rykkede frem til Herat og Badhghes,[2]) medens den græske Kejser med 80,000 Mand[3]) marcherede frem til Nisibis[4]) og generobrede Amid, Martyropolis og Nisibis, disse Landsdele, som Anôscharvân*) havde taget i Besiddelse.[5]) Khazarerne gjorde med en stor Hær Indfald fra den armeniske Side lige til Azerbeidjan,[6]) og en arabisk Hær, ledet af Abbâs den Skeløjede og Amr den Blaaøjede[7]) angreb Persis.[8])

Schâwe, Tyrkernes Konge, skrev til Hormizd og de persiske Stormænd, at han rykkede frem med sine Tropper, og tilføjede: „Istandsæt Broerne over Bække og Floder, for at jeg over dem kan komme ind i Eders Land, og slaa Broer over alle de Floder, der endnu ingen har. Det samme skal I gøre ved de Floder og Bække, som jeg skal passere for gennem Eders Land at naa ind i Romernes, da jeg har isinde at fortsætte mit Tog derhen.“[9])

---

*) *Khusrô I Anôscharvân* (ɔ: »med udødelig Sjæl«), Hormizds Fader, den berømteste af alle Sasaniderne, herskede fra 531—578.

Hormizd sammenkaldte da Môbedherne*) og de Fornemme, hvem han hidtil havde ringeagtet, og spurgte dem til Raads, og de anbefalede, at man skulde sørge for at slutte Fred med Kejseren af Rûm**) og slaa Khazarerne for saa at kunne vende al sin Kraft mod Schâwe, som var den farligste af Fjenderne. Kongen sendte en Gesandt til Kejseren og tilbød at opgive alle de græske Byer, som hans Fader Anôscharvân havde erobret. Kejseren gik ind derpaa og trak sine Tropper bort fra Grænsen.[10])

Derefter sendte Hormizd en Hær imod Khazarerne. De blev fuldstændig slagne, og Perserne vandt meget Bytte. Da nu ogsaa Araberne havde lidt Nederlag, stod der kun tilbage at bekæmpe Schâwe.[11])

Atter samlede Kong Hormizd sine Raadgivere om sig og spurgte dem om deres Mening med Hensyn til, hvem han skulde overdrage Ledelsen af Krigen mod Tyrkernes Konge. Der blev fremsat mange forskellige Anskuelser; men endelig traadte en Stormand ved Navn Anôschagh-djân[12]) frem og sagde, at hans ældgamle Fader Mihrân Sitad[13]) havde ladet sig forlyde med, at han kendte en Hemmelighed, som angik denne Sag, og som han kun vilde aabenbare, naar han blev stævnet for Kongen.

Hormizd sendte Bud efter Mihrân Sitad, der blev bragt ind i en Bærestol. Kongen spurgte ham, hvad han vidste om Sagen, og den Gamle svarede: „O Konge! din Fader Anôscharvân sendte mig i sin Tid med 50 Ledsagere[14]) til Tyrkernes Khâkân***) med et

*) *Môbedherne* var en overordnet Klasse af zarathustriske Præster; deres øverste Overhoved, *Môbedhân Môbedh*, den zarathustriske Verdens Ypperstepræst, var en af de mægtigste Stormænd af Kongens Omgivelser.

**) ɔ: Rom, det byzantinske Rige.

***) *Khâkân* er den gamle tyrkiske Betegnelse for Kongen; hans Dronning kaldes *Khâtûn*.

Brev, hvori han udbad sig en af hans Døtre til Ægte. Han havde givet mig det Hverv at vælge den Datter, som jeg fandt mest passende. Khâkânen modtog os gæstfrit, og paa den tredje Dag kaldte han mig til sig, for at jeg kunde se hans Døtre. Khâtûnen var da ogsaa tilstede. Nu var de Døtre, hvis Mødre var af ringe Stand, prægtigt klædte og smykkede, men Khâtûnens Datter var blottet for enhver Prydelse. Men jeg gennemskuede deres Hensigt at vildlede mig i mit Valg og udpegede Khâtûnens Datter trods alle deres Bestræbelser for at faa mig til at vælge en af de andre. Saa sendte Khâkânen Bud efter en af sine Stjærnetydere ved Navn Kundugh[15]) og spurgte ham om hans Mening. Han svarede: „Min Mening er, at Du skal give Perserkongen hende til Ægte, thi hun vil komme i stor Ære og vil føde ham en Søn lig en Løve, høj af Vækst, med kraftig Arm og sorte Øjne og heftig af Temperament. Han vil blive Konge ved sin Faders Død, og hans Hæder vil blive stor.“ Denne Søn er Du, o Konge! Derefter vedblev Sandsigeren: „Og en Konge fra vort Land skal rykke frem mod ham i Spidsen for en stor Hær og trænge frem til Grænserne af hans Land, og denne Piges Søn skal sende imod ham en af sine Krigere, en stolt Ridder med sorte Moskuslokker og mørk Lød, stor af Skikkelse, mager, med stor Næse, barsk og heftig i sin Tale; Tschôbîn er hans Tilnavn.*) Han skal drage imod vort Folks Konge og dræbe ham og ødelægge hans Hær.[16]) Da Stjærnetyderen havde talt saaledes, samtykkede Khâkânen i mit Valg, gav sin Datter Udstyr og sendte hende bort med mig, og hun er din Moder, o Konge!“[17])

Da Kong Hormizd hørte denne Beretning, spurgte han sine Hofmænd, de Fornemme og Generalerne, om

*) *Tschôbîn* betyder »Træmanden«, et Tilnavn, der maaske skyldes hans Magerhed eller hans barske Væsen.

de kendte nogen, der besad de Egenskaber, hvormed den af Mihrân Sitad omtalte Hærfører var beskreven af Stjærnetyderen. Da rejste Abarkâns Søn Jazdân-Farrukh[18]) sig og sagde: „O Konge! disse Egenskaber passer paa Bahrâm, Søn af Bahrâm-Guschnasp af Slægten Mihrân,[19]) din Marzbân*) over Rai.[20]) Hans Tilnavn er Tschôbîn, og han besidder en fuldkommen Ridders Dyder og stor Tapperhed og er en dygtig Hærfører og en snild Statsmand."[21])

Kongen sendte derfor et Bud til Rai og lod Bahrâm Tschôbîn stævne for sig, og da han var ankommen, modtog han ham i Enrum og talte med ham for at udforske ham. Han saa i ham en Mand, der bar tydelige Kendetegn paa at være beslutsom og have Evne til at kommandere.[22]) Saa fremstillede han Sagen for ham og fortalte ham Stjærnetyderens Forudsigelse. Bahrâm svarede: „O Konge! jeg er en af dine Tjenere og et Sværd blandt dine Sværd. Send mig imod Tyrkerkongen, og Du skal finde hos mig al den Kraft og al den Klogskab, som Du haaber at finde, og al den Fordærvelse for Fjenderne, som Du venter af mig. Jeg skal anstrænge mig efter Evne og ødelægge dem i Bund og Grund."[23])

Hormizd var tilfreds med hans Iver og overlod ham Ledelsen af Kampen mod Tyrkerne, idet han betroede ham hele Hær-Divanet[24]) og lod ham have frie Hænder med Hensyn til Pengemidler og Mandskab. Bahrâm udvalgte saa 12,000 Mand af de Fornemme og Krigerne, alle sammen Folk paa 40 Aar;[25]) han gjorde Bahrâm Sijâvuschân til Chef for sin Livvagt, Jazdân-Farrukh, Abarkâns Søn, til Fører for sit Rytteri, Mardânschîna fra Rawandascht til Overanfører og Bun-

*) *Marzban,* egentlig »Markgreve«, Statholder i en militært vigtig Grænseprovins, senere i al Almindelighed Provinsstatholder, Satrap.

dâdh-Guschnasp fra Rai til Leder af Spejdertjenesten og satte Bundâdh, Daschtânschâhs Søn, i Spidsen for Fortroppen,[26]) medens Jazdân-Guschnasp skulde beskytte Bagagen.[27])

Kongen saa med Glæde, hvor fortræffeligt Bahrâm ordnede alt. Han befalede, at man skulde opfylde alle hans Forlangender, aabnede selv sit Skatkammer og betalte Solden. Kun spurgte han med Forundring, hvorfor Bahrâm kun havde valgt 12,000 Mand, naar han drog i Kamp med Tyrkernes 300,000 Mand stærke Hær,[28]) og hvorfor han i Stedet for fyrige, unge Mænd kun havde valgt Mænd paa 40 Aar.

Høvdingen svarede: „Fortidens Beretninger viser, at naar man har Lykken med sig, gør det ringe Antal intet til Sagen. Kai Kâvûs var med en utallig Hær lænket i Hamaveran, og Rustem befriede ham med 12,000 udvalgte Mænd. Kai Khusro sendte Gûderz, Keschvâdhs Søn, ud med 12,000 Ryttere for at hævne sin Fader Sijâvusch, og Spendijâdh førte 12,000 Mand mod Ardjasp og besejrede ham.*) Hvis en Hær er større, taber den i Tapperhed og Omtanke og hindrer Hærføreren i hans Bevægelser. Og naar jeg har valgt lutter 40aarige, da er det, fordi Mænd i den Alder har Erfaring og Mod og husker paa deres Forpligtelser mod den, hvis Salt og Brød de spiser; men unge Mænd er utaalmodige, forstaar ikke at skelne det værdifulde

---

*) Alle de anførte Begivenheder hører hjemme i den gammeliranske Sagnhistorie. Sagnkongen *Kai Kâvûs* foretog to uheldige Tog, et mod Dæmonbefolkningen i Mazenderan, Syd for det kaspiske Hav, og et mod det i Vesten beliggende Land Hamaveran; han blev begge Gange tagen til Fange, men befriet af Nationalhelten *Rustem*. Kai Kâvûs' Søn *Sijavusch* blev dræbt i Turan paa Befaling af dette Lands Konge *Frâsijât* (Afrâsiâb), mod hvem Sijâvusch'Søn, *Kai Khusrô*, som Konge af Iran foretog flere Hævntog. *Spendijâdh* (Isfendijâr), Søn af den *Vischtâspa* (Vischtasp, Guschtasp), under hvem Zarathustra optraadte, kæmpede med Turanerkongen *Ardjasp*.

fra det værdiløse, de er hovmodige i Sejren og vender sig hurtigt til Flugt, hvis de besejres."[29])

Hormizd bifaldt Bahrâms Ord. Han skænkede ham en Æresdragt og overrakte ham Rustems Fane*) med de Ord: „Dette Felttegn genkalder Rustems Minde i Erindringen. Du er hans Stedfortræder."[30]) Bahrâm kyssede flere Gange Jorden for Kongens Fødder og drog afsted til Krigen mod Schâwe, ledsaget af den gamle Mihrân, hvem Kongen havde befalet at følge med for at optegne Navnene paa dem, der udmærkede sig i Kampen.[31])

Da Bahrâm var ifærd med at drage ud af Ktesifon**) med sin Hær, sendte Kongen Bud efter Môbedhân Môbedh og spurgte ham om hans Mening med Hensyn til Bahrâm. Ypperstepræsten svarede: „Der er intet andet, som tyder paa, at han vil sejre, end et Mærke ved den yderste Del af hans Øjenbryn, og dette Mærke er et Tegn paa den Revne, han skal slaa i din Kongemagt."[32]) Dette Svar gjorde Hormizd betænkelig, og han sendte en Sandsiger afsted, som skulde følge Bahrâm og lægge Mærke til, om der skulde vise sig noget, hvoraf man kunde tyde Bahrâms Skæbne.

Nu hændte det, at da Bahrâm var kommen udenfor Byen, fik han Øje paa en Bedehoved-Sælger, som var ganske nøgen, og som bar en Kurv fuld af Bedehoveder. Bahrâm tog Varsel deraf; han sporede sin Hest fremad, spiddede et Hoved paa Lansespidsen og

*) Med Rustems Fane tænkes vel paa den gammelpersiske Nationalfane *Dirafsch-i-Kawjân*, som efter Sagnet var dannet af Smeden *Kâwes* Skødskind, da denne rejste Folket til Oprør mod den arabiske Tyran *Dahak*. Rustem, Sagnkongerne Kai Kawâdhs, Kai Kavus' og Kai Khusrôs Rigsfeltherre, maa tænkes at have ført dette Banner i Krigene. Fanen, der i Tidernes Løb var bleven overprydet med Ædelstene, gik tabt i Kampen med Araberne i Slaget ved Qadisija (635).

**) Ktesifon, det sasanidiske Riges Hovedstad, laa ved Tigris, ca. 5 Mil Syd for Bagdad. Der er endnu Ruiner af Khusrô Anôscharvâns Palads (se Billedet p. 54).

raabte: „Ved Kong Hormizds Lykke! jeg skal tage Kong Schâwes Hoved, ligesom jeg har taget dette.“ Sandsigeren vendte tilbage til Hormizd og fortalte, hvad han havde set, idet han udtydede det saaledes: „Han vil besejre Fjenden, men derefter vil han gøre Oprør og afklæde sig Troskaben mod sin Herre, thi dette er Betydningen af den nøgne Mand.“[33])

Hormizd sagde blot: „Jeg modtager, hvad der er bestemt for mig.“ Men han sendte Bahrâm et Brev, hvori han opfordrede ham til endnu ikke at drage videre, men først at vende tilbage for at modtage nogle nye Raad af Kongen. Bahrâm svarede, at det vilde være et daarligt Varsel at vende tilbage med en Hær, som allerede var paa Marschen, og fortsatte sin Vej. Og Kong Hormizd fandt sig da deri og gjorde ikke flere Forsøg paa at holde ham tilbage.[34])

Da Hæren var kommen til Khuzistân (Susiana[35]), skete det, at en Soldat med Vold tog en Sæk Straa[36]) fra en Kone. Denne begav sig igennem Lejren til Feltherrens Telt og klagede til ham over den Overlast, hun havde lidt. Bahrâm befalede straks, at den skyldige skulde føres udenfor Lejren og hugges i to Stykker og lod udraabe, at enhver, der tog saa meget som en Sæk Straa uden at give fuld Betaling derfor, vilde lide samme Straf. Derefter herskede der den største Orden i Bahrâms Hær, og de Egne, den drog igennem, stod under Feltherrens Beskyttelse.[37])

Kongen havde kort efter Bahrâms Afmarsch sendt Bud efter en af sine Stormænd, den snilde Hormizd Djarâbzîn.[38]) Han sagde til ham: „Begiv Dig afsted i Hast og følg Bahrâms Spor, og naar Du har truffet ham, sig ham da, at jeg ved Dig bereder en Snare for Tyrkerkongen, og at det derfor er af Vigtighed, at denne ikke erfarer Bahrâms Navn og hans Ry. Drag derefter hastig videre til Schâwes Lejr og anvend al

din Veltalenhed paa at faa Tyrkerkongen til at holde sig ubevægelig ved Rigets Grænse, indtil Bahrâm naar derop og leverer ham Slag."

Djarâbzin ilede afsted, traf Bahrâm ved Herat, og efter at have udført sit Hverv med Hensyn til Bahrâm, rejste han videre til Balkh.*) Her havde Tyrkernes Konge slaaet Lejr. Djarâbzîn optraadte med megen Snildhed, idet han udgav sig for en Ven af Tyrkerne og ved Smiger indyndede sig hos Schâwe, saa at denne fulgte hans Raad og blev staaende uvirksom ved Balkh i længere Tid.[39])

Bahrâm rykkede videre i Ilmarscher og kom til Balkh, hvor han opslog sin Lejr overfor Kong Schâwes. Da denne erfarede, at en fjendtlig Hær var ankommen, lod han Sendebudet kalde og tilraabte ham i Vrede: „Du Djævel, fuld af Bedrag! Du er vel kommen fra denne elendige Perserkonge for at lægge en Snare for mig!"

Djarâbzîn svarede: „Nær ingen Mistanke til en saadan lille Trup. Det er vel en Marzbân, der drager forbi, eller en Stormand, der søger Ly hos Dig, eller en Købmand, der fører en Eskorte med sig for at rejse sikrere."

Khâkânen lod sig berolige. Han lod Djarâbzîn vende tilbage til sit Telt og besluttede at forhøre sig om den fremmede Trup. Men i Nattens Mørke flygtede Djarâbzîn og naaede lykkelig over til den persiske Hær.[40])

Nu sendte Schâwe sin Broder[41]) Fâghfûr**) afsted til den fremmede Lejr for at skaffe sig Besked om, hvem der stod i Spidsen for den, og hvad dens For-

*) Det gamle Baktra.

**) *Fâghfûr* er ellers den staaende persiske Betegnelse for Kinas Hersker, »Himlens Søn«. Ordet er en nordøstiransk Form af *Bagaputhra*, »Gudesønnen«.

maal var. Fâghfûr lod en af de persiske Krigere vide, at han ønskede at tale med Hærføreren. Spâhbedhen*) forlod sit Telt og red den tyrkiske Prins imøde, og paa dennes Spørgsmaal svarede han, at han var sendt af Kong Hormizd for at spærre Tyrkerkongen Vejen. Da Fâghfûr vendte tilbage med den Besked, blussede Schâwes Mistanke til Djarâbzîn atter op; han lod Afsendingen eftersøge, men denne var ikke til at finde.

Imidlertid sagde Djarâbzîn til Bahrâm: „O Spâhbedh! kæmp ikke mod Tyrkerne med den Haandfuld Folk. Søg heller at komme til Forstaaelse med dem.“ — „Ti stille!“ svarede Bahrâm vredt, „og pas dine egne Affærer.“

Rigssekretæren,**) der befandt sig i Bahrâms Lejr, prøvede ogsaa at faa ham til at afstaa fra sit Forsæt, men Bahrâm sagde: „Din Sag er Pen og Papir; med Krigen har Du intet at skaffe.“

Schâwe sendte nu en veltalende, gammel Mand med et Budskab til Bahrâm: „Hin Konge har villet din Død, siden han har sendt Dig ud imod en Mand, som kun har faa Ligemænd i Verden.“ Bahrâm lo og svarede: „Hvis han hemmelig ønsker min Død, saa bør jeg være tilfreds med at lade Livet.“

Da Schâwe havde modtaget dette Svar, lod han atter Sendebudet begive sig til den persiske Lejr og sige til Bahrâm: „Hvad vil Du her paa Kamppladsen! Slut Dig hellere til os, og vi skal opfylde dine Ønsker.“ Bahrâm svarede: „Sig til din Herre: ,Hvis Du vil leve i Fred med Verdensherskeren, saa skal jeg skaffe Dig Guld og Sølv, saa meget Du begærer, og Du skal blive modtaget med store Hædersbevisninger. Men er Du

---

*) *Spâhbedh*, »Hærfører«, »General«, var Bahrâm Tschôbîns officielle Titel.

**) *Irân-dabîrbedh* eller *Dabîrân-mehischt*, en af de højeste Rigsembedsmænd.

kommen for at føre Krig, da har en ond Skæbne ført Dig hid!"

For tredje Gang sendte Tyrkerkongen den Gamle til Bahrâm med et nyt Budskab: „Jeg har ingen Ære af at bekæmpe Dig, thi ligesom din Konge er ringere end jeg, saaledes er Du ringere end alle mine Tjenere. Men hvis Du søger Beskyttelse hos mig, skal jeg hæve Dig højt over alle andre og give Dig Herredømmet over Iranschahr."*) Dertil svarede Bahrâm: „Kongernes Konge har just valgt en saa ringe Mand som mig til at kæmpe med Dig for derved at vise sin Ringeagt for Dig. Han har befalet mig at bringe dit Hoved, og man er ikke ulydig mod hans Bud."

Tyrkerkongen fnyste af Vrede, da Bahrâms Ord blev overbragt ham, og gjorde sig rede til Kamp. Men medens Bahrâm udfoldede sin Hær paa en aaben Slette og havde Byen Balkh i Ryggen, havde Tyrkerne et ugunstigt Terræn, hvor de ikke kunde udfolde deres store Overmagt. Først nu forstod Schâwe fuldtud, hvorledes han havde ladet sig narre af Hormizd Djarâbzîn, Perserkongens Sendebud. Derfor sendte han endnu en Gang til Bahrâm en af sine Mænd, der var snild og vel skaaret for Tungebaandet. „Vær fornuftig," sagde denne til den persiske Feltherre i sin Konges Navn; „min Hær og mine Elefanter er talrigere end Bladene paa Træerne. Alle Konger er mig undergivne, og alle kalder de mig Herre, undtagen Kongen over Iran. Din Skæbne er i min Haand, thi min Hær er saa stor, at den kan besætte Landet herfra til Ktesifon. Opgiv Kampen og kom til mig; jeg vil give Dig min Datter til Ægte, og naar Irans Konge er falden i Kampen med mig, vil jeg give Dig hans Krone og hans Skat. Jeg siger Dig dette, fordi jeg har Medlidenhed

*) *Iranschahr*, »Riget Iran«, paa Sasanidetiden den almindelige Betegnelse for det persiske Kongerige.

med Dig og ser, at Du er en tapper Mand, som forstaar Dig paa Krigslist og evner at føre en Hær. Men mærk Dig, at dette er det sidste Budskab, Du faar fra mig."

„Jeg har forstaaet af alle dine Ord," svarede Bahrâm, „at Du er stærk i Talen. Naar det lakker mod Enden med en Mands Tilværelse, søger han altid at lægge sin Manddom for Dagen i Ord. Du siger, at Du vil dræbe Kong Hormizd og give mig hans Land og Trone. Saaledes siger en Tigger, som man jager ud af Landsbyen, at han var Landsbyens Herre, og alle var hans Slaver. Du lover mig din Datter og store Rigdomme, men min Lanse er nær ved dit Øre, og naar jeg har dræbt Dig, tilhører din Krone, din Datter og dine Skatte mig. Du taler om dine utallige Ryttere og Elefanter, thi Haren løber saa meget stærkere, jo længere den er borte fra Vandet.*) Imorgen skal dit Hoved sendes afsted paa en Lansespids til Irans Konge."

Tyrkerkongens Uro tiltog stærkt, da han fik dette overmodige Svar. Imidlertid fornyede han og hans Broder Fâghfûr deres Forberedelser til Kampen. Natten faldt paa, og Hærene holdt sig rolige i deres Lejre. Vagtblussene var tændte paa begge Sider. Om Natten havde Bahrâm en ond Drøm. Det forekom ham, at Slaget var i Gang, og at Tyrkerne slog hans Hær fuldstændig og spærrede ham Tilbagetoget. Han vaagnede ilde tilmode, men med den faste Beslutning alligevel at prøve Krigslykken.

Ved Daggry lod Bahrâm da blæse i Krigslurerne.[42]) Selv mønstrede han, til Hest og klædt i sit Harnisk, hele Hæren. Paa højre Fløj stod Jazdân Guschnasp, paa venstre Bundâdh Guschnasp, i Centrum Hamdân Guschnasp. Mardânschîna holdt sig i Baggrunden med en Afdeling, som først senere skulde kaste sig ind i

*) ɔ: Jo mere man er i Knibe, des stærkere praler man.

Kampen. Bahrâm raabte, saa at alt Hærfolket kunde høre det: „Hvis nogen Kriger idag flygter fra Kampen, da skal jeg lade hans Hoved afhugge og hans Legeme opbrænde med Ild!“ Og han anbragte 50 Mand i Bagtroppen med den Befaling at nedhugge enhver, som forsøgte at desertere.[43])

Schâwe satte paa sin Side alle Midler i Værk for at opnaa Sejren. Hans Troldmænd øvede deres Kunster og slyngede brændende Nafta gennem Luften over mod Perserhæren. Bahrâm tilraabte sine Folk: „Luk Øjnene for alt dette; det er kun Trolddom og Bedrag.“ Iranerne rykkede da frem under høje Kampraab.

Da Schâwe mærkede, at hans Heksekunster ikke hjalp, kastede han sig med al Kraft over Iranernes venstre Fløj, saa at de begyndte at vige. Bahrâm saa fra Hærens Centrum, hvad der gik for sig og sprængte hen til den Kant, hvor Kampen rasede. Han kastede tre Fjender af Hesten, medens han raabte: „Det er saaledes, man skal kæmpe! Skammer I Eder ikke overfor Verdensherskeren?“

Imidlertid var Kampen i Gang ogsaa paa den højre Fløj. Bahrâm maatte ile derhen for ogsaa dér at sætte Mod i sine Folk. Schâwe lod nu sine Elefanter rykke i Marken. Bahrâm befalede, at man skulde sigte med Pilene efter Dyrenes Snabler. En Regn af Pile modtog de fremstormende Elefanter, som, da de følte sig saarede i Snablerne, vendte om og trampede deres egne Herrer ned. Tyrkerhæren kom i Forvirring og begyndte at flygte i fuld Uorden.[44])

Kong Schâwe, der sad paa en Høj paa sin gyldne Tronstol, saa, at Slaget var tabt, og at Iranerne nærmede sig i Galop med Bahrâm i Spidsen. Han sprang ned fra Tronen og vilde svinge sig op paa en arabisk Hest for at bringe sig i Sikkerhed. Men Bahrâm holdt Øje med ham paa Afstand, og inden han kom op paa

Hesten, havde den iranske Feltherre lagt en Pil paa sin Bue og skudt den af. Den ramte Tyrkerkongen midt i Ryggen og knækkede hans Rygrad, og han faldt til Jorden i en Blodpøl. Tre Pileskud er berømte i Historien, Arisch' Skud i Krigen mellem Manôtschihr og Frâsijât, Sôkhrâs Skud i Krigen med Tyrkerne*) og dette Skud af Bahrâm.[45])

Derefter gik Bahrâm hen og skar Hovedet af den faldne Konge. Men Tyrkerne flygtede. Iranerne forfulgte dem og fyldte Slagmarken og de Steder, hvor de havde søgt Tilflugt, med deres Lig. Dermed var Kampen endt. Bahrâm vendte tilbage til sin Lejr, bedækket med Blod.[46])

Da Sejrherren nu holdt Mandtal over sine Folk, savnedes kun en eneste Mand; det var hans egen Nevø, den ædelbaarne Kriger Bahrâm Sijâvuschân. Man søgte ham overalt, men fandt hverken hans Lig eller noget Spor af ham. Dette Tab opfyldte Bahrâm Tschôbîn med Sorg. Men efter kort Tids Forløb kom den Forsvundne til Syne og førte med sig en bagbunden Tyrker. Feltherren spurgte denne, hvem han var.

---

*) *Arisch'* vidunderlige Skud hører fra gammel Tid af til de mest populære Episoder af Sagnhistorien. Det var fastsat mellem Iranerkongen Manôtschihr og Turanerkongen Frâsijât, at Grænsen mellem deres Riger skulde være der, hvor Arisch' Pil faldt ned. Arisch, der befandt sig ved Bjærget Demavend i Elburz, skød da sin Pil ud med saa stor Kraft, at den først faldt ned ved Merv. *Sôkhrâ* tilhører den historiske Tid. Denne Adelsmand førte en Hær mod de i Turan boende Hephtaliter for at hævne Kong Pêrôz, der i Aaret 484 — altsaa lidt over et Aarhundrede før Bahrâm Tschôbîns Oprør — var omkommen paa et Tog mod dette Folk. Da Fjenderne stormede løs paa Sôkhrâ, fortæller Sagnet at han skød den forrestes Hest saaledes midt i Panden, at Pilen næsten gik helt ind i Hovedet. Hesten faldt, og Rytteren kom i Sôkhrâs Magt, men denne gav ham atter fri mod, at han skulde vende tilbage og fortælle sin kongelige Herre, hvad han havde set. Hephtaliterne vendte da tilbage til deres Konge, medbringende den døde Hest, og ved Synet af Sôkhrâs Mesterskud blev Kongen saa betænkelig, at han opgav Kampen og gik ind paa Sôkhrâs Fordringer.

„Jeg er en Troldmand," svarede Tyrkeren; „jeg stod i Kong Schâwes Tjeneste, og det er mig, som har skaffet Dig din ildevarslende Drøm sidste Nat. Men jeg har haft en ond Stjærne, og hvis Du vil benaade mig, skal jeg tjene Dig med Raad og Daad."

Bahrâm sagde: „Hvad Skade har jeg haft af Drømmen, og hvad Gavn har din Hær haft deraf?" Derpaa lod han Hovedet hugge af Troldmanden.[47])

Blandt de faldne Tyrker fandt man ogsaa Fâghfûr. Hans Hoved blev afskaaret og lagt ved Siden af Schâwes. Fangerne og Byttet blev samlet.

ANDET KAPITEL.

Bahrâm Tschôbîn besejrer Parmudhagh og sender ham tilligemed Byttet til Ktesifon.

Kort efter erfarede Bahrâm Tschôbîn, at Schâwes Søn Parmudhagh[1]) havde kastet sig ind i Byen Beikend med sine Stormænd og sine fædrene Skatte. Spâhbedhen lod sin Sekretær kalde og lod ham opsætte et Brev til Kong Hormizd, hvori Krigens Begivenheder var udførligt udviklede og Sejren skildret, og som endte med en Anmodning om Tilladelse til at fortsætte Krigen med Parmudhagh. Dette Brev sendte han afsted til Kongen tillige med Schâwes og Fâghfûrs Hoveder og de tagne Felttegn. Men Fangerne og Byttet sendte han til Herat indtil nærmere Ordre.

Irans Konge sad paa sin Trone, omgivet af Môbedherne og Stormændene. Fuld af Bekymring og Uro sagde han til dem, der stod omkring ham: „I to Uger har vi intet hørt fra Bahrâm. Hvad mener I derom? Hvad er der sket?"

Men næppe havde han talt ud, før Ceremonimesteren traadte ind og sagde: „Gid Verdens Hersker maa leve evigt![2]) Bahrâm har besejret Schâwe!"

Kongen lod Bahrâms Sendebud kalde og lod ham afgive sin Beretning. Derpaa kastede han sig ned paa sit Ansigt og opsendte Takkebønner til Herren Ohrmazd, Amschaspanderne, Kajanidernes Majestæt og den sejrrige Guschasp-Ild*) og sagde: „Eder og ikke min Spâhbedh og min tapre Hær skyldes denne Sejr."[3])

Han skænkede 100 Punge med Guld af sin Skat til de Fattige, 100 Punge lod han bringe til Hêrbedherne**) ved et af Ildtemplerne, for at de kunde blive anvendte til helligt Brug, og 100 bestemte han til almennyttige Arbejder, Istandsættelse af Veje og Karavanserajer. Tillige eftergav han alle Skatter for fire Aar. Til Sendebudet skænkede han en Æresdragt og rige Gaver. Bahrâm Tschôbîn belønnede han med en Trone af Sølv,[4]) forgyldte Støvler og andre Kostbarheder samt Udnævnelse til Statholder over hele det nyvundne Land fra Heftaliternes Grænser til Floden Djihun,***) og han befalede ham i en Skrivelse at bekrige Parmudhagh, tage hans Skat i Besiddelse og sende den, forenet med Schâwes, til Kongernes Konges Hof. Alt det øvrige Bytte, der var faldet i hans Hænder, skulde han uddele til sin Hær.[5]) Til hans Hærførere sendtes Æresdragter og Gaver.

---

*) *Ohrmazd* er den sasanidiske Form for Ahuramazda. *Amschaspanderne* er de højeste Gudeskikkelser næst efter Ohrmazd. *Kajanider* kaldes det af Kai Kawâdh stiftede sagnhistoriske Dynasti; da de senere, historiske Dynastier regnedes for Efterkommere af Kajaniderne, bliver »Kajanidernes Majestæt« ogsaa Sasanidernes Genius. Guschasp-Ilden *(Âdhur-Guschasp)* var den af den hellige Ilds Inkarnationer, som var knyttet til Krigerstanden og specielt til Kongen, og som fra dennes Side var Genstand for en ganske særlig Dyrkelse.

**) *Hêrbedherne* var en særlig Præsteklasse, hvis Stilling og Funktioner i den ældre Tid ikke er ganske klar. I den moderne Parsisme udgør Hêrbedherne Hierarkiets laveste Klasse.

***) ɔ: Oxus.

Da Sendebudet kom tilbage til Spâhbedhen med Kongens Svar og Gaverne, følte Bahrâm sig stolt og lykkelig. Han iførte sig sin Æresdragt og satte sig paa Sølvtronen og uddelte til sine Generaler de til dem bestemte Æresdragter. Saa vendte han sig mod Iranschahr, kastede sig til Jorden og opsendte Bønner for Kong Hormizd. En Tidlang hengav han sig til Glæde og Lystighed, lagde derefter Planen til Felttoget mod Parmudhagh og befalede sine Officerer at berede sig dertil. De erklærede sig rede til at gøre deres Bedste. Bahrâm takkede dem og gav dem gode Løfter og beredte alt til Afmarsch.

Parmudhagh havde imidlertid samlet alt, hvad han havde af Guld, Sølv, Ædelstene og andre Skatte i et befæstet Slot ved Navn Awazagh.[6]) Da Bahrâm nu overskred Djihun,[7]) rykkede Parmûdhagh imod ham med sin Hær, og de to Hære slog Lejr lige overfor hinanden, i to Parasangers Afstand fra hinanden, paa en aaben Slette.

Bahrâm red med nogle af sine Fortrolige op paa en Høj, hvorfra han havde Overblik over den fjendtlige Lejr, og efter at have udforsket denne, sagde han til sine Ledsagere: „Parmudhagh er en ung Prins med fortræffelige Egenskaber og meget Mod. Med mange Tropper er han kommen for at hævne sin Fader og sin Farbroder. I maa derfor anstrænge Eder og kæmpe bravt. Det bedste vil være at angribe dem om Natten.“

Saa vendte han tilbage til sin Lejr. Den næste Dag red Parmudhagh paa sin Side i samme Hensigt op paa en Høj og betragtede Bahrâms Hær. Han sad en Stund hensunken i Tanker og sagde saa til sine Mænd: „Det er en mægtig Hær, hvor liden den end er, og dens Forvovenhed er forøget nu, da den har smagt Sejrens Sødme, og dens Høvding er beruset af mandig

Kamplyst og Begær efter Bytte. Vi kan ikke gøre noget klogere end at falde over dem ved Nattetid."

Mellem de to Lejre befandt der sig en Have, og her begav Bahrâm sig hen med sine Officerer om Morgenen for at fordrive Tiden med Svir og Lystighed. Man bragte Tæpper og Vin og Fødevarer, og Bahrâm og hans Kammerater drak og glædede sig ved Sang og Spil, medens deres Heste stod opsadlede foran dem, og deres Vaaben laa ved Siden af dem.

En Spion kom til Parmudhagh og meddelte ham, at Irans Spâhbedh sorgløst fordrev Tiden med Vin i Haven og kun havde faa Folk om sig. Parmudhagh sendte da straks en Afdeling af sine bedste Soldater afsted med Ordre til at omringe Haven fra alle Sider og føre Bahrâm fangen til ham.

Den første Nattevagt var forbi, da Spâhbedhen erfarede, at Haven var omringet. Han greb sine Vaaben og steg til Hest, og hans Ledsagere fulgte hans Eksempel. De foretog et raskt Udfald fra Haven, kastede sig over Tyrkerne og huggede løs paa dem. Bahrâm raabte: „Vildtet er kommet til Eder, jag nu af Hjærtens Lyst!" De fortsatte Angrebet med en saadan Voldsomhed, at de jog Tyrkerne paa Flugt og drev dem tilbage til deres Lejr. Parmûdhagh angrede det mislykkede Forsøg, som kun havde gjort hans Folk modløse.

Bahrâm foretog nu paa sin Side et natligt Angreb. Med sine Tropper nærmede han sig i al Stilhed til den fjendtlige Lejr og lod saa pludselig Trompeterne lyde. Tyrkerne fór forvildede op af Søvne, men kunde ikke i Mørket skelne Ven fra Fjende, og Iranerne foranstaltede et Blodbad, der varede lige til Morgengry. Saa tog Parmûdhagh Flugten. Bahrâm forfulgte ham, og da han var nær ved at indhente ham, besvor Par-

mûdhagh ham ved Gud og ved Hormizds Liv at standse og høre, hvad han havde at sige.

Bahrâm holdt stille, og Parmûdhagh sagde: „Er Du en Dêv*) eller et Menneske?[8]) Det var paa Tiden, at Du blev mæt af vort Kød og sæt af vort Blod. Lad os mødes en Gang, naar jeg har Vaaben i Haand, da skal Du enten dræbe mig — og en Mand som mig dræber man ikke let — eller, naar jeg anstrænger mig til det yderste for at forsvare mit Liv, skal jeg maaske have Held til at tage dit Liv.“[9])

Efter at have hørt disse Ord vendte Bahrâm brat sin Hests Tøjler og red tilbage til sin Lejr. Han foretog en Runde paa Valpladsen, lod Hovederne skære af de faldne tyrkiske Høvdinge og lod dem samle i en Bunke, og over dem byggede han en Høj af Sten, som Krigerne gav Navnet „Bahrâms Høj“.[10]) Men Parmûdhagh indesluttede sig i Borgen Awazagh.[11])

Bahrâm belejrede Borgen i tre Dage, og paa den fjerde sendte han dette Budskab til Parmûdhagh: „Vælg nu et af to Vilkaar; ryk enten ud for at levere Slag eller overgiv Borgen og de Skatte, den indeholder. I sidste Fald skal jeg tilstaa Dig og ligeledes bede Kong Hormizd tilstaa Dig frit Lejde, og jeg skal sende Dig til hans Hof paa de bedste Betingelser.“

Parmûdhagh valgte at overgive sig til Irans Konge. Saa skrev Bahrâm, som han havde lovet, til Hormizd og bad ham om et Lejdebrev for Parmûdhagh. Kongen blev meget tilfreds, da han modtog Spâhbedhens Brev. Han overrakte Budet en kongelig Hædersdragt, et juvelprydet Bælte og en uforlignelig Hest som Gaver til Bahrâm og andre Kostbarheder, som skulde gives til Parmûdhagh, fremdeles et Brev, hvori han befalede Spâhbedhen at vise den fyrstelige Fange al Ære, for-

*) *Dêv* (avestisk *Daeva*, nypersisk Dîv), Dæmon, Djævel.

syne ham med alt, hvad han trængte til, og sende ham afsted til Hoffet. Lejdebrevet, som var skrevet paa Silke og underskrevet af Kongen selv og af Hoffets Stormænd som Vidner, medfulgte. Han bød tillige Bahrâm at sende ham alle Parmûdhaghs og hans Faders Skatte.

Saa snart Bahrâm havde modtaget Lejdebrevet, sendte han det til Parmûdhagh. Denne forlod Borgen og overgav den med alle dens Skatte til Bahrâm og beredte sig til Afrejsen. Derefter red han ud af Slottet og begav sig paa Vej, ledsaget af sine Krigsfolk, uden at værdige Bahrâm et Blik. Spâhbedhen blev forbitret derover, og uden at tage Hensyn til, at han havde med en Konge at gøre, sendte han nogle af sine Soldater efter ham for at føre ham tilbage. De bragte Fyrsten tilfods og i Løb til Bahrâm, som raabte til ham i Vrede: „Er det efter Eders Skik her i Turan, at Du drager bort uden at afvente min Tilladelse?“

Parmûdhagh svarede: „Højt har jeg baaret Hovedet, og dybt er jeg faldet, men ildesindet har Du vist Dig ved at lade mig slæbe hid. Jeg drager med Lejde til Kong Hormizd i det Haab, at han vil behandle mig som en Broder. Hvad har jeg nu med Dig at gøre, efterat jeg har overgivet Dig min Trone, mit Hjem og mit Eje?“

Da Bahrâm hørte disse Ord, steg Blodet ham til Hovedet, og i Vrede slog han Parmûdhagh med en Pisk. Man lagde derefter Fyrsten i Lænker og indespærrede ham i et Telt. Bekymrede begav Djarâbzîn og Storsekretæren Jazdak sig til Spâhbedhen og gjorde ham Forestillinger. Bahrâm angrede ogsaa straks, hvad han havde gjort. Han lod atter Lænkerne tage af Parmûdhagh og sendte ham som Gave en prægtig Hest og et indisk Sværd med gylden Skede. Han gik selv hen til ham, forsøgte at forsone ham ved venlige Ord

og blev hos ham, indtil han var steget til Hest. Han fulgte ham saa hen ad Vejen, men Parmûdhaghs Ansigt klarede ikke op. Da sagde Bahrâm til ham i Afskedens Stund: „Du bærer altsaa stadig i dit Indre Nag til mig?"

Parmûdhagh svarede: „Ringe Fornuft besidder Du, hvis Strid og Forsoning er ét for Dig."

„Jeg havde haabet, at det skete kunde forblive skjult," sagde Bahrâm; „men jeg vil ikke dække mig bag et Slør. Gaa til Hormizds Hof og fortæl, hvad Du vil; min Hæder vil ikke blive ringere derved."

„Den Konge, der tav til sine Tjeneres Misgærninger, vilde handle som en Afsindig," svarede Parmûdhagh.

Bahrâm blegnede af Vrede ved at høre disse Ord. Atter formanede Djarâbzîn ham til at styre sin Harme. Bahrâm sagde: „Denne ubesindige Mani vil forenes med sin Fader."

„Handl ikke saa slet," udbrød Khâkânen; „skal jeg dø ung, fordi jeg er bleven faderløs? Jeg besværger Dig at vende om. Jeg drager til Hormizd, som er min Lige i Fødsel."

Uden at svare et Ord mere vendte Bahrâm sin Hest og red tilbage til sin Lejr. Her befalede han Storsekretæren at skrive til Irans Konge og meddele ham nøjagtigt alt, hvad der var passeret.[12]) Men Parmûdhagh fortsatte sin Rejse til Iranschahr, ledsaget af 7000 af sine Mænd og eskorteret af 3000 Mand af Bahrâms Hær under Ledelse af Mardânschîna fra Rawandascht.[13])

Derefter lod Bahrâm Borgen Awazaghs Porte aabne og begav sig derind. Han fandt her umaadelige Skatte af Sølv og Guld, Perler og Ædelstene, prægtige Vaaben og kosteligt Husgeraad. Bl. a. fandtes her[14]) Frâsijâts og Ardjasps Skatte, Sijâvuschs for-

gyldte Støvler, hans ædelstenprydede Bælte og Ørenringe, som af Kai Khusrô var bortgivne til Lohrasp, fra denne gaaede i Arv til Vischtasp og siden erhvervede af Ardjasp.*)

Bahrâm lod sine Skrivere affatte Lister over alle Sagerne. Selv udtog han til eget Brug Sijâvusch' Ørenringe og forgyldte Støvler samt to Stykker kostbart, guldindvirket Stof fra Jemen.[15]) Det øvrige lod han læsse paa 256 Kameler,[16]) og han befalede Jazdân Guschnasp med 1000 udvalgte Ryttere at eskortere Skattene til Kong Hormizds Hof.[17])

Da Parmûdhagh nærmede sig Kong Hormizds Hof, sendte denne sine Krigshøvdinge ud for at tage imod ham. Selv steg han glad og vel tilmode til Hest og red frem til Paladsets Port for at vente paa ham dér. Da han saa Parmûdhagh komme og frygtede for, at han ikke skulde stige af Hesten, steg han selv af først. Parmûdhagh blev forvirret og tøvede et Øjeblik, inden han stod af. Derover følte Hormizd sig forlegen, og han vendte sig mod Solen for at give det Udseende af, at han var staaet af for ydmygt at opsende en Bøn til Solen. Han nærmede sig saa til Parmûdhagh, rakte ham Haanden og omfavnede ham, satte sig derefter igen i Sadlen. Men Parmûdhagh steg ikke til Hest, men ledsagede ham til Fods til Paladsets Hovedindgang.[18])

Hormizd satte sig nu paa Tronen og lod Parmûdhagh tage Plads paa to Hynder. Han behandlede Khâkânen med megen Hæder og talte naadigt og muntert med ham og lod ham siden føre til det Palads, der var bestemt for ham, og som indeholdt alt, hvad han

*) Se herom Fodnoten, p. 27. *Lohrasp* var efter Sagnhistorien Kai Khusrôs Slægtning og Efterfølger, Fader til Vischtasp. Sagnhistoriens Turanere, der i Virkeligheden har været de med Iranerne stammebeslægtede Skythere, opfattedes som Tyrkere, Stamfædre til de Tyrkere, med hvem Bahrâm Tschôbîn kæmpede.

havde Brug for, Tæpper og Nyttegenstande, Slaver og Slavinder, Garderobe og Køkken og alt andet. Derpaa indbød han ham til sig og beværtede ham i tre Dage og skænkede ham forskellige kostbare Gaver.[19])

Imidlertid ankom det rige Bytte. Paladsets Porte blev slaaede paa vid Gab, og den ene Kamelladning efter den anden blev bragt ind. Hormizd gav Befaling til, at Skattene skulde ligge udstillede for alles Blikke i en Uge, derpaa lod han dem bringe for sig og sammenholdt dem med de tilsendte Lister.

Hans Hofmænd og Stormænd beundrede Kostbarhedernes Pragt, Skønhed og Mængde. Men Vazurg-Framâdhâren*) Jazdân Guschnasp[20]) sagde: „Hvad har det ikke været for et prægtigt Gilde, hvis Rester vi ser her!“[21])

Disse Ord vakte Kongens Mistanke. Samtidig kom der et Bud med et Brev fra Storsekretæren, hvori denne omtalte, at Bahrâm havde beholdt Sijâvusch' Ørenringe og gyldne juvelsmykkede Støvler og de to Stykker jemensisk Stof. Det viste sig virkelig, at disse Sager manglede, skønt de var opførte paa Listerne.

Da Parmûdhagh saa, at Kongen var opbragt paa sin Feltherre, fortalte han, hvad der var gaaet for sig imellem dem, og lod falde forblommede Ytringer om, at Bahrâm havde tilvendt sig mere af hans og hans Faders Skatte, end hvad han havde sendt.

Da sagde Hormizd:[22]) „Bahrâm Tschôbîn har hævet sit Hoved højt; først har han slaaet Khâkânen, siden har han handlet uredeligt med de erhvervede Skatte. Hvad skal han med Ørenringe? Er han da bleven Konge?“**)

---

*) *Vazurg-Framâdhâr*, den Storembedsmand, som i den senere, muhammedanske Tid kaldes Storvezir.

**) Dette indignerede Spørgsmaal forklarer, hvorfor Bahrâm netop har taget de nævnte Genstande, og hvorfor hans Færd er særlig egnet til at indgyde Kongen Bekymring: Ørenringene (næppe

Og han greb Parmûdhaghs Haand og sagde: „Tilsværg mig, at Du, naar Du er vendt tilbage til dit Rige, ikke vil begynde nye Fjendtligheder mod mig!"

Parmûdhagh svor ved Âdhur-Guschasp, Kongernes hellige Ild, at han vilde blive Irans Konge tro, og Hormizd tilsvor ham Venskab. Derefter lod Hormizd Khâkânen drage bort med rige Gaver og ledsagede ham to Dagsrejser.

Da Bahrâm erfarede, at Parmûdhagh var paa Tilbagevejen til sit Rige, lod han samle Proviant sammen paa de Steder, hvor Khâkânen skulde passere, red ham selv imøde og bad ham endnu en Gang om Tilgivelse for, hvad han havde forbrudt imod ham. Men Parmûdhagh saa ikke til ham. Bahrâm eskorterede dog Khâkânen tre Dagsrejser. Paa den fjerde Dag sagde Parmûdhagh: „Vend nu om, thi Du har døjet meget Besvær!"

Og Bahrâm vendte om med Vrede i Hjærtet.[23])

TREDJE KAPITEL.

Bahrâm Tschôbîn gør Oprør.

Imidlertid lod Kong Hormizd sine Skrivere opsætte et Brev, hvori han under Bebrejdelser og Trusler befalede Bahrâm at sende Ørenringene, Skoene og Stofferne til ham. Brevet endte med disse Ord: „Hermed følger en Gave, der er Dig værdig." Han lod Mardânschîna tage Skrivelsen med til Bahrâm tillige med en

---

derimod de forgyldte Støvler og Stofferne) har været kongelige Privilegier. I Virkeligheden viser Relieffer og Møntbilleder os de sasanidiske Konger prydede med Ørenringe.

Kasse, der indeholdt en Ten og Bomuld til at spinde, samt en Kvindeklædning.[1])

Da Bahrâm modtog dette Budskab og Hormizds Gave, raabte han ude af sig selv af Forbitrelse: „Det er altsaa Lønnen for den, som handler ærligt mod denne hovmodige Tyran!“ Han iførte sig da Kvindeklæderne, stillede Tenen og de øvrige tilsendte Sager ved Siden af sig og lod sine Underanførere og Fortrolige kalde. Forbavsede saa de Spâhbedhen sidde med mørkt Aasyn, iført denne Dragt. Bahrâm sagde: „Her ser I den Æresdragt, som Kongen sender mig.“[2])

De blev alle oprørte og heftigt bevægede og udbrød: „Ardeschîr er ingen Konge og Abarsam ingen Minister.*) Har Hormizd vel nogensinde været tro mod sit givne Ord, at han skulde opfylde sine Forpligtelser mod Dig? Har nogen Høvding nogensinde været i Sikkerhed for ham, at Du skulde være det? Hvad han her har gjort, er kun det første Skridt; han vil gaa videre, tilintetgøre Dig og tilfredsstille sit Had. Hvis Du ikke kommer ham i Forkøbet, vil han ramme Dig, som han i lang Tid har ramt dine Lige blandt Statens Støtter. Hvis Du vil være med til at afsætte Hormizd, saa lad os drage ud imod ham, og hvis ikke, saa afsætter vi Dig og tager en anden til Høvding.“[3])

Bahrâm søgte at berolige dem ved at sige, at Fornærmelsen stammede fra Jazdân Guschnasp og ikke fra Kongen selv; men da Hæren var bestemt paa at gøre Oprør, føjede han sig og modtog deres Troskabsed.[4]) I et Par Uger holdt han sig rolig med

*) Dînavarî giver en iøvrigt i Enkelthederne noget forkludret Forklaring paa dette Ordsprog: Sasanidedynastiets Stifter, Ardeschîr Pâpakân og hans Vezir Abarsam havde af nogle kristne Missionærer ladet sig lokke til at antage Kristendommen; Perserne harmedes derover og prøvede paa at afsætte dem begge, men gik dog i sig selv og afstod fra deres Forsæt. Her anvendes Ordsproget naturligvis om Hormizd og Bahrâms Fjende Jazdân Guschnasp.

Hæren paa det Sted, hvor han befandt sig, selv tvivlraadig med Hensyn til, hvad han skulde gøre.

En Dag red han paa Jagt sammen med Mardânschîna, Jazdân Guschnasp, Hormizd Djarâbzîn og Storsekretæren*) Jazdak. Et Vildæsel viste sig paa Sletten, nær ved en skyggefuld Skov. Bahrâm forfulgte Dyret, der flygtede ind gennem Skoven. Pludselig befandt han sig paa en anden Slette, hvor et prægtigt Slot viste sig; men Vildæslet forsvandt. Bahrâm red derhen, steg af Hesten, kastede Tøjlerne til Jazdân Guschnasp, der havde fulgt ham, og gik til Fods ind ad Slottets Port.

Kort efter kom Mardânschîna til. Jazdân-Guschnasp fortalte ham, hvad der var sket, og bad ham gaa ind og se efter, hvor Bahrâm var bleven af. Urolig i Sindet gik Mardânschîna over Slottets Tærskel og kom ind i en mægtig, hvælvet Sal. Her saa han en ung Kvinde sidde paa en juvelindlagt Guldtrone med en Krone paa Hovedet, i en hemmelighedsfuld Samtale med Bahrâm, der sad paa et gyldent Sæde foran Tronen. Rundt om stod Slaver og Slavinder i Mængde. Da Kvinden fik Øje paa Mardânschîna, sendte hun en Slave hen til ham for at sige, at han ikke havde Ret til at træde ind her; han skulde gaa tilbage til sine Kammerater, hans Herre vilde snart komme.

Mardânschîna gik da ud af Hallen. Imidlertid dækkede Slaver et Bord i Haven. En Præst traadte frem med de hellige Barsomgrene**) i Hænderne og holdt Bøn. Derefter spiste Bahrâm sammen med Kvinden. Da han forlod hende, sagde han: „Gid Planeten Jupiter være din Krones Ledsager!“ Hun svarede:

---

*) *Dabîrân-mehischt,* se p. 31, Fodnote 2.

**) *Barsom* (ældre iransk *barusma* eller *burusma*) kaldes de tilskaarne, hellige Grene, som Parserpræsterne benytter ved de religiøse Ceremonier.

„Sejrrig være Du, thi Du er Irans og Turans Høvding og Heltenes Konge!“

Bahrâm steg til Hest, og i det samme viste Vildæslet sig igen. Bahrâm fulgte det, ledsaget af sine Mænd, fandt saaledes Vej ud af Skoven og vendte tilbage til Byen. Her kom Hormizd Djarâbzîn ham imøde og spurgte, hvad der var passeret ham, men Bahrâm hørte ham ikke og svarede ham ikke, men gik tankefuld ind i sit Palads.[5])

Hormizd Djarâbzîn og Storsekretæren Jazdak lagde imidlertid Raad op med hinanden og besluttede at flygte bort for at aflægge Beretning til Kongen om, hvad de havde hørt og set. I Nattens Mørke forlod de Byen og Lejren. Men deres Flugt blev opdaget, og Spâhbedhen sendte Mardânschîna afsted med hundrede Ryttere for at indhente dem. Det lykkedes Mardânschîna at opsnappe Storsekretæren og føre ham med tilbage. Alle de Værdisager, han havde taget med sig til Rejseomkostninger, blev frataget ham, og Storsekretæren blev i Lænker ført frem for Bahrâm.

Da Feltherren spurgte ham, hvorfor han havde forladt ham uden Tilladelse, undskyldte han sig med, at Djarâbzîn havde vakt Frygt hos ham for, at Bahrâm skulde gøre sig til Konge. Bahrâm sagde blot: „Vi vil overveje, hvorledes vi bør handle.“ Derpaa lod han Storsekretæren sætte paa fri Fod og erstattede ham alt, hvad han havde mistet, men raadede ham til ikke atter at forsøge paa at flygte bort.[6])

Men Hormizd Djarâbzîn naaede i god Behold til Kong Hormizds Hof og aflagde Beretning om Bahrâms Oprørsplaner, om Jagten, om Vildæslet og Kvinden. Kongen sukkede bekymret; han tænkte paa Spaadommen om Bahrâms Oprør og angrede den fornærmende Gave, han havde sendt sin Feltherre. Han lod Môbedhân Môbedh kalde, lod Hormizd Djarâbzîn i hans

Nærværelse gentage sin Fortælling og spurgte saa Môbedhân Môbedh, hvad han mente derom. Ypperstepræsten svarede: „Vildæslet har været en forklædt Dêv, og Kvinden en Peri, som har foregøglet Bahrâm Tanken om Krone og Trone og faaet ham til at afkaste Lydigheden mod sin Herre.“ Kongen spurgte Djarâbzîn, hvad man i Bahrâms Hær havde sagt om den gaadefulde Kvinde. Han svarede: „Hele Hæren var enig om, at Kvinden var Bahrâms Lykkes Genius.“

Kongen blev meget ængstelig og frygtede for de Ulykker, der skulde komme over ham, og han sendte Bahrâm et Brev, hvori han undskyldte sig for, hvad han havde gjort mod ham og Hæren.[7]) Men Spâhbedhen sendte som Svar en Kurv indeholdende 12,000 Knive, hvis Spidser var ombøjede. Kongen forstod, hvad det betød: Bahrâm og Hæren havde bøjet sig bort fra Lydighedens Vej. Saa sendte han Knivene tilbage efter at have ladet Spidserne brække af.[8])

Spâhbedhen viste sine Mænd de stumpe Knive, og alle forstod nu, at Krigen var erklæret. Alle Soldater lovede paany at staa trofast ved Bahrâms Side, naar denne vilde føre dem mod Kong Hormizd.[9])

Straks efter sluttede Bahrâm Fred med Parmûdhagh, Tyrkernes Khâkân, idet han overlod ham alle de Lande, han havde erobret fra hans Fader, og bragte en Venskabspagt i Stand med ham,[10]) gjorde saa aabent Oprør og drog med sin Hær til Rai.[11]) For at sætte Splid mellem Hormizd og hans Søn Khusrô Parvêz lod Bahrâm slaa Guld- og Sølvmønt med Khusrôs Billede og Navn og sørgede for at sætte den i Omløb ved at lade gøre store Indkøb hos Købmændene i Ktesifon og betale dem med disse Penge.[12])

Derpaa skrev han et overmodigt Brev til Hormizd. „Du er ikke født til at herske. Nedlæg Kronen og overlad Magten til Parvêz, saaledes som andre Konger

før Dig har overgivet Kronen til deres Sønner. Men bestem Dig hurtigt, inden Folket rejser sig og dræber Dig!"

Da Hormizd modtog dette Brev, øgedes hans Frygt og Forbitrelse. Det var allerede blevet ham bekendt, at Mønter med hans Søns Billede og Navn var i Omløb. Han raadspurgte sin Fortrolige Jazdân Guschnasp,[13]) og denne raadede ham til at lade Parvêz dræbe. De sendte saa Bud efter en paalidelig Mand og gav ham i al Hemmelighed det Paalæg at rydde Parvêz af Vejen; og han paatog sig Hvervet og lovede at blande Gift i Prinsens Vin, hvorved Sagen kunde gaa for sig uden at vække for megen Opsigt.

Parvêz tilbragte imidlertid Tiden i sit Palads, optaget af Fester, Drikkegilder og Jagter, uden at ane noget om den Fare, der truede ham. Men en af Hormizds Tjenere, som var Kronprinsen hengiven, fik Nys om den Gærning, som man havde planlagt, og ilede til Parvêz med Efterretningen. Prinsen flygtede da samme Nat bort fra Ktesifon og standsede ikke, før han var naaet til Azerbejdjan. Og Marzbânerne og Spâhbedherne i denne Provins fylkedes om ham og tilbød ham Irans Krone, men Parvêz frygtede for at bryde aabenlyst med sin Fader og nøjedes med at lade Stormændene tilsværge sig Troskab i Âdhur-Guschasps Tempel.

Da Efterretningen om Parvêz' Flugt blev bragt Hormizd, tvivlede han ikke om, at hans Søn handlede i Forstaaelse med Bahrâm. Han lod Parvêz' to Onkler paa mødrene Side, Bestâm og Bendôe, kalde og spurgte dem, hvor Parvêz var, og da de svarede, at de ikke vidste det, lod han dem kaste i Fængsel tillige med mange af Parvêz' Venner.[14]) Derpaa raadførte han sig med Jazdân Guschnasp om, hvad han skulde gøre.

„Tschôbîn vil *min* Død," sagde Jazdân Guschnasp,

„thi det er mig, som først har vakt hans Vrede.[15]) Send mig i Lænker til ham; maaske det vil forsone ham.“

„Det vil jeg ikke gøre,“ svarede Kongen; „men jeg vil sende Dig imod ham med en Hær. Men forsøg først at faa ham til at nedlægge Vaabnene og sig ham, at hvis han vil tjene mig tro og ærlig, vil jeg give ham Del i Herredømmet over Verden.“

Jazdân Guschnasp gjorde sig rede til at udføre Kongens Befaling. Men han havde en Fætter,[16]) som sad fængslet for grove Forbrydelser. Da denne hørte, at Jazdân Guschnasp skulde afsted paa et farefuldt Togt, fik han sendt et Bud til ham med Bøn om at skaffe ham Benaadning; han vilde saa følge sin Fætter i Krigen og yde ham vigtige Tjenester. Jazdân Guschnasp gik ogsaa i Forbøn for ham, og skønt Kongen ansaa det for uklogt at sætte en saa farlig Person i Frihed, vilde han ikke i denne Stund afslaa sin Fortrolige noget. Fætteren blev altsaa løsladt og fulgte med Jazdân Guschnasp.

Denne førte i Hast sin Hær til Hamadan. Her lod han hente en gammel Kvinde, der var berømt for sine astrologiske Kundskaber, og spurgte hende ud om Udfaldet af sin Ekspedition mod denne Oprører, der havde gjort sig til Konge. I det samme traadte Fætteren ind. Kvinden svarede: „Hvorfor frygter Du denne Konge? Du bærer Døden med Dig. Se, din Skæbne er i Haanden paa den Mand, som nærmer sig!“

Jazdân Guschnasp mindedes nu, at Stjærnetyderne fordum havde forudsagt, at han skulde falde for en Slægtnings Haand. Han angrede, at han havde befriet sin Fætter, og pønsede paa en Udvej for at skille sig af med ham. Endelig besluttede han sig til at skrive til Kong Hormizd et Brev af følgende Indhold: „Jeg burde ikke have befriet denne Mand fra Fængslet,

thi han er værre end Dragernes Yngel. Kongen havde Ret, og hans Tjener savnede hans Skarpblik. Men naar denne Mand ankommer, beder jeg dig straks lade Hovedet skære af ham."

Han lod derefter sin Fætter kalde, overvældede ham med Ros og Gaver og bad ham uopholdelig bringe Brevet til Verdens Konge og saa hurtig som muligt komme tilbage med Svaret. Fætteren tog Brevet og lovede at bringe det til Ktesifon, men han fattede Mistanke, og da han var kommen lidt bort, brød han hemmelig Seglet og læste Brevet. „Han har befriet mig," sagde han til sig selv, „og han vil selv sende mig i Døden; men nu skal han faa at se, hvad det vil sige at udgyde Blod!"

Dermed vendte han tilbage og traadte ind i Hærførerens Telt. Jazdân Guschnasp sad vaabenløs paa sit Tæppe og tænkte paa det Hverv, han havde at udføre. Da han saa sin Fætter nærme sig, forstod han, at det gjaldt Livet, og forsøgte at formilde ham. Men den anden drog sit Sværd, huggede Hovedet af Jazdân Guschnasp og sneg sig bort med det til Bahrâm Tschôbîns Lejr. Han lod sig føre frem for Bahrâm og viste ham Hovedet, idet han sagde: „Det er Hovedet af Jazdân Guschnasp, som kom for at kæmpe med Dig."

Bahrâm svarede: „Det var en Ædling, som kom for at forsone mig med Kongen. Du har myrdet ham, og Du skal faa din Løn."

Og han befalede, at en Galge skulde oprejses foran hans Dør, hvor Alverden kunde se den, og dér lod han Morderen hænge til Advarsel for alle Misdædere.[17])

Efter Jazdân Guschnasps Død splittedes hans Hær for alle Vinde, og Hormizds Sager stod meget daarligt. Kongen selv lukkede sig inde i sit Palads i Ktesifon og skjulte sin Frygt og sin Sorg. Han havde kun faa Tropper til sin Bevogtning, og da det rygtedes, at Bah-

Kongepaladset i Ktesifon i dets nuværende Tilstand.

(Paladset byggedes ca. 550 e. Kr. af Khusrô I Anôscharvân. Siden tog Kaliferne Mansur og Muktafi Stene derfra for at anvende dem til Bygning af Paladser i Bagdad. — Audienshallen ses i Midten.)

râm var kommen til Rai og havde gjort Oprør og erklæret Kongen Krig, brød der voldsomme Tumulter løs i Hovedstaden, og alt kom i Forvirring.

FJERDE KAPITEL.

Hormizd afsættes og dræbes, Khusrô flygter til romersk Omraade, og Bahrâm Tschôbîn paasætter sig Kronen.

Efterretningen om Sagernes slette Tilstand trængte ogsaa ind i Statsfængslet. Masserne sprængte Fængslets Porte og befriede Fangerne, og Bestâm og Bendôe drog fuldt bevæbnede mod Paladset i Spidsen for en mægtig Skare. De to Stormænd holdt flammende Taler til Tropperne, skildrede alle Hormizds Misgærninger og lovede Soldaterne store Belønninger, hvis de vilde hjælpe med til at styrte Hormizd og sætte Parvêz paa Tronen, og Soldaterne forbandede deres Herre og sluttede sig til Oprørerne.

Skarerne trængte ind i Audienssalen. Hormizd havde sat sig paa Tronen i al sin majestætiske Pragt, men ledet af Bestâm og Bendôe kastede Folkemængden ham ned paa Jorden og udbrændte hans Øjne. Derpaa kastede man ham i Fængsel.

Da Parvéz erfarede dette, drog han i Ilmarsch fra Azerbejdjan til Ktesifon, ledsaget af Marzbânen af Azerbejdjan og de andre Marzbâner og Stormænd, som havde sluttet sig til ham.[1]) Han blev i otte Dage paa sine Værelser paa Slottet. Derefter satte han sig paa den kongelige Trone, lod sig krone med Kongekronen og gav Audiens. Han sagde til de forsamlede: „Vor Religion byder os at udmærke Pieteten; mit Sind at-

traar at gøre godt. Min Farfader Khusrô Anôscharvân var en Fader for Eder, jeg vil regere paa samme Maade som han. Vis Eder da nu lydige og underdanige mod mig." Alle de Tilstedeværende kastede sig til Jorden for ham, hyldede ham og lovede ham Lydighed og Troskab.[2])

Derpaa begav Parvêz sig paa den tredje Dag til sin Fader Hormizd, kastede sig ned for ham og sagde, idet han begræd hans Tilstand: „O Konge, Du ved, at jeg er uden Skyld i det, som de Troløse har begaaet imod Dig. Jeg skjulte mig og flygtede til Azerbejdjan, fordi jeg frygtede for, at Du skulde lade mig dræbe. Jeg har kun modtaget Kronen, for at den ikke skulde blive berøvet vor Familie."

Hormizd gav ham sin Velsignelse og sagde: „Min Søn, Skæbnen havde bestemt det saaledes, som det er sket. Men tre Ting forlanger jeg af Dig: for det første, at Du viser mig sønlig Lydighed og daglig adspreder mig ved dit Besøg; for det andet, at Du sender mig en dygtig Fortæller, som stadig kan være mig til Selskab, og for det tredje, at Du uden Barmhjærtighed hævner mig paa dem, der har øvet Vold imod mig."[3])

Parvêz svarede: „Gid Du være udødelig! De to første Ønsker kan straks opfyldes; men det tredje beder jeg Dig om Tilladelse til at opsætte, thi Bahrâm er nær, og han er stærk og mægtig. Naar Gud har givet os Sejr over ham, da er jeg din lydige Slave."[4])

Da Bahrâm erfarede, at Hormizd var afsat og blindet, og at Khusrô var kommen til Hovedstaden og bleven gjort til Konge, opgav han Tanken om Forsoning. Optændt af Had til Parvêz, hvem han ansaa for Ophavsmanden til Hormizds Afsættelse, rykkede han frem i Ilmarsch for at angribe Parvêz og slaa ham og genindsætte Hormizd.[5]) Ved Nahrvân slog han Lejr. Parvêz udsendte Spejdere, som skulde under-

søge Forholdene i hans Lejr, og de kom tilbage og fortalte, at hele Bahrâms Hær, høje og lave, stod paa deres Høvdings Parti, at Bahrâm optraadte som en Konge, holdt Audiens og gik paa Jagt, og at hans stadige Læsning var „Kalîlagh u Damnagh".*) Khusrô sagde da til Bestâm og Bendôe: „Jeg har aldrig før frygtet Bahrâm saa meget som nu, da jeg erfarer, at han bestandig studerer Kalîlagh u Damnagh", thi denne Bog gør ved sin Visdomslære og sine kloge Lærdomme Mennesket mere indsigtsfuldt og forudseende."[6])

Parvêz forsamlede sine Stormænd, Gurdôe, Bahrâm Tschôbîns Broder, Schâpûr, Endijân og Stormôbedhen og holdt Raad med dem. Stormôbedhen sagde: „Da Verden blev skabt, blev Fornuften delt i fire Dele; den største Del blev forbeholdt Kongerne, den anden de hellige Mænd, den tredje Kongens Tjenere, og den sidste ringe Part fik Agerdyrkerne. Men den utaknemlige og ugudelige er berøvet Fornuften.**) Lyt, o Konge, til disse Ord og drag Nytte af dem."[7])

Parvêz besluttede da at forsøge paa at vinde Bahrâm ved Venlighed. Han iførte sig sine Vaaben og al sin kongelige Pragt og red fremad til Nahrvan med Bendôe paa sin højre Side og Bestâm paa sin venstre. Flere Marzbâner fulgte med ligesom hundrede Mand af Hæren, og Kâwebanneret***) vajede over dem. Bahrâm red paa sin Side ubevæbnet frem til den anden Bred af Nahrvan paa en hvid Skimmel, som han satte

*) Bekendt Fabelsamling, en udvidet Pehlevi-Oversættelse af den indiske Folkebog Pañcatantra (se Indledningen p. 4).

**) Meningen med denne orakelmæssige Udtalelse er formodentlig, at Kongen bør benytte den overlegne Intelligens, som Majestæten er forlenet med, d. v. s. besejre den med Blindhed slagne Oprører ved List. Den ejendommelige Fordeling af den guddommelige Fornuft er en Refleks af de gammel-avestiske sociale Teorier, men stærkt modificeret efter de ændrede sociale og politiske Forhold under Sasaniderne.

***) Se p. 28, Fodnote 1.

særlig Pris paa. Bag efter ham fulgte Jazdân Guschnasp, Hamdân Guschnasp og Mardânschîna samt tre Tyrkere, nære Slægtninge af Khâkânen, som havde forpligtet sig til at bringe Parvêz fangen til Bahrâm.

Da Bahrâm saa Parvêz i hele hans Pomp og de øvrige Stormænd i de skønneste Rustninger, ridende paa prægtige Heste, blev han optændt af Harme, og han tiltalte sine Ledsagere, idet hans Øjne skød Lyn: „Ser I, hvor den Horunge er vokset til og har faaet et stort Skæg og en lang Knebelsbart?"

Imidlertid spurgte Parvêz sine Mænd, hvem af Folkene paa den anden Bred der var Bahrâm. Bahrâms Broder Gurdôe svarede: „Gid Du være udødelig! det er Manden paa den hvide Skimmel." Parvêz udbrød: „Hans Ansigt forraader hans Ondskab og Svig." Derpaa red han endnu nærmere til Floden, hilste Bahrâm og tiltalte ham med de Ord: „Du, o Bahrâm, er vort Riges og vort Folks Støtte. Vær os velkommen. Vi vil udpege*) en lykkelig Dag, paa hvilken vi vil gøre Dig til Spâhbedh over hele Riget."**)

Bahrâm red nærmere og svarede: „Og jeg vil udpege en Dag, paa hvilken jeg skal lade Dig korsfæste!"

Parvêz blev sorgfuld i Sinde, men lod sig ikke mærke dermed og vedblev at tiltale ham med indsmigrende Ord, medens Bahrâm svarede ham med Haan og Foragt og tiltalte ham som „en Horunge, der er opvokset i Kurdernes Telte." Parvêz mindede Bahrâm om hans Stamfader Arisch, der havde vist ubrødelig Troskab mod sin kongelige Herre Manôtschihr.***)

*) Ved Astrologernes Hjælp.

**) Der havde tidligere været en enkelt *Irân-Spâhbedh* for hele Riget. Khusrô I havde afskaffet denne Værdighed og delt Riget militært i fire Spâhbedhskaber. For at vinde Bahrâm tilbyder Khusrô II nu — naturligvis i svigagtig Hensigt — at genindføre den gamle Irân-Spâhbedhværdighed og overdrage den til Bahrâm.

***) Se p. 35, Fodnote. Om Bahrâm Tschôbîns Afstamning fra Arisch ved vi ellers intet.

Da Samtalen trak i Langdrag, greb Parvêz' Fortrolige hans Hest ved Tøjlen og førte ham bort, idet de bebrejdede ham, at han havde vist Bahrâm saa megen Venlighed trods dennes Frækhed og Skældsord. Men Parvêz svarede: „Har I ikke hørt dette Ord: Kys den Haand, som Du ikke kan afhugge?"[8])

Den ene af de tre Tyrkere red nu frem og kastede sin Lasso saa behændigt, at Løkken fik fat i Parvêz' Krone, men Bestâm overhuggede Lassoen med sit Sværd. Tyrkeren lagde saa en Pil paa sin Bue, men Bahrâm raabte til ham: „Hvem har befalet Dig at forgribe Dig paa Kongen!"[9])

Dermed red hver til sit. Men Bahrâms Søster Gurdîgh, der tillige var hans Hustru,*) bebrejdede ham, at han havde vist sig saa uforsonlig, og sagde: „Byg ikke Planer, som vil lægge dit Land øde! En vís Mand har fortalt en Historie om et Æsel, som vilde bære Oksehorn, og som mistede begge sine Øren. Udsæt Dig ikke for Verdens Dadel, thi ingen af din Slægt har baaret en Krone." Men Bahrâm blev haardnakket ved sit Forsæt.[10])

Da Natten faldt paa, gjorde Bahrâm et Angreb paa Parvêz' Hær. Kampen var haard, og Valpladsen opfyldtes med Døde og Saarede. Men Parvêz havde søgt Tilflugt paa en Høj og tilbragte Natten her fuld af Forfærdelse, medens Kampen rasede. Først da Morgenen gryede, fattede han Mod og sprængte frem paa Kamppladsen i Spidsen for sine Mænd. De tre Tyrkere, der havde svoret paa at ville tage Parvêz til Fange, styrtede frem imod ham, men Parvêz dræbte dem egenhændigt, den ene efter den anden.[11])

---

*) *Khwêdhûgh-das,* Giftermaal mellem nære Slægtninge, var en gammel persisk Skik og var særdeles fortjenstfuldt efter den zarathustriske religiøse Opfattelse. Firdûsî undlader af Hensyn til den islamitiske Moral at omtale, at Gurdîgh ogsaa var Bahrâms Hustru.

Men tilsidst blev Parvêz' Folk modløse. De opgav Kampen og sluttede sig til Bahrâm, og Parvêz maatte begive sig paa Flugt, kun fulgt af sine to Onkler Bestâm og Bendôe samt Hormizd Djarâbzîn, Nakhvergân, Schâpûr, Søn af Abârkân, Sekretæren Jazdak, Bâdh, Søn af Pêrôz, Schirôe, Søn af Kâmdjâr og Gurdôe, Søn af Bahrâm Guschnasp, Bahrâm Tschôbîns Helbroder. Han drog i Retning af Ktesifon, men da han var kommen til Broen over en Flod, blev han indhentet af Bahrâm, der ene havde forfulgt ham. Parvêz vendte sig da om og spændte sin Bue. Han var en fortræffelig Bueskytte. Han frygtede imidlertid for, at hans Pil ikke skulde kunne gennemtrænge Bahrâms Panser, og at Bahrâm, hvis han sigtede efter hans Hoved, skulde undgaa Skuddet ved at dukke Hovedet eller afbøde Pilen med sit Skjold. Derfor sigtede han efter hans Hest og ramte den midt i Panden, saa at den faldt død til Jorden. Bahrâm, der nu var til Fods, kunde ikke fortsætte Forfølgelsen, og Khusrô Parvêz og hans Ledsagere red uantastede videre, til de kom til Ktesifon.[12])

Her besøgte Khusrô straks sin Fader og spurgte ham, hvor han skulde søge Hjælp. Hormizd raadede ham til at drage til Kejseren af Rûm,*) der næppe vilde afslaa at hjælpe ham i denne Nød.

Parvêz fulgte Raadet og begav sig straks paa Vej med sine Fortrolige. Samme Dag bemærkede han, at hans to Onkler Bestâm og Bendôe holdt sig tilbage. Han blev urolig for, hvilke Planer de maatte nære, og spurgte dem ud. De svarede: „Vi frygter for, at Bahrâm skal gøre Hormizd, blind som han er, til Konge igen for selv at herske i hans Navn, og at han dernæst skal skrive til Kejseren og forlange Dig og os alle ud-

*) Rom ɔ: Østrom, Byzanz.

leverede; Kejseren vil ikke kunne afslaa at udlevere os, og Bahrâm vil lade os dræbe. Det bedste er derfor, at vi vender om og dræber Hormizd."[13])

Khusrô svarede: „Vor Stilling er vanskelig, men vi sætter vor Lid til Gud." Dermed drev han sin Hest frem.[14]) Men Bestâm og Bendôe vendte i Hast tilbage til Ktesifon, trængte ind til Hormizd og kvalte ham.[15]) Derefter indhentede de atter Parvêz og sagde: „Nu kan Du rejse under gunstige Varsler."[16])

Bahrâm besatte uden Modstand Ktesifon og holdt sit Indtog i Kongeborgen. Han valgte 6000 Krigere, som skulde forfølge Parvêz, og i Spidsen for dem satte han Bahrâm Sijâvuschân.[17])

Imidlertid drog Parvêz og hans Mænd videre i Ilmarsch. Efter at have overskredet Eufrat tog de Vejen ad Ørkenen til under Førelse af en Mand ved Navn Khwarschêdhân. Paa Grænsen af det beboede Land gjorde de Holdt i et kristent Kloster, hvis Forstander gav dem noget tørt Brød at spise. Men netop som de havdes slaaet sig ned i Klostrets Gaard, og Parvêz udmattet havde lagt sig til at sove, meldte en Spejder, at Bahrâms Rytteri nærmede sig, ført af Bahrâm Sijâvuschân.

Bendôe vækkede Parvêz og sagde: „Søg nu ved List at undkomme, thi Bahrâms Folk er over os." Parvêz svarede: „Jeg kan ikke finde paa nogen List."[18])

„Jeg vil frelse Dig ved en List, med Fare for mit eget Liv," svarede Bendôe. „Kære Onkel," tog Khusrô til Orde, „hvis Du frelser os, vil det høje Ry, Du vinder derved, være Dig Løn nok, hvad enten Du selv slipper derfra, eller Du omkommer.[19]) Saaledes udsatte Arsâjâs sig for Fare for Manôtschihrs Skyld, og han omkom og vandt stort Ry; og Rustem blev navnkundig ved at befri Kai Kâvus, og Guderz vandt Magt

og Ære ved at udsætte sig for Fare for Schâpûr, Skuldermandens Skyld."*)[20])

„Byt Klæder med mig," sagde Bendôe; „skynd Dig saa afsted og lad mig beholde en Del af dine Folk." Til Munken sagde han: „Hvis Du forraader mig, dræber jeg Dig." Men Munken svarede: „Gør hvad Du vil, jeg skal tie."[21])

Parvêz gjorde, som hans Onkel foreslog, red bort fra Klosteret med sin formindskede Skare og undslap fra Forfølgelsen. Da Bahrâm Sijâvuschân kom nærmere, saa han Bendôe holde til Hest i Klosterporten, iført Parvêz' Rustning, og troede, at det var Parvêz. Bendôe trak sig saa tilbage og gav Befaling til at lukke Porten. Medens de fjendtlige Krigere omringede Klosteret, steg Bendôe op paa Taget og tiltalte dem med disse Ord: „Jeg er nu i Eders Magt; men jeg er over al Maade udmattet. Hvad kan det skade Eder, om I giver mig Frist en Dag og en Nat, at jeg kan hvile ud? Imorgen ved Daggry vil jeg overgive mig til Eder."

Soldaterne gik ind derpaa og nøjedes med at bevogte Klostrets Mure og Indgange. Den næste Morgen, da Bendôe mente, at Parvêz maatte være i Sikkerhed, lod han Porten aabne. Krigerne trængte ind og fandt Bendôe i Stedet for Parvêz, og de forstod, at de var blevne narrede ved en List. Saa vendte de tilbage til Bahrâm Tschôbîn, medførende Bendôe som Fange.[22]) Bahrâm tilraabte ham: „Usling! Du har dræbt Hormizd og ladet Parvêz undslippe. Naar jeg har faaet fat i

*) *Manôtschihr* se p. 35 Fodnoten; *Arsâjôs* (Navnet lyder forskelligt i Kilderne og er rimeligvis forskrevet) er ikke bekendt. *Rustem* og *Kai Kâvus* se p. 27 Fodnote. *Schâpûr II* (309—79) havde Tilnavnet »Skuldermanden«, hvad der vel egentlig vil sige »den bredskuldrede«, »den kraftige«; senere forklaredes Tilnavnet derved, at han skulde have ladet Skuldrene gennembore paa fangne Arabere og ladet disse trække paa en Snor. Den her omtalte *Guderz* er ellers ubekendt.

Bestâm og Parvêz, vil jeg lade Jer dræbe i Folkets Paasyn, for at I kan tjene alle til Eksempel."

Derpaa blev Bendôe lænket og indespærret, og Bahrâm Sijâvuschân fik Ordre til at vaage over ham.[23])

Bahrâm Tschôbîn forsamlede nu sine fornemste Officerer og holdt Raad med dem om Rigets fremtidige Skæbne. De fleste raadede ham til ikke at bemægtige sig Irans Krone, da han ikke var af kongelig Byrd, og det var en uhørt Gerning, at en Spâhbedh gjorde sig til Konge. Ilde var det gaaet de store Usurpatorer og Tyranner, Dahak, som dræbte Kong Djemschêd, Frâsijât, som lod Naudhar myrde og ødelagde Landet, og Skander, som hærgede Iran og dræbte Dârâ.*)

Bahrâm paasatte sig alligevel Kronen og satte sig paa den kongelige Trone, idet han udtalte disse Ord: „Vel er jeg ikke af kongelig Byrd, men Gud har idag gjort mig til Konge, og hans er Herredømmet, og han giver Kongemagten til, hvem han vil."[24]) Han lod affatte et Dokument, hvori det erklæredes, at Kongemagten nu tilhørte ham, og tvang alle Stormænd til at underskrive det. De, der ikke vilde skrive under, maatte forlade Landet inden tre Dage,[25]) hvis de ikke vilde miste Livet.[26])

Armenieren Mûschêl, der var en af de mægtigste Marzbâner, sagde: „O Spâhbedh! ikke Dig tilkommer det at nyde noget af dette; Khusrô er Rigets Herre og Arving." Og han forlod Ktesifon med sine Meningsfæller, ialt 20,000 Mand, og drog til Azerbejdjan.[27])

Men ogsaa de andre Store og Ansete var harmfulde over at adlyde en Mand, der havde været deres Lige. Bahrâm Sijâvuschân talte daglig med sin Fange Bendôe og trøstede ham med, at Parvêz nok en

---

*) *Dahak* se p. 28 Fodnote 1, *Frâsijât* p. 27 Fodnote. *Naudhar* var Manôtschihrs Efterfølger. *Skander* er Alexander den Store og *Dârâ* Darius III.

Dag skulde faa Overhaand. De to Mænd indgik en Pagt. Bendôe lovede at skaffe Bahrâm Sijâvuschân Parvêz' Tilgivelse, og Bahrâm Sijâvuschân løste Bendôes Lænker og lagde en Plan til at dræbe Bahrâm Tschôbîn under Boldspillet.*)

Bahrâm Sijâvuschân iførte sig da en tidlig Morgen sin Ringbrynje og dækkede den med Kappen. Men han havde en Hustru, som var Bahrâm Tschôbîns Søsterdatter.[28]) Hun sendte Bud til Kongen og lod sige: „Tag Dig iagt! min Ægteherre har hemmelig iført sig sin Brynje; maaske pønser han paa ondt imod Dig."

Bahrâm Tschôbîn begav sig til Boldpladsen, og efterhaanden som hans Medspillere ankom, talte han venligt med dem og klappede dem paa Skulderen. Men da han berørte Bahrâm Sijâvuschân, mærkede han Harnisket under hans Kappe og raabte: „Du Usling, elendigere end en Slange er Du, Du som gemmer en Brynje under din Dragt!" Og dermed drog han sit Sværd og kløvede Forræderen.

Han befalede en anden af sine Mænd at overtage Bevogtningen af Bendôe. Denne havde imidlertid hørt Rygtet om, at Bahrâm var bleven dræbt, og da han troede, at det var Bahrâm Tschôbîn, havde han begivet sig til Øvelsespladsen. Her havde han erfaret, at det var Bahrâm Sijâvuschân, der var omkommen, og han var saa flygtet bort i Hemmelighed,[29]) idet han tog alle den Dræbtes Slægtninge og nærmeste Venner med sig. De begav sig paa Flugt henimod Rûm og blev paa Vejen modtagne af Mûschêl, den armeniske Marzbân.[30])

---

*) Boldspillet har vistnok, som senere i den islamitiske Tid, været udført til Hest. Polospillet, som Englænderne har faaet fra Indien, er det gamle, nationalpersiske Boldspil.

FEMTE KAPITEL.

Khusrô Parvêz faar Hjælp af Kejser Mauricius og besejrer Bahrâm Tschôbîn.

Parvêz og hans Ledsagere fortsatte imidlertid Flugten, indtil de kom over Grænsen og naaede til en By ved Navn Karsan.[1]) Da denne Bys kristne Indbyggere saa den bevæbnede Skare, lukkede de Stadens Porte og vilde trods alle Opfordringer ikke lukke op. Da viste der sig pludselig om Natten paa Himlen en mørk Sky, som fik et voldsomt Uvejr til at bryde løs over Byen, hvorved en Del af Murene styrtede sammen. Indbyggerne blev bange og sendte tre Præster til Parvêz' Lejr med alle de Levnedsmidler, de kunde opdrive. Parvêz og hans Folk drog ind i Byen, hvis Befolkning modtog dem med Ærbødighed.

Tre Dage blev Parvêz her, og paa den fjerde red han videre. Paa Vejen kom han forbi et Enebo, hvor en Munk opholdt sig. Denne spurgte Parvêz, hvem han var. Han svarede: „Jeg er en Afsending fra Perserkongen, og jeg begiver mig til Kongen af Rûm.“ — „Du er ingen Afsending,“ tog Munken til Orde, „Du er Perserkongen selv, hvem en ildesindet Tjener har forjaget fra dine Fædres Trone.“ Da sagde Parvêz: „Tilgiv mig, jeg vidste ikke, at Du besad en saadan Viden. Men sig mig nu, hvorledes det skal gaa mig med Kejseren.“

Munken svarede: „Du skal have Lykken med Dig. Kejseren vil give Dig Vaaben og Tropper og sin Datter til Ægte. Du vil sejre i Kampen, og i Løbet af 17 Maaneder og 18 Dage skal Du genvinde Kronen.“[2])

Parvêz spurgte: „Hvem af mine Folk vil være min bedste Hjælper?“ „Bestâm,“ svarede Munken, „men han vil siden gøre Oprør mod Dig.“

Bestâm, der hørte dette, svor ved Âdhur-Guschasp, ved Solen og Maanen og ved Kongens Liv, at han aldrig vilde sætte sig op imod sin kongelige Herre, og bad ham om ikke at fæste Lid til den Kristnes Udsagn. Khusrô beroligede ham med venlige Ord.[3])

I Antiochia[4]) gjorde Parvêz atter Holdt. Herfra sendte han Bestâm, Bâlôe, Andighân,[5]) Schâpûr Abarkân og Hormizd Djarâbzîn til Kejser Mauricius for i sit Navn at bede denne om Hjælp, idet han forpligtede sig til at tilbagebetale Omkostningerne ved Togtet, belønne hans Soldater og holde ham skadesløs for Tabet af de Krigere, som maatte falde i Kampen. Han sendte tillige prægtige Gaver, deriblandt hundrede unge Slaver, Sønner af tyrkiske Høvdinge, et Guldskrin med hundrede Perler af reneste Vand og et Bord af Ambra, tre Fod i Diameter, hvilende paa tre med Ædelstene indlagte Guldfødder, af hvilke den ene forestillede en Løves Forpote, den anden en Antilopefod, den tredje en Ørneklo. Bordets Midte udgjorde en pragtfuld Onyxskaal, af et Haandspænds Bredde, fyldt med Rubiner.[6])

Sendebudene kom til Konstantinopel og forlangte Audiens hos Kejseren. Denne lod dem træde ind og anviste dem Plads paa Guldstole. Gesandterne sagde: „Vi kommer for at bede om Hjælp, og det sømmer sig ikke, at vi tager Plads, før vor Bøn er os tilstaaet. Hvis Du indrømmer os, hvad vi beder om, vil vi tage Plads, hvis ikke, tillad os da at blive staaende, for at vi straks kan drage bort igen.“

Kejseren sagde til sine Fortrolige: „Det er forstandige Folk.“ Da han derpaa havde læst den Skrivelse, Gesandterne medbragte, blev han meget bedrøvet paa Parvêz' Vegne og sagde til Gesandterne: „Hormizd var min Broder, Parvêz er min Frænde. Jeg vil yde ham Hjælp og give ham Soldater og Penge.“

Sendebudene takkede og satte sig. En Stund efter rejste de sig og trak sig tilbage.

Kejseren befalede, at man skulde anvise dem Boliger i de smukkeste Slotte. Derpaa forsamlede han sine Raadgivere, forelæste dem Parvêz' Brev og spurgte dem om deres Mening. En af dem sagde: „O Konge! Du ved jo, hvilke Ulykker Landet Rûm har lidt fra Persernes Side lige fra Alexanders Tid, hvor mange Hære de har sendt imod os, og hvor meget Mandefald de har skaffet os. Nu, da de er optagne af indbyrdes Krig, bør vi overlade dem til deres egen Splid og hverken tage Parti for den ene eller for den anden."

Alle de Tilstedeværende udbrød: „O Konge, han har Ret!"

Men Ærkebispen forholdt sig tavs. Kejseren spurgte ham da: „Hvad er din Mening?" Han svarede: „Det er ikke sømmeligt for en Fyrste, at én, der er Offer for en Uret, og som, udjaget fra sit Kongerige, kommer for at bede ham om Hjælp, ikke faar den. Idag kommer denne Mand for at søge Understøttelse hos Dig, imorgen kan Du maaske komme bønfaldende til ham." Kejseren bifaldt hans Ord.[7])

For at prøve Persernes Skarpsindighed lod Kejseren sine Filosofer konstruere en magisk Figur i Form af en Kvinde, som kunde bevæge Hovedet og udgyde Taarer. Han sagde til Bestâm, at hans Datter var trøstesløs af Sorg over sin Mands Hedengang, og bad ham forsøge at opmuntre hende ved trøstende Ord.

Bestâm nærmede sig Figuren, der modtog ham med et Nik, og tiltalte den venligt, men den vedblev at græde, og Bestâm maatte tilstaa, at hans Trøst havde været forgæves. Den næste Dag sendte Kejseren Bâlôe, Andighân og Schâpûr ind til sin foregivne Datter, men de havde ikke mere Held med sig. Endelig den tredje Dag skulde Djarâbzîn forsøge, hvad han kunde udrette.

Han betragtede Figuren og de Slavinder, der stod omkring den, og undrede sig over, at ogsaa disse var stumme, at Prinsessens Taarer kunde vedblive at flyde ustandseligt, og at hun hverken bevægede Arme eller Ben; og han vendte tilbage til Kejseren og sagde: „Denne Kvinde er kun en Figur uden Sjæl, et Kunstværk lavet af Rûmier, og hvormed Du har villet forblinde vore Øjne.“ Da sagde Kejseren: „Du er værdig til at være Kongernes Dastûr!“*)[8])

Kejseren viste ham fremdeles et Værelse i sit Palads, hvor man saa en Statue af en Hest og en Rytter, der svævede frit i Luften, og spurgte ham, om han kunde forklare dette. Djarâbzîn svarede: „Hinduernes Bøger forklarer mig det; Hesten og Manden er af Jærn, og Kamrets Hvælving og Gulv er af Magnetjærn.“[9])

Kejser Mauricius omfattede Parvêz' Sag med saa megen Iver, at han skænkede ham sin Datter Maria[10]) og tilstod ham rigelige Subsidier samt en Hær paa 50,000 Mand[11]), ført af Sergius.[12]) En berømt Kriger, der havde Titlen Hazârmard,[13]) fulgte med. Kejseren overdrog sin egen Broder Theodosius[14]) det Hverv at føre Maria og Hæren til Antiochia og der at overgive begge Dele til Parvêz. Kun stillede han den Betingelse, at Parvêz, naar han havde genvundet sin Magt, skulde tilbagegive de Landstrækninger, som hans Farfader Anôscharvân havde erobret fra Rûm, og ikke mere forlange den Tribut, som hans Fædre havde modtaget af Kejseren af Rûm. Det gik Parvêz ind paa.[15])

Da Parvêz nu havde holdt Bryllup med Maria, drog han med Tropperne til Azerbejdjan og lejrede sig paa Sletten Danak.[16]) Her sluttede Bendôe sig til ham tillige med den armeniske Marzbân Mûschêl, der medbragte en Hær paa 40,000 Mand. Fra Pars, Ispahan

---

*) *Dastûr* ɔ: Raadgiver, Minister; ogsaa en præstelig Titel.

og Khorasan ilede meget Folk did og sluttede sig til den retmæssige Konge, og Parvêz' Styrke voksede saaledes fra Dag til Dag.[17])

Bahrâm, der fik Underretning om, at Parvêz nærmede sig, og at Folkene strømmede til ham, lod skrive et Brev til de persiske Stormænd, der fulgte med Parvêz, skildrede heri de Ulykker, som Sasans Æt havde nedkaldt over Landet, og opfordrede dem til at forlade Parvêz og slutte sig til ham. Brevet betroede han til en af sine Mænd ved Navn Dârâ Penâh[18]) og bød ham bringe det til dets Bestemmelse.

Men Dârâ Penâh bragte Brevet til Parvêz selv i Haab om større Belønninger. Denne lod i sine Venners Navn affatte en Svarskrivelse, der maatte lade Bahrâm tro, at disse Mænd i Hjærtet holdt med Bahrâm og, naar det kom til Kamp, vilde vende sig mod de græske Hjælpetropper.[19]) Med store Løfter sendte Parvêz saa Dârâ Penâh tilbage til Bahrâm med dette Brev.

Derpaa drog Bahrâm med sin Hær til Azerbejdjan, og Krigen kom atter i Gang. Haarde Kampe udfægtedes mellem Hærene. Rûmierne rykkede frem,[20]) og Hazârmard, den vældige Kriger, spurgte Kongen: „Hvor er den Slave, som har jaget Dig ud af dit Rige?“ — „Det er ham paa den blakkede Hest,“ svarede Parvêz. Hazârmard sprængte straks løs paa Bahrâm. Denne afbødede Stødet og besvarede det med et Hug af sit Sværd, som gik igennem Panseret og kløvede Rûmien i to Dele.

Khusrô Parvêz betragtede Kampen, og da han saa Udfaldet, lo han og sagde: „Zih!“*) Theodosius, Kejserens Broder, rynkede harmfuldt Brynene og sagde: „Du ler ad denne Mands Død; vid, at han tager din

*) ɔ: Bravo!

Lykke med sig.“ Parvêz svarede: „Jeg ler over denne Mands Skæbne, thi han spottede mig og sagde, at en Slave havde jaget mig ud af mit Rige, og at jeg ikke havde Mod til at møde ham. Nu har han erfaret, hvad det vil sige at maale sig med en Slave, der paa Kampens Dag slaar saadanne Slag.“[21])

Af Rûmierne faldt en stor Mængde den Dag. Man begravede dem og opkastede over dem en stor Høj, som fik Navnet Bahrâmtschîd.*)

Den næste Dag begyndte Kampen igen. Khusrô besluttede at opsøge Bahrâm og kæmpe med ham. Han tog kun 14 af sine fornemste Mænd med sig, blandt dem Bendôe, Bestâm, Gurdôe, Schâpûr, Andighân, Abâdhîr, Farrukhzâdh og Farrukh-Hormizd.**) Da Bahrâm saa den lille Skare, sagde han til Mardânschîna og Jazdân Guschnasp: „Kom, lad os gaa imod dem! Vi tre er nok mod Khusrô og hans Skare.“

Khusrô sagde: „Fat Mod, thi Farens Stund er kommen. De er kun tre, og vi er femten. Med Guds Hjælp skal vi nok sejre.“

Men da Bahrâm og hans to Ledsagere sprængte løs paa dem, flygtede de, og kun Bestâm, Bendôe og Gurdôe blev tilbage hos Kongen. Da vendte Parvêz sin Hest og flygtede. Han kom ind i et snævert Pas, forfulgt af Bahrâm, og denne troede allerede at have ham i sin Magt. Khusrô bad ivrigt til Himlen, og pludselig viste Srôsch***) sig og løftede Kongen op paa

---

*) ɔ: »Bahrâms Høst«; Firdûsî.

**) Den sidste er maaske Faderen til den *Rustem,* der senere vandt Berømmelse i Kampen med Araberne. Denne *Farrukh-Hormizd* attraaede *Âzarmidokhts* (Khusrô Parvêz' Datters) Haand, men hun, der ikke vovede aabenlyst at vrage den mægtige Hærfører, lod ham myrde ved Svig. Han hævnedes af Sønnen Rustem, der besejrede og dræbte Dronningen.

***) *Srôsch,* en gammel zarathustrisk Guddom (Sraoscha i Avesta), Gudernes Sendebud og Menneskenes Bevogter.

Bjærgets Top, og saaledes undslap han fra sine Fjender.[22])

Paa den tredje Kampdag mødtes Khusrô og Bahrâm atter. Khusrô stødte efter Bahrâm med sin Lanse, der brødes sønder mod Bahrâms Panserbælte. Derpaa huggede han med Sværdet efter Bahrâm og kløvede hans Hjælm; men fra begge Sider ilede Krigerne nu til, de kæmpende blev skilte, og Kampen blev almindelig.[23])

Men om Natten, da Hærene havde trukket sig tilbage til deres Lejre, begav Bendôe sig efter Aftale med Kongen med en Herold frem midt imellem Lejrene og lod Herolden med høj Stemme udraabe, at enhver, der vendte tilbage til Lydighed mod Khusrô, vilde finde Tilgivelse. Dette Løfte bevirkede, at alle Bahrâms Soldater paa 4000 Mand nær[24]) forlod ham og ilede til Khusrôs Lejr. Da Bahrâm ved Daggry saa sin Lejr forladt, forstod han, at Kampen var forbi, og begav sig paa Flugt med sine trofaste Folk.[25])

Khusrô overgav den forladte Lejr til sine Soldater til Plyndring og holdt derefter sit Indtog i Bahrâms Hovedkvarter, omgivet af sine Marzbâner og andre Stormænd. Han skrev straks til Kejseren og meldte ham Sejren, og Kejseren svarede med Lykønskninger og sendte Kongen nye Gaver, deriblandt en guldstukken Klædning, prydet med Kors. Khusrô kom i Forlegenhed herved, da han frygtede for, at det skulde se ud, som om han var falden fra Troen, hvis han iførte sig disse Klæder. Han spurgte derfor Môbedhân Môbedh til Raads, og denne raadede ham til at bære Klædningen en enkelt Dag for at vise sin Taknemlighed mod Kejseren, men derefter at lægge den tilside.

Men da Khusrô, iført de korsprydede Klæder, traadte ind i Gildehallen, fulgt af Theodosius, mumlede hans Folk: „Vor Konge er bleven en Kristen.“[26]) For at

vise, at det ikke var Tilfældet, tog Khusrô Kniven*) for at fuldbyrde „Bønnens og Tavshedens“ Ceremoni. Men Theodosius gik hen til ham, og af Ærefrygt for den Dragt, Kongen bar, tog han Kniven ud af hans Haand og rakte den til Bønnepræsten.**)

Da rejste Bendôe sig, forbitret over den Fremmedes Uforskammethed og slog ham med Haanden i Ansigtet. Bestâm forsøgte at mægle, men Theodosius forlod Salen i Raseri, begav sig til sin Lejr, iførte sig sit Harnisk og sendte en Rytter til Paladset for at forlange Bendôe udleveret. Khusrô henvendte sig nu til Maria, sin Dronning, og bad denne kloge Kvinde om at bilægge Striden, og hun drog med Bendôe og ti Riddere ud til den græske Lejr og forstod med venlige Ord at stille sin Onkel tilfreds, saa at han sluttede Forlig med Bendôe, og begge vendte forsonede tilbage til den iranske Lejr.[27])

Parvêz beskæftigede sig nu med sit Riges Forhold; han befæstede Grænserne, belønnede sine Venner og tvang sine Fjender til Underkastelse. Dag for Dag voksede hans Magt. Maria, Kejserens Datter, blev hans første Hustru, hende gav han til Bolig det skønneste af sine Slotte, og han skænkede hende mange Rigdomme og Slavinder. Blandt de græske Tropper fordelte han 20 Millioner Dirhem,***) og Overgeneralerne fik kostbare Æresdragter og talrige Gaver, hvorefter han sendte dem tilbage til Kejser Mauricius med endnu flere Gaver, end han havde modtaget af denne. Han eftergav, som han havde lovet, Kejseren den Tri-

*) Et Instrument til rituel Brug.

**) Her er Tale om en parsisk, præstelig Funktionær, som i de arabiske Kilder betegnes som »Bønnemumleren«; hans egentlige Titel har maaske været *Zot*. De parsiske Bønner blev af de dertil bestemte Præster »fremmumlede« med monoton Røst.

***) *Dirhem* ɔ: Drachme, paa denne Tid i Sasanideriget lig med ca. 64 Øre.

but, denne hidtil havde betalt, tillod de Kristne at bygge Kirker, at bruge Skralder*) og at fejre Palmefesten overalt i Iranschahr og befalede ogsaa sine Statholdere at behandle de Kristne vel.[28]) Bendôe gjorde han til sin Vazurg-Framâdhâr**) og Bestâm til Statholder over Khorâsân, Seistân, Tabaristân, Gorgân m. m. Han delte hele Landet i 25 administrative Departementer.[29])

Derefter foretog han Pilgrimsfærden til Âdhur-Guschasps Tempel.***)[30])

SJETTE KAPITEL.

Bahrâm Tschôbins Æventyr paa Flugten og i Tyrkerlandet.

Bahrâm Tschôbîn havde imidlertid begivet sig paa Vej til Khorasan med sin lille Skare Mænd, deriblandt Mardânschîna og Jazdân Guschnasp. Ogsaa Gurdîgh fulgte med. Khusrô havde straks, da han opdagede Flugten, sendt en Trup afsted under Anførsel af Schâpûr, Abarkâns Søn,[1]) for at forfølge ham og falde over ham. „Gør det af med ham og bring mig hans Hoved!" havde han sagt.

Bahrâm og hans Folk red fremad hele Dagen. Den næste Morgen, da de havde hvilet sig og fortsatte Marchen, kom de over en Rørmark og saa nogle Folk,

*) *Nâkûs*, en Art Træskralder, som de Kristne i Orienten ogsaa i den muhammedanske Tid anvendte i Stedet for Klokker.

**) Se p. 44.

***) *Âdhur-Guschasp*, Kongeilden, se p. 37 Fodnote 1. Den arabiske Geograf og Historieskriver Ibn Khordadbeh fortæller, at det var Skik, at Sasanidekongerne efter deres Tronbestigelse valfartede til Fods til *Âdhur-Guschasp* Tempel.

der var beskæftigede med at afskære Rørene. Da disse saa ham, tiltalte de ham med de Ord: „Udødelig være Du! Der er her i Rørene en talrig Skare kamplystne Mænd."

Bahrâm forstod, at det var Kongens Folk, der forfulgte ham. Han og hans Mænd beredte sig til Kamp, og han lod stikke Ild paa Rørmarken, saa at en Del indebrændte, og andre faldt for Sværdene. Bahrâm fangede Schâpûr, idet han kastede sin Slynge over ham og rev ham af Sadlen. Schâpûr bad for sit Liv, og Bahrâm sagde: „En Skam vilde det være at dræbe en Ridder som Dig! Gaa og fortæl Khusrô, hvad Du har set."

Dermed løste han Schâpûrs Baand. Denne kyssede Jorden for hans Fødder og vendte om. Men Bahrâm drog videre til Rai, hvor han holdt Hvil for derpaa at fortsætte sin Vej.[2])

Da han kom til en lille Landsby i Omegnen af Hamadan, stod han af Hesten og gik, fulgt af Mardânschîna og Jazdân Guschnasp, ind i en gammel Kones Hus for at faa noget at spise. Den Gamle satte Bygbrød frem for dem i en slidt Sigte. Mardânschîna rakte sin Herre Barsomgrenene,*) men denne lagde ikke Mærke dertil og glemte Bønnen, saa optaget var han af Tanken om sin Stilling. De spiste, og det grove Brød forekom dem mere velsmagende end den fineste Spise.

De sagde saa til Konen: „Hvis Du har nogen Vin, fuldend da din Gæstfrihed ved at række os en Slurk deraf."

Konen gik ud og kom tilbage med en Krukke Vin. Men de fandt intet Bæger at drikke af. Den ene af

*) Se p. 47 Fodnote 4. Da ingen Præst er tilstede, tilkommer det aabenbart Bahrâm som den lille Trups Leder at foretage de religiøse Ceremonier.

dem opdagede imidlertid et udhulet Græskar, der var hængt op i Loftet. Han tog det ned og skar det over, og de drak alle deraf, idet de lo muntert og undrede sig over Skæbnens Omskiftelighed.

Bahrâm vendte sig til den Gamle og sagde: „Nu, hvad Nyt har Du at fortælle?“ Hun svarede: „Jeg har erfaret, at Kongernes Konge Parvêz er vendt tilbage fra Rûm med en mægtig Hær, hvormed han har bekriget Bahrâm Tschôbîn og slaaet ham paa Flugt, og at han nu har holdt sit Indtog i sin Hovedstad.“

„Hvad mener Du da om Bahrâm?“ spurgte han videre; „har han haft Ret eller Uret i at gribe til Vaaben mod Parvêz?“ — Hun svarede: „Uret har han i Sandhed haft, thi han har gjort Oprør mod sin Konge og sin Konges Søn og draget Sværdet mod dem.“ — „Ja,“ sagde Bahrâm, „derfor maa han nu spise Bygbrød af en gammel Sigte og drikke plumret Vin af et overskaaret Græskar.“

Da forstod den Gamle, at det var Bahrâm selv, hun talte med, og hun blev forvirret og begyndte at skælve. Men Bahrâm sagde: „Vær ikke bange, Gamle, Du har talt sandt.“ Dermed løste han Pungen af sit Bælte, tog nogle Guldstykker, som han gav hende, og red saa bort med sine Ledsagere.[3])

Han red saaledes, til han kom til Kumis. I dette Land regerede den mer end hundredaarige Kârên,*) idet han raadede baade for Krigsførelsen og for Skatteopkrævningen, førte Kongetitel og havde Ret til at sidde paa en Guldtrone. Han havde haft denne Post fra før Khusrô Anôscharvâns Tid. Hormizd havde givet ham Bekræftelse derpaa, og siden havde Bahrâm Tschôbîn, da han kom til Magten, vist ham Venlighed og atter stadfæstet hans Statholderskab. Da Bahrâm

*) *Kârên* var Navnet paa en af de syv privilegere Slægter.

nu ankom, sendte Kârên sin Søn ud med 10,000 Mand for at spærre ham Vejen. Bahrâm lod forundret spørge, om det var saaledes, han lønnede hans Velvilje. Kârên svarede, at Khusrô og hans Forfædre havde større Krav paa ham end Bahrâm. Denne sendte da den Besked tilbage: „En gammel Ged, der har mistet Tænderne, har ikke samme Værdi som et ungt Kid, og det gælder ogsaa Dig, der i din Alderdom er bleven svækket paa Forstanden."

Kârên harmedes over disse Ord og rykkede mod Bahrâm med 30,000 Mand Ryttere og Fodfolk, og det kom til en Kamp, hvori Kârêns Søn faldt, og hans Hær flygtede tilbage til Kumis. Kârên selv blev tagen til Fange, men Bahrâm skænkede ham Livet og Friheden.[4])

Bahrâm Tschôbîn drog videre til Neschapur.[5]) Der standsede han en kort Tid, men da han saa, at Befolkningen ikke var velsindet overfor ham, og frygtede for at falde i Hænderne paa Khusrô, flygtede han atter bort med sine faa Tilhængere, indtil han kom til Transoxanien, hvor han sendte Bud til Khâkânen, Parmûdhags Søn, og anmodede ham om Beskyttelse.

Khâkânen begav sig straks, ledsaget af sine Fortrolige og Hærførere, hen for at modtage ham. De steg begge af Hesten og gav hinanden Haanden som Ligemænd. Khâkânen gav Bahrâm en udmærket Modtagelse, sendte ham en Mængde Forraad og værdifulde Gaver og sagde til ham: „Vi vil være fælles om Herredømmet, vi vil være som én Sjæl i to Legemer og betragte hinanden som Brødre, og den ene skal ikke besidde noget, som den anden ikke har Del i, ud over det, hvori Loven og Æren forbyder Fællesskab. Vær derfor tilfreds og gør Regning paa mig i enhver Henseende; jeg skal gøre alt, hvad jeg kan, for at opfylde

dine Ønsker." Bahrâm takkede ham for hans Velvilje.[6])

Nu havde Khâkânen en Broder ved Navn Boghâvîr,[7]) som bestandig plagede Khâkânen med sine Pralerier, idet han vilde gøre sig selv til en vigtigere Person end Herskeren og ogsaa søgte at drage dennes Mænd over paa sin Side. Khâkânen var meget ilde berørt derover. En Dag spurgte Bahrâm ham, om han vilde sætte Pris paa at blive befriet for Broderen. Khâkânen sagde Ja.

Da Boghâvîr nu atter brugte upassende Talemaader overfor Khâkânen, satte Bahrâm ham i Rette. Boghâvîr tiltalte ham haanligt: „Hvad har Du her at sige, Du, der er flygtet for Parvêz?" Bahrâm gav et hvast Svar. Boghâvîr rev en Pil op af sit Kogger og sagde: „Her er mit Mærke og min Tolk i Slaget." Bahrâm rakte til Gengæld sit Sværd frem og sagde: „Dette skal være Dig en Erindring om mig."

Den næste Dag mødtes de til Hest paa Kamppladsen. Boghâvîr afskød først en Pil, som prellede af mod Bahrâms Rustning. Derefter skød Bahrâm, og hans Pil gik tværs igennem Boghâvîrs Legeme og ud af Ryggen, saa at han omkom, og Khâkânen blev befriet fra sine Bekymringer.[8])

Siden hændte det en Dag, da Bahrâm og Khâkânen stod og talte sammen, at Khâtûnen, Khâkânens Dronning, traadte ind og bønfaldt Bahrâm om at skaffe hende hendes Datter tilbage. Der huserede nemlig i Landet et frygteligt Uhyre af Skikkelse som en stor Ged, som af Befolkningen blev kaldet Keppi. Den havde bortført Prinsessen, medens hun omgivet af sine Slavinder var paa Vej til en af de kongelige Haver, og slæbt hende hen til en Hule i Bjærgene, og ingen havde formaaet at befri hende, fordi Uhyret kastede Sten ned

paa alle, som nærmede sig, og holdt Prinsessen frem for sig som et Skjold, naar man vilde skyde paa det.

Bahrâm lovede at frelse Prinsessen. Han begav sig til Stedet, hvor Dyret opholdt sig, og spændte sin Bue. Keppi holdt Prinsessen frem foran sig, men Bahrâm raabte til hende, at hun skulde løfte Armen lidt. Det gjorde hun, og gennem den Aabning, som derved fremkom, skød han sin Pil ind i Dyrets Krop, saa at det faldt livløst til Jorden. Prinsessen bragte han uskadt tilbage til hendes Moder.

Opfyldt af Glæde sendte Khâkânen og Khâtûnen Bahrâm rige Gaver, og efter den Tid steg hans Magt og Indflydelse i Tyrkerlandet endnu højere.*)

SYVENDE KAPITEL.

Bahrâm Tschôbîn myrdes.

Imidlertid kunde Khusrô Parvêz ikke rolig nyde Magtens Glæder, saa længe hans Fjende Bahrâm var i Live. Han sendte derfor Khâkânen et Brev fuldt af Bebrejdelser. „Du har sluttet Venskab med min Fjende, en Oprører,“ skrev han, „Du har givet min bortrømte Slave Ly, og Du har blot handlet saaledes for at skade mig og bringe Uro i mit Sind. Men hvis Du sender ham i Lænker tilbage til mit Hof, vil Du vise mig en Velgærning, som jeg bestandig skal være Dig taknemlig for, og Du vil vinde mit Venskab, som kan være Dig til megen Gavn. Hvis Du derimod foretrækker denne gale Hund og skamløse Usling, saa vid, at Du vil faa en Krig paa Halsen, som skal bringe Jærnet til at smælte og Smaabørnenes Haar til at graane.“

Khâkânen skrev tilbage: „Bahrâm har bedt mig om Beskyttelse og søgt Ly hos mig. Jeg har modtaget ham og taget ham under min Beskyttelse, og jeg vil ikke udlevere ham, saa længe min Sjæl og mit Legeme er forenede.“

Parvêz blev bekymret, da han modtog dette Svar. Han sagde til sig selv: „Denne Fjende har allieret sig med mine Fjender. Jeg frygter for, at de skal enes om at angribe mig og fordrive mig fra mit Rige og lade Iranschahr gaa op i Flammer. Klogt vil det være af mig ikke at hvile, saa længe Bahrâm lever blandt disse Folk, men anvende alle Midler til hemmeligt eller aabenlyst at rydde ham af Vejen.“[1])

Derfor sendte han Hormizd Djarâbzîn, den snildeste Mand ved Hoffet, med mange Gaver af enhver Art afsted til Tyrkerlandet, idet han indskærpede ham, at han skulde arbejde uden Rast og Ro paa at vække Mistro til Bahrâm i Khâkânens Sind og sætte alle Midler i Værk for at styrte ham i Fordærvelse.

Djarâbzîn rejste og kom til Khâkânen, som modtog ham med stor Gæstfrihed, behandlede ham med al Hæder, modtog hans Gaver naadigt og indbød ham til sine Gæstebud. Djarâbzîn oppebiede en gunstig Lejlighed, og da han en Dag befandt sig i Enrum med Khâkânen, sagde han: „Ved Du ikke, o Konge, at Bahrâm er en af Kong Parvêz' Undersaatter, og at han har vist sig utaknemlig og gjort Oprør mod ham, men at Begivenhederne er faldne ud til hans Skade? Naar han ikke har vist sig loyal mod sin Herre og Velgører, hvorledes skulde han da vise sig loyal mod Dig? Det raadeligste var, om Du gjorde Parvêz en Tjeneste, som stadig skulde mindes, og hvorfor Du vilde høste Tak, ved at sende Bahrâm i Lænker til ham. Du kunde da forlange af ham alt, hvad Du vilde.“

Khâkânen svarede harmfuldt: „Er det til en Mand som mig, at Du taler saadanne Ord? Hvis Du ikke var kommen som Sendebud, vilde jeg lade Sjælen rive ud af din Krop. Hører jeg Dig endnu herefter tale ondt om Bahrâm, lader jeg Hovedet slaa af Dig."

Djârâbzîn tav, da han indsaa, at hans Tale ikke nyttede noget hos Khâkânen. Men Bahrâm indgød Khâkânen Begær efter at bemægtige sig Iranschahr, og forsikrede, at han let kunde besejre Parvêz og blive Herre over hans Rige. Khâkânen fæstede Lid til hans Ord og gav ham Soldater og Midler til at føre Krig med Parvêz. Han bød ham slaa Lejr ved Djihuns Bred og vente der, til han kunde blive forsynet med det fornødne til Krigstoget.

Da Djarâbzîn indsaa, at Khâkânen var ubøjelig og tro i sit Venskab med Bahrâm, opgav han at gøre flere Forsøg med ham og vendte sig til Khâtûnen. Han besnærede hende ved sine forføreriske Kunster, forlokkede hende med Gaver og Smiger og skildrede Bahrâm for hende med de mørkeste Farver, idet han indgød hende Frygt for hans List og Lumskhed og raadede hende til at rydde ham afvejen ved Svig og befri Tyrkerlandet for hans uheldvarslende Skikkelse. Tilsidst lod Khâtûnen sig overtale og gik ind paa at styrte Bahrâm i Undergang ved en eller anden List. Djarâbzîn vedblev med at blænde og forføre hende ved de prægtige Gaver, som Parvêz havde medgivet ham til dette Øjemed.

En Dag, da de holdt Raad med hinanden, sagde Khâtûnen: „Sandelig, jeg ønsker end mere end Du at rydde Bahrâm af Vejen, men jeg ved ikke, hvorledes jeg skal bære mig ad." Djarâbzîn svarede: „Du maa skaffe en Tyrker, en stærk Mand med kraftig Arm, og som ikke er bange for at udgyde Blod. Han skal

trænge ind til Bahrâm, støde sit Sværd i Livet paa ham og flygte bort."

Khâtûnen glemte ikke hans Ord, og hun fandt endelig en Tyrker, som opfyldte de af Djarâbzîn angivne Betingelser.[2]) Ham sendte hun Bud efter, og hun meddelte ham Hemmeligheden i Djarâbzîns Nærværelse og lovede ham en Belønning af 100,000 Dirhem, hvoraf Halvdelen skulde blive udbetalt ham forud. Den pengebegærlige Tyrker samtykkede.

Djarâbzîn var sikker paa, at Tyrkeren vilde give sig til Værket og føre det til Ende, og udtænkte derfor en List, hvorved han kunde undslippe, naar Anslaget var lykkedes. Han forlangte derfor Foretræde for Khâkânen og sagde til ham: „Jeg vil sende en af mine Ledsagere, en Købmand, til Iranschahr, for at han kan skaffe mig Tøjer og Juveler, som jeg vil have den Ære at tilbyde Dig. Men den Mand, der bevogter Overgangen over Floden,*) har spærret Vejen efter Bahrâms Befaling og lader ingen komme over, der ikke medbringer et Pas, som er udstedt af Dig og forsynet med dit Segl. Jeg vilde derfor gærne have, at Du gav mig et saadant Pas."

Khâkânen opfyldte hans Forlangende, lod Passet udfærdige og forseglede det. Djarâbzîn modtog det, forklædte sig saa selv som Købmand og drog afsted, efterladende sine Folk og alt, hvad han havde haft med sig. Da han kom til Floden, viste han sit Pas frem og skænkede Flodvogteren en Gave, og denne satte ham hurtig over. Djarâbzîn skyndte sig nu videre paa sin Vej til sin Herres Hof.[3])

Bahrâm befandt sig med sin Lejr i Merv.[4]) Dagen Bahrâm**) oprandt. Astrologerne havde raadet Bah-

*) Oxus.

**) Dagen *Bahrâm* var Maanedens 20. Dag. Der brugtes i det zarathustriske Persien ikke Ugeinddeling, men hver Dag i Maaneden

râm til ikke at gaa ud den Dag, thi Dagen Bahrâm skulde blive hans Dødsdag.[5]) Tyrkeren begav sig til Bahrâms Bolig med en forgiftet Dolk skjult i Ærmet.[6]) Bahrâm, der var utilpas og søvnig, havde kun sine allernærmeste Venner hos sig og havde befalet sine Kammerherrer ikke at lade nogen komme ind. Disse viste derfor Tyrkeren bort og sagde, at han ikke kunde faa Audiens den Dag. Men han svarede: „Sig Eders Herre, at jeg er sendt af Khâtûnen[7]) med et vigtigt Budskab, som jeg absolut maa overbringe ham."

En af dem gik ind og meldte det til Bahrâm, og denne bød, at man skulde lade Manden træde ind. Tyrkeren viste sig, kyssede Jorden foran Bahrâm og sagde: „Jeg har et Budskab at meddele Dig hemmeligt for alle andre." Bahrâm lod alle de tilstedeværende gaa ud.

Tyrkeren nærmede sig saa, som om han vilde hviske ham noget i Øret, og Bahrâm bøjede Hovedet frem. Saa drog Tyrkeren sin Dolk og stødte den i Siden paa ham og rettede straks efter et nyt Stød mod hans Underliv. Bahrâm udstødte et højt Skrig. De, der stod udenfor Døren, hørte det, og da Tyrkeren styrtede ud, huggede de ham ned med deres Sværd.[8]) Da Bahrâms Fortrolige derefter traadte ind, fandt de Spâhbedhen liggende paa Jorden, dødelig saaret. Blodet flød fra hans Saar, og forgæves søgte han at standse det med Hænderne. De blev staaende forvirrede og forfærdede og udstødte høje Klageraab.

Gurdîgh ilede nu ogsaa til. Hun slog sig i Ansigtet og afskar sit Haar, og hun raabte: „Du vældige Løve, hvo har fældet Dig? Du stolte Bjærg, hvem har om-

---

havde sit Navn. Dagsnavnene var laante fra Gudeverdenen ligesom Maanedsnavnene og var tildels de samme som disse. Bahrâm er den senere persiske Form for Krigsgudens gamle Navn Verethragna.

styrtet Dig?[9]) O min Broder! det er Straffen for den, som er utaknemlig mod sine Velgørere, og som gør Oprør mod sine Herrer og bekriger Kongerne!"

„Du taler sandt," svarede Bahrâm, „det er, som Du siger, men saaledes har Skæbnen og ikke jeg bestemt det."[10])

Han opfordrede derpaa sine Venner, til altid at holde sammen og sagde til Mardânschîna: „Dig overdrager jeg Kommandoen over min Hærskare, vaag over Gurdîgh, lyt til hendes Raad og vis hende samme Agtelse, som Du har vist mig." Han lod en Skriver kalde og dikterede ham følgende Ord til Khâkânen: „Bahrâm er ynkelig omkommen uden at naa sit Maal. Gør dem lykkelige, som jeg efterlader, thi jeg har altid villet dit Vel og altid stræbt at følge Retsindighedens Vej."

Han gav endnu Gurdîgh nogle gode Raad, forkyndte sin sidste Vilje og døde i Gurdîghs Arme. Alle begræd ham. Gurdîgh og Hærførerne lagde ham i en Kiste og fejrede hans Gravfærd.[11])

OTTENDE KAPITEL.

Gurdîghs Flugt og Æventyr.

Da Khâkânen erfarede Bahrâms Død, sønderrev han sine Klæder, aftog sin Krone og udgød Taarer. I en Uge igennem lod han afholde Sørgeceremonier. Han lod Morderens Familie udrydde og hans Hus afbrænde, og han overvældede Khâtûnen med Bebrejdelser[1]) og forstødte hende.[2]) Tillige lod han anstille Undersøgelser efter Djarâbzîn, men denne var allerede kommen over Grænsen og bragte nu Efterretningen om

Bahrâms Død til Khusrô Parvêz, der belønnede ham rigeligt og lod Begivenheden fejre ved store Glædesfester.[3])

Khâkânen sendte imidlertid Gurdîgh et Brev, hvori han søgte at trøste hende og tilbød hende Ægteskab med sin Broder Natra,[4]) der længe havde baaret Kærlighed til hende. Gurdîgh svarede ham venligt, men afslog Forbindelsen med Natra, og da hun frygtede Svig fra Tyrkernes Side, holdt hun Raad med Mardânschîna og de øvrige Hærførere, og de besluttede i al Hemmelighed at drage til Iran med deres Mænd. Saa gjorde de deres Heste og Bagage rede og begav sig afsted. Gurdîgh var klædt i Mandsdragt.

Saasnart Khâkânen erfarede dette, blev han greben af Vrede og bød sin Broder at forfølge dem og føre dem tilbage, om muligt med det gode, men hvis de vægrede sig, skulde han bekæmpe dem og føre dem tilbage i Lænker.

Natra drog afsted med en talrig Hær[5]) og indhentede dem paa den fjerde Dag af deres Marche.[6]) Gurdîgh iførte sig sin Broders Rustning og Vaaben og besteg hans Hest,[7]) lod saa de iranske Tropper stille sig i Slagorden og satte Mod i dem.

Natra nærmede sig den lille Skare og sagde: „Jeg ønsker, at I fører mig til Gurdîgh, for at jeg kan overbringe hende Khâkânens Budskab, og jeg ønsker ogsaa, at I skal høre derpaa." Gurdîgh red frem og gav sig til Kende. Natra sagde: „Kongen har befalet mig at føre Eder tilbage til ham. Han vil behandle Eder vel og vise Eder de Hensyn, der tilkommer Eder. Men hvis I ikke vil vende godvilligt om, er jeg nødsaget til at udføre hans Ordre og lægge Eder i Lænker. Men jeg føler Deltagelse for Dig, Du højbaarne Kvinde, og raader Dig til at underkaste Dig, at Du kan være i Behold med dine Folk og dit Gods." Tillige talte han

om sine egne Ønsker med Hensyn til hendes Person og advarede hende mod Følgerne af hendes Modstand.[8])

Gurdîgh tog til Orde: „Ikke her vil jeg svare Dig. Lad os ride bort fra Hærene.“[9]) Da de var komne et Stykke bort, tiltalte Gurdîgh ham med de Ord: „Jeg vil ikke ægte nogen anden end den, der er Bahrâm lig i Manddom og Kraft. Kæmp derfor med mig.“[10])

Dermed sporede hun sin Hest og angreb ham. Han styrtede imod hende, men hun gennemborede ham med sin Lanse med en saadan Kraft, at den gik igennem hans Bælte og Panser og ud af Ryggen; og han slap Stigbøjlerne og faldt død til Jorden.[11])

Mardânschîna førte nu sine Folk til Angreb, og de anrettede et stort Blodbad paa Tyrkerne.[12]) Derefter gik Skaren over Djihun og drog til Iranschahr. Ved Ankomsten til Amui skrev Gurdîgh fuld af Bekymring et Brev til sin Broder Gurdôe, der stadig levede ved Khusrôs Hof. Hun fortalte ham heri om Bahrâms Død, og hvad der siden var hændet hende, at hun havde mange ædle Høvdinge med sig, og at Bahrâm paa Dødslejet havde givet hende mange gode Raad, som hun skulde overbringe Kongen.[13])

Da Khusrô var befriet for Bekymringen for Bahrâm, mindedes han, at han havde sin Faders Død at hævne. Han lod først sin Onkel Bendôe lægge i Lænker, idet han sagde til ham: „Sandelig jeg føler megen Sorg ved at maatte lade Dig dræbe, thi Du og din Broder Bestâm er de af mine Slægtninge, jeg sætter mest Pris paa, og I har mer end nogen anden ydet mig Hjælp og gjort Eder fortjente til min Taknemlighed. Men en Konge har den Pligt at dræbe dem, som har dræbt hans Fader.“[14]) Og medens han udgød en Strøm af Taarer,[15]) befalede han, at man skulde udstikke Bendôes Øjne, afskære hans Hænder og Fødder og korsfæste ham levende.[16])

Derefter skrev han til Bestâm og opfordrede ham til at komme til Hovedstaden. Samtidig skrev han til Schâpûr, Søn af Abarkân, der nu var Statholder i Rai, og befalede ham, naar Bestâm kom til Rai, at lade ham henrette og sende hans Hoved til ham.[17]) Bestâm modtog Kongens Bud i Merv og begav sig straks paa Vej, men da han var naaet til Kumis, indtraf hans Broders Forretningsfører Mardânbêh og fortalte ham om Bendôes Død og den Skæbne, der var ham selv tiltænkt.[18])

Ved Efterretningen om Broderens Død faldt Bestâm i Afmagt. Hans Kammerater stænkede ham koldt Vand i Ansigtet og bragte ham derved til sig selv igen.[19]) Fuld af Forbitrelse opsagde han den utaknemlige Konge Huldskab og Troskab, samlede om sig den Hær, han raadede over i sin Provins, og drog til Delem for at forene sig med Resterne af Bahrâm Tschôbîns Hær.[20]) Mardânschîna, Jazdân Guschnasp og de andre Førere modtog ham med aabne Arme og sagde til ham: „Hvem skulde være mere værdig til Kongenavnet end Du, der er Søn af Schâpûr, Søn af Khôrbundâdh af Bahmans, Spendijâdhs Søns*) Stamme? Vi hylder Dig og giver Dig Bahrâm Tschôbîns Søster Gurdîgh til Hustru. Vi har hos os en gylden Trone, som Bahrâm har medbragt fra Ktesifon. Sæt Dig paa den og lad Dig udraabe til Konge. Din Familie af Dârâs, Bahmans Søns Slægt vil flokkes om

---

*) Bestâm og Bendôe, hvis Søster var Khusrô Parvêz' Moder, hørte til Slægten Spendijâdh (eller Spendijâr), en af de 7 priviligerede Adelsslægter. Denne Æt nedledte sin Herkomst fra Sagnhelten Spendijâdh (se p. 27 Fodnote), hvis Søn Bahman ved en kunstig Genealogi knyttedes til Achæmeniderne. Bahmans Datter Hûmâî blev Moder til Dârâ (Darius I), hvis Søn Dârâ (Darius III), der styrtedes af Alexander, blev Stamfader til Arsakiderne. Ved et lignende genealogisk Kunststykke blev Sasanidernes Stamfader Sâsân gjort til Søn af Bahman.

Dig, og Du skal drage mod Forræderen Khusrô og kæmpe med ham om Magten."

Bestâm modtog Tilbudet, og de gav ham Gurdîgh til Ægte, satte ham paa Guldtronen og gav ham Kronen paa Hovedet og udraabte ham til Konge. De Mægtige og Fornemme sluttede sig til ham, hans Slægtninge ilede til ham fra Mesopotamien, og en stor Del af Befolkningen i Gêlan, Babr og Tailasun*) slog sig paa hans Parti. Han begav sig til Dastaba**) med en Hær paa 100,000 Mand og sendte derfra Rytterafdelinger saa langt frem som til Holvân. De kongelige Marzbâner flygtede, og Dehkânerne***) indesluttede sig i Borgene eller trak sig op i Bjærgene.

Khusrô sendte nu et Brev til Bestâm og søgte at vinde ham ved forstilt Venlighed, men Bestâm skrev tilbage: „Jeg har modtaget dit Brev med dets forræderiske og lumske Indhold. Nu skal Du erfare Følgerne af din Handlemaade. Vid, at Magten snarere tilkommer mig end Dig, thi jeg er en Efterkommer af Dârâ, Dârâs Søn, som bekrigede Alexander. Med Magt og List har I Sâsâns Ætlinge skilt os ved vor Ret. Jer Stamfader Sâsân var kun en Hyrde, og hvis hans Fader Bahman havde regnet ham for duelig, havde han ikke udelukket ham fra Tronen og givet den til sin Datter Hûmâî."

Khusrô maatte da gaa frem med Magt. Han sendte tre Hære paa 12,000 Mand hver, den ene efter den anden, ud imod Bestâm. Den første kommanderedes af Schâpûr, Søn af Abarkân, den anden af Nakhwergân, den tredje af Hormizd Djarâbzîn. Disse forenede

*) Landstrækninger ved Sydvestranden af det kaspiske Hav.
**) Vest for Rai (det nuværende Teheran).
***) *Dehkâner* kaldtes den jordbesiddende Lavadel, som sad inde med den lokale Forvaltning.

Hære lejrede sig ved Foden af Bjærget Kalus,*) medens Bestâm trak sig tilbage til Hamadan efter at have ladet Passerne besætte.**)

Da Khusrô erfarede dette, brød han selv op med en Hjælpehær paa 50,000 Ryttere,[21]) forenede sig med Hæren ved Kalus[22]) og drog med hele Styrken mod Hamadan. Her stod et uafgørende Slag, der varede i tre Dage.[23])

Khusrô holdt Raad med Gurdôe. „Jeg har nu kun én Udvej,“ sagde han; „Gurdîgh har altid været os velsindet. Skriv derfor til hende og udtænk et Middel til at skille os af med Bestâm. Naar Du har udført det vel, skal alle dine Venner staa under min Beskyttelse, og Du skal opnaa alt, hvad Du ønsker. Det sværger jeg Dig til.“[24])

Gurdôe skrev altsaa et Brev til sin Søster. Ogsaa Kongen skrev et Brev fuldt af Løfter og edelige Forpligtelser, og Gurdôe sendte saa sin snilde Hustru Ardjijah[25]) afsted for at overrække Gurdîgh Brevene og tilføje mundtlige Forklaringer paa det, som man ikke havde villet betro det skrevne Ord.

Saa snart Gurdîgh erfarede Kongens Ønsker, valgte hun fem Mænd, som hun kunde stole paa, og stillede dem paa Post udenfor Soveværelset. Saa drak hun med Bestâm, til han blev beruset, og derefter kvalte hun ham med de fem Mænds Hjælp. Siden iførte hun sig et Harnisk, sammenkaldte sine Mænd og viste dem Kongens Brev, hvori der tilsikredes dem alle Straffrihed, hvis de underkastede sig. Hun overtalte dem virkelig til at nedlægge Vaabnene og hylde Khusrô, medens Bestâms Hær flygtede til Delem. Derpaa skrev hun til Khusrô og meldte ham, hvad hun havde udrettet.

---

*) Ca. 7 Mil fra Rai.

**) Passerne i de nordlige Bjærge, for at sikre Forbindelsen med Delem (Nöldeke).

Kongen blev overmaade glad, da han modtog dette Budskab. Han kaldte hende til sit Hof, og da hun ankom med sine Mænd, lod han hende ledsage fra Byens Port til Paladset ved en Æresvagt og modtog hende med de største Æresbevisninger. Hendes Ledsagere, Bahrâms gamle Generaler, lod han iføre Æresdragter. Gurdîgh selv ægtede han, og han holdt hende i stor Ære, fordi hun stadig havde dadlet sin Broder Bahrâms Ærgærrighed og søgt at bringe ham tilbage til Lydighed og Omsorg for Nutid og Fremtid ved loyal Underkastelse. Gurdôe blev udnævnt til Statholder over Pars.[26])

Kildekritiske Noter.

Forkortelser:

Dîn.	=	Dînavarî.
Nih.	=	Nihâjatu-l-irab.
Jaq.	=	Jaqûbî.
Tab.	=	Tabarî.
Bel.	=	Belamîs persiske Bearbejdelse af Tabarî.
Mas.	=	Masûdî.
Thaâl.	=	Thaâlibî.
Fird.	=	Firdûsî.

FØRSTE KAPITEL.

1) Thaâl.; Nih. og Tab. har 300,000 Mand, Mas. 400,000, Md. og 200 Elefanter.

2) Tab.; Mas. har Herat, Badhghes og Buschendj, Dîn. blot Herat, Nih. og Thaâl. Balkh; Fird.: paa Heratvejen indtil Merv.

3) Tab., Mas.; Nih. og Fird.: 100,000.

4) Dîn.; Tab.: den syriske Ørken.

5) Dîn., Fird..

6) Dîn., Nih., Fird..

7) De angribende Arabere var ifølge Mas. af Stammerne Kahtân og Mâdd. De to Hærførere nævnes af Tab. og Fird., Tilnavnene — der begge er nedsættende og vistnok opdigtede — kun af Tab..

8) Nih.; i Stedet for Persis har Tab. Sawâd (Mesopotamien).

9) Tab.; Fird. har noget lignende. Historisk er hele dette pludselige og farlige Anfald af Fjender fra alle Sider ikke. Tyrkerangrebet er imidlertid korrekt, og med Østrom var der stadig Krig under hele Hormizds Regering.

[10]) Dîn., Nih., Fird..

[11]) Thaâl. omtaler ikke Grækere, Khazarer og Arabere. Dîn. og Nih. fortæller, at Hormizd bringer Grækerne til Fred og slaar Khazarerne; Mas. beretter, at man efter Môbedhernes og Raadgivernes Mening besluttede at slutte Fred med de tre andre Fjender for kun at bekæmpe Schâwe. Kun Fird. har en udførlig Fremstilling, hvor dog Kampen med Araberne ikke er omtalt; men efter den fremsatte Plan skulde Araberne bekæmpes med Vaaben ligesom Khazarerne, og det maa forudsættes, at dette har fundet Sted. Fird. lader en enkelt Môbedh fremsætte den Plan, som Hormizd følger med Hensyn til de tre Fjender.

[12]) *Anôschagh-djân* ɔ: „med udødelig Sjæl", saaledes Nih.; Fird. kalder ham Nestuh, Bel. Sahnân.

[13]) Saaledes Jaq. og Fird.; Nih. har ved en af den arabiske Skrift let forklarlig Fejllæsning: Mihrbustân; Bel.: Mihrustâd, ogsaa kaldet Mihrân Sitâd. Mihrân var et Slægtnavn for en af Rigets syv fornemste Slægter.

[14] Nih. og Bel.; Fird.: 160. Tallene hos Fird. er ofte bestemte af Hensyn til Metret.

[15]) Nih.; Fird. og Bel. nævner ikke hans Navn.

[16]) Sandsigerens Ord er citerede efter Nih. (og Bel.), paa enkelte Punkter supplerede efter Fird.. Disse Kilder er foruden Jaqûbî de eneste, der har medtaget denne Episode, men Jaqûbî har sammentrængt den i faa Ord, og der er endda et Hul i alle Mskr., saa at Historien her er ufuldstændig. Der maa være kommet en uheldig Tilføjelse ind i den Bearbejdelse af Bahrâm Tschôbîn-Romanen, som Nih. og Fird. har benyttet. Nih. fortsætter nemlig: „Men Sønnen af den Konge, som var bleven dræbt (nemlig af Bahrâm), skal rykke ud imod ham (Bahrâm), splitte hans Hær, tage ham tilfange og sende ham til Sønnen af denne Pige (Hormizd)." Da denne Del af Forudsigelsen ikke gaar i Opfyldelse, kan den ikke have staaet i den oprindelige Bahrâm-Roman. Det har Fird. lagt Mærke til, og han har derfor udeladt denne Passus; men at den har staaet i hans Kilde, ses deraf, at han tankeløst fortsætter: „Jeg har aldrig set nogen gladere end Khâkânen, da han hørte denne Tale af Stjærnetyderen"; i den ægte Del af Forudsigelsen var der saa vist ikke noget for Khâkânen at glæde sig over!

[17]) Fird. lader den gamle Mihrân Sitâd opgive Aanden straks, da han har afsløret denne Hemmelighed.

Det er vistnok et dramatisk Element, som han selv har føjet til; det findes ikke i Nih..

[18]) Nih.; Fird.: Zâdh-Farrukh. Hos Bel. er det Môbedhân Môbedh, der giver denne Forklaring.

[19]) Saal. Tab.; Dîn. kalder Faderen Bahrâm Guschnas[p], og det stadfæstes af Theophylactus (*Βαραμ υἱου Βαργουσνᾶς*), der ligesom andre byzantinske og armeniske Kilder meddeler, at han hørte til Slægten Mihrân. Fird. danner af Faderens Navn to Personer og gør Guschnasp til Bahrâm Tschôbîns Farfader. Mas. har — formodentlig efter en anden Kilde — Bahrâm, Søn af Tschôbîn med Tilnavnet Râm, Søn af Mîlâdh af Familien Anûsch. Bel. kalder hans Fader Hasîs, af Sagnhelten Gurgîns Slægt.

[20]) Tab. og Mas.; efter Fird. er han Statholder i Berda og Ardebil, efter Nih. og Bel. Marzbân i Armenien, efter Thaâl. i Azerbeidjan.

[21]) Thaâl.. — [22]) Thaâl.. — [23]) Nih.; lignende hos Bel.; Fird. har en langt udspunden Dialog.

[24]) „Krigsministeriet"; saaledes Dîn..

[25]) Dîn., Bel. og Fird.; Nih.: 50 Aar; Tab.: „alle modne Mænd, hvoriblandt der ikke var nogen Yngling"; de andre Kilder har ikke dette Træk. At Bahrâms Hær talte 12,000 Mand, bemærkes af alle Kilderne.

[26]) Nih.; hos Fird. er Jelânsîneh (Forvanskning af Mardânschîna) Overanfører, medens Izedh Gusch[n]asp skal beskytte Bagagen og holde venstre og højre Fløj paa samme Linje og Nerda Gusch[n]asp (eller Kunda Gusch[n]asp, sikkert det samme som Nih.s Bundâdh Gusch[n]asp) fører Bagtroppen.

[27]) Se Izedh Gusch[n]asp i foreg. Note. Jeg har her medtaget denne Mand fra Fird.s Opregning, fordi han senere hen i Fortællingen omtales i Nih., hvor Navnet da lyder Jazdân Gusch[n]asp.

[28]) Dîn., Bel.; Mas.: 400,000.

[29]) Efter Fird., Dîn., Nih. og Bel..

[30]) Thaâl.; videre udspundet hos Fird..

[31]) Fird.. — [32]) Jaq..

[33]) Beretningen er noget forskellig i Kilderne. Dîn., Tab. og Mas. har helt udeladt Môbedhân Môbedhs Advarsel og Historien med Bedehoved-Sælgeren. Jaq. lader Môbedhân Môbedh bruge den anførte Ytring og tilføjer, at „en Spaamand, som Kongen havde, sagde noget lignende". Thaâl. lader ikke Môbedhân Môbedh optræde paa

dette Sted; efter hans Fremstilling af Bedehoved-Historien spidder Bahrâm to Hoveder og siger, at han paa samme Maade skal tage Schâwes og hans Broder Fâghfûrs Hoveder. Nih. og Bel. lader ligeledes Bahrâm spidde to Hoveder, hvoraf dog det ene falder tilbage i Kurven; Sandsigeren udtyder det saaledes, at Hovederne betyder to Fjender, hvoraf Bahrâm skal dræbe den ene og sætte den anden paa fri Fod efter at have taget ham tilfange (her tænkes aabenbart paa Schâwes Søn Parmûdha), medens den nøgne Mand betyder, at Bahrâm vil bortkaste Troskaben mod Kong Hormizd; derefter ligger Hormizd vaagen hele Natten i Uro og spørger den næste Dag Môbedhân Môbedh til Raads, og denne tager endnu mere Modet fra ham. Fird. lader først Môbedhan Môbedh i almindelige Vendinger udtale sin Mistro til den stolte Kriger, hvorefter Kongen sender Sandsigeren afsted; Bahrâm spidder et Hoved og kaster det bort, idet han siger, at han paa samme Maade skal tage Schâwes Hoved og kaste det paa Vejen foran sine Tropper. Fird. omtaler ikke, at Sælgeren var nøgen. I hans Fremstilling forklarer Sandsigeren ikke Varslet i Enkelthederne, men udtyder det blot i Almindelighed saaledes, at Bahrâm vil gøre Oprør.

Hvis Môbedhân Môbedhs Replik har lydt saaledes, som den er gengivet af Jaq. — og den er saa karakteristisk, at jeg anser den for original — er det rimeligt at antage, at det er den, der har bestemt Hormizd til at udsende Sandsigeren, at altsaa Rækkefølgen af Begivenhederne hos Jaq. og Fird. er rigtig. Det underlige Træk med den nøgne Mand (hos Thaâl. og Nih.) kan jeg vanskelig tænke mig tildigtet; det har vistnok staaet i den originale Roman. Hvad Antallet af de spiddede Hoveder angaar, taler Sandsynligheden for, at det er vokset fra et til to, efterhaanden som Historien er gaaet fra den ene Bearbejder til den anden og dermed bleven videre udpyntet; saaledes er jo den sædvanlige Udvikling. Derfor betragter jeg Fird.s Version som den mest oprindelige paa dette Punkt.

[34]) Efter Thaâl., Nih., Bel. og Fird..

[35]) Fird., Nih., Bel.; Thaâl. har ingen Stedsangivelse.

[36]) Thaâl., Fird., Bel.; Nih.: en Kurv med Figen.

[37]) Efter Thaâl., Nih., Bel. og Fird.; de andre Kilder har heller ikke denne Anekdote.

[38]) Saaledes Dîn. og Jaq., hvis Læsemaade er sikret

gennem Theophylactus: Ζαλαβζαν. Nih., Bel. og Fird. har nogle forvanskede Former (Khurrâ bazîn, Khurrâd Burzîn), der let forklares af Fejllæsninger i den arabiske Skrift.

[39]) Efter Fird., Bel., korrigeret gennem Antydninger hos Dîn. og i Nih.. Fird. lader Hærene mødes ved Herat, ligeledes Jaq.; Mas. og Thaâl. har ingen Stedsangivelse; Tab. siger kun, at Bahrâm rykkede frem i Ilmarscher over Herat og Badhghes, og at Schâwe ikke mærkede noget til ham, før han indrettede en fast Lejr i hans Nærhed.

[40]) Efter Fird.; kortere hos Dîn. og Bel..

[41]) Thaâl.; efter Fird. hans Søn.

[42]) Fird., Bel.. Hos Fird. findes flere Træk, der formodentlig er tilføjede af Digteren for at forøge Situationens dramatiske Liv. Fâghfûr vil begynde Kampen, straks da Bahrâms sidste Svar er overbragt, men Schâwe skælver og tøver.

[43]) Det sidste Træk er fra Nih., Bel. og Thaâl..

[44]) Skildringen af Kampen findes temmelig overensstemmende hos Bel., Fird. og Nih., Thaâl. lader Bahrâm foretage en forstilt Flugt for derpaa uventet at gøre et voldsomt Angreb paa Tyrkerne.

[45]) Tab..

[46]) Schâwes Død og Kampens Afslutning fortælles med ubetydelige Variationer i Detaillerne, men i Hovedsagen ens hos Thaâl., Bel., Jaq., Fird. og i Nih., medens Tab. og Mas. kun lige nævner, at Bahrâm dræbte Schâwe og ødelagde hans Hær.

[47]) Dette Træk berettes af Jaq., Nih., Bel. og Fird., udførligst af de to sidste.

ANDET KAPITEL.

[1]) I arabisk-nypersisk Form: Parmûdeh; saaledes hos Jaq., Tab., Mas., Thaâl. og Fird.; kun Dîn. og Nih. har erstattet dette Navn med det mere tyrkisk klingende Jertegîn eller Jeltegîn, og Bel. giver ham slet intet Navn.

[2]) Den staaende Indledning, naar man tiltalte Perserkongen. Ved Referat af Samtaler med Kongen udelades dog i Reglen denne Indledning — som det ses af Kârnâmagh —, undtagen hvor det gaar særlig ceremoniøst til.

Naar Fird. paa dette Sted har den stereotype Vending, er det sikkert, fordi den har staaet i hans Kilde.

[3]) De muhammedanske Kilder (Thaâl. og Fird. er de eneste, der omtaler Sendebudets Ankomst til Hormizds Hof) søger altid at omskrive, hvad der har Henblik paa gammelpersiske Religionsskikke, i mere abstrakte Udtryk, der ikke kan støde en islamitisk Tankegang; de taler kun om Nedkastning og Bøn til Gud. Jeg har omskrevet Stedet efter en analog Scene i Kârnâmagh, men vil naturligvis ikke paastaa, at netop disse Udtryk maa have staaet her.

[4]) Saaledes baade hos Fird. og Thaâl.. En Guldtrone tilkom kun Kongen, og kun i ganske eksceptionelle Tilfælde tilstodes der en Generalguvernør af øverste Rangklasse Ret til at sidde paa en Guldtrone.

[5]) Thaâl. og Fird.. — [6]) Fird..

[7]) Thaâl.; Fird. der har ladet Kampen med Schâwe foregaa saa langt sydpaa som ved Herat, lader her Parmûdhagh gaa nordpaa over Oxus, og det første Sammenstød finde Sted to Dagsrejser fra Balkh.

[8]) Dêv har der rimeligvis staaet i Pehleviteksten; i Thaâl.s islamiserede Gengivelse er det blevet erstattet med Scheitân (Satan).

[9]) Saaledes er formodentlig den oprindelige Mening; baade hos Fird. og hos Thaâl. er Parmûdhaghs Ord og Bahrâms følgende Opgivelse af Forfølgelsen blevet noget uforstaaelige.

[10]) Fird..

[11]) Fird.; ifølge Thaâl. kaster han sig ind i Byen Beikend; Jaq., Tab. og Mas. lader ham indeslutte sig i en af sine Borge uden at give nogen nærmere Bestemmelse.

[12]) Hele denne Beretning om Mellemværendet mellem Bahrâm og Parmûdhagh er et Résumé af Fird.s Fremstilling. Han er den eneste Kilde, der har medtaget denne Episode, men den har utvivlsomt staaet i Romanen; Parmûdhaghs senere Optræden ved Hormizds Hof bærer — ogsaa i de andre Kilder — Præg af at være dikteret af Hævnlyst.

[13]) Nih., Bel. har lidt mindre Tal (6000 Fanger og en Eskorte paa 2500 Mand) og Mardânschâh for Mardânschîna.

[14]) Fird. og Thaâl. er her overensstemmende, Fird. som sædvanlig udførligst. Efter Mas. finder Bahrâm i

Borgen de Ædelstene, som Frâsijât har røvet fra Sijâvusch og de Rigdomme, som stammer fra deres Konge Bohstasp (Fejl for Ardjasp), der plyndrede Vischtasps Skat i Balkh. Afvigelserne fra Fird. og Thaâl. er altsaa kun ringe.

[15]) Ørenringe og Støvler nævnes baade af Fird. og Thaâl., Stoffet kun af Fird..

[16]) Bel.; afvigende, tildels urimelig store Tal, hos Thaâl., Din. og Tab..

[17]) Fird..

[18]) Thaâl.; ogsaa hos Fird. og Bel. — der her er ret kortfattet — spiller Etikettespørgsmaalet en fremtrædende Rolle ved Modtagelsen af Parmûdhagh; Fird.s Fremstilling afviger dog en Del fra Thaâl.s, og han har ikke det Træk, at Hormizd vender sig til Solen for at skjule, at han har tilsidesat sin Værdighed ved at staa først af Hesten. Da denne Scene imidlertid gør Indtryk af at stamme fra en zarathustrisk Overlevering, anser jeg den for oprindelig.

[19]) Thaâl.; Fird.s Fremstilling stemmer i Hovedsagen hermed, ligesaa den ganske kortfattede Jaq.. Tab. og Mas. har intet om Parmûdhaghs Ankomst og Behandling ved Hormizds Hof. Nih. beretter blot, at Parmûdhagh og hans Følge efter en Maaneds Fangenskab sættes i Frihed.

[20]) Dîn. og Nih.; Navnet er det samme som Fird.s Izedh Guschnasp. Han maa naturligvis ikke forveksles med den Jazdân Guschnasp, der hører til Bahrâms høje Officerer. Hos Mas. hedder denne Mand Arikhsis Khûzî; Thaâl. og Jaq. nævner ikke hans Navn. Hos Dîn. er han „Høvding over Vezirerne“; ogsaa Bel., der kalder ham Jazdânbakhsch, gør han til Førsteminister, medens han hos Fird. er Sekretær (Dabîrbedh).

[21]) Udtalelsens Ordlyd er sikret ved Overensstemmelsen hos Thaâl., Dîn., Nih., Mas. og delvis Bel. (hos Mas. let forvansket ved en Skrivefejl); Fird. har erstattet Ytringen med en anden, der giver ham Lejlighed til at anbringe et Ordspil.

[22]) Efter Fird..

[23]) Fird.; ogsaa Dîn., der i sin korte Fremstilling slet ikke har omtalt Mellemværendet mellem Bahrâm Tschôbîn og Parmûdhagh, beretter, at Bahrâm modtog Parmûdhagh paa dennes Hjemrejse og ledsagede ham til Grænsen.

TREDJE KAPITEL.

[1]) Saaledes Fird. Dîn. og Thaâl., vistnok ogsaa Nih. Bel. tilføjer til Gaverne en Lænke, som Bahrâm skal hænge om sin Hals. Tab. skriver kun: „Kongen takkede Bahrâm for det tilsendte Bytte; men saa frygtede Bahrâm for Hormizds Voldsomhed . . .“; al Motivering mangler. Mas. lader den misundelige Minister Arikhsis Khûzî skildre Bahrâm som en Forræder og Bedrager og overtale Kongen til at lade Bahrâm tildele Pryglestraf. Dette maatte dog forudsætte, at Bahrâm var nærværende ved Hoffet, hvad der strider mod alle de andre Fremstillinger. Fird. og Thaâl. har sikkert med mest Troskab fulgt Romanen. Den virkelige historiske Sammenhæng er — som allerede Nöldeke har paavist — den, at Bahrâm efter at have besejret Tyrkerne er bleven slaaet af Romerne, hvad der fremgaar af de byzantinske Kilder. Dette har Romanen villet skjule, men derved har den ikke faaet nogen passende Motivering til Oversendelsen af Kvindedragten, der dog maa være et Symbol paa Fejghed eller Uduelighed til mandig Daad.

[2]) Fird..

[3]) Ordsproget om Ardeschîr og Abarsam er anført efter Dîn. og Nih., det øvrige er taget fra Thaâl. med Undtagelse af den sidste Sætning, der er laant fra Dîn. og Bel.. Navnlig hos Bel. fremhæves det oftere, at Bahrâm egentlig halvt mod sin Vilje drives frem af sine Soldater og gerne vil forsone sig med Hormizd. Som alt, hvad der har til Hensigt at diskulpere Bahrâms Færd, maa det antages at have staaet i Romanen.

[4]) Efter Bel., Thaâl. og Fird..

[5]) Fird., Nih.. Byen og Paladset, hvor Bahrâm og hans Hær opholdt sig, er formodentlig Awazeh, hvis Beliggenhed ikke lader sig bestemme. De overnaturlige Momenter (Kvinden er en Fe), som Historieskrivere som Thaâlibî, Tabarî o. s. v. har udeladt, men Belamî og Digteren Firdûsî har bibeholdt, har utvivlsomt hørt med til Romanen; saadanne Episoder udgør et uundværligt Krydderi i Persiens historiske Sagndigtning.

[6]) Fird.; hos Dîn., Nih. og Bel. slipper baade Djarâbzîn og Storsekretæren bort og kommer til Hormizds Hof.

[7]) Dette staar kun hos Jaq..

[8]) Jaq., Nih., Bel. og Fird.; kun Nih. og Bel. har

Tallet paa Knivene, der svarer til det Antal Mænd, hvoraf Bahrâm havde sammensat sin Hær.

[9]) Fird. fortæller, at Bahrâm af Frygt for, at Soldaterne kunde blive omstemte ved Breve fra Kongen, spredte Ryttere ud over Landet for at opsnappe alle Budskaber, der maatte komme fra Kongen; derefter har Fird. en Raadslagning mellem Bahrâm og hans Mænd samt hans Søster og Hustru Gurdîgh; navnlig Mardânschîna hævder med Styrke, at Bahrâm bør gøre sig til Konge, og hans Raad gør mere Indtryk paa Bahrâm end Gurdîghs Advarsel. Det er vistnok en Firdûsisk Tildigtning.

[10]) Jaq., Thaâl., Fird.. Jaq. og Fird. forstaar sikkert ved Khâkânen Parmûdhagh, skønt de ikke nævner hans Navn; da Haandskrifterne af Thaâl. dels har „Khâkânen Parmûdhagh", dels „Khâkânen, Parmûdhaghs Søn", bør man derfor holde paa den første Læsemaade, saa meget mere, som vi ikke i nogen af Kilderne hører noget om, at Parmûdhagh skulde være død i Mellemtiden.

[11]) Fird., Dîn., Jaq., Bel.; Thaâl.: Khorasan.

[12]) Dette Træk findes baade hos Jaq., Dîn., Nih., Mas., Thaâl., Bel. og Fird., derimod ikke hos Tab., der har benyttet andre, mere historisk paalidelige Kilder ved Siden af Romanen. Denne lader kun Bahrâm i sit Brev til Hormizd sige, at Khusrô Parvêz er mere egnet til Tronen end Hormizd. Hensigten hermed er naturligvis at rette den mistænksomme Konges Vrede og Had mod Sønnen og saaledes eventuelt at fremkalde en Krig mellem dem, hvoraf han selv kunde drage Fordel. Jeg formoder, at denne Tab.s Fremstilling kommer den historiske Sandhed nærmere, og at Fortællingen om Møntslagningen er en af Romanens Forfatter foretagen Udpyntning.

[13]) Saaledes Nih.; Fird. kalder ham Ajîn Gusch[n]asp = Adhîn Gusch[n]as[p] hos Thaâl. og Jaq. Det er dog rimeligvis den samme Person som Storveziren Jazdân Guschnasp, der er omtalt i det foregaaende.

[14]) Thaâl., Dîn., Fird., Bel.; overensstemmende dermed, men mere summarisk Jaq. og Nih., Tab. og Mas.

[15]) Ved at antyde for Kongen, at Bahrâm havde tilvendt sig noget af Byttet. Dette Sted hos Fird. tyder paa, at den talende — som Fird. kalder Ajîn Gusch[n]asp er identisk med den føromtalte Jazdân Guschnasp.

[16]) Kun Dîn., Nih. og Bel. gør denne Mand til Jazdân Guschnasps Fætter; hos Fird. er han blot en Mand fra

samme By som denne, og Jaq. omtaler ham blot som Jazdân Guschnasps Ledsager, hvem denne havde befriet fra Fængslet.

[17]) Fird., Nih., Bel.. Dîn. har den samme Historie, men lidt varieret og mere kortfattet; han fremstiller Jazdân Guschnasps Sendelse som Resultatet af en Raadslagning, som Kongen holder med sine Fortrolige, og han forklarer ikke Grunden til, at Jazdân Guschnasp i Hamadan fatter Mistanke til Fætteren. Om de historiske Begivenheder, der ligger til Grund for denne Episode, se Indledningen (Farrukhân og Zâdsparam).

FJERDE KAPITEL.

[1]) Fird., Thaâl., Bel.; kortere Jaq., Dîn., Nih., Tab. og Mas.. Dîn. omtaler ikke, at Hormizd blev blindet.

[2]) Thaâl. og Tab., der her bliver udførligere.

[3]) Thaâl. og Fird.. Tab. har kun de to sidste Forlangender, Dîn. og Bel. kun det sidste. Hos Thaâl. ønsker Hormizd en Fortæller, hos Fird. to, en Ridder, der kan fortælle om Kamp og Krig, og en vís Olding; hos Tab. forlanger han tre kyndige Mænd.

[4]) Tab., Bel., Thaâl.. Fird. har efter Sædvane gjort mere ud af Samtalerne.

[5]) Bel.. — [6]) Dîn.. — [7]) Fird..

[8]) I Hovedsagen overensstemmende hos Tab. og Thaâl. Fird. har behandlet Samtalerne friere.

[9]) Kun hos Fird..

[10]) Efter Fird.. Ogsaa Tab. beretter, at Gurdîgh søgte at omstemme Bahrâm, men uden Resultat. Denne Kvindes Navn skrives i de arabisk-nypersiske Kilder Gurdî eller — arabiseret — Gurdîjah. Gurdî betyder „den heltemodige“ og har paa Pehlevi haft Formen Gurdîk, udtalt Gurdîgh.

[11]) Tab..

[12]) Jaq., Dîn., Tab., Bel.. Fird. har en episk Udmaling af Kampens Detailler. Mas. lader Hasan af Araberstammen Tai frelse Khusrô ved at give ham sin friske Hest. Det skyldes utvivlsomt arabisk Tildigtning. Thaâl. indskyder her en Beretning om, hvorledes Khusrô, forfulgt af Fjenden, bliver frelst ved, at en mystisk Haand løfter ham op udenfor Forfølgernes Rækkevidde; dette

Træk hører imidlertid hjemme paa et andet Sted (se senere).

[13]) Ordlyden efter Mas.. Bel. anfører omtrent de samme Ord, men som en Samtale mellem Bestâm og Bendôe indbyrdes.

[14]) Efter Fird.. Altsaa en indirekte Opfordring til Bestâm og Bendôe til at udføre deres Forsæt. Ifølge Tab. og Thaâl. giver han intet Svar; kun Mas. lader Khusrô opbyde alt for at faa sine Onkler omstemt. Fird.s, Tab.s og Thaâl.s Fremstilling er dog sikkert den oprindelige; thi disse Kilder søger i det hele at stille Khusrô Parvêz' Optræden i det bedste Lys og vilde derfor ikke have udeladt noget, der kunde tjene til at forringe hans Skyld i Faderens Mord. Dîn. nævner ingen Samtale mellem Khusrô og hans Onkler paa dette Sted. Efter Bel. foregiver Onklerne, at deres Besøg i Hovedstaden skyldes private Affærer,

[15]) Overensstemmende i alle Kilder.

[16]) Tab.; Thaâl.: „Gud give Dig Glæde!" — Efter Dîn. og Bel. omtalte de ikke for Khusrô, hvad de havde gjort.

[17]) Fird.. — [18]) Tab.. — [19]) Dîn., Nih., Bel..

[20]) Dîn., Nih.. — [21]) Bel..

[22]) Tab., Thaâl.; Dîn. overensstemmende hermed, men noget udførligere.

[23]) Bel..

[24]) Abûl-Fedâ. Om denne Udtalelse stammer fra Romanen, er usikkert; ingen af vore sædvanlige Kilder har den. Ifølge Dîn. og Bel. tog Bahrâm ikke Kronen, men herskede som Formynder for Parvêz' mindreaarige Broder Schahrijâr. Denne ganske uhistoriske Version kan næppe stamme fra Romanen, da den modsiges af de øvrige Kilder. Romanen er bleven til i en Tid, da Begivenhederne var i for frisk Minde, til at Bahrâms Bemægtigelse af Kronen kunde bortforklares. Senere har den legitimistiske Opfattelse stræbt at fjærne fra Historien Bahrâms Kongeperiode, der bryder Kontinuiteten i den sasanidiske Kongerække, og denne Tendens har omformet den Bearbejdelse af Romanen, som Dîn. og Bel. præsenterer os.

[25]) Fird.. — [26]) Dîn.. — [27]) Dîn..

[28]) Dîn. og Bel.. Fird. kender intet til dette Slægtskab, men lader Bahrâm Sijâvuschâns Hustru nære en lønlig Kærlighed til Bahrâm Tschôbîn.

[29]) Dîn..

[30]) Fird., Dîn., Bel.. De andre Kilder forbigaar Begivenhederne ved Sammensværgelsen eller resumerer dem ganske kort.

FEMTE KAPITEL.

[1]) Fird., Dîn. og Bel. beretter forskellige Ting, der hændte Khusrô Parvêz, inden han naaede Grænsen, bl. a. den gæstfrie Modtagelse, han fik hos en Araberhøvding. Det er sikkert senere, arabisk Tilføjelse. Bel. fortæller i denne Sammenhæng, at Parvêz talte Arabisk og havde studeret de arabiske Genealogier. Det kan umulig have staaet i Romanen; for Sasanidetidens Persere vilde denne Tanke have været altfor barok.

[2]) Nih.; Bel.: 17 eller 18 Maaneder; Fird: 12 Maaneder og 15 Dage. I Nih. og hos Bel. opregner Munken derefter hans Efterfølgere og deres Regeringstid samt det derefter følgende Araberherredømme, der skal vare til Opstandelsens Dag. Dette Afsnit af Profetien røber sig selv som arabisk, eftersasanidisk Tildigtning.

[3]) Efter Nih., Fird. og Bel..

[4]) Tab., Bel. og Nih.; Mas. har Ruha, ɔ: Edessa, nu Urfa, Fird. det ellers ikke bekendte Aurigh, der vel beror paa en Fejlskrift. I Virkeligheden var det — ifølge Theophylactus — fra Circesium, at Khusrô sendte Bud til Kejser Mauricius.

[5]) Nih. har i Stedet for disse to: Sekretæren Jazdak og en unævnt.

[6]) Mas.. Disse Opgivelser kan meget vel stamme fra Romanen. Den Art Kostbarheder var meget almindelige i Sasanidernes Skatkamre — tilsvarende Skildringer haves andensteds —, men i Virkeligheden har Khusrô næppe haft saadanne Klenodier og slige Mængder af Slaver med paa sin Flugt. Fird.s vidtudspundne Fremstilling af Brevvekslingen mellem Khusrô og Mauricius staar sikkert for hans egen Regning; den er ganske Firdûsisk.

[7]) Bel..

[8]) Om denne af Fird. berettede Anekdote har staaet i Romanen, kan være tvivlsomt; men saadanne kunstige Figurer optræder oftere i persiske Fabler og Æventyr.

[9]) Fird.. Derefter har Fird. en Diskussion mellem Kejseren og Djarâbzîn om Hinduernes, de Kristnes og

Zarathustriernes Religioner; den er formodentlig af senere Oprindelse, skyldes maaske Fird. selv.

[10]) Denne Kvinde og hendes Ægteskab med Khusrô kendes ikke i de byzantinske Kilder.

[11]) Thaâl.; Tab.: 60,000, Nih. og Bel. 70,000, Mas. og Fird. 100,000.

[12]) Romanens Forfatter har her begaaet en kuriøs Misforstaaelse; Sergius var en berømt kristen Martyr, hvem Khusrô ifølge Theophylactus anraaber om Hjælp.

[13]) Jaq. og Tab.. Titlen betyder: „en Mand, der er lig 1000" (Fird. kalder ham Kût, Søn af Hazâreh); Dîn.: 10 Mand af Hazârmarderne; Bel.: nogle Mænd, som man kaldte „Hazârmarder".

[14]) Theodosius var i Virkeligheden ikke Mauricius' Broder, men hans Søn. Nöldeke oplyser, at han den Gang kun var 7 Aar gammel, men derfor godt kunde sendes med Hæren som nominel Feltherre. Bel. er den eneste af Kilderne, der gør Theodosius til Mauricius' Søn, og heri følger han rimeligvis ikke Romanen.

[15]) Tab., Mas..

[16]) Tab.; ukendt Lokalitet. Fird. har Dûk, hvad der viser, at Angivelsen stammer fra Pehlevioriginalen; paa Pehlevi er nemlig n og u faldne sammen i Skriften, medens en Forveksling af disse to Bogstaver ikke er mulig i den arabiske Skrift.

[17]) Tab., Mas., Thaâl. og Fird.. — [18]) Fird..

[19]) Thaâl., Fird.. Jaq., der ogsaa omtaler Brevvekslingen, siger derimod, at Parvêz i sine Folks Navn lod skrive et groft Svar.

[20]) Bel. omtaler her en Kamp mellem Khusrô Parvêz og tre Tyrkere, aabenbart en Reminiscens af Begivenhederne ved Nahrvan før Khusrôs Flugt til Rûm.

[21]) Efter Jaq., Dîn., Bel. og Fird..

[22]) Kun Fird. nævner Srôsch, de andre Kilder omtaler kun en hemmelighedsfuld Haand, eller „noget uforklarligt", „en Kraft", som løftede Khusrô op paa Bjærget. Bel. siger, at Magerne tilskriver en Engel Khusrôs Frelse, „men det er en Løgn"; Bel. giver selv en rationalistisk Forklaring.

[23]) Fird., Tab., Thaâl.. Hos Dîn. sker Khusrôs hemmelighedsfulde Redning op paa Bjærget den tredje Dag. Da Bahrâm har forladt Stedet, gaar han ned og forener

sig med sine Ledsagere, og den fjerde Dag begynder han Kamp og sejrer.

[24]) Bel.. — [25]) Dîn., Fird., Bel.. — [26]) Jaq., Fird..

[27]) Nih., Bel. og Fird.. Bel.s Fremstilling, der er mest forstaaelig, er i det væsentlige fulgt. Hos Jaq. er Striden kortelig nævnt, men dens Oprindelse er ikke omtalt, ej heller Marias Mæglerrolle.

[28]) Thaâl.; ogsaa Tab. omtaler, at Khusrô fordelte 20 Mill. Dirhem blandt de græske Tropper; Nih.: 2,500 Punge, indeholdende hver 10,000 Dirhem, samt 1000 qintâr Guld, hvert bestaaende af 40 Mithqâler (40 Mithqâler vil omtr. svare til 22 Kroner).

[29]) Nih.. — [30]) Fird..

SJETTE KAPITEL.

[1]) Din.; Fird. kalder ham Nestûh (sml. Kap. I n. 12), Bel. nævner ikke hans Navn.

[2]) Fird.. Thaâl. fortæller blot, at Khusrô sendte en Trup ud for at forfølge og dræbe Bahrâm, men at Soldaterne ikke vovede at angribe ham, men vendte tilbage med uforrettet Sag. Dîn. beretter, at Schâpûr, der var udsendt med 10,000 Ryttere, indhentede Bahrâm, kæmpede med ham og blev slaaet paa Flugt; ligeledes Bel..

[3]) Thaâl., Fird., Bel., Dîn.; den sidste har udeladt Slutningen af Anekdoten; hos Bel. noget varieret.

[4]) Dîn. og Bel.. — [5]) Din.: Khwarezm.

[6]) Thaâl.; en lignende Fremstilling hos Fird.; Dîn. kortere.

[7]) Navnet stærkt forvansket i alle Kilder. Formen Boghâvîr findes hos Dîn.; Nih. har Jaghzûn, Fird. Mekâtûreh; hos Jaq. er Navnet ulæseligt, da de diakritiske Punkter er udeladte. Bel. har Pêghû. Hos Thaâl. savnes denne Episode helt. Den nævnte Person er i alle Kilder — undtagen hos Fird. — Khâkânens Broder.

[8]) Efter Jaq., Dîn., Bel. og Fird.. Den sidste har udpyntet Striden med mange Detailler.

[9]) Denne Anekdote er den eneste, hvorom vi har en direkte Angivelse af, at den har staaet i Bahrâm-Romanen. Paa det i Indledningen nævnte Sted hos Mas. hedder det nemlig: „Man træffer hos Perserne en Bog om Bahrâm Tschôbîns Æventyr, Fortællinger om hans snilde

Bedrifter hos Tyrkerne, den Maade, hvorpaa han befriede deres Konges Datter, hvem et Dyr ved Navn Sema, af Skikkelse som en stor Ged, havde bortført midt iblandt hendes Slavinder, medens hun begav sig til en af sine Haver, kort sagt, hele Bahrâms Historie lige fra hans Fødsel til hans Død ligesom ogsaa hans Genealogi er meddelt i dette Værk." Iøvrigt findes Fortællingen udførligere i Nih., hvorfra det øvrige af min Fremstilling er taget, og ganske kort omtalt hos Nîkpâî. I Nih. er Dyret en Abe, hos Bel. en Bjørn. Fird.s Fremstilling viser sig her at afvige betydeligt fra Originalen. Han lader Prinsessen blive dræbt af Uhyret, der her er en Løve ved Navn Keppi. Bahrâm hævner hendes Død ved at dræbe Keppi og faar en anden Datter af Khâkânen til Ægte. Muligvis har Bahrâm i den originale Roman faaet selve den befriede Prinsesse til Ægte, men derom har vi ingen direkte Angivelse. Navnet Sema, som Mas. giver Uhyret, er øjensynlig forvansket, da det er skrevet med det specifikt arabiske Bogstav Ain; jeg har derfor foretrukket det firdusiske Keppi.

SYVENDE KAPITEL.

[1]) Thâal. Fird. har udspundet Brevvekslingen videre.

[2]) Hos Jaq. og Dîn., i Nih. og hos Bel. er det en af Khâtûnens Slaver, hos Thaâl. en af Khâkânens Hofmænd. Fird. har en noget afvigende Fremstilling, se næste Note.

[3]) Thaâl. Fird.s Fremstilling er følgende: Kalun, en gammel, lidet anset Tyrker, Slægtning af den af Bahrâm dræbte Mekâtûreh (Boghâvîr), er begærlig efter at hævne dennes Død. Da Djarâbzîn ingen Vegne kan komme med Khâkânen, sender han Bud efter Kalun og hædrer ham. Kalun faar Djarâbzîn som lægekyndig introduceret hos Khâtûnen, der er syg. Han helbreder hende og vinder saaledes hendes Taknemlighed. Derefter aftaler Djarâbzîn Mordet med Kalun, faar Khâtûnen til at tage Khâkânens Signet, medens han sover Vinrusen ud, og skaffer saaledes det Segl, der er fornødent for at passere Grænsen. Dette nytter ham dog ikke, da han dræbes af Bahrâms Venner efter at have dræbt Bahrâm.

Hvorledes Djarâbzîn selv slipper over Grænsen, beretter Fird. ikke.

[4]) Fird.. — [5]) Thaâl., Dîn., Fird..

[6]) Bæltet, Støvlerne, forskelligt angivet i Kilderne.

[7]) Thaâl.. Efter Jaq. og Dîn. foregiver han at være sendt af Khâkânen, efter Fird. af Khâkânens Datter.

[8]) Thaâl.. Hos Fird. mishandler Bahrâms Folk ham i tolv Timer og kaster ham saa lemlæstet ud i Gaarden; ifølge Jaq. og Dîn. undslipper han; ifølge Bel. og Nih. dræbes han og hans Medskyldige først senere paa Khâkânens Befaling.

[9]) Jaq. lader Bahrâms Fortrolige fremkomme med disse Klageraab, men de ligger aabenbart ogsaa til Grund for den længere Klagetale, som Fird. lader den tililende Gurdîgh holde.

[10]) Thaâl.; Fird. udspinder efter Sædvane Dialogen.

[11]) Man paastaar, siger Mas., at Bahrâms Hoved blev sendt til Parvêz, som lod det opstille over Porten i Paladsets Gaard. Denne Beretning, som ikke stemmer med de øvrige Kilder, kan ikke stamme fra Bahrâm-Romanen.

OTTENDE KAPITEL.

[1]) Thaâl., Fird. Efter Dîn. tænkte han paa at lade hende dræbe, men afstod derfra, fordi han havde et Barn med hende.

[2]) Tab..

[3]) Thaâl. og Fird., de andre Kilder er mere kortfattede.

[4]) Tab.; Jaq.: Nazra, Nih.: Barnagh eller Bartagh, Fird. Tûrg. Thaâl. nævner ikke hans Navn. Hos Mas. er han Khâkânens Søn.

[5]) 12,000 Mand efter Tab.; sml. den Hær paa 12,000 Mand, som Bahrâm Tschôbîn havde ført mod Schâwe. Tallene 12 og 7 er fra Astronomien trængt ind paa alle Livets Omraader som hellige og heldige Tal.

[6]) I Skildringen af Affæren med Khâkânens Broder afviger Kilderne betydeligt. Den her valgte Fremstilling er taget efter Jaq. og Tab., sammenstillet med Thaâl.. Bel. har helt udeladt dette Afsnit; han lader Gurdîgh og de andre Persere drage til Iran med Khâkânens Samtykke og med Gaver. Nih. lader Khâkânen stille Ira-

nerne Valget mellem at blive som Hædersgæster eller drage bort; „led ved tyrkisk Forræderi“ vælger de det sidste, men Khâkânens Broder, der længe har efterstræbt Gurdîgh, forfølger dem. Thaâl. siger, at Bahrâms Ledsagere og Gurdîgh flygtede til Iran i Hemmelighed (Motivering mangler); Khâkânen bliver vred, sender sin Broder efter dem for at føre dem tilbage, og denne forelsker sig i Gurdîgh, da han ser hende, og begærer hende. Fird. lader Khâkânen forlange Gurdîghs Haand for sig selv; da Iranerne flygter, sender han sin Broder efter dem, og Gurdîgh giver denne Haab om at vinde hende, hvis han kan besejre hende i Tvekamp.

[7]) Nih., Fird..

[8]) Thaâl., væsentlig overensstemmende med Fird..

[9]) Thaâl., Fird..

[10]) Jaq., væsentlig overensstemmende med Thaâl. og Fird..

[11]) Nih., Thaâl., Fird.; Jaq., Tab. og Mas. kortere.

[12]) Thaâl., Fird.. Efter Nih. vil Natras Ledsagere hævne deres Fører, men Khâkânen, der hører, hvad der er sket, lader dem gribe og henrette, og Iranerne drager bort i Fred.

[13]) Fird..

[14]) Efter Thaâl., som dog historisk urigtigt og i Modstrid med alle andre Kilder lader Khusrô dræbe begge sine Onkler paa en Gang. Bestâm befandt sig i sit Statholderskab i Nordpersien.

[15]) Thaâl.. Udtrykket er betegnende for Khusrô Parvêz' modbydelige Hykleri. Han havde først stiltiende samtykket i Mordet paa Faderen, om ikke ligefrem paabudt det, derpaa hævet Faderens Drabsmænd til de højeste Poster i Riget for nu, da hans Magt var tilstrækkelig befæstet til, at han kunde undvære dem, at lade dem dræbe under Pinsler, medens han fremførte beklagende Ord og udgød Taarer, der skulde kaste et formildende Skær over hans Handling.

[16]) Jaq.. Efter Fird. lod han Hænder og Fødder hugge af Bendôe, som omkom herunder; efter Thaâl. lod han ham kvæle, som Bendôe havde kvalt Hormizd. Dîn. har en anden Version: Kongen og Hoffet opholdt sig i Holvan; her befalede Kongen Bendôe at udbetale 400,000 Dirhem (ca. 250,000 Kroner) som Gave til en dygtig Boldspiller, og da Bendôe gør Indsigelse mod en saadan meningsløs Ød-

selhed, benytter Khusrô hans Ulydighed som Paaskud til at lade Hænder og Fødder hugge af ham; Bendôe, der svømmer i sit Blod begynder nu at udskælde Khusrô og hans Fader og tale om Sasanidernes Troløshed og Brud paa givne Løfter, men Kongen foreholder ham hans eget Forræderi mod Hormizd og lader ham stene. Bel. omtaler slet ikke Bendôes Drab og Aarsagen til Bestâms Oprør; han gør overhovedet Slutningen af Bahrâm Tschôbîns og Gurdîghs Historie meget kort af.

[17]) Nih..

[18]) Dîn., Nih.; de andre Kilder, selv Fird., er her mindre udførlige.

[19]) Nih..

[20]) Hele den følgende Fremstilling indtil Slaget ved Hamadan er skildret efter Dîn., den samme Skildring, som er lagt til Grund for Nöldekes Excursus om Bestâms Oprør i hans Oversættelse af Tab.s Sasanidehistorie.

[21]) 200,000 efter Nih.. — [22]) Nih.: Mâhîn.

[23]) To Dage ifølge Nih..

[24]) Fird.. — Jaq., Dîn., Nih., Mas. og Fird. lader Planen til en Forsoning mellem Kongen og Gurdîgh udgaa fra Kongen og Gurdôe, ifølge Tab. og Thaâl. gør Gurdîgh Begyndelsen. Thaâl. siger, at hun skrev til sin Broder, forklarede ham sin Stilling og bad ham skaffe Kongens Tilgivelse for hende selv og hendes Ledsagere. Fremstillingen hos Fird. er psykologisk bedst forstaaelig og derfor vistnok nærmest i Overensstemmelse med Originalen: Gurdîgh, der længes efter at vende hjem til Iran, og som altid har været Modstander af Bahrâm Tschôbîns ærgærrige Planer, har allerede fra Grænsen skrevet til sin Broder (se ovf.). Imidlertid indtræffer Bestâms Oprør. Bahrâm Tschôbîns gamle Generaler slutter sig til ham, og Gurdîgh maa — vistnok næppe med sin gode Vilje — ægte Bestâm, hvis Prætensioner paa Kronen maa forekomme hende ligesaa formastelige som hendes afdøde Broders. Da Khusrô nu har Vanskelighed ved at hævde sig overfor Bestâm, mindes han og Gurdôe det Brev, som Gurdîgh tidligere har skrevet, hvori hendes Ønske om Forsoning skinner igennem, og de beslutter derfor at knytte Forbindelse med hende.

[25]) Navnet givet saaledes i Nih.; Jaq. har Abrakhah.

[26]) Efter Fird. og Dîn., der alene giver Detaillerne af Bestâms Mord og Gurdîghs Ankomst til Hoffet. Enkelte

Træk er tagne fra de andre Kilder. At det var Gurdîgh selv, der drak Bestâm fuld, inden hun dræbte ham (med Sværdet), siges af Dîn.. At Bestâms Hær flygtede til Delem, meddeles af Dîn. og Nih., der tillige tilføjer, at det var ved den Lejlighed, at Byen Kazvin blev enten anlagt eller forsynet med Garnison til Forsvar mod Delemiterne. Khusrôs Taknemlighed, fordi Gurdîgh har modsat sig Bahrâm Tschôbîns Planer, omtales paa dette Sted af Tab. og Thaâl.. De to sidstnævnte Forfattere har iøvrigt helt udeladt Episoden med Bestâm (Thaâl. lader, som omtalt, Bestâm blive dræbt sammen med Bendôe). — Man kunde formode, at Bahrâm Tschôbîn-Romanen var afsluttet ved Bahrâms Død, og at de følgende Begivenheder, hvori hans Søster spiller Hovedrollen, stammede fra andre Pehlevioriginaler, eventuelt fra en anden Folkebog, der var opstaaet som Fortsættelse af Bahrâm Tschôbîn-Romanen. Men der er en Omstændighed, som afgørende taler for, at denne Roman først er bleven afsluttet med Gurdîghs Ægteskab med Khusrô Parvêz. Mas. meddeler sin oftere omtalte Oplysning om, at „man hos Perserne finder en Bog om Bahrâm Tschôbîns Æventyr“, efter at han i sit korte Résumé af Bahrâm Tschôbîn Episoden er naaet til Khusrôs Bryllup med Gurdîgh. — Nih. og Fird. tilføjer nogle Beretninger om, hvorledes Gurdîgh for Khusrô viser Prøver paa sin Færdighed i Vaabenbrug, og hvorledes Khusrôs kristne Hustru Schîrîn ytrer sin Skinsyge overfor sin nye Medbejlerske til Kongens Gunst. Disse Træk af Khusrô Parvêz' Haremsliv stammer dog efter al Sandsynlighed ikke fra Bahrâm-Romanen, men fra en eller anden Folkebog eller Fortællingscyklus, der har haft Schîrîn til Genstand, og hvorfra vel ogsaa Kærnen i de senere nypersiske, episke Digtninge om „Khusrô og Schîrîn“ og „Ferhâd og Schîrîn“ er taget.

STUDIER

FRA

SPROG- OG OLDTIDSFORSKNING

UDGIVNE

AF

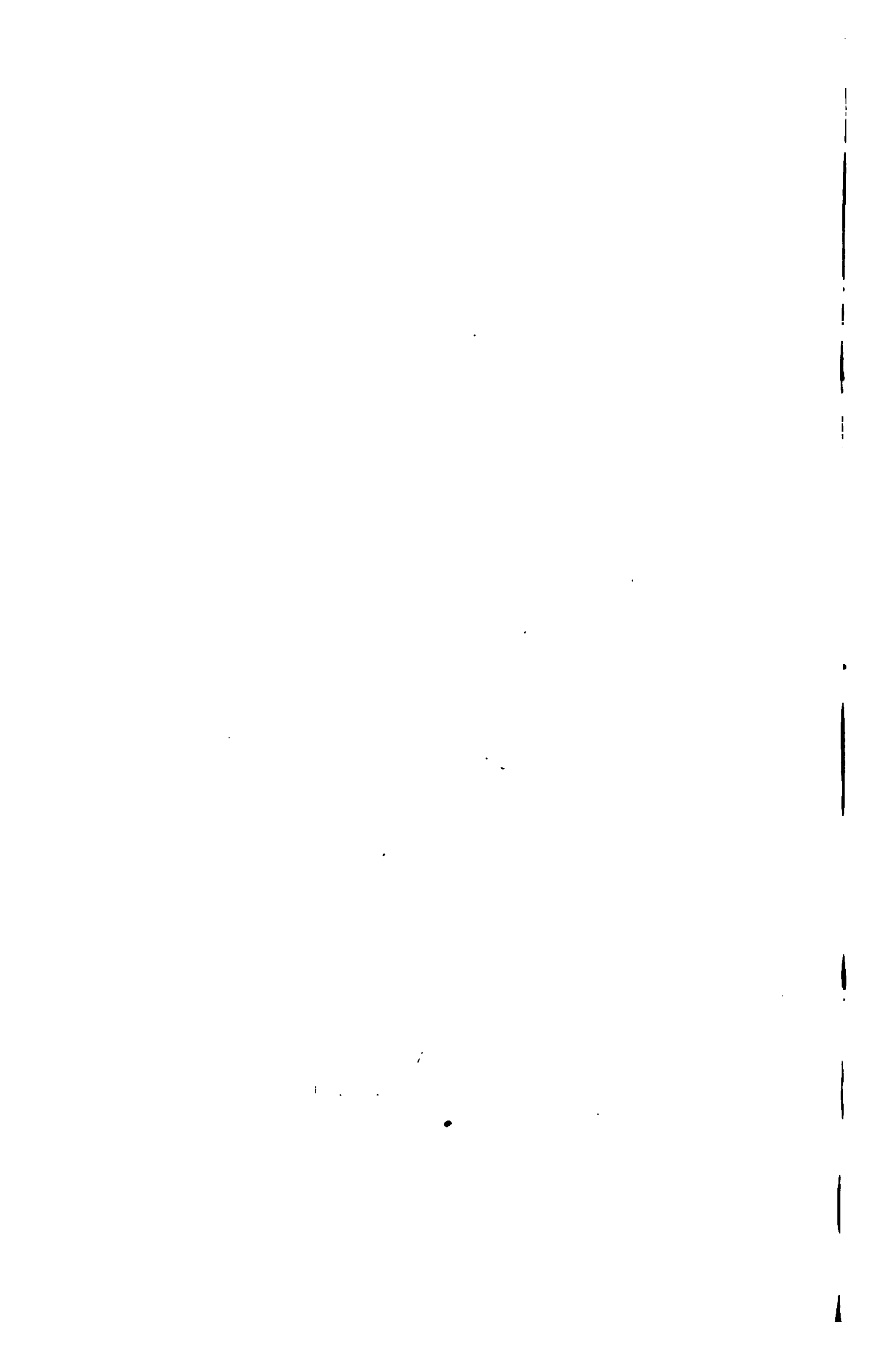
DET PHILOLOGISK-HISTORISKE SAMFUND

ATTENDE BIND

AARGANG 1908

KØBENHAVN
FORLAGT AF TILLGE'S BOGHANDEL
1908

INDHOLD

AF

ATTENDE BIND

STUDIER FRA
SPROG- OG OLDTIDSFORSKNING
UDGIVNE AF
DET PHILOLOGISK-HISTORISKE SAMFUND

Nr. 76

KOMUS AF MILTON

OVERSAT AF

UFFE BIRKEDAL

KØBENHAVN 1908
FORLAGT AF TILLGE'S BOGHANDEL

J. COHENS BOGTRYKKERI
(GEORG A. BACH)

Indledning.

Om Miltons Livshistorie maa jeg henvise til Fremstillingen i min Fordanskning af „Det tabte Paradis" (Theo. Bergs Forlag, København 1905).

Hans ypperste Ungdomsarbejde er uden Sammenligning det, der her er gengivet, „Masken" (the Mask) „Comus".

Maskespillet har hjemme i Italien og fandt allerede i Middelalderen Vej til England om end i meget uudviklet Form. Vi hører saaledes om Hoffester med Forklædninger i Edvard d. 3dies Tid. Under Henrik d. 8des Regering opførtes kunstnerisk udarbejdede „Masker" ved Hove. I Halls Chronicle fortælles: „Epifaniedags Aften forklædte Kongen sig med elleve andre, efter italiensk Skik, kaldet „Maske", noget, der ikke før var set i England. De var iførte lange og vide Klæder, oversyede med Guld, og bar Masker (visors) og gyldne Huer." Det væsentligste synes dog endnu at have været Forklædningen, „Mummedragten" (the Mummery). (Fransk „masque", hvormed er beslægtet det spanske Ord „mascarado", en Forsamling af formummede Personer). Hidtil bestod saadanne „Masker" mest i, hvad vi vilde kalde „levende Billeder" (tableaux vivants), og de prægtige Dragter var det, der især tildrog sig Tilskuernes Opmærksomhed. Men fra nævnte Konges Dage begyndte de optrædende Hovedpersoner at fremsige Repliker, og der blev indlagt

Sange og Danse. Det blev nu en værdig Opgave for Digterne at udarbejde „Masker". Smagen for denne Art Dramatik tiltog under de to første Stuarter i den Grad, at det med nogen Føje kan siges, at disse Kongers Regeringshistorie kan læses ud af Samtidens „Masker". Ben Jonson (1574—1637) var Forfatter til mange saadanne Arbejder, der opførtes ved Hoffet. Den mere og mere fremtrædende Puritanisme med dens Had til Theater og Skuespilkunst og alt, hvad der mindede derom, virkede, i Kraft af Tilbageslagets Lov til, at denne Aandsretnings Modstandere værdsatte disse Ting dobbelt højt. For den adelige Ungdom var det en kærkommen Anledning til at lægge Dannelse og Anstand for Dagen.

„Comus" blev til, mens Milton efter sine fuldbragte Universitetsstudier opholdt sig hos sin Fader i Horton, Buckinghamshire, c. 5 Mils Vej fra (det daværende) London. Allerede tidligere havde han skrevet en „Maske". En af hans Venner var Musiklæreren, Medlem af det kongelige Kapel Henry Lawes, en fortrinlig Lutspiller, til hvis Lærlinge hørte Jarlen af Bridgewaters Børn, John, Viscount Brackley, Thomas Egerton og Alice Egerton. Til Jarlens nærmeste Slægt hørte ogsaa Enkegrevinden af Derby, der levede nær Uxbridge. Hun var Jarlens Stedmoder og tillige Svigermoder, da hans Fader som Enkemand havde ægtet hende, der var Enke efter den femte Jarl af Derby, med hvem hun havde Datteren Frances Stanley, som blev Sir Johns, hendes „sammenbragte" Broders, Hustru. Paa Lawes Opfordring havde han skrevet „Arkaderne" til Ære for Enkegrevinden. Det var ogsaa en, rigtignok meget kort, „Maske" (maaske egentlig kun et Brudstykke af en saadan), og dette Arbejde var bleven meget rost. Da nu Jarlen blev udnævnt til Lord President, ɔ: Statholder, i Wales (1634), hen-

vendte Lawes, som havde sat Musik til „Arkaderne“, sig til Milton og anmodede ham om at skrive endnu en „Maske“ til Opførelse paa Jarlens Herresæde, Ludlow Castle, for dermed at fejre hans Tiltrædelse af Statholderskabet. Opførelsen fandt Sted d. 29de Septbr. 1634. Jarlens Børn — Alice var omtrent 14 Aar gammel, Brødrene et Par Aar ældre — havde Rollerne som den unge Pige (the Lady) og hendes Brødre. Man fortalte senere, at de unge Mennesker paa deres Rejse (fra London?) til Ludlow havde lagt Vejen gennem den vildsomme Haywood Forest, og at lille Lady Alice en Tid var kommen bort fra sine Brødre, der for den Sags Skyld udstod megen Angst inden de fandt hende. Rimeligere er det dog, da ingen samtidig Kilde afhjemler dette, at det kun er et Sagn, der har dannet sig efter selve Handlingen i Stykket. Hvem der har spillet Komus og Sabrina vides ikke. Henry Lawes, der havde skrevet Musiken, gav Skytsaandens Rolle. Om Milton har været mellem Tilskuerne er os ubekendt, men usandsynligt er det ikke.

At Digteren var fra et puritansk Hjem fremlyser af hver Linie i hans Arbejde, men han var tillige en Beundrer af Shakespeare, Spenser og Ben Jonson og elskede Musik. Dette var en Arv fra Faderen, som havde vundet et bekendt Navn i Londons Musikverden. „Det tabte Paradis“'s Sanger fulgte ikke sine barske og sneversynede Trosfæller i deres blinde Had til Kunst og Dannelse. Hans sidste Arbejde, „Samson Agonistes“, er formet efter det oldgræske Sørgespils Mønster, og det synes, som om han har tænkt sig Muligheden af, at det en Gang kunde naa frem til Skuepladsen.[1]) I hvert Fald forandrede Milton ikke sine Anskuelser, skønt han vidste, at Puritanerne paa yderste

*) Forsaavidt ogsaa gaaet i Opfyldelse som Haydn skrev et mægtigt Oratorium til denne Tekst.

Fløj forargedes derover. Selve „Det tabte Paradis“ er oprindelig tænkt som et Drama, der skulde begynde med Satans store Monolog i 4de Bog.

Den klassiske Mytologi var for hin og endnu for en langt senere Tidsalder det uomgængeligt nødvendige Apparat for digterisk Fremstilling, men føles ogsaa gerne af os, naar vi sysler med denne Litteratur fra forbigangne Aarhundreder, *som* et „Apparat“, — en Udvorteshed, der langt fra at laane Tankerne Liv og Farve kvæler dem. Kun de virkelig store Digtere fra Renæssancetiden formaar at arbejde levende med den oldgræske og latinske Gudeverden og hele Sagnkres. Og om Milton gælder det som vel om ingen anden, at Klassicismens Aand og Forestillinger er bleven hans personlige Ejendom. Han beherskede „de Gamle“ fra Hellas og Latium som vel ingen samtidig Forfatter, — og det vil sige mere, end de fleste nu om Dage ret forstaar. Baade hans Forstand og Indbildningskraft — Evner, der hos ham havde indgaaet en sjelden Forening — var gennemmættet af denne Bogverden fra Homers og Platos, Virgils og Ciceros Folk. Hans Sprog er farvet af de klassiske Tungemaal i et Omfang, som det er umuligt at efterligne ved Gengivelse i et andet Sprog. Hans Smag er saa at sige tilslebet efter „de Gamles“. Hvor dybt denne Paavirkning af eller rettere Indleven i den græske og romerske Mytologi gaar, har vi et slaaende Exempel paa i „det tabte Paradis“. Her lader han de faldne Engle, der bliver Djævle, optræde som Hedningefolkenes Guddomme. Ikke desmindre bruger han hele den mægtige bibelske Digtning igennem disse selv samme Guder og Gudinder og de tilhørende Sagn som Udtryk for de mest ophøjede religiøse Ideer og som Staffage i det paradisiske Landskab! Og dette kan han gøre uden at bryde Grundstemningen. Profeter og Apostle færdes fredeligt mel-

lem Grækenlands og Roms Vise, og Kampen mellem de trofaste og oprørske Engle paa Himlens Vang før Verdens Grundvold blev lagt, er et Afbillede baade af Zeus's og hans Brødres Kamp med Titanerne og af Akæernes og Trojanernes Styrkeprøve paa Iliums Slette. — Denne dybe Fortrolighed med Klassicismen møder os straks i Miltons Ungdomsdigtning. For at nyde „Komus" maa man være nogenledes hjemme paa det høje Olympen og det skydækte Ida, — eller dog have de fornødne Oplysninger ved Haanden (som i denne Fordansknings under Teksten tilføjede Noter).

For Puritanerdigteren er selve Livet, den enkeltes saavelsom hele Slægtens, et Drama, der udspilles mellem Menneskets højere, guddommelige Natur, hvis Lov er „Dyden", og den lave, selviske Drift i dens mangehaande Udslag. Det er det store Grundemne i „Det tabte Paradis", „Det genvundne Paradis" og i „Samson", og det er ogsaa dette Thema, han straks griber, da han træder frem med sin „Maske" paa Ludlow Castle. Vi, der næppe kan høre Ordet „Dyden" uden at trække paa Smilebaandet og mindes „Kærlighed uden Strømper", maa dog sande, at for den store „sidste Puritaner" var „Dyden" en guddommelig ophøjet Virkelighed og Opfyldelsen af dens Krav Livets eget Krav, den menneskelige Tilværelses Mening. Der er Flugt og Glød over de Lovprisninger, hvori den unge Digter udbryder, naar han dvæler ved denne Tanke, der for ham er ét med Sandheden. Her overgaar han langt Edmund Spenser, hvis „Alfedronningen" ellers havde givet ham stærke Tilskyndelser. Hvor sejrssikkert lyder det ikke (Oversættelsen S. 26—27):

»Hvo i sit eget klare Bryst har Lys,
kan midt i Kloden nyde højlys Dag.
Men hvo, som dyrker en formørket Sjæl
og stygge Tanker, gaar, trods Middagssolen,
i Nattens Mulm og er sit eget Fængsel.«

Og naar han skal samle alt, hvad han har villet lægge Tilskuere og Læsere paa Sinde i sit Digt, lader han Skytsaanden, der atter stiger til sit himmelske Hjem, tilraabe de Dødelige:

»I Jordiske, som vil mig følge, I
maa elske Dyden, *den* ene er fri.
Den kan Jer lære, hvordan I skal stige
højt over Sfærernes Tonerige.
Ja, om end Dyden i Svaghed stred,
sænked sig Himlen selv til den ned!«

Disse to sidste Linier skrev han siden paa sin Italiensrejse i en Vens Album, og han tilføjede: „Coelum, non animum muto, dum trans mare curro.“ (Kun Himmelegn, ikke Sind skifter jeg, naar jeg farer over Havet).

„Komus“ udkom første Gang, besørget af Lawes, i 1637, uden Forfatternavn, dediceret til Lord Brackley (den „ældre Broder“).

Jeg har benyttet William Bells Udgave med oplysende Noter (London 1903). Nys afdøde Dr. phil., Docent Adolf Hansen har venligst gennemgaaet mit Manuskript og meddelt mig mange fortræffelige Vink.

U. Birkedal.

Komus.

PERSONERNE:

Skytsaanden, siden i Hyrden Thyrsis's Dragt.
Komus med hans Sværm.
Den unge Pige.
Første Broder.
Anden Broder.
Nymfen Sabrina.
Dansende Hyrder.

(Skuepladsen forestiller en vild Skov.)

Skytsaanden (stiger ned eller kommer ind).

Ved Stjernetærskelen til Jovis[1]) Borg
jeg har mit Hjem, hvor hine ætherfine,
udødelige, klare Aander bor
i Egne med en blid og stille Luft,
højt over Larmen og den kvalme Røg,
der stiger op fra dette dunkle Sted,
af Menneskene kaldet Jorden, hvor
de trænges sammen, ret som Faar i Fold,
og søger med lavsindet Iver kun
at holde fast en febersyg og svag
Tilværelse, og agter ej den Krone,
som Dyden, naar det dødelige Skifte
er fuldbragt, skænker dem, der hende tro

[1] Juppiter (Ejeform: Jovis), den højeste Gud (Grækernes Zeus).

har tjent, blandt Guderne, som troner hist
paa hellige Sæder. Nogle findes dog,
som higer efter med tilmaalte Fjed[2])
at lægge deres skyldfri Hænder paa
den gyldne Nøgle,[3]) der kan aabne Porten
til Evighedens Kongsgaard. Dem mit Hverv
alene gælder. Kun for deres Skyld
vil jeg besmitte disse Himmelklæder
med Stanken fra saa syndehærget Muld.

Men nu til Værket! da hin Juppiter
histoppe kasted Lod med ham dernede,[4])
da fik Neptunus ej blot Herredømmet
vidt over salten Sø og alle Strømme
med Ebbe, men tillige Kongemagt
trindt over alle havomkranste Øer,
som pryder Dybets smykkeløse Barm
lig Ædelstene af adskillig Art.
Han lader naadig sine Underguder
regere over hvert sit eget Rige,
tilsteder dem at bære deres Kroner
af Safir og at svinge deres smaa
Treforke stolt.[5]) Men dette Øland her,[6])
det største og det bedste af dem alle

---

[2]) Af Skæbnen eller Forsynet bestemte.

[3]) Hentydning til Mth. 16,19: »jeg giver dig Himmerigs Nøgler.« Den klassiske Mytologis Forestillinger findes i Miltons hele Forfatterskab Side om Side med det bibelske. Mest paafaldende virker dette i »Det tabte Paradis«, hvor Hedenskabets Guder gøres til et med de faldne Engle (se D. t. P. 1. Sang, V. 401—577 i min Oversættelse). —

[4]) Den ældste Gud, Saturn (Kronos), blev styrtet fra Tronen af sine Sønner, der ved Lodkastning delte Herredømmet: Zeus (Juppiter) fik Himlen (deraf hans Navn »den høje« eller »øverste« J.). Neptunus (Poseidon) Havet og Pluto (Hades) Underverdenen (deraf Navnet: den nedre J. eller J. herneden til). Se Iliaden 15. Sang V. 189—194, Wilsters Oversættelse.

[5]) Neptunus er udstyret med en vældig Trefork, hvormed han oprører Havet.

[6]) England.

i Verdens vide Hav, han skifter ud
til sine Guder med de Lokker blaa.[7])
Og hele dette Strøg i Vesterled[8])
han gav en adelig og mægtig Herre
at raade, som med sindig Kraft skal styre
et kækt og vaabendjærvt og gammelt Folk.[9])
Hans favre Afkom, fostret op i alt,
hvad Fyrster anstaar, er paa Vejen hid,
at være med ved deres Faders Højtid[10])
og nysbetrode Scepter. Men de maa
igennem denne slemme Skov, hvis Stier
sig slynger vildsomt, og hvis skumle Bryn
med deres nikkende og stride Grenværk
forfærder den vildfarne Vandringsmand.
Her kunde deres bløde Ungdomsalder
let fange Mén, om ikke jeg var sendt
af højen Juppiter paa ilsom Færd
til deres Værn og Værge, — hør hvorfor!
thi jeg vil melde om, hvad ingen Sinde
tilforn er hørt i Tale eller Sang
af Oldtids eller Nutids Skjald, ej heller
i Hallen eller Kammerset paa Borgen.

---

7) Disse Guder maa være forskellige fra ovennævnte Underguder med smaa Treforke, da det jo er Meningen at prise Jarlen af Bridgewaters Magt. Maaske er her en Hentydning til det britiske Oldfolks Skik at overmale Legemet med blaa Farve.

8) Wales.

9) Ved den angelsaksiske Erobring i det 5te Aarh. e. Kr. trængtes det keltiske Oldfolk ud i de bjergfulde Egne mod Vest og Sydvest, hvor de, opflammede af Barderne, bevarede deres Uafhængighed under indfødte Fyrster. De nægtede at give sig under Edvard I. »Vi tør ikke underkaste os Edvard, ej heller vil vi finde os i, at vor Fyrste gør det, ej heller vil vi hylde Fremmede, hvis Sprog, Sæder og Love vi ikke kender. Vi har kun sat os til Modværge til Forsvar for vore Lande, Love og Rettigheder.« De blev dog betvungen af ham, der lovede at give dem en indfødt Fyrste, som aldrig havde talt et fransk eller engelsk Ord. Det blev hans Søn, Edvard, nylig født i Wales.

10) Se Indledningen.

Da Bakkus,[11]) som af Purpurdruen først
den søde Gift udkrysted, den saa ilde
misbrugte Vinsaft, havde brat forvandlet
de Sømænd fra Toskana,[12]) lod han Vinden,
som bedst den lysted, føre sig af Sted
langs den tyrrhenske Kyst, og drev i Land
paa Circes Ø.[13]) Hvem kender ikke Circe,
hin Solens Datter? hvo, som smagte Drikken
i hendes Trylleskaal, han tabte straks
sin Skikkelse med oprejst Gang og faldt
til Jorden ned og roded som et Svin.
Og Nymfen, som hans tykke Krøller saa',
af Vedbend kranste, og hans friske Ungdom,
fik med ham, før han atter drog derfra,
en Søn, sin Fader saare lig, dog mer
sin Moder, der ham fostred op og gav
ham Navnet *Komus*.[14]) Da han havde naa't
den voksne Alder og var bleven ret
en lystig Svend, der flakked om paa Galliens
og Spaniens Marker, søgte han sin Bolig
i denne Skov, der har saa slet et Rygte,
og i sit tætte Ly af sorte Skygger
han overgaar i Trolddomskunst sin Moder.
Hver mødig Vandringsmand sin klare Drik
han byder i et Bæger af Krystal
for Føbus'[15]) Brand at slukke, og saa snart

11) Grækernes Dionysos, Vinguden. Paa sine Vandringer blev han fangen af tyrrhenske (etruriske) Sørøvere. Til Straf forvandlede han sig til en Løve, der sønderrev Skibsføreren og forvandlede Sørøverne til Delfiner.

12) Toskana, et andet Navn for Etrurien (Tyrrhenien).

13) Bekendt fra Homers Digt Odysseen, 10. Sang. Datter af Solguden Helios og Havnymfen Perse. Milton har selv opfundet Mødet mellem Circe og Bakkus. Hun forvandlede alle, der kom til hendes Ø, til Svin, idet hun gav dem sin Trylledrik og derefter berørte dem med sin Stav.

14) *Komus* (den græske Form er Komos) af et Ord, der betyder et vildt, larmende Optog. Ordet »Komedie« er dannet deraf.

15) Føbus, Solgud.

de smager den (thi en ustyrlig Tørst
de fleste lokker til den Daarefærd)
forvandles deres menneskelige Aasyn,
der minder allermest om Himlens Guder,
til Dyrehoveder, som Ulv og Bjørn,
Galt, Tiger, Jaguar og skægget Buk,
mens alle andre Dele er som før.
Saa helt og ganske er af deres Jammer
de overvældede, at ej en Gang
de véd, hvor fælt vavnsirede de er,
men praler af at eje mere Skønhed
end fordum, glemmer deres Barndomshjem
og deres Venner, og med Fryd de søler
sig i en Svinesti af Sanselyst.
Og naar det hænder da, at én af dem,
hvem Juppiter histoppe ynder, gaar
igennem denne farefulde Skov,
jeg skyndeligt som Stjerneskuddet kommer
at skærme dem paa Vejen. Men jeg først
maa lægge disse Himmelklæder af,
som Iris[16]) væved, og mig tage paa
en Hyrdes Skikkelse og Dragt,[17]) en Svend
af Tyendet i dette Hus, der snildt
kan med sin bløde Fløjte og med ømme
Smaaviser stille Stormens stærke Brag
og dæmpe Skovens Brusen, og saa tro
som tonerig, og venteligst og snarligst
vil ile hid til Hjælp. Men tys! jeg hører
forhadte Trin og gør mig nu usynlig.

---

16) Iris, en Gudinde, i hvem Regnbuen er legemliggjort.

17) Skytsaandens Rolle spilledes af Henry Lawes (se Indledningen). Disse Linier er Digterens Anerkendelse af Komponisten, i hvis Mund han atter lægger sin Hyldest til Jarlen af Bridgewater.

Komus **(kommer ind med en Tryllestav i den ene Haand og sit Bæger i den anden. Han følges af en Hoben Uhyrer med Hoveder som alle Slags vilde Dyr, men ellers som Mænd og Kvinder i straalende Dragter. De tumler skrigende ind med Fakler i Hænderne).**

Stjernen,[18]) som kalder Hjordens Faar
til Folden, alt højt paa Himlen staar.
Dagens Vogn[19]) saa gyldenrød
svaler nu sin Aksels Glød
dybt i Atlasflodens[20]) Væld.
Hisset bag sit Bakkehæld
skyder nu den sunkne Sol
Flammer mod den dunkle Pol,
alt imens den haster frem
for at naa sit andet Hjem,
som den ejer fjernt i Øst.
Nu velkommen, Leg og Lyst!
Svir og Sværm ved Midnatsstund,
ør og drukken Dans i Lund!
Smyk med Rosen skær og fin
Lokkerne, som dufter Vin.
Overlæg og Alvor streng
er nu gangne alt i Seng,
gnaven Alderdom og sur
Vrantenhed sig faar en Lur.
Vi, af mere ædel Ild,
Stjernekoret ligne vil,
som ved Nat i aarvaagne Sving
Aar og Maaneder fører omkring.[21])

---

18) Hesperus er Aftenstjernen (Venus).

19) Solguden Føbus Apollon kørte over Himlen i en Gyldenkarm.

20) Efter den oldgræske Forestilling var Verdenshavet en Strøm eller Flod, som omslyngede den flade Jordskive.

21) Filosofen Pythagoras lærte, at Sfærerne (Himmelkredsene, den ene omkring den anden, hvortil Planeterne tænktes fæstede) under deres Bevægelser frembragte Musik, for fin til at opfattes af det grove menneskelige Øre.

Sund og Hav med den finnede Æt
danser mod Maanen i Morerdans let.[22])
Trindt paa Strandbreddens gule Sand
og paa Skærenes smalle Rand
Ellepiger og Troldtøj, — trip! trap! —
springer og tumler muntert om Kap,
og ved Kilde og rislende Aa
Skovnymfer,[23]) smykte med Tusindfryd smaa,
holder nu Aftenlystighed, —
hvad kommer Søvnen Natten ved?
Natten os bedre Gaver rækker,
Venus[24]) vaager, og Elskoven vækker.
Saa til vor vante Id da, — begynd!
det er kun Dagen, der skaber Synd,
som bliver evigt af Mørket gemt.
Hil dig, Gudinde for natlig Skemt,
dunkeltslørede, sælsomme Frue,
Kotytto,[25]) for hvem den lønlige Lue
flammer fra Midnattens Fakler alle,
du, hvem ingen hid vil kalde,
førend Dragen spyr af sin Vom
Mulmet saa skummelt som Styxes Flom,[26])
saa Luften bliver en eneste Plet:
stans din Skyvogn, rap og let,
hvori med Hekate[27]) du os gæster,

---

22) Morerdansen, indført af Maurerne (»Morerne«) til Spanien og derfra udbredt videre.

23) Overnaturlige kvindelige Væsner tænktes at befolke Skove, Bjerge og Kilder.

24) Elskovsgudinden.

25) Den vilde, tøjlesløse Lystigheds Gudinde, der drev sit Spil om Natten (»dunkeltslørede«). Hun var en thracisk Guddom. Thracien (i Grækenland) var bekendt for sine mange Besværgere, Manere og Hekse.

26) Natten fremstilles her som et Uhyre fra Underverdenen. Efter den græske Mytologi slyngede den mørke Flod Styx (»den afskyede«) sig i ni Vindinger om »Hades«.

27) Hekate, en thracisk Gudinde, Heksenes Beskytterinde. Hun opfattes tit som et med Maanegudinden, da alskens Trolddomskunster fortrinsvis dreves ved Maaneskin.

vær os huldsalig, os, dine Præster,
til vi alle dine Bud,
helt og ganske har ført ud,
før hin Spejder fra Øst[28]) ved Gry
fra det Indiske Hav paany
gennem sit snevre Kighul ser
og snakker løs om alt, der sker
ved vor lønlige Fest i Lund,
til Mester Sol, den Sladdermund!
Haand i Haand da, slut nu Ring
og dans rundt i lystige Spring!

(Dans).

Hold op, hold op! jeg mærker andre Fjed
nær denne Jordbund, Trin af kyske Fødder.
Søg Eders vante Skjul bag Træ'r og Buske!
Vor Mængde kunde skræmme. — Vist en Mø
(det lærer mig min Trolddom) er af Natten
i disse Skove bleven overrasket.
Nu maa jeg øve mine Koglerier
og lumske Kunster. Inden længe ejer
jeg en saa vakker Hjord som den, der græssed
omkring min Moder Circe. Her jeg slynger
de blændende og stærke Tryllemidler
i Luften, der dem suger op som Svampen.
(gør en Bevægelse med Hænderne som om han kastede Støv i Vejret)
Det fostrer Gøglesyner, at ej Stedet
og denne sære Dragt skal vække Undren
hos Jomfruen og drive hende paa
mistænksom Flugt, og det tør ikke ske,
thi det er mod min vante Færd. Jeg sniger
mig ind i Menneskenes lette Hu
og hilder dem i Snarer under Skin
af Venskab og med snilde Smigerord,

---

28) Solen, der bryder gennem Morgentaagerne.

der har til Mading rimelige Grunde.
Naar hendes Øje én Gang kun har mødt
den Kraft, som er i dette Heksestøv,
da træder frem jeg som en harmløs Bonde,
der sent paa Natten sysler med sit Landbrug.
— Dèr kommer hun! jeg gaar til Side tyst
og hører, hvis jeg kan, hvad her hun vil.
(gaar til Side.)

Pigen (kommer ind). Herfra kom Støjen, hvis jeg paa mit Øre
— min bedste Fører nu — kan stole ret.
Det lød som tøjlesløs, uvoren Morskab,
der vækkes af den overgivne Fløjte
og muntre Pibe mellem plumpe Bønder
ved Dansen, naar for deres Hjorders Yngel
og deres fulde Lader Pan[29]) de priser,
saa overmættes gavmild, og de bringer
paa utilbørlig Maade[30]) deres Guder
Taksigelse. Kun saare nødigt møder
jeg disse sene Svirebrødres Vildskab
og drukne Skamløshed. Men ak, hvordan
skal paa den rette Vej jeg ellers lede
vel mine uerfarne Fødder her
i Skovens vilde Slyngkrat? Mine Brødre,
der saa' mig trættet af den lange Vej,
beslutted da, at under disse Piniers
udspredte Gunst vi skulde holde Rast.
De sagde, at de paa den anden Side
af Tykningen gik om for dèr at hente
mig Bær og Frugter, kølige og friske,
som os de gæstfri Skove venligt byder.
Dèr lod de mig tilbage den Gang Aftnen

---

29) Pan, Hyrdernes og Hyrdelivets Gud.
30) En Hentydning synes at ligge heri til den kaade Morskab ved Høstgilderne, der ikke stemmede med det puritanske Livssyn, som Milton vedkendte sig.

med Hætte graa fra Føbus' Kærres Baghjul
sig rejste som en Løftegiver from
i Pilgrimsdragt.[31]) Men hvor de færdes nu,
og hvi de ikke kom tilbage, tynger
nu mine Tanker. Troligvis for langt
de havde vovet deres Fjed, imens
de flakked om, og før de kunde vende
tilbage det misundelige Mørke
dem havde stjaalet fra mig. Hvi mon ellers,
o Nat, du lumske Tyv, du skulde fjæle
med rovgrisk Attraa i din Tyvelygte
de Stjerner, som Naturen selv har hængt
paa Himlen og har fyldt med evig Olje,
at de kan lyse for en enlig Vandrer
paa vildsom Sti? Her er, saa vidt jeg skønner,
det Sted, hvor nys højrøstet Latter hersked
og for mit spændte Øre klarligt lød, —
og dog, her finder jeg kun Mulm og Mørke.
Hvad mon det være? Tusind Fantasier
i Mindet mylrer frem om fæle Skygger,
der vinker ad mig, Skikkelser, der kalder,
Lufttunger, der paa Holme og paa Kyster
og ude i de vilde Ødemarker
tilraaber Mennesker ved deres Navne.
Om disse Tanker end kan vække Undren,
de kan dog ej et dydigt Sind forfærde,
der har en mægtig Ridder ved sin Side,
Samvittigheden. O, velkommen hid,
du Tro med klare Øjne, og du Haab
med hvide Hænder, Engel, du, som svæver
paa gyldne Vinger, og du pletfri Uskyld!
Jeg skuer Eder grant, og nu jeg tror,
at Han, det højeste af alle Goder,[32])

31) En, der har aflagt Løfte om at gaa paa Pilgrimsfærd.
32) Gud er efter et religionsfilosofisk Udtryk, »det højeste Gode«.

der bruger alle onde Ting som Hævnens
trælbundne Svende, vilde skikke hid
en straalende Beskytter, om fornødent,
saa intet Angreb trued Liv og Ære.
Mon jeg tog fejl? mon ej en kulsort Sky
sit Sølverfor mod Natten vendte?[33]) Nej,
jeg tog ej fejl! der er en kulsort Sky,
der vender Sølverforet imod Natten
og glimter over Skovens grønne Duske.
Jeg kan ej skrige „Hej“ til mine Brødre,
men jeg vil gøre al den Støj, jeg kan,
at det kan høres saa langt bort som muligt.
Mit nys genvakte Mod tilskynder mig.
Kan hænde, de er ganske tæt herved.

(Sang.)

Ekko,[34]) hulde Nymfe, som bygger i Løn
i din luftige Sal
ved den træge Mæanders[35]) Flodbred grøn
og i den blomstersmykkede Dal,
hvor den sørgmodige Nattergal
hver Nat betror dig sin kærlige Kval,[36])
har du ej set et ædelt Par,
favre, som din Narcissus var?
O, Ekko, saa fremt
i en blomsterklædt Hule du holder dem gemt,

Hvis det Onde er til maa det derfor være bestemt til at tjene de guddommelige Formaal.

33) Maanen bagved Skyen kaster sit Lys paa dens Rand, der lignes med Kanten af en Kaabes For.

34) Ekko var en Nymfe, der paadrog sig den højeste Gudinde, Junos (Heras) Vrede: hun maatte ikke tale før andre havde talt og hun maatte ikke tie, naar andre havde talt. Hun fattede Elskov til den skønne Yngling Narcissus og svandt hen af Elskov indtil kun hendes Stemme var tilbage.

35) Flod i Lille Asien, bekendt for sit bugtede Løb.

36) Nattergalen, som har mistet sine Unger, synger i smeltende Sørgetoner (se f. Ex. Virgils Georgica IV, 511.)

du Talens Dronning, du Datter
af Luften klar, —
hvor er de? ak svar!
og stig saa atter
hjem til det Høje, hvor Guderne troner,
og føj Genklangens Pryd til de himmelske Toner!

Komus (kommer ind) Mon nogen dødelig, af Jordmuld blandet,
kan aande hen saa himmelsk, saa livsaligt!
Vist noget helligt bor i dette Bryst
og giver Luften ved de tryllerige
og søde Toner Røst til Vidne om
dets skjulte Bolig! O, hvor lifligt svæved
de ej paa Tavsheds Vinger gennem Nattens
det tomme Hvælv, og med hvert Tonefald
de glatted Mørkets ravnesorte Fjedre,
indtil det smiled. Jeg har ofte hørt
min Moder Circe med de tre Sirener[37])
iblandt de blomsterkjortlede Najader,[38])
naar stærke Urter eller slemme Gifte
de samled, der — saa sang de — vilde Sjælen
til Fange tage og den svøbe i
Elysium.[39]) Da fælded Skylla[40]) Taarer
og trued Voverne med deres Glam
til Agtpaagivenhed, alt mens den fæle
Karybdis[41]) mumled blideligt sit Bifald.
Og disse lulled dog kun Vind og Sans
i liflig Slummer og berøved den

---

[37]) I Odysseen er der kun Tale om to Sirener, der lokkede Søfarerne til Undergang med deres skønne Sang, og de staar ej i nogen Forbindelse med Circe.

[38]) Kvindelige Havguddomme.

[39]) De Saliges Opholdssted (omtrent = det nordiske »Gladhjem«).

[40]) og [41]). Skylla, Circes Medbejlerske til Havguden Glaukus's Kærlighed, forvandledes til et Uhyre, omgivet af glammende Hunde (ɔ: de oprørte Bølger) og kastede sig selv i Havet, hvor hun blev til en Klippe. Karybdis, en Datter af Havets Overgud Poseidon (Neptunus), slyngedes af Zeus ud i Havet og blev en Malstrøm.

sig selv i saligt Afsind. Ingen Sinde
saa hjertefølt og hellig Lyst jeg hørte,
saa ædru Vished om en vaagen Fryd.
Jeg vil tiltale hende, hun skal være
min Dronning. — Hil dig, underfulde Væsen,
hvem disse fæle Skygger sikkert aldrig
har fostret, hvis du ej er den Gudinde,
som i en landlig Helligdom har hjemme
med Pan (og kaldt Silvanus),[42]) og forbyder
med yndig Sang hver fjendtlig Taagedunst
at skade den højvoksne, fejre Skov.

Pigen. Nej, ædle Hyrde, spildt er al den Ros,
som tales for et uopmærksomt Øre.
Ej for at prale af min Kunst, men dreven
tilsidst af Nøden, for igen at finde
mit Følge, har jeg vakt det flinke Ekko
til fra sin Mosseng mig at give Svar.

Komus.[43]) Hvad Hændelse har voldt dig dette Tab?
Pigen. Det mørke Mulm og denne tætte Tykning.
Komus. Det skilte dig fra dine Følgesvende?
Pigen. De lod mig træt tilbage paa en Grønplet.
Komus. Ved Svig, uhøflig Adfærd eller hvad?
Pigen. En venlig Kilde søgte de i Dalen.
Komus. Og lod din Skønhed helt uvogtet, Pige?
Pigen. De var kun to og loved snarlig Genkomst.
Komus. Maaske en altfor tidlig Nat dem hindred?
Pigen. Hvor let det er at finde ud mit Vanheld.
Komus. Er Tabet, uden netop nu, saa stort?
Pigen. Ej mindre end at tabe mine Brødre.
Komus. Var de i Mandskraft eller Ungdomsvaar?

---

42) Silvanus, et latinsk Navn for Grækernes Pan, Skovenes Gud (silva, en Skov).

43) Den følgende Række Spørgsmaal og Svar, en Linie til hvert, er en Efterligning fra det græske Sørgespil. Virkningen beror paa den stigende Kraft i Stemningen (f. Ex. i Euripides's »Eumeniderne«).

44) Hebe, Ungdomsgudinden hos Grækerne. Hun skænkede Nektar for de olympiske Guder.

Pigen. Saa glatte deres Læber var som Hebes.[44])
Komus. To slige skued jeg, da Oksen mødig
kom vandrende med løse Skagler bort
fra Furen, og den trætte Gærdesætter
sin Nadver aad. Jeg saa' dem, hvor den grønne
Vinranke snor sig om hin lille Høj.
De modne Klaser af de unge Skud
de plukked. Mer end menneskelig Anstand
de ejed, og som dèr de stod jeg holdt
det for et Syn af underfulde Væsner,
af Luftens muntre Skabninger, som bor
i Regnbufarverne og leger lystigt
i Skyernes det folderige Væv.
Af Ærefrygt jeg fyldtes, og jeg tilbad,
idet jeg gik forbi dem. Er det dem,
du søger, vil det være som en Vandring
til selve Himmerig at hjælpe dig
at finde dem.
Pigen Du ædle Bondeknøs,
hvad Vej vil snarest bringe mig til Stedet?
Komus. Det hæver sig stik Vest for Krattet her.
Pigen. Det overgik forvist endog den bedste
Landstyrmands Kunst at finde ud deraf
ved saadant sparsomt Stjernelys, uhjulpen
af Fødder, øvede i sikker Gætning.
Komus. Jeg kender i den vilde Skov hver Sti,
hver løvrig Gang, hver Kløft, hver buskfyldt Dal,
hver Bæk med kratgro't Bred, hver Plet, hvor daglig
jeg vandrer om, mit gamle Nabolag.
Og hvis endnu dit spredte Følgeskab
er her at finde eller ligger skjult,
skal jeg forfare det, før Morg'nen vaagner
og Lærken fra sin Straaseng lavt ved Jord
af Blund sig rejser. Men hvis ej, da skal
jeg føre dig, skøn Jomfru, til en lille,

men trofast Hytte, hvor du trygt kan dvæle
til vid're Søgen.

Pigen. Hyrde! jeg forlader
mig paa dit Ord, og jeg betror mig til
din ærligt budne Høflighed, der tit
og mangen Gang er lettere at finde
i lave Rønner med røgsorte Sparrer
end i tapetbehængte Sale, eller
ved Fyrstehoffer, hvor den først fik Navn[45])
og bæres mest til Skue. Paa et Sted,
hvor der er mindre sikkert eller trygt,
jeg kan ej være, saa jeg skulde frygte
for Skifte. Milde Forsyn! se dog til mig,
og lad den Prøvelse, mig er beskikket,
til Styrken svare! Gaa da foran, Hyrde!
(De gaar.)

(*De to Brødre* kommer ind).

Ældre Broder. Afslør Jer, svage Stjerner, og skøn Maane,
vant til at elske de Vejfarnes Lovord,
lad dog dit blege Aasyn lyse gennem
en Ravsky og driv Kaos ud, som hersker
i Skyggernes og Mørkets Dobbeltnat!
Men dersom sorte Taager helt og ganske
med Vold har dæmmet op for Eders Strøm,
o, gæst os da, en mild og venlig Kærte,
om end et Sivlys[46]) kun fra Vidjegluggen
i leropklinet Hytte, med din lange
og lige Straaleflod ad Jorden hen,
og du skal være vor Arkadiens-stjerne,[47])
hvad heller Tyriens „Lille Bjørn" !

---

45) Ordet »Høflighed« er dannet af »Hof«, »Hove« (høvisk).

46) Som Lys brugtes endnu i det 17de Aarhundrede af Fattigfolk Sivmarv, dyppet i Olje.

47) Arkadiens-stjerne ɔ: enhver Stjerne i »Den store Bjørn«, hvorefter græske Søfolk styrede. De tyriske (fønikiske) Sømænd styrede efter Halen i »Den lille Bjørn«, der tit benævnedes »Hundehalen« (Kynosura): De gamle Grækere har et Sagn om Nymfen Kallisto fra Arka-

Yngre Broder. Og blev
vort Øje spærret ude fra den Lykke,
gid vi kun maatte høre Markens Hjorder
i deres Fletværksfolde, eller Lyden
af Hyrdens Rør med Pibens Huller, eller
en Fløjten hist fra Hytten, eller Hanen,
der tæller Nattens Timer for sin Flok
fjerklædte Koner, — det var dog en Trøst
og styrked Modet i det snevre Fængsel
af Grene uden Tal. Men ak, vor Søster,
den arme Jomfru, som er faren vild!
hvor mon hun vandrer nu? Hvor skal hun finde
vel Ly for Nattens kolde Dugg blandt Tidsler
og grove Burrer? Hendes Bolstre nu,
kan hænde, er den kolde Grøftevold,
maaske hun læner mod et Elmetræs
den brede Stamme, klædt med knudret Bark,
sit pudeløse Hoved, fuld af Frygt.
Hvad om hun flakker om i Angst og Gru!
hvem véd, — imens vi taler, er maaske
hun falden i den glubske Hungers, eller
den glubske Vellysts græsselige Vold!
Ældre Broder. Tys, Broder! vær ej altfor spørgesyg,
saa du paa Forhaand forestiller dig
usikre Vanhelds Art. Thi sæt endog
de er, som du har tænkt, skønt ubekendte
de endnu ligger, hvi skal da en Mand
sin Sorg vel foregribe, eller løbe
i Møde det, han vilde undgaa helst?
Men er der falske Grunde kun til Frygt,
hvor bittert er da saadant Selvbedrag.
Jeg tror min Søster ej saa ilde stædet,
saa ubekendt med Dydens Børnelærdom

---

dien, hvem Zeus forvandlede til »Den store Bjørn«, medens hendes Søn Arkas blev »Den lille Bjørn«.

og med den hulde Fred, som Godhed altid
i Barmen bærer, at det blotte Savn
af Lys og Lyd (naar ej hun er i Fare,
hvad jeg er sikker paa, hun ikke er),
har kunnet ryste hendes faste Sind
og Tankens Ro og bringe dem i nogen
usømmelig Forfatning. Sank end Solen
og Maanen under Havets Flade, kunde
dog Dyden ved sin egen Straaleglans
vel se at gøre det, som Dyden vilde.
Tit søger Visdom selv sin Tilflugt hos
den liflige, forborgne Ensomhed,[48]),
hvor med Betragtningen, sin bedste Amme,
hun glatter sine Fjer og lader vokse
sit Vingepar, der i den travle Larm
blev helt forpjusket, stundom og led Mén.
Hvo i sit eget klare Bryst har Lys,
kan midt i Kloden nyde højlys Dag.
Men hvo, som dølger en formørket Sjæl
og stygge Tanker, gaar, trods Middagssolen,
i Nattens Mulm og er sit eget Fængsel.

Yngre Broder. Vel sandt! den stille Grublen ynder mest
den tavse Celles tankefulde Løndom,
langt borte fra det muntre Samlingssted
for Mennesker og Hjorder, og saa trygt
som i et Raadhus sidder. Thi hvem vilde
vel plyndre Eremiten for hans Klædning,
hans Rosenkrans, hans Ahornsfad og faa
Par Bøger, eller bruge Vold imod
hans Lokker graa? Men som hint favre Træ
med Blomsterguld fra Hesperiders Have,[49])

---

[48]) Sigter til Digterens rolige Liv i Horton.

[49]) Hesperiderne, Vestens Nymfer (Hesperus ɔ: Aftenstjernen), bevogtede Haven, hvori Træet stod med de gyldne Æbler. Under Træet laa Dragen Ladon. Efter et af Sagnene om Herakles fældede han Uhyret og plukkede Æblerne.

saa trænger Skønhed til en Dragevagt
med ufortryllet Øje for at frelse
og værge hendes Frugt og hendes Blomster
imod ustyrlig Bryndes frække Haand.
Som hvis du sagde, at en Gniers Dynger
af ubekendte Skatte kunde lægges
foran en Røvers Hule, og dog være
i Sikkerhed, saa beder du mig haabe,
at Faren vil sit Øje lukke i,
naar Lejligheden bydes, og vil lade
en ensom, ubeskyttet Jomfru vandre
ukrænket i det vilde Øde her.
Det er ej Nat og Ensomhed, jeg frygter,
men alt hvad ondt, der følger dem i Sporet,
saa en usalig Fristelse skal møde
vor Søster, ret som var hun helt forladt.

Ældre Broder. Kær Broder! jeg har ikke villet sige,
at uden Tvivl og Tvist af nogen Art
vor Søster er i Sikkerhed. Og dog,
hvor Haab og Frygt i Ligevægt skal dømme
om Sagens Udfald, hælder af Naturen
jeg snarere til Haabet end til Frygten,
og glad bandlyser jeg skeløjet Mistro.
Saa værgeløs vor Søster er ej heller,
som du vil tænke, thi hun har en Styrke
i Løn, som du ej drager dig til Minde.

Yngre Broder. Hvad lønlig Styrke uden Himlens Styrke,
hvis det er den, du mener!

Ældre Broder. Ogsaa den,
men dog en lønlig Styrke, der — skønt givet
af Himlen, — nok tør kaldes hendes egen,
og det er Kyskhed, kære Broder, Kyskhed!
Den Mø, som ejer den, er klædt i Staal
fra Top til Taa, og som en Nymfe, væbnet
med kække Pile i sit Kogger, kan

hun vandre gennem vidtudstrakte Skove,
paa herbergløse Heder, farefulde
og golde Ødemarker, over Høje
med daarligt Ry, hvor ingen rovgrisk Vildmand
og ingen fredløs Bjergbo eller Røver
er saa formastelig, at han trods Kyskheds
guddommelige Straale tør besudle
en Jomfrus Renhed. Ja endog, hvor selve
den grumme Ødelæggelse har hjemme,
kan hun med ufordunklet Højhed vandre
— kun ej i Hovmod eller daarlig Trods —
forbi tilgro'de, skumle Klippehuler
og Grotter. Der er visse Folk, der siger,
at intet Ondt, som er ved Nat paa Færde,
i Taage eller Ild, ved Sø og Mose,
ej nogen blaa og runken Heks, og intet
stivsindet Genfærd, der ved Aftenklokken
de løndomsfulde Lænker sønderbryder,
ej nogen Trold og Svartalf dybt fra Gruben,[50])
formaar at skade ægte Jomfrurenhed.
Tror du mig nu? behøver jeg at kalde
den svundne Oldtid fra de gamle Skoler
i Grækenland[51]) til Vidne om de Vaaben,
som Kyskhed ejer? Derfor Jægerinden
Diana[52]) har sin frygtelige Bue,
hin skønne, evigtkyske Dronning, væbnet
med Sølverpile, dermed tæmmer hun
den plettede, den vilde Bjergets Parder,
med samt den stribede Løvinde, medens
hun agter ej Kupidos[53]) lystne Skud,

---

[50]) I Bjergværker og Miner antoges forskellige onde Aander at holde til.

[51]) Her menes den oldgræske Mytologi.

[52]) Diana (Grækernes Artemis), Jagtgudinden med Sølvpilene. Hun var uimodtagelig for Elskov.

[53]) Elskovsguden (Amor).

og baade Mennesker og Guder frygted
de grumme Panderynker, og hun raaded
som Dronning over Skovene. Hvad var
hint Skjold med Slangehoved, som den vise
Minerva bar, hin ubetvungne Mø,[54])
hvormed hun Fjenderne til Sten lod stivne,
vel andet end den kyske Strengheds barske
og alvorsfulde Blik og ædle Anstand,
der brat forvirred raa og dyrisk Vold,
saa den tilbad i maalløs Ærefrygt!
Saa dyrebar er Helgenkyskhed Himlen,
og naar en Sjæl befindes saa i Sandhed,
da har den Følgeskab af Tusind Engle
i Tjenerdragt, som driver Synd og Skyld,
i hvad de monne være end, langt bort,
og som i lyse Drømme, høje Syner
fortæller den, hvad ingen plumpe Ører
kan høre, indtil jævnligt Samkvem med
de Himmelske en Straale kaster over
den ydre Skikkelse, hvor Aanden har
sit Hjem som i et ubesmittet Tempel,
og aandiggør dens Væsen, indtil alt
udødeligt er vorden. Men naar Vellyst[55])
med ublu Øjekast og frække Fagter
og uren Snak, men allermest ved ukysk,
ubændig, syndig Handling, lader Smudset
dybt til de indre Dele trænge ind,
besudles ogsaa Sjælen og forsimples

---

[54]) Minerva (Athene) Visdomsgudinden, bar i sit Skjold det frygtelige kvindelige Uhyre Medusas afhuggede Hovede, som ingen Dødelig kunde betragte uden at stivne af Rædsel.

[55]) Den her fremsatte Betragtning udvikles i Platons, den berømte oldgræske Filosofs Skrift »Fædon«, hvor Sokrates, Platons Lærer, forestilles samtalende med sin unge Ven Kebes. Den Sjæl, siger Sokrates her, som besmitter sig ved uværdige, sanselige Begæringer »holdes fast ved det legemlige, som den bestandige Forbindelse med og Omsorg for Kroppen har gjort til dens Natur«. —

og bliver legemlig og dyrisk plump,
indtil den taber helt det Guddomsvæsen,
den ejed først. Saaledes er de grove
og dunkle, klamme Skygger, som man tit
i Ligkapeller og i Dødningkamre[56])
kan skue ved en nylig kastet Grav, —
dèr sidder de og venter, som om Sjælen
kun nødigt vilde skilles fra det Legem,
den elsked, og som havde den sig bundet
ved Kødslyst til en lav, vanslægtet Stand.
Yngre Broder. Hvor dog den himmelske Filosofi
er herlig og ej barsk og sur, som Tosser
det tror, men klangfuld som Apollons Lyre,[57])
en stadig, nektarliflig[58]) Fest for Øret,
hvor ej den plumpe Overmæthed raader.
Ældre Broder. Lyt, lyt! — et fjernt Hallo jeg hører bryde
den stille Luft.
Yngre Broder. Saa tykkes ogsaa mig.
Hvad mon det vel har været?
Ældre Broder. Sikkert en
vildfarende ved Nattetid, som vi,
hvad heller og en Skovmand nær herved,
i værste Fald en Røver, der gaar om
og raaber efter sine Kammerater.
Yngre Broder. Gid Himlen staa min Søster bi! — igen,
igen! og tæt herved! træk blank og vær
til Forsvar rede!
Ældre Broder. Jeg vil raabe! — Hej!
Hvis han er venligsindet, godt! hvis ikke,

---

[56]) Fremdeles stemmende med »Fædon«. Den urene Sjæl drages ved den Legemlighed, der tynger den, mod Jorden »fordi den er bange for den usynlige Verden og Underverdenen. Den sniger sig omkring Grave og Gravmæler, i hvis Nærhed, siges der, ses visse spøgelsesagtige Fremtoninger af Sjæle, der ikke er gaaede rene bort.«
[57]) Sangens Gud (ogsaa Solgud). [58]) Nektar var den liflige Gudedrik.

er Forsvar jo en særlig Sag, og Himlen
vil være gunstig.

(Han raaber »Hej!« *Skytsaanden* besvarer Raabet med »Hallo« og kommer ind i en Hyrdes Dragt).

Jeg kender det Hallo. Hvem er du? tal!
Kom ej for nær! du kunde ellers falde
mod Pæle af det haarde Jærn.

Skytsaanden. Hvad Røst
er det? min unge Herre? tal igen!

Yngre Broder. O, Broder, det er jo min Faders Hyrde!

Ældre Broder. Hvad, Thyrsis,[59]) der den travle Bæk saa tit
fik til at bie, naar hans Sange lød,
mens Dalens Rose dufted dobbelt sød,
hvorledes kom du her, du gode Knøs?
er mon en Buk fra Folden sluppen løs?
har mon et lille Kid sin Moder mistet?
hvad heller har en Vædder bort sig listet
fra Faarene? hvorledes fandt du hid
til denne Afkrog her ved Nattetid?

Skytsaanden. Min elskte Herres Arving bold og from,
og du, hans anden Glæde,[60]) ej jeg kom
her hid at lede om et bortrendt Lam,
ej heller for til Ulven at faa Ram,
den Tyv. Den hele, uldne Skat, som her
paa disse Enge græsser, er ej værd
en Tanke mod mit Hverv, og mod den tunge
Bekymring, det har bragt. Men, o! mit unge
jomfruelige Herskab, hvor er hun?
hvi er hun ej hos Eder denne Stund?

Ældre Broder. Ja, Hyrde! hun kom fra os her, skønt vi
gav nøje Agt og ej er Skyld deri.

---

59) Navnet almindeligt i Hyrdepoesien. I sin (latinske) Gravskrift over Ungdomsvennen Charles Diodati kalder Milton denne for Damon og sig selv Thyrsis. Her lovpriser han atter Henry Lawes', Komponisten, der jo spillede Skytsaandens Rolle.

60) ɔ: den yngre Broder.

Skytsaanden. Ve mig! min Frygt sig nu bekræftet har.
Ældre Broder. Hvad var din Frygt, o gode Thyrsis? svar!
Skytsaanden. Saa hør! trods taabelig Uvidenhed
det er ej Digt og Tant, hvad vise Skjalde[61])
af Himlens Muser lærte og i gamle,
udødelige Vers har meldt om fule
Uhyrer eller tryllebundne Øer[62])
og sønderrevne Klipper, ad hvis Indgang
en Vej til Helved fører. — Sligt der gives,
hvorvel den blinde Vantro vil det nægte.
I Skyggen af Cypresser inderst inde
i denne slemme Skov der bo'r en Troldkarl,
en Mester i sin Moders Tryllekunster.
Til hver en tørstig Vandringsmand han rækker
ved lumsk Forlokkelse sin onde Skaal,
som han har blandet sammen under mange
fremmumlede Besværgelser. Hver den,
som drikker af den søde Gift, forandrer
sit Aasyn helt og faar uværdig Lighed
med et af Dyrene, og taber rent
det Præg, hvormed Fornuften har forlenet
hans Ansigtstræk. Jeg har erfaret dette,
imens jeg vogted Kvæget hist i Vænge
paa Bakkerne, som over denne Skov
i Dalens Bund hernede højt sig løfter.
Nat efter Nat han og hans fæle Slæng
man hører hyle, ret som var det Ulve
i deres Huler eller glubske Tigre,
og dyrke Hekate paa hæslig Vis
i deres skumle Tilholdssteder dybest
i Skovens Indre. Mange Madinger

61) Her menes Homer, den oldgræske Digter, og den romerske Digter Virgil paa Kejser Augusts Tid.

62) Saaledes som Kalypsos og Circes Ø (i Odysseen), hvor Forhekselsen mødte dem, der kom dertil.

og Tryllemidler har de dog, hvorved
de lokker og besnærer dem, der kommer
ad denne Vej med ubetænksomt Sind
og véd af ingen Fare. Sent i Kvæld
just ved den Tid, da Kvæget havde holdt
sin Nadver i det duftende og friske,
duggvaade Græs, og kommen var i Fold,
jeg tog mit Sæde paa en Bakkeskrænt
med Vedbend overdækket, hvori lifligt
det praleriske Gedeblad var vævet.
Dèr sad jeg for at holde Nattevagt,
og greben af et sødt, tungsindigt Lune
jeg gav mig til at sjunge Hyrdekvad,
saa længe som det lysted mig. Men før
min Sang var endt den vante Tummel lød
i Skovene og fyldte Luften med
barbarisk Misklang, saa jeg tav og lytted
en Stund, indtil en uvant Stilhed gav
de træge, bange Heste Frist, som drager
den tæt omhængte Slummers Bærestol.
Tilsidst der hæved sig en Lyd saa blød
og saa højtidelig som liflig Vellugt
af fine Røgelser, og sneg sig ind
i Luften, saa at selve Tavshed følte
sig overvunden, før den selv det vidste,
og ønsked at fornægte sin Natur
og aldrig mere være til for altid
at blive *saa* fordreven. Lutter Øre
jeg var og reven hen af søde Toner,
som under Dødens Ribben kunde skabe
en Sjæl.[63]) Men ak! jeg mærked inden længe

[63]) Maaske har Digteren set et Billede (i en gammel Udgave af Quarles's »Sindbilleder«), hvor man ser et Barn indenfor et Skelets Ribben. Meningen er den, at Tonerne var saa herlige, at de kunde aande Liv selv i en Død. — Jvf. ogsaa Rom. 7,24: »hvem skal fri mig fra dette Syndens og Dødens Legeme«.

kun alt for godt, det var min højvelbaarne,
min unge Jomfru, Eders kære Søster,
der sang. Jeg stod forfærdet, sønderreven
af Sorg og Angst og tænkte: ak, du arme,
ulykkelige Nattergal, hvor yndigt
du sjunger, — og hvor nær den grumme Snare!
Saa over Engene jeg skyndsomst løb
ad Stier og ad Krumninger, som tit
ved Dag jeg traadte, til af Øret ledet
jeg fandt det Sted, hvor hin fordømte Trold,
formummet listigt (thi af visse Tegn
jeg kunde det forstaa), alt havde mødt,
før jeg med al min Hast det kunde hindre,
den hjælpeløse, uskyldsrene Mø,
det Rov, han søgte. Venligt hun ham spurgte,
om ej han havde set to slige Knøse,
— hun mente jo, han var en Bondemand
fra Nabolaget. Ej jeg turde længer
fortøve dèr, men gættèd snart, at Eder
hun mente, og jeg sprang saa straks af Sted
paa ilsom Flugt, til Eder her jeg fandt,
— og mere véd jeg ej.

Yngre Broder. O, Nat og Skygger,
der slutted en trefoldig Pagt med Helved
imod én Jomfrus vaabenløse Svaghed,
hvor hun alene, ubeskyttet vanker!
Er det den Trøst, du gav mig, Broder?

Ældre Broder. Ja!
og hold fremdeles fast derved! forlad
dig trygt derpaa! Jeg tager ej et Ord
deraf tilbage og til Trods for Ondskabs
og Trolddoms Trusler og den Magt, som Folk
fejlagtig kalder Lykketræf, jeg lider
dog fuldt paa dette: Dyden kan angribes,
men aldrig lide Mén; den kan forraskes,

men aldrig undertvinges. Ja, selv det,
som Skadelysten tænkte skulde blive
til mest Fortræd, det skal til største Ære
dog vorde i den lykkelige Prøve.
Men i sig selv det Onde skal sig trække
tilbage og ej mer med Godhed blandes,
naar det tilsidst, lig Skummet, strømmer sammen
og fæstnet i sig selv, i evig rastløs
Omskiftelse skal blive selvernæret
og selvfortæret.[64]) Thi hvis *det* slaar fejl,
da er det søjlebaarne Himmelhvælv[65])
kun idel Raadenskab, og Jordens Grundvold
kun lagt paa Stubstraa. Men velan, nu frem!
Retfærdigt er mit Sværd, og gid det aldrig
maa løftes imod Himlens Bud og Vaaben!
Men denne lede Troldmand, — om han end
omsværmes af de græsselige Skarer,
der flokkes under Helveds mørke Flag,
Harpyer,[66]) Hydraer[67]) og Udyr alle
imellem Afrika og Indienland,
jeg skal ham finde og ham tvinge til
sit Bytte at tilbagegive, eller
jeg slæber ham ved Haaret til en Død
saa skændig og forbandet som hans Liv!

Skytsaanden. Ak, kække, gode Ungersvend! jeg elsker
dit raske Mod, din dristige Beslutning,
men her vil Sværdet dig kun lidet gavne.
Helt andre Sværd og ganske andre Vaaben
maa til for Helvedskunsterne at dæmpe.

---

64) Her tænkes formodentlig paa Solpletterne, som efter Datidens Opfattelse bestod i Skum paa den ildflydende Masse, der afsætter det for derefter at fortære det.

65) Oldfolkene antog, at Stjernerne var fastgjorte paa Himmelbuen. Digteren forestiller sig denne som et Tag, baaren af Piller.

66) Onde Væsener med Fuglekrop og Kvindehoved og lange Kløer.

67) Vandslanger. Særligt er den Hydra med ni Hoveder bekendt, som Herakles dræbte.

Blot med sin Stav han dine Ledemod
kan skille ad og alle dine Sener
i Stykker bryde.

Ældre Broder. Men o sig mig, Hyrde,
hvor turde selv du komme ham saa nær,
at du kan melde det til os?

Skytsaanden. Bekymring
og Hjertensiver for min unge Jomfru
at værge mod en Overrumpling, minded
mig om en Hyrdedreng,[68]) helt ringe vel
af Skikkelse, dog ypperlig i Kundskab
om hver en Lægeurt og kraftig Plante,
som breder sine grønne Blade ud
ved Morgnens Straaler. Han holdt meget af mig
og tit han bad mig synge, og han sad
da i det bløde Græs, imens jeg sang,
og lytted henrykt til, og lukked op
til Vederlag sin Lædersæk og viste
mig Lægeplanter med vel Tusind Navne,
der gav til Kende deres underfulde
og stærke Kræfter. Af den hele Mængde
han søgte ud en uanselig Rod,
og dog med himmelsk Virkemagt. Dens Løv
var mørkt og fuldt af Prikker, og han sagde,
at i et andet Land den har en lys
og gylden Blomst, men ej i denne Jordbund.
Den var saa ubekendt som ringeagtet, —
den dorske Karl med sømbeslaaet Sko
nedtræder den hver Dag, skønt Helsebod
den ejer frem for Løget, som en Gang
den vise Kong Odysseus fik af Hermes.[69])

---

[68]) Sigter formodentlig til Miltons Ven, Charles Diodati, til hvem hans 1ste og 6te Elegi er rettet, og som døde ung.

[69]) I Odysseens 10de Sang v. 302 f. fortælles, at da Odysseus (»Ulysses« er det latinske Navn) nærmede sig Circes Bolig mødte han Hermes, Gudernes Sendebud, der underrettede ham om den Fare

Han gav mig den og kaldte den *Hæmonia*,[70])
og bad mig gemme den som ypperst Middel
mod Trolddomskunster, Meldugsblæst[71]) og Taage
og fule, onde Aanders Gøglespil.
I Posen her jeg lagde den, men agted
den lidet kun til nu, da Nøden drev mig,
men finder nu, at det er sandt. Ved den
jeg kunde kende den forvorpne Troldmand,
endda han var formummet, og jeg traadte
midt blandt hans Trylledoner ind, og slap
dog godt derfra. Naar den I hos Jer bærer,
— jeg skal Jer give den, naar vi gaar bort —
da kan I dristigt storme Troldens Borg
og, hvis han er der, styrte mod ham frem
med draget Sværd,[72]) hans Tryllebæger knuse
og spilde den forføreriske Drik
paa Gulvet, men tag saa hans Stav, og selv
om han og hans fordømte Slæng gør Tegn
til voldsom Kamp og bruger Trusler, eller
de udspyr Røg som Sønner af Vulkan,[73])
saa flygter de dog snart, naar han kun viger.

Ældre Broder. Gak hurtigt foran, Thyrsis! jeg dig følger,
En himmelsk Engel bære for os Skjold! (De gaar).

---

der truede ham og gav ham en Urt, som han rykkede op af Jorden. Den var sort ved Roden, men Blomsten lignede Mælk. Guderne kalde den »Moly«. Den er vanskelig for Mennesker at grave op, men for Guderne er jo alle Ting mulige.

70) »Hæmonia« er det urgamle Navn paa det græske Landskab Thessalien, der var bekendt som et tryllekyndigt Land. Deraf har Milton taget Navnet paa Urten.

71) Meldugsblæst ɔ: en Blæst, som frembringer den Plantessygdom, der kaldes Meldug. Man antog, at de tørre Østenvinde især fremmede dens Dannelse. (Hamlet 3die Akt, 4,64.).

72) Hermes's Raad til Odysseus (se foran).

73) I Virgils »Æneide« (8,252) fortælles at Cacus, Vulkans Søn, »udspyede (forunderligt at sige) en uhyre Røg af sit Svælg«.

(Skuepladsen forandres til et prægtigt Palads, udstyret med med alskens Herligheder. Blid Musik. Borde dækkede med mange Slags lækre Retter. *Komus* og hans Følge kommer ind. Den unge Pige sidder i en fortryllet Stol. Han rækker hende sit Bæger, som hun afslaar; hun søger at rejse sig).

Komus. Nej, Pige, bliv kun siddende! Naar Staven
jeg svinger, lænkes alle dine Sener
i Marmor, og du bliver som en Støtte,
hvad heller du rodfæstes brat som Dafne,
da hun for Føbus flyed.[74])

Pigen. Pral ej, Taabe!
Med alle dine Tryllemidler kan
du ej min Sjælefrihed røre, skønt
du har det legemlige Hylster bundet,
saa længe Himlen det tilsteder.

Komus. Hvi,
o Pige, er du vred og rynker Panden?
her har ej Rynker eller Vrede hjemme
og langt fra disse Porte Sorgen flyr.
Du finder alle Glæder her, som Længslen
kan fostre i ungdommelige Tanker,
naar Blodet strømmer sundt og raskt og vender
tilbage fro, som Knopper i April,
mens Primlen blomstrer. Og betragt nu først
den Styrkedrik, som luer klart og danser
imellem sine Vægge af Krystal,
med Balsamvæsker blandet og med søde,
duftrige Safter. Ej den Sorgfordriver,
Thons Hustru skænked Helena,[75]) hin Datter
af Juppiter, besad en saadan Kraft

---

[74]) Dafne, Datter af Flodguden Peneos, blev forfulgt af Føbus Apollon. I sin Nød anraabte hun sin Fader om Hjælp. Han forvandlede hende til et Laurbærtræ, Apollons (Sanggudens) hellige Træ.

[75]) I Odysseen IV, 217—19 (Wilsters Oversættelse), siges at Helena, Zeus's (Juppiters) Datter, af Polydamna, Thons Hustru fra Ægypten, fik en Trylledrik, der stillede Smerte og Vrede og bragte Sorgen i Forglemmelse.

til Fryd at vække, og saa venligsindet
mod Livet eller saa velskikket til
at stille Tørst. Hvorfor vil du dog være
saa grum imod dig selv og mod de fine
og favre Lemmer, dig Naturen laante
til skaansom Medfart og til kælen Ømhed?
Thi du forvender jo Naturens Bud
om det, den gav dig som betroet Gods,
og handler ilde som en daarlig Laaner
med, hvad du modtog paa helt andre Vilkaar,
og agter ej Betingelsen, som gælder
urokkeligt, hvormed al jordisk Svaghed
maa være til: Forfriskning efter Møje
og Hvile efter Uro, du, som hele
den lange Dag har vandret uden Føde
og savnet den fornødne Ro. Se, dette
vil straks dig genoplive! (rækker hende Skaalen).

Pigen. Nej, du falske
Forræder! det vil ikke genoplive
den Sandhed og den Ære, du har bandlyst
med Løgne fra din Tunge. Var det Hytten,
det sikre Tilflugtssted, hvorom du talte?
Og hvem er disse skrækkelige Væs'ner
med stygge Hoveder, de fæle Skræmsler?
O Himmel, vær mig naadig! gak herfra,
forvorpne Løgner med dit Trolddomsbryg!
har du med Mummeværk og lavt Bedrag
forraadt min tillidsfulde Uskyld? vilde
du atter her mig lokke i din Fælde
med lækker Mading, der kan fange Kvæg?
Men var det end en Skaal fra Junos Fester,
dit falske Tilbud ikke dog jeg smagte.
De gode kun kan skænke gode Ting,[76])

[76]) I den oldgræske Sørgespilsdigter Euripides's »Medea« hedder det: »en slet Mands Gaver bringer ikke Gavn«.

og hvad som ej er godt, er ikke lifligt
for nogen vis og velbehersket Attraa.[77])
Komus. O Menneskenes Daarskab! Øre laaner
de hine stoiske[78]) Pernittengryner
med deres Lærdom, og de henter frem
af Kynikernes Tønde[79]) deres Bud,
alt mens det gustenblege, magre Afhold
de priser højt! Hvi mon Naturen dog
med en saa rund og aldrig træţtet Haand
har ladet sine rige Gaver strømme
og dækket Jorderig med Vellugt, Frugter
og Kvæg og opfyldt Havene med Rogn,
om ikke for at mætte og behage
den kræsne Smag? og den har sat i Arbejd
vel Millioner travle Spindeorme
i deres grønne Boder, hvor de væver
glathaaret Silke, at dens Sønner maa
deri sig klæde. Og at hver en Krog
kan være fyldt med al dens Overflod,
den har i sine egne Lænder skjult
den overalt tilbedte Malm med samt
de dyre Ædelstene, som den samler
til sine Børn. Hvis i et Afholdsanfald
Alverden vilde spise lutter Bælgfrugt[80])
og drikke bare Vand og gaa i Klæder
af nopret Uld, da blev Algiveren
utakket og upriset, og ej Hælften
blev kendt af alle Skattene, han ejer,
og de foragtedes endda. Vi tjente

77) Efter Platos Lære har Sjælen to Grunddrifter, en fornuftig og en ufornuftig eller attraaende. Naar den fornuftige Grunddrift har Magten gaar Ønskerne og Begæringerne kun ud paa det fornuftige.

78) Stoikerne, en filosofisk Retning, der som det Højeste satte Sjælenes Ligevægt under alle Forhold.

79) Diogenes af den kyniske Skole bode i en Tønde.

80) Som det fortælles om Daniel og hans tre Venner Dan. 1.

ham som han var en sur og vranten Husbond,
en lurvet Gnier, karrig med sin Rigdom,
og leved som Naturens Slegfredbørn
og ej den Ægtebaarne. Overlæsset
den blev da ganske af sin egen Byrde
og kvalt af sin uhyre Frugtbarhed,
og Jorden vilde føle sig besværet.
Den vingefyldte Luft[81]) da vilde mørkne
af Fjer, og Hjorderne langt overgaa
i Mængde deres Herrer. Alt for tungt
befragtet vilde Havet svulme op
og aldrig-søgte Diamanter pryde
saa herligt Dybets Pande og den smykke
med Stjerner, saa at de dernede[82]) blev
til Lyset vante og tilsidst beskued
med ublu Aasyn Solen. Hør mig, Pige!
vær ej saa sky og lad dig ikke narre
af det forroste Mundsvejr „Jomfrurenhed".
Thi Skønhed er Naturens Mønt og bør
ej puges sammen, men i Omløb sættes.
Dens Værd bestaar i fælles, vekselsidig
Lyksalighed, og skøtter lidet om
sig selv at nyde. Hvis du lader Tiden
sig liste bort, da vil den, lig en Rose,
som ingen plejer, visne paa sin Stilk,
med mat, henfalmet Hoved. Skønhed er
Naturens Stolthed og maa vise sig
dèr, hvor de fleste kan beundre Værket.
Lad Hverdagstræk til Hverdagsdont sig holde
— det ligger jo i Ordet selv. En plump
og simpel Ansigtslød, en falmet Kind,
kan passe Navnekluden eller karte

---

81) ɔ: Fuglene vilde formere sig og deres Vinger under Flugten fordunkle Luften.

82) Underverdnens Beboere, de usalige Aander.

den Uld, Husmoderen har samlet sammen.
Dertil behøves ingen Purpurlæber
og Øjne, luende af Elskovspile,
ej heller slige morgengyldne Lokker.
En anden Mening havde disse Gaver!
tag mod Fornuft! du er endnu kun ung.

Pigen (afsides). Jeg havde ikke tænkt at drage Slaaen
fra mine Læber i saa uren Luft,
om ikke denne Gøgler ellers vilde
den Tanke faa, at han min Dømmekraft
som mine Øjne mægted at bedaare
ved sine falske Leveregler, klædte
i Visdoms smukke Dragt. Det harmer mig,
naar Lasten snildt kan drøfte sine Grunde,
mens Dyden ej har Tunge til at ave
dens Hovmod. (højt) Du Bedrager! tør du vove
at smæde den uskyldige Natur,
som om det var dens Ønske, at dens Børn
ret skulde svælge i dens ødsle Rigdom?
Som god Husholderske den har bestemt
sit Forraad for de gode kun, der lever
i Troskab mod dens ædru Bud og efter
det tarvelige Afholds hellige
Befaling. Naar enhver retfærdig Mand,
der nu af Savn forsmægter, havde kun
en rimelig og maadeholden Del
af det, en skamløst mæsket, yppig Vellyst
nu dynger op paa nogle ganske faa
i vældigt Overmaal, da blev Naturens
de rige Gaver uden Overflod
fordelte godt i lige store Lodder,
og den blev ej i mindste Maade tynget
af alt sit Eje. Da fik Giveren
langt bedre Tak og skyldig Lov og Pris.
Den svinske Graadighed ser aldrig op

til Himlen midt i Gæstebudets Pragt,
— i sløv og nedrig Utaknemlighed
den fylder sig og spotter saa sin Vært.
Skal jeg gaa vid're, eller er det nok?
Jeg vilde gerne sige et og andet
til ham, som vover en letfærdig Tunge
at væbne med foragtelige Ord
mod Kyskheds sol-iklædte Styrke. Dog,
hvad nytter det? du har jo ikke Øre,
ej Sjæl til at forstaa den ædle Tanke
og højeLøndom, der formaar at tolke
Jomfrueligheds vise, strenge Lære.
Og du fortjener, at du ingen Sinde
erfarer bedre Lykke end den Lod,
du ejer nu. Nyd kun dit kære Vid,
din muntre Talekunst, der saa fortrinlig
har lært at fægte. Du er ikke værdig
dig selv at høre modbevist. Og dog,
saa fremt jeg prøved kun derpaa, da vilde
det uomtvistelige Værd hos denne
saa rene Sag med slig en hellig Flamme
opgløde min henrevne Aand, at selv
maalløse Ting til Bifald maatte røres,
den følesløse Jord da vilde laane
til Hjælp mig sine Muskler, og saa vældigt
den vilde ryste, saa at alle dine
ved Trolddom rejste Borge, i hvor højt
de knejser end, brat skulde ramle sammen
og styrte paa dit falske Hoved ned!

Komus (afsides). Hun primer ej. Jeg føler, at jeg frygter,
at hendes Ord er sendte hid fra oven,
og skønt jeg ej er dødelig, saa væder
dog gysende den kolde Dugg mig over
mit hele Legem, som naar Juppiters
Fortørnelse forkynder Tordenbrag

og Lænker dybt i Erebus til nogle
af den saturnske Bande.[83]) Jeg maa hykle
og friste hende stærkere. (højt) Naa, lad
det faa en Ende. Det er dydig Sniksnak,
og stik imod vort Samlags Lov og Vedtægt.
Jeg vil ej taale det. Det er kun Bærme
og Bundfald af det galdesorte Blod.
Men dette straks vil bringe Lægedom.
En Slurk deraf vil sænke de forsagte
Livsaander i en Fryd, som overgaar
al drømt Lyksalighed. Vær klog og smag!
(rækker hende atter Bægeret).

(*Brødrene* styrter ind med dragne Sværd, vrister ham Bægeret af Haanden og knuser det mod Jorden. Hans Følge gør Tegn til Modstand, men de bliver alle drevne bort. *Skytsaanden* træder ind.)

Skytsaanden. Hvad! lod I dog den lumske Troldmand undfly?
O, I tog fejl! I skulde have grebet
hans Stav og bundet ham. Hans Tryllevaand,
holdt omvendt, og de løndomsstærke Ord
med Løsemagt, naar avet om de mumles,[84])
vi maatte have for at udfri Pigen,
der sidder bunden dèr i sine Lænker
af Sten, og ubevægelig. Dog bi!
vær ikke bange, thi jeg mindes nu,
jeg har et andet Middel, der maaske
kan bruges her, og som jeg lærte af

---

83) Saturn (Kronos) og hans Brødre Titanerne, der blev overvundne i Kampen med Saturns Søn Juppiter, styrtedes ned i Afgrunden (Tartarus, Erebus), der er saa dybt neden under Helvede som Himlen er over Jorden.

84) Besværgelsesformlen, læst avet om, fremstilles som Middel til at hæve Fortryllelsen, f. Ex. i Ovids »Forvandlinger« 10,300 og i Odysseen, hvor Circe atter giver Odysseus's Ledsagere menneskelig Skikkelse. Fadervor læst avet antoges herhjemme af Overtroen at have lignende Virkninger (»forgjort Kvæg«).

den gamle Meliboeus,[85]) mellem Hyrder
den bedste, som paa Vange spilled Fløjte.
Ej langt herfra der er en ædel Nymfe,
som med sin vaade Tømme styrer Severns
den glatte Strøm. *Sabrina* hedder hun,
en Jomfru ren og skær fra fordums Dage,
en Datter af Lokrinus,[86]) der sit Spir

---

85) En Hyrde, der omtales hos Virgil (Eclog. I.) Da Digteren Edmund Spencer har omtalt Sagnet i sin »Alfedronningen« (II, 10,14) tænker Milton vist paa ham ved Meliboeus.

86) I sin »Britanniens Historie« (1670) fortæller Milton Sagnet saaledes: »Derefter (ɔ: efter Trojas Fald) bygger Brutus paa et udvalgt Sted »Ny-Troja«, der i Tidens Løb fik Navnet Trinovantum, nu London, og begyndte at udstede Love (Eli var da Ypperstepræst i Juda), og da han i hele 24 Aar havde regeret den hele Ø døde han og blev begravet i sit Ny-Troja. Hans tre Sønner, Lokrinus, Albanakt og Camber, deler efter Overenskomst Landet. Lokrinus fik den midterste Del, Loëgria, Camber blev Herre over Cambrien eller Wales og Albanakt over Albanien, nu Skotland. Men tilsidst blev denne fældet i Kamp af Humber, Hunnernes Konge, som med en Flaade trængte ind i dette Land, og hans Folk blev drevet tilbage til Loëgria. Lokrinus og hans Broder drager ud imod Humber, som nu paa sin Fremmarsch blev slaaet af dem og druknede i en Flod, som bærer hans Navn den Dag i Dag. Mellem Byttet i hans Lejr og Flaade var nogle unge Piger, og Estrilidis var blandt dem alle regnet for den skønneste, Datter af en Konge i Tyskland, fra hvem Humber paa et Hærgningstog paa Kysten havde bortført hende som Fange. Lokrinus besluttede at tage hende til sin Hustru, skønt han allerede var trolovet med Corineus's Datter Guendolen. Men tvungen og truet af Corineus, hvis Myndighed og Magt han frygtede, finder han sig i at ægte Gwendolen, dog lønligt elsker han den anden. Tit trækker han sig tilbage, som til Ofring, gennem Hvælvinger og Gange under Jorden og nyder hendes Elskov syv Aar og fik med hende en lige saa skøn Datter, hvis Navn var Sabra. Men saasnart hans Frygt var fjernet ved Corineus' Død, gjorde han Estrilidis til sin Dronning, da han ikke længere vilde nøjes med lønlig Elskov, og skilte sig fra Gwendolen. I rasende Harme forlader Gwendolen Landet og drager til Cornwall, hvor Pladan, hendes Søn med Lokrinus, hidtil var bleven opfostret hos sin Morfader Corineus. Hun samler en Hær af sin Faders Venner og Undersaatter, leverer sin Ægtefælle et Slag ved Sture-floden, hvori Lokrinus, ramt af en Pil, mister Livet. Men dermed er Gwendolens Raseri ikke forbi, thi hun lader Estrilidis og hendes Datter Sabra kaste i en Flod, og for at have et Mindetegn om sin Hævn erklærer hun, at denne Strøm herefter skal kaldes efter den unge Piges Navn, der i Tidens Løb er ændret og nu er Sabrina eller Severn« — »Stedmoderen« er altsaa et unøjagtigt Udtryk. Digteren lader Sabrina finde Tilflugt paa Havets Bund hos Nereus, Fader til Nereiderne. Nereus omtales i den klassiske Mytologi som den vise, aldrig fejlende gamle Havgud. (Hos Virgil »den alderstegne Nereus«).

fra Faderen, Kong Brutus, havde arvet.
Den skyldfri unge Mø, hvem Gwendolen,
Stedmoderen, med bittert Had forfulgte,
da trøstig overgav sin skønne Uskyld
til Floden, der flød tværs paa hendes Vej
og stansed Flugten brat, og Vandets Nymfer,
som muntert leged dybt paa Flodens Bund,
oprakte deres perlesmykte Haandled
og modtog hende fro og hende bar
paa Stand til gamle Nereus' Hal. Medynksom
han løfted hendes sunkne Hoved op
og hende overlod til sine Døtre
til Bad i Kummer, duftende af Nektar,
hvori var drysset Asfodel, og gennem
hvert Sanseredskabs Buegang og Indløb
der drypped Oljer af ambrosisk Art,
indtil hun leved op og undergik
en hastig og udødelig Forvandling,
og blev Gudinde over denne Flod.
Endnu bevarer hun sin Pigeblidhed,
og tit ved Aften Hjorderne hun gæster
ved Skumringstid paa Engene og bøder
paa alskens Sot, som onde Vætter volder,
og slemme Varsler, som den drilske Nisse,
der altid er paa Spil, har Morskab af,
— alt læger hun med kostelige Safter
fra sine Gemmer. Derfor Egnens Hyrder
i landligtsimple Kvad ved deres Fester
lovpriser hendes Godhed, og de kaster
i hendes Strøm de yndeligste Kranse
af Nelliker, Stedmodersblomster, samt
de prægtige Narcisser. Og hun mægter,
som hin ommeldte gamle Hyrde sagde,
at bryde Trolddoms Laas, om nok saa stærk,
og optø Hekseriets valne Kulde,

naar hun i tonefulde Kvad anraabes.
Thi Jomfrustand hun elsker og vil ile
til Hjælp en Mø, der — som hun selv en Gang —
er stedt i Nød. Jeg vil det nu forsøge
og i et Rim besværge hende kraftigt.

(Synger :)

Milde og ømme
Sabrina, o hør os, hvor dybt du bygger
under den glasklare, kølige Bølge,
og med Liljekranse smykker
de ravgule Lokkers rullende Strømme!
Det gælder din Ære, du favre Mø,
Gudinde for denne sølvblanke Sø,
Kom da med Hjælp i Følge!

Lyt til vor Bøn og stil nu vort Savn
i den store Oceanus'[87]) Navn,
ved Neptuns, Jordrysterens, Stang,[88])
og stolt Tethys's ædle Gang,[89])
ved den karpatiske Spaamands Krog[90])
og ved Glaukus's Tryllesprog[91])

---

87) I den Flod, Oceanus, der tænktes at omgive Jordens kredsrunde flade Skive, herskede en Gud af samme Navn, »den store Oceanus«. Ved »Oceanet«, »det store Ocean« forstod man siden Atlanterhavet.

88) Poseidon (Neptun) kaldes hos Homer stadigt »Jordrysteren« da Jordskælv tænkes at opstaa, naar han slog Jorden med sin Trefork.

89) Tethys, Oceanus Hustru. Hos den oldgræske Digter Hesiodus kaldes hun »den ærværdige«.

90) I Virgils Georgica (IV 387) hedder det, at »i Havgudens karpatiske Bugt (ɔ: den Del af Ægæerhavet, som ligger om Øen Karpatus, nu Skarpanto, mellem Kreta og Rhodus) lever en Seer, Proteus, af Havets egen Farve... alle Ting er ham bekendte, det, som er, det, som har været, og det, som i den henskridende Fremtid skal komme.« Kun nødtvungent gav han sine Sandsagn og forvandlede sig til alle Slags Skabninger for at undgaa det. — Ifølge Odysseen 4,375—463 havde han en Hyrdestav med krumt Haandtag, hvormed han vogtede »de lede Havkalves græsselige Hjorder«.

91) Glaukus, en ung Fisker i Anthedon i Bøotien, som en Gang fangede nogle Fisk, der levede op igen, da de rystedes ud af Nættet i Græsset. Han spiste af dem og følte sig som en Gud, hvorefter han

ved Triton, dækket af Muslingskaller,[92])
og ved Nereus's hvide Alder,[93])
ved Leukotheas[94]) Haand saa skøn
og hendes strandbeherskende Søn,
ved Thetis's[95]) Fødder med Sølversko
og Sirenernes Sange fro,[96])
ved Parthenopes Dødningmuld
og skøn Ligéas Kam af Guld,
hvormed hun tit paa Demantfjeld
glatter Lokkernes rige Væld,
ved alle skelmske Nymfer i Dans
paa dine Strømme ved Stjerneglans
— løft dit Hoved med Rosenkind rød
fra din Koralseng i Dybets Skød,
stil dine hastige Vovers Magt
indtil du Hjælpen har os bragt,
giv paa vor Bøn dog Agt!

Sabrina (stiger op, fulgt af Vandnymferne, og synger).
Ved den sivkransede Flodbred, hvor
Pilen med saftrige Vidier gro'r,
standser min rullende Karm,

---

sprang i Havet. Han dyrkedes af Fiskere og Søfolk, hvem han forudsagde deres Skæbne.

[92]) Neptuns og Amfitrites Søn, hvis Underkrop var fiskedannet og skælklædt.

[93]) Se Noten 86 Slutn.

[94]) Kadmus, Thebens Grundlægger, havde en Datter Ino, gift med Kong Athamas af Korinth. Greben af Vanvid forfulgte han sin Hustru og sine to Børn og havde allerede dræbt det ene af disse da Moderen med det andet sprang i Havet fra en høj Klippe. Her modtog Nereus' Døtre, Nereïderne, hende, og hun blev Gudinde under Navnet Leukothea, ɔ: den hvide Gudinde, medens Sønnen Melikertes kaldtes Palæmon, Strandbreddens Guddom.

[95]) Thetis, en Datter af Nereus og Moder til Akilleus. Homer kalder hende »sølverfodet«.

[96]) De tre Sirener hed Parthenope, Ligèa og Lucosia. Den første skal ligge begravet i Neapel. Ligèa omtales i Virgils Georgica (4,336) som en Havnymfe, Milton fremstiller hende som en Havfrue, der sidder paa en Klippe og kæmmer sit Haar med en Guldkam.

med Agat og den grønne Smaragd besat,
og blaa Tyrkiser, den skinnende Skat
    lønligt i Strømmens Barm.[97])
Og alt mens Vandet rinder af Sted,
jeg sætter min Fod med trykløse Fjed
paa Engblommens Hoved saa fløjelsblødt
    uden at tynge det ned.
Ædle Ungersvend, velmødt!
    se, paa dit Kald er jeg her!

Skytsaanden. Gudinde kær!
hør, vi anraaber din mægtige Haand,
at du vil løse Trolddommens Baand
for denne Jomfru ren og skær,
som i Ve og Vaande er bragt
ved en Koglers Træskhed og Magt!
Sabrina. Hyrde! det er min Dont især
at hjælpe Kyskhed af lumske Garn.
Se nu paa mig, du favre Barn!
Fra mit klare Kildevæld dèr
Draaber jeg paa din Barm nu stænker,
lifligste Lægedom den skænker.
Tre Gange paa din Fingerspids fin,
tre Gange paa din Munds Rubin.
Saa denne Marmorstol med dens Gift,
besmurt med Lim, helt størknet og stift,
jeg rører med kyske, kølige Hænder,
— og dermed Trolddommen ganske ender.
Nu maa jeg ile før Morgengry
til Amfitrites[98]) Bolig paa ny.
(Sabrina stiger ned i Floden og Pigen rejser sig).

---

97) Efter en Forestilling, der var vidtudbredt hos Menigmand, fandtes slige kostbare Stene skjulte i Flodlejet.

98) Neptuns Hustru.

Skytsaanden. Mø af Lokrinus's Kongeblod,
runden af gamle Ankises's[99]) Rod,
gid din brusende Bølge maa[100])
altid for dette sin Gengæld faa
fra de Tusinde Bække, som rinder
ned fra Bjergenes snedækte Tinder!
Gid ingen Sommersol brændende varm
volde de herlige Lokker Harm,
eller Oktobers strømmende Vande
Dynd i dit Glar, det krystalrene, blande!
Gid din Bølge henrisle fuld
af Beryl[101]) og det blanke Guld![102])
Gid dit ophøjede Hoved med Ære
mange Spir og Taarne maa bære,[103])
og gid Kaneltræ og Myrrhaskove
maa vokse trint og tæt ved din Vove.[104])
(Sangen ender.)

Pige, mens Himlen er naadig, følg med
bort fra dette forbandede Sted!
Ellers den lumske Troldmand vist
mod os udpønser en anden List.
Træd nu sagte, vær stille kun,
til vi kommer paa renere Grund.
Jeg skal Jer føre sikkert og trygt
gennem Slyngkrattet tæt og tykt.

---

99) Lokrinus var jo Søn af Brutus, der atter var en Søn af Silvius, den store Æneas's Sønnesøn, Æneas's Fader var Ankises.

100) Den følgende Række Ønsker maa have lydt særlig godt i Tilskuernes Øren, da det hele Statholderskabs Trivsel maatte blive til Ære for Jarlen af Bridgewater.

101) Beryl nævnes i Johannes Aabenbaring 21,20 som hørende til det nye Jerusalems Grundvold.

102) Der er funden Guld i Wales's Bjerge.

103) Det er som om Sabrinas Hovede krones naar prægtige Herreborge rejser sig paa Højderne ved Floden.

104) Det er med megen digterisk Frihed disse Træer fra Østerland tænkes som hjemmehørende ved Severns Bred.

Vandrer vi nogle Plovmaal blot[105])
kommer vi til Eders Faders Slot,
hvor saa mange Venner i Kvæld
samles til Fest for Lykke og Held
ham at ønske, da han til Glæde
for dem alle er kommen til Stede,
mens Hyrderne flokkes fra fjern og nær
som ved en landlig Gildesfærd,
og springer og danser lystig om.
Vi vil dem overraske, — saa kom!
Naar uventet vi dèr dem gæster,
dobbelt glade og fro de fester.
Rask da! højt stander alt Stjernevrimlen,
dog hersker end Natten midt paa Himlen.

(Skuepladsen skifter og forestiller *Ludlow By* og *Statholderens Herresæde* *Nogle Personer kommer ind og udfører Bondedanse,* derefter træder *Skytsaanden* ind med de to Brødre og Pigen.)

Skytsaanden. Nok, Hyrder nok! til atter der kommer
en Fridag med Solskin en Gang i Sommer.
Her skal nu, uden Kniks og Nik,[106])
trædes en Dans efter anden Skik,
med ædlere Anstand og lettere Taa,
som Merkurius[107]) først fandt paa
med Dryaderne,[108]) der over Vang
sig bevæger i pyntelig Gang.

(Med denne anden Sang fører *Skytsaanden* dem frem for deres Forældre).

---

105) Ved Opførelsen paa Ludlow Castle har der formodentlig fundet en Sceneforandring Sted da Comus og hans Følge dreves ud af Trylleborgen. Et Skovlandskab har vist sig paa Skuepladsen.

106) Som i Folkedansene.

107) Merkurius (Grækernes Hermes), Gudernes Budbringer, fremstilles med Vinger paa Hælene.

108) Dryaderne er Skovnymfer.

Ædle Herre og skønne Frue,
hermed lader jeg Eder skue
en Glæde ny, — tre fejre Skud,
rankvoksne, som fra Jer selv sprang ud.
Himlen har alt deres Ungdom prøvet,
i Troskab, Taalmod og Sandhed dem øvet,
og efter Fristelsens svære Strid
dem sendt med udødelig Ære hid
at triumfere i sejerrig Dans
over Lysternes Daarskab og Kødets Sans.[109])

(Dansen ender.)

Skytsaanden (synger til Slutning). [110])

Men til Oceanet maa nu jeg fare,
til hine lyksalige Egne klare,[111])
hvor Dagen aldrig lukker sit Øje,
de store Vange hist i det Høje.
Dèr dier jeg Ætren i Hesperus'[112]) grønne
Abildgaarde, hvor hans tre skønne
Døtre sidder i Lun og Læ
og sjunger sødt om det gyldne Træ.
Vaaren i jublende Leg sig svinger
mellem viftende Løv i de skyggende Haver,
de rosenbarmede Horaer[113]) bringer
med Gratierne[114]) did deres yppige Gaver.
Dèr aander den evige Sommers Luft,

---

109) Stykkets Grundtanke er udtrykt i disse to Linier.

110) I Shakespeares »Stormen« 5,1 forekommer en Sang (af Ariel), der meget minder om denne.

111) Jvf. Odysseen 4,566: »De udødelige Guder vil ledsage dig til den elysiske Slette og Verdens Ende . . . . hvor Livet er lifligt for Menneskene. Der er ingen Sne, ej heller heftig Storm, ej heller Regn; men Oceanet udsender altid Brisen fra det hvinende Vest til at blæse køligt paa Menneskene.«

112) Hesperus, Atlas's Broder, havde tre Døtre, Ægle, Cynthia og Hesperia, berømte for deres søde Sang. Se iøvrigt Note 49.

113) Aarstidernes Gudinder, der fremstilles dansende.

114) Den kvindelige Yndes Gudinder, Eufrosyne, Aglaia og Thalia.

og Vestvinde paa balsamiske Vinger
Cedergangene trindt omringer
med Nardus og Kassias liflige Duft.[115])
Iris[116]) dèr med sin vaade Bue
vander Bredderne, favre at skue,
der viser langt flere Farver frem
end hendes eget Akselskærfs Bræm,
og med Duggen fra det elysiske Hjem[117])
(o Dødelige, giv det i Gem!
hvis dit Øre er sanddru) bader hun blidt
Rosens- og Liljebede, hvor tit
ung Adonis[118]) i Slummer kvæges,
alt mens hans dybe Vunde læges,
og den syriske Elskovsgudinde
sidder paa Jorden med Sorg i Sinde.
Men højt foroven i Lysglans skøn
holder hendes navnkundige Søn,
Eros, sin Psyke[119]) ømt i Favn
efter al hendes Møde og Savn
i de lange Vandringens Aar,
til han, med Gudernes Bifald faar
hende for evigt til sin Viv,
og af hendes uplettede Liv

---

115) To aromatiske (vellugtende) Planter. Kassia ogsaa det vilde Kaneltræ. Nardussalve omtales i ny Testamente (Mark. 14,3), ogsaa i det gamle Testamente (f. Ex. 2. Moseb. 30,24).

116) Regnbuen, der iflg. Linier sammenlignes med et flerfarvet Akselskærf.

117) De Lyksaliges Boliger efter Døden.

118) Afrodites (Venus's) Elskede, der paa Jagten dræbtes af et Vildsvin til hendes bitre Sorg. Hendes Dyrkelse kom Øster fra, fra Assyrien (= Astarte).

119) Sagnet om Eros (Amor) og Psyke hører til de mest bekendte i den græske Mytologi. Trods hans Forbud mod at efterforske, hvem han var, tændte hun en Lampe for at betragte ham, medens han sov. Betagen af hans Skønhed varede hun sig ikke, men lod en Draabe hed Olie falde ned paa hans Bryst. Han vaagnede og forlod hende. Først efter lang Omflakken og megen Sorg og Lidelse fandt hun ham, hvorefter hun blev hans Hustru.

skal fødes, — sin Ed vil Juppiter holde —
Ungdom og Glæde, de Tvillinger bolde.

Velendt er mit Hverv, og paa Vinger snare
mod Sky kan jeg svæve, hvad heller fare
til dette grønne Jorderigs Ender,
hvor Hvælvet sagtelig ned ad vender,
og derfra jeg lige saa hastigt igen
til Maanens Hjørner kan flyve hen.
I Jordiske, som vil mig følge, I
maa elske Dyden, kun *den* er fri
Den kan Jer lære, hvordan I skal stige
højt over Sfærernes Tonerige.[120])
Ja, om end Dyden i Svaghed stred,
bøjed sig Himlen selv til den ned!

120 Se Note 21, S. 14.

6

STUDIER FRA
SPROG- OG OLDTIDSFORSKNING
UDGIVNE AF
DET PHILOLOGISK-HISTORISKE SAMFUND

Nr. 77

DEN ÆLDSTE ATOMLÆRE

AF

INGEBORG HAMMER-JENSEN

KØBENHAVN 1908
FORLAGT AF TILLGE'S BOGHANDEL

J. COHENS BOGTRYKKERIER
(GEORG A. BACH)

INDHOLDSFORTEGNELSE

I.

Indledning.

Medens der næppe findes nogen Afhandling eller noget Kapitel om Demokrit, skrevet af en Filosof, der ikke anfører som noget almindeligt anerkendt, at Demokrit var Naturvidenskabens Fader og den første Fysiker, vil man vanskeligt se en Afhandling af en moderne Fysiker, hvori Demokrit overhovedet er nævnt, uden deri at træffe paa en Protest mod al virkelig Forbindelse, udover Navneligheden, mellem den antike og den moderne Atomistik. Fysikerne, der efterhaands som Helhed er blevne sig bevidste som „Aphilosopher", vil intet have med Filosofen Demokrit at gøre, som forekommer dem lige saa absurd som de andre gamle Filosofer. Dette Spørgsmaal: om Filosoferne har Ret i at kalde Demokrit Fysiker, eller Fysikerne i at se en Filosof i ham, er mere end en Strid om Ord, det drejer sig om, hvorvidt de gamle Atomistikere, som deres Forgængere uimodsigeligt, satte sig som Opgave at finde Tingenes sande Væsen, der er utilgængeligt for Sansernes Iagttagelse, finde, hvad det er, der styrer Verden og holder den sammen i dens Inderste, og om de dertil brugte Hypoteser, som var Resultatet af Spekulation og Tænkning, hvad der for Fysikeren aldrig kan blive andet end Søm, slaaede i Luften; eller om de gamle Atomistikere ligesom de nye havde det Maal: at indordne de Fænomener i Verden, som Sanserne opfatter, i det simplest mulige System af klare Begreber,

og kun anerkendte Hypoteser, der var grundede paa og prøvede ved Erfaringen, eller hvor dette var udelukket, baserede paa Analogislutninger fra Erfaringen. Skulde det lykkes nærværende Undersøgelse at godtgøre, at Filosoferne har Ret, at Demokrit virkeligt var Fysiker ogsaa for en moderne Betragtning, har Fysikerne dog heller ikke haft Uret, thi de almindelige Fremstillinger af Demokrit og hans Lære, som de maatte holde sig til, giver dem nærmest Medhold.

At Atomistikerne lagde Grunden til Fysiken, er jo nemlig ikke strax givet ved, at de har fremsat en Hypotese om Materien, der i sine Grundtræk faldt ganske sammen med den, der var Naturvidenskabens frugtbare og almindeligt brugte Arbejdshypotese indtil for kort Tid siden: ét Grundstof, delt i uendelig mange, udelelige Smaadele, hvis eneste Egenskaber er Rumopfyldningsevne og Bevægelse, og som er til Stede i et absolut elastisk og gennemtrængeligt Medium. Det kunde være et genialt Indfald, Frugten af en logisk Tankerække, hvis Skal tilfældigt kom til at ligne en anden Frugts, men hvis Kærne var en helt anden. Det er nemlig noget, der ikke kan tages for meget Hensyn til i Fremstillingen af antik Naturvidenskab, at de samme Ord, udtalte, som de ofte er, fra grundforskellige Forudsætninger, kan dække over grundforskellige Begreber. Det maa altsaa først bevises, at det ikke forholder sig saaledes med den antike Atomteori. Undersøgelsen af selve Teorien i dens Enkeltheder, bliver naturligvis Hovedsagen; det skal de følgende Kapitler forsøge; her skal blot omtales to andre Ting, som slet ikke er af uvæsentlig Betydning for Forstaaelsen af den gamle Atomistik: dens Grundlag og dens Metode.

De Grækere, der før Atomistikerne søgte at danne sig en Anskuelse af Verden, havde allesammen, ret naturligt, en Slags anthropomorphistisk Grundlag: Ver-

densbygningen og Verdensordnens Gang var for dem et Værk af en eller flere Guder, af en Verdensfornuft eller en anden fornuftbegavet, menneskelignende Magt. For saa vidt som det regelbundne i Naturen gjorde Indtryk paa dem, blev det nærmest et Indtryk af Skønhed og Harmoni, der indeholdt mere af deres egne Drømme og Syner end af Naturen selv, som rimeligt var, da hele deres Beskæftigelse med Naturen var et flygtigt, tilfældigt Møde nu og da. Atomistikerne derimod søger Naturen op og bliver fortrolige med den og opdager derved en Regelbundethed hos den, der aabenbarer sig i stort og smaat, i det største og i det mindste, i alt, saa den til sidst ganske overvælder dem, og hvad Guder og mystiske Magter havde været for de andre: Urkraften, som ligger bagved og til Grund for alt, bliver denne ἀνάγκη, som de kalder den, den jærnhaarde Nødvendighed, for dem. Det gaar igennem hele deres Verdensopfattelse; og alt, hvad vi har tilbage af Leukip, Atomistikens Grundlægger,[1]) er den ene Sætning: „Intet sker hen i Vejret, men alt regelbundet og af Nødvendighed.“[2]) Denne Opfattelse blev deres Styrke, gav dem deres vældige Betydning for Naturvidenskaben for alle Tider, men vandt dem kun faa Tilhængere; thi

[1]) Det meget omdebatterede Spørgsmaal om, hvor meget af Atomteorien der er Leukips, og hvor meget der er Demokrits, er det efter vore Kilder umuligt at komme til nogen rigtig Løsning af. Saa meget er blot klart, at disse to kun har haft væsentligt afvigende Meninger i meteorologiske og astronomiske Spørgsmaal, og at Udarbejdelsen og den metodiske Gennemførelse af Teorien skyldes Demokrit, medens dens Basis er Leukips geniale Idé. Da Demokr. efter alt at dømme har gjort den gamle Atomistik til det, den er, saa at han ogsaa meget tidligt har bragt sin Lærer i Glemme, er det kun rimeligt som Regel at henholde sig til ham som Atomteoriens Grundlægger.

[2]) Diels: Fragmente d. Vorsokratiker I. 1906. Berlin. (Vil i det følg. blive betegnet ved D. V.) 54 B 2.

Grækerne i Almindelighed kunde daarligt forlige sig med en Betragtning af Tilværelsen, hvori der ikke var og ikke kunde være Plads for Teleologi, og der er ingen Ende paa de Bebrejdelser og Afvisninger, som møder dem baade fra deres nærmest Samtidige og altid, fordi, som Aristoteles et Sted siger, Demokrit udelader Spørgsmaalet om Hensigten og henfører alt i Naturen til en Nødvendighed.[3])

Spørges videre, hvorledes Demokrit opfattede denne Nødvendighed, finder man intet direkte Svar; men alligevel er der Materiale nok til at naa til en Forstaaelse af dette. Og for den, der er fortrolig med den Naturfilosofi, der gik forud, og kender noget til den, der kom efter, staar Demokrit næsten ubegribelig stor med sin Forklaring paa „Nødvendigheden“: Nødvendigheden er udtrykt i to Naturlove, hvorefter alle fysiske Fænomener foraarsages ved to Bevægelser, der gensidig holder hinanden ved lige. Saa omfattende, simpel og anskuelig vil denne Hypotese om de to Naturkræfter vise sig at være, at noget lignende kun findes i moderne Fysik.

Følgen af dette Syn paa Verden blev ogsaa, at meget der for Samtiden og lang Tid efter laa udenfor Naturens Grænser, eller i al Fald paa Grænsen som overnaturligt og mystisk, saa der i Betragtningen af det altid kom til at spille et irrationelt Moment ind, indrømmede han ingen Særstilling udenfor Naturens Omraade. Betegnende er i saa Henseende, hvad Sextus Empiricus[4]) fortæller, at Demokrit skal have ytret,

---

[3]) D. V. 55 A 66.

[4]) D. V. 55 A 75. Opfattelsen af Demokrit som Bekæmper af al Overtro har sat sig meget morsomt Spor hos en Scholiast til Apoll. Rhod. (D. V. 55 B 161), der ganske naivt fortæller, at »indtil Demokrits Tid« troede mange, at Maaneformørkelser beroede paa Trolddom.

at Menneskenes Begreb om Guderne skriver sig fra det usædvanlige i Naturen, idet Folk i gamle Dage levede i Angst for saadant noget som Torden og Lyn og Kometer og Sol- og Maaneformørkelser, og troede, at Guderne foraarsagede dette. Og lige saa lidt som der var nogen Guds Haand, eller nogen Magt som Heraklits Logos eller Anaxagoras' Nous, der standsede ham i hans Betragtning af Naturen, lige saa lidt opholdtes han af Beundringen af den sindrige Mekanisme, det var ham Forstaaelsen om at gøre i det største og i det mindste, thi han saa Sammenhæng i det altsammen, i det altsammen Natur. Selv en Aristoteles, der i Grunden stod ham uendeligt fjærnt, maatte bøje sig i Beundring for dette: „Ingen anden end Demokrit naaede i noget Spørgsmaal længere end til Overfladen. Men det er, som om han har tænkt over alt; og allerede i sin Metode er han forskellig fra de andre."[5])

Hvor rigtig denne Dom er, havde Aristoteles selv en vis Forstaaelse af; han fremhæver flere andre Steder, at Demokrit i Modsætning til forskellige andre, fx. Akademikerne, fulgte en fysisk Metode. Hans Metode, som træder klart frem ved mange Lejligheder, er den empiriske; det følgende vil give adskillige Exempler paa, hvorledes han samler en lang Række Iagttagelser fra samme Omraade, søger en fælles Forklaring for dem, idet han henter Erfaringer fra andre Omraader til Hjælp, og saaledes udarbejder sine Teorier. Af og til fortæller den sparsomme Overlevering endda om et Experiment, hvorved Rigtigheden af Teorien kontrolleres. For en moderne Læser er denne Fremgangsmaade saa ganske naturlig, og han finder den maaske knap saa megen Opmærksomhed værd; men baade Beundring og Undren føler den, der er blevet

---

[5]) D. V. 55. A 35.

træt af at arbejde sig gennem System efter System, som Atomistikernes Forgængere gjorde dem. Alle som ét er disse Systemer Fantasier over maaske et Par rigtige, spredte Iagttagelser, der er gjorte ganske tilfældigt, og den hele Tilværelses Fænomener er konstruerede ud fra dette System, i Stedet for at Systemet skulde være konstrueret ud fra Fænomenerne. Om Kontrol eller en sammenhængende Række Iagttagelser er der aldrig Tale. Og pludselig staar Demokrit der med den eneste rigtige Metode, der er lige saa god den Dag i Dag som for godt to Tusind Aar siden. Det siger sig selv, at han ikke er uden Tilknytning andet Steds; en saadan Metode springer ikke fuldt færdig ud af ens egen Hjærne, selv om man er et Geni som Demokrit; den er blevet til i Praksis i mange Aars Løb. Og vi ved ogsaa hvor: det var blandt Lægerne, denne Metode var blevet uddannet, idet den rette Forstaaelse af Faget tvang de bedre blandt dem ind paa den. Med Selvbevidsthed hævdede de dens Berettigelse overfor Filosoferne og lod dem vide, at kun den Teori duer, som tager sit Udgangspunkt fra og formuleres efter Fænomenerne, samtidig med at de pegede paa, at Lægekunsten var blevet til ved, at Erfaringsmaterialet i Form af enkelte Iagttagelser ophobedes, samledes og sondredes i Løbet af mange Aar.[6]) Og de tidligste Experimenter, vi kender, er gjort af Læger. Saa er der oven i Købet en hel Roman fra Oldtiden om Hippokrates og Demokrit; det modsiger i al Fald ikke den Antagelse, at Demokrit har været i Forbindelse med en lægevidenskabelig Kreds og lært af den. Og derom vidner foruden hans Metode et og andet i hans Fysik, selv om de Titler paa lægevidenskabelige Skrifter af ham, der er overleverede af Thrasyllos, maaske er uægte. Ved at tilegne sig

[6]) Jfr. Skriftet *περὶ ἀρχ. ἰητρ.* (Om den gamle Lægekunst) Littré I, 570 ff.

denne Metode skabte Demokrit Betingelserne for en Fysik; thi ligesom det hedder om Hippokrates, at han udsondrede Lægekunsten fra Filosofien, skilte Demokrit derved Fysiken ud fra Filosofien.

Er Atomistiken saaledes blevet til under Indflydelse baade af Filosofien — thi hvem vil nægte, at i hvert Fald Eleaternes dialektiske Behandling af Grundstofproblemet har haft sin Betydning for den? — og af Lægevidenskaben, og har den sidste lært den at blive Erfaringsvidenskab, kan det være, at Atomistikernes uhildede Syn paa Naturen skyldes Paavirkning fra samme Side. En af de ældste, om ikke den ældste, medicinske Forfatter, vi kender til, havde hævdet, at intet Sygdomstilfælde skyldes guddommelig Indgriben i højere Grad end alle andre, men at de alle, ligesom alt andet, har deres naturlige Grund.[7])

Plutarch fortæller en lille Anekdote,[8]) uden for Resten at forstaa, at den er ment ondskabsfuldt. En Dag, da Demokrit sidder og spiser, faar han fat i en ualmindelig sød Agurk. Han kalder strax paa sin Husholderske og spørger, hvor hun har købt den. Hun fortæller, fra hvilken Gartner den er; Demokrit rejser sig og byder hende øjeblikkelig føre sig hen til hans Have. Da hun forbavset spørger, hvad han vil der, svarer han, at han vil skaffe sig Grunden til Agurkens ejendommelige Sødme at vide, hvilket han kan ved at undersøge det Sted, hvor den er voxet. Men Konen smiler og siger: „Bliv bare rolig siddende, for jeg er blot uforvarende kommet til at lægge den i et Fad, hvori der har været Honning.“ „Du er et Fæ!“ sagde han, saasom han blev vred. „Men jeg vil alligevel lade, som om Sødmen var ejendommelig for Agurken og den

[7]) *περὶ ἀερ. ὑδ. τοπ.* (Om Luft, Vand og Beliggenhed) Lit. II, 78. Saaledes ogsaa hele Skriftet om Epilepsi. Lit. VI, 352 ff.

[8]) Quæst. conv. I, 2,10 (mangler hos Diels).

iboende, og ud fra det foretage Undersøgelsen og søge Aarsagen.“ Denne Anekdote viser, hvad Udtalelser rundt omkring bestyrker, at Demokrits Landsmænd godt forstod, at han forlod Tankens Vej for at slaa ind paa Erfaringens, men tillige, at de ikke havde nogen Respekt og Forstaaelse for den Metode.

For saa vidt er der altsaa ingen Forskel mellem den gamle Atomteori og den moderne: Grundlaget er i det væsentlige det samme og Metoden lige saa. Der er heller ikke noget Spring mellem de to Teorier, fordi den ene er kemisk, medens den anden var mekanisk og kun havde et mangelfuldt Surrogat for Kemien; thi baade i den kemiske og den mekaniske Teori forklares alle Fænomener dog udelukkende ved Urdelenes Bevægelse, og selv om Urdelene tager sig forskelligt ud for dem, beror Forskellen egentlig kun paa en naturlig Berigelse med Hensyn til Stof og — ikke mindst — med Hensyn til Instrumenter. Ja, selv paa det Punkt, som synes at sætte størst Skel mellem de to Teorier: at den moderne Atomteori er matematisk, at det karakteristiske ved den er de pinligt omhyggelige Maalinger af ufatteligt smaa Størrelser og Formlerne, der er byggede over en Masse af disse Maalinger, selv det bliver historisk set ikke noget skarpt Skel. Den antike Teori har ganske vist kun et Par meget grove Maalinger at opvise; men det var dog Begyndelsen, gjort paa bar Bund af en Mand, der ikke havde meget andet til at maale efter end sit Skøn og derfor selvfølgeligt ikke havde nogen Forstaaelse af de smaa Maals Betydning. Demokrit var jo for Resten en stor Matematiker og lagde den første Grund til Integralregningen,*) men der er ikke noget som helst overleveret om, at han har anvendt sine særlige matematiske Kundskaber i sin Fysik.

*) I. L. Heiberg: Eine neue Archimedeshandschrift. Hermes XLII p. 300.

Ved Undersøgelsen af den gamle Atomistik bereder dens Overlevering en Del Vanskelighed. Den er tit kun kendt gennem Hjemmelsmænd, der næsten hadede den og refererede den derefter; tit er den misforstaaet, fordi den i sin Helhed og i Enkeltheder altid vedblev at være de fleste Grækere utiltalende og fremmed; tit er der ikke andre Kilder end Folk, som var fortrolige med den forvanskede Form, som den havde faaet hos Epikureerne, medens de kun havde en uklar Forestilling om den rigtige, gamle Atomteori, som de uden Betænkelighed supplerede med den epikureiske. For saa vidt har altsaa de Hjemmelsmænd, der levede før Epikurs Tid et Fortrin; og de er forøvrigt ogsaa ellers vore bedste Kilder. Men de er faa. Der er Aristoteles, som vel nærmest hører til dem, der misforstod, Theophrast, som nærmest hører til dem, der hadede, og Platon, som baade misforstod og hadede, men ved Siden af ogsaa forstod og beundrede, og som giver os mere at vide om den gamle Atomteori end Aristoteles og Theophrast tilsammen.

II.

Demokrit og Platon.

Man har troet paa de gamle Anekdoter om Demokrit og Platon, og man har sluttet fra det senere Akademis Stilling overfor Atomistikerne, hvorom Cicero siger: *dein confugis ad physicos eos, qui maxime in Academia inridentur,*[1] og derfor har man aldrig sat den

---

[1]) D. V. 55 A 81.

Nødvendighed, der spiller saa stor en Rolle i Platons Timaios, i Forbindelse med den atomistiske Nødvendighed.

Men man har for at forklare dette Ord i Timaios tillagt det de stik modsatte Prædikater af dem, Ordet Nødvendighed ellers forklares ved, som Grote (Plato etc. IV, 221) : *We ought here to note the sense in which Plato uses the word Necessity. This word is now usually understood as denoting what is fixed, permanent, unalterable, knowable beforehand. In the Platonic Timæus it means: the indeterminate, the inconstant, the anomalous, that which can neither be understood nor predicted.* Eller man har gjort Nødvendigheden til den onde Verdenssjæl, det ondes Princip i Verden. Saaledes Henri Martin allerede (Etudes sur le Timée II, 53. extr.), som i faa Ord udtaler som sin Mening, at Platon angriber Anaxagoras, men alligevel har laant Begrebet Nødvendighed fra ham, og saa fortsætter: *Suivant le Timée — la nécessité est une puissance aveugle, qui après avoir régné seule sur la matière éternelle, est obligée, sans abdiquer, de se soumettre à l'action supérieure de la Providence, qui vient enfin organiser le monde.* Og et andet Sted (ibid. 64. II) : *En vertu de quoi existaient-ils donc et s'agitaient-ils (les éléments primitifs) avant la formation du monde? En vertu de cette cause errante et déraisonable dont Platon a posé l'éxistence, lorsqu' il a voulu expliquer ce qui est anterieur à l'action divine, en vertu de la nécessité, ἐξ ἀνάγκης. Une âme désordonnée produisait dans la matière corporelle un mouvement confus.* Og endelig (ibid. 64. III) : *Dans le chaos, antérieur au monde et éternel, il y avait — — une âme éternelle, l'âme désordonnée du chaos, dépourvue d'intelligence, cédant aux appétits naturels d'après les lois de l'aveugle nécessité.*" Zeller (Die Philosophie d. Gr. II, I p. 765 ff.) forkla-

rer nok denne Nødvendighed, ligesom Gomperz (Gr. Denker II, 483. 486), som noget i Retning af en Naturnødvendighed; men de kommer i deres Forklaring ikke længere end til en dunkel Urmagt, der modsætter sig det gode, den Natur, der er det endelige og materielle iboende, og som hindrer Guden i at gøre Verden fuldkommen; hvad der ligger bagved og Bruddet i Timaios er undgaaet deres Opmærksomhed. H. Ræder (Platons philos. Entwickelung 408) siger ganske kort: *„Ein böses Princip hat hier (im Politikos) im Himmel oder im Weltall Platz gefunden, aber es wird als körperlich bezeichnet . . . . . Im Timaios (47 E) hat endlich das der Vernunft entgegenwirkende Prinzip den Namen der Notwendigkeit erhalten.“*

Men hvis man ikke venter at finde en ond Verdensaand i Timaios, vil man slet ikke kunne finde noget ondt ved Nødvendigheden der; og omvendt, hvor[2]) det, som gør Sjælen Skade og forstyrrer den, beskrives udførligt, er Ordet Nødvendighed end ikke nævnt. Nej, Modsætningen mellem Gud og Nødvendigheden er, at den ene er god, og det andet ligger helt udenfor moralske Bestemmelser, har sin ufravigelige Vej, hvadenten det vil resultere i noget godt eller noget ondt for Menneskene, og kommer paa den Maade tit paa Tværs af Gudens Planer, der altid kun har det gode for Øje; det er med andre Ord det evigt brændende Spørgsmaal om Forholdet mellem et Forsyn og Naturlove, her er Tale om. Og naar Platon taler om den omflakkende Aarsagsart,[3]) er det netop at forstaa om denne Nødvendighed, der aldrig forfølger nogen Hensigt, den blinde Nødvendig-

[2]) Tim. p. 43 A. 44 D.

[3]) 48 A. Gomperz skiller »Nødvendigheden« fra den »erratiske Bevægelsesaarsag« og faar derved 3 Faktorer i Kosmogonien. (Gr. D. II, 486).

hed, som vi kalder den, der snart virker i Overensstemmelse med Guden til Skønhed og Harmoni, snart paa den modsatte Maade. Men hvorledes kan det Princip kaldes ondt eller godt, hvis Udfoldelse bestaar i saadant noget som Smeltning, Frysning, Fordampning og Forbrænding?

For at forstaa denne Nødvendighed og dens ejendommelige Stilling i Timaios er det nødvendigt at komme lidt nærmere ind paa Platons Forhold til Fysiken.

Platon havde jo levet sin Ungdom i Athen under en Reaktion, der var fulgt ovenpaa al den megen Naturvidenskab eller rettere Naturfilosofi, som Filosofer, Digtere, Sofister og Læger havde fyldt Folk med baade paa Prosa og Vers, og Sokrates havde ledet al hans Interesse hen til Logik og Etik. Og vi finder hos ham i tidligere Dialoger, ligesom hos de saakaldte smaa sokratiske Skoler, en Mangel paa Interesse for, ja en haanlig Afvisning af alt det, der kalder sig Naturvidenskab. Bekendt nok er Opgøret i Phædon,[4]) med dets Overlegenhed overfor Anaxagoras, med dets Flugt fra Fysiken ind i Metafysiken. Paa den Maade sker denne Flugt, at man maa vente, at Platon aldrig vilde komme tilbage til Fysiken igen. Og af andre Dialoger fremgaar ogsaa, at han ikke regner Beskæftigelsen med Fysik for ret meget;[5]) Verden er noget uvirkeligt, kun en Afglans af Ideerne, og ikke alvorlig Interesse værd.[6]) I Theætet opgiver han Muligheden af at vide noget[7]) om Tingenes Elementer efter en skarp Kritik af den heraklitiske Lære;[8]) men heller ikke Eleaternes metafysiske Stofbegreb tilfredsstiller ham, og i Sofisten kritiserer han det. Saaledes kaster han Anaxagoras, Hera-

[4]) 96 ff. [5]) De rep. 475 D. E. [6]) fx. Phædr. 250 A f.
[7]) 201 E f. [8]) 179 D f.

klit og Eleaterne tilligemed sin egen tidligere Opfattelse af Tilværelsen over Bord (det sidste ligeledes i Sofisten). Han kan ikke finde noget positivt at sætte i Stedet for, kan kun se, at det ikke kan være, som han før har troet og heller ikke, som de andre har lært. Han er ærlig nok til baade at se det og sige det. Pythagoræismen er imidlertid kommet til at øve stærkere og stærkere Tiltrækning paa ham; den tiltaler hans Religiøsitet og ved Siden deraf hans Interesse for Matematik. Saa skriver han Timaios paa et Tidspunkt, da han ved Pythagoræismens Hjælp har faaet dannet sig en ny Verdensanskuelse, der harmonerer med en ejendommelig Side af hans Karakter. Det er nemlig, som om Platon havde haft en oprindelig Interesse for Naturvidenskab, — han har jo ogsaa studeret næsten alle de gamle Naturfilosofer, — men ved Tidens og især ved Sokrates' overmægtige Indflydelse skiftede den Maal og Genstand og blev en Interesse for Naturen, en Interesse, hvis Stræben var at efterspore Gudens Tanker med hele Indretningen af denne Verden, og som satte sig til Opgave at paavise, at alt var ordnet saa godt som muligt. Da Platon nu er blevet saa gammel og kommet saa langt bort fra Sokrates, at han tager sig for at skrive en Fysik (i antik Forstand), bliver det en ren teleologisk, pythagoræisk farvet Metafysik. Det er det, der møder os fra Timaios' Blade; indtil Talens Traad skæres over.

Rammen om denne Metafysik er Sokrates' Møde med de tre Berømtheder: Filosofen Timaios, Statsmanden Kritias og Feltherren Hermokrates ved den lille Panathenæerfest. Sokrates har ogsaa Dagen i Forvejen været sammen med disse Mænd og for dem oprullet Billedet af den ideale Stat; til Gengæld har de lovet, som Fagmænd, at klare et Punkt for ham, som han ikke rigtigt selv har kunnet faa fat paa. Diskussionen begyn-

der med, at Sokrates minder dem om den ejendommelige Kasteinddeling i Idealstaten og særligt fremhæver Vogternes Stilling og Livsvilkaar; derefter kommer han med sit Spørgsmaal: hvorledes vil denne Stat i Krigstilfælde være stillet med saadanne Vogtere? Det Spørgsmaal véd Kritias Svaret paa; thi han er kommet i Tanker om en gammel Tradition, han hørte som Dreng, der ligefrem handler om det Emne, der beskæftiger Sokrates. Denne paalidelige Tradition beretter nemlig, at det gamle Athen før Syndfloden var indrettet med Kaster og særligt med en Vogterinstitution ganske som Sokrates' Idealstat, og den beretter videre, hvorledes dette gamle Athen blev indviklet i en meget stor og farlig Krig med Øen Atlantis og alle dens Forbundsfæller. Kritias er imidlertid blevet enig med de andre om, at førend han lader disse Urathenæere optræde kæmpende og sejrende, skal Timaios fortælle, hvorledes Verden og Menneskene blev til. Sokrates er glad overrasket over alt det, han skal høre, og paa hans Opfordring begynder Timaios.

Kosmogonien og hvad der slutter sig til den, det vil sige: hele Indholdet af Timaios, kommer altsaa ind i Form af en Digression; derved skubbes Fortsættelsen af Kritias' Fortælling ud, og kommer først i den Dialog, som er en Fortsættelse af Timaios og er opkaldt efter Kritias, den Dialog, som Platon ikke naaede at faa færdig. Der er imidlertid intet overraskende ved, at Dialogens egentlige Emne indføres som en Digression, det findes oftere i Platons senere Dialoger;[9]) her er denne, oprindeligt sikkert som Efterligning af Talen, bevidst skødesløse Stil blot blevet i den Grad til Maner, at Fortsættelsen af det først paabegyndte Emne kan vente til en anden Dialog. At det lige fra først af

[9]) se H. Ræder: Platons phil. Entw. p. 378.

har været Platons Plan at indflette denne Kosmogoni med Tillæg i Kritias' Fortælling, fremgaar deraf, at Timaios lige fra Begyndelsen er Deltager i Diskussionen, skønt han egentlig ikke som Kritias og Hermokrates qua Fagmand er i fortrinlig Grad egnet til at besvare Sokrates' Spørgsmaal om Situationen under en Krig i Idealstaten. Morsomt nok: hvor Sokrates fremsætter sit Spørgsmaal,[10]) henvender han sig kun til Kritias og Hermokrates, netop som Fagmænd. Timaios trækkes med ind i Diskussionen bagefter,[11]) med den svagere Begrundelse, at han er en ved sin Rigdom, Slægt og Indflydelse anset Borger i sin Fædrestad og ved Siden af har drevet det meget vidt i Filosofi. Det sidste spiller ingen Rolle for det opgivne Emne, men vel for Digressionen.

Om Timaios ved man ikke stort andet ellers end, at han var en af Pythagoræernes bedste Mænd. Det er imidlertid nok til at forstaa, at Platon har lagt den Kosmogoni, som nu følger, i Munden paa ham. Thi skønt den er præget af Platons ejendommelige Livssyn, særligt af hans Opfattelse af Guden, men for Resten ogsaa af Reminiscenser af hans Idelære, er det karakteristiske ved den dog de pythagoræiske Spekulationer, der har udfundet, at Gud har skabt Verden efter Matematikens og Musikteoriens Formler. Hovedtrækkene i denne Kosmogoni er, for saa vidt som de har Interesse for denne Undersøgelse, følgende:

Gud har ikke skabt Verden af intet men dannet den af en ubekvem Materie, idet han bragte Orden i det Chaos, der var i vild Uorden. Hvorledes han gjorde det eller en nærmere Bestemmelse af denne Orden, spørges der ikke om; der henvises blot til Himmellegemernes regelbundne Gang og Aarstidernes uforanderlige Vex-

[10]) 19 D. [11]) 20 A.

len. For at Verden skulde blive saa fuldkommen som muligt, gav Gud den en Sjæl. Saa fuldkommen som muligt, thi fuldkommen kan den Verden ikke blive, som er underkastet Tilintetgørelse og Forandring. Der existerer en anden Verden, uforanderlig og fuldkomment god og skøn; den var Gudens Forbillede, men andet Fællesskab har den ikke med vor Verden, som er blevet til af de fire Elementer. Ild og Jord omtales her[12]) paa en Maade, der meget minder om den gamle Idelære: Ild maa der til, fordi intet er synligt, uden at det har Del i Ilden; Jord, fordi intet er legemligt, til at tage og føle paa, uden Delagtighed i Jord; at der ogsaa maatte Vand og Luft til for at danne Verden, begrundes derimod paa pythagoræisk Vis ved en mærkelig Anvendelse af matematiske Proportioner. Verdens Form, Skabelsen af Verdenssjælen og Himmellegemerne skildres, ligeledes med pythagoræiske Farver, som et Udtryk for Gudens gode Hensigter, som bestemte af Hensynet til det gode og skønne. Og paa samme Maade med Menneskets Skabelse. Udgangspunktet tages her i Skabelsen af Sjælen, eller rettere af den første af de tre Sjæle, som Platon allerede tidligere havde set sig nødsaget til at tillægge Mennesket.[13])

Ved Omtalen af den første Sjæl er han ved at komme ind i en Udvikling om sjælelig Hygiejne, men griber sig i det og afbryder:[14]) Det her forudskikkede kræver en nøjagtigere Gennemgang; men hvad der kommer førend det: m. H. t. Legemernes og Sjælens Tilblivelse i det enkelte, af hvilke Aarsager og med hvilke Hensigter fra Gudernes Side de blev til, maa vi gennemgaa, idet vi holder os til det mest sandsynlige og lader det være vor Fremgangsmaade.

---

[12]) 31 Bf. [13]) I Staten og Phædros. [14]) 44 C.

Hvis ikke det foregaaende havde givet et tilstrækkeligt klart Indtryk af, hvad vi maa vente i det følgende, siger disse Ord det ligefrem: en teleologisk Forklaring paa Menneskelegemets og Menneskesjælens Indretning. I Overensstemmelse hermed beskrives nu Lemmernes Indretning, og hvorledes det er med Hovedet, der er Bolig for den udødelige Sjæl, som sidder inde med Fornuften, hvorfor Hovedet ogsaa er udstyret med Sanseorganerne. Og Omtalen af Øjnene begynder:[15]) af Sanseorganerne dannede Guderne først de lysende Øjne, idet de anbragte dem i Hovedet af følgende Grund — der følger ingen Grund; Tonen er lige med ét skiftet, her staar en rent mekanisk Syns- og Lysteori, og først 46 Ef. udvikles Gudernes Hensigt med at give Menneskene Synet. Her er en Digression; dem er der jo nok af i Platons Dialoger, saa det er der intet mærkeligt i, for saa vidt; men Digressionen er her af en egen Art. Springer man Digressionen over og læser Fortsættelsen af 45 B, som kommer i 47 A—E: det er opbyggelig Tale om Synet, Hørelsen og Stemmen, det har lige saa lidt med Fysik at gøre som alt det foregaaende i Timaios. Læser man det indføjede Stykke Lyslære: det er en endog ret detailleret Synsteori, hvorved Synsindtryk forklares mekanisk uden Hensyn til Teleologi og overnaturlige Aarsager.[16]) Man kan spare sig al Ulejlighed med at forlige dette, for Platon gør selv opmærksom paa, at dette Stykke er af anden Art end det øvrige.[17]) Efter Udredningen af Lysets mekaniske Bevægelser hedder det: Det er nu altsammen Medaarsager,[18], som Guden bruger til Hjælp til at realisere, saa vidt muligt, det godes Idé; men de fleste tror, at

[15]) 45 B. [16]) Hvad der siges om Øjenlaagene, hænger jo kun løst sammen med det andet. [17]) 46 C f. [18]) ξυναίτια er det græske Udtryk.

det ikke er Medaarsager, det som frembringer Kulde og Varme, fortætter og fortynder og fremkalder alle Slags Virkninger, men Aarsager til alt. Men disse Ting kan umuligt have Forstand eller Fornuft til noget som helst; thi det eneste i Verden, som kan komme i Besiddelse af Fornuft, maa man indrømme er Sjælen, men den er noget usynligt noget, hvorimod Ild, Jord, Luft og Vand altsammen er synlige Legemer. Den der attraar Fornuft og Indsigt, maa først efterspore de Aarsager, der stammer fra en fornuftbegavet Natur, og i anden Række de Aarsager, som kommer af noget andet, der selv er i Bevægelse og sætter andet i Bevægelse i Følge en Nødvendighed.[19] Denne Fremgangsmaade bør altsaa ogsaa vi følge: vi maa tale om begge Slags Aarsager, men holde ude fra hinanden dem, som med Fornuft er Mestre for det skønne og gode, og dem, som uden al Indsigt i hvert givet Tilfælde bevirker det tilfældige, planløse.

Dermed er Digressionen færdig, og der følger den omtalte teleologiske Gennemgang af Synet, Hørelsen og Stemmen. Platon er altsaa her kommet til selv at behandle Medaarsagerne først, Aarsagerne bagefter.

Her brydes aabenbart to Opfattelser af Tilværelsen: en rent fysisk og en religiøs, og Platon tager sit Parti og sætter den religiøse Verdensforklaring i Højsædet; men kan dog ikke nægte den fysiske dens Berettigelse. Hans Opfattelse af Forholdet mellem dem fremgaar klart af dette lille Stykke i Forbindelse med det nærmest forangaaende fysiske og det følgende filosofiske: Aarsagerne, der stammer fra en Nødvendighed, virker ganske uden nogen egen Plan og uden Hensyn til Gudens Plan, de er nemlig Udfoldelser og Resultater af noget rent legemligt, kan følgeligt ikke have noget som

---

[19]) ἐξ ἀνάγκης

helst med Fornuft at gøre, men følger en Nødvendighed, som det, der selv er i Bevægelse og derved sætter andet i Bevægelse. Gudens Villie og Tanker er de sande Aarsager til alt i Verden, men selv han kan ikke forandre noget paa Nødvendighedens Maskineris Gang, men han kan bruge det til Fremme af sin Plan, og derved bliver disse mekaniske Aarsager Medaarsager til Frembringelsen af den saa vidt muligt fuldkomne og gode Verden. Med andre Ord: Platon anerkender kun de saakaldte Hensigtsaarsager for sande Aarsager, de naturlige Aarsager er for ham ikke Aarsager, men kan tjene som Midler for de sande Aarsager, bliver da Medaarsager. Det er et klart bevidst religiøst Standpunkt, der er taget overfor et naturvidenskabeligt.

Men indtil 45 B blev alt til ved én Slags Aarsag, Mennesker og Guder og den hele Verden; indtil 45 B nævner eller antyder Platon ikke andre Aarsager end Hensigtsaarsager. Og det stemmer ganske med Platons Opfattelse, som vi kender den andet Steds fra. Allerede paa det tidligere omtalte Sted i Phædon[20]) kommer Platon, i Anledning af Omtalen af Anaxagoras, ind paa at skelne mellem to Slags Aarsager; den ene Slags er de samme som de sande Aarsager her; men det, han her kalder Medaarsager og anerkender, kalder han i Phædon falske Aarsager og vil slet ikke indrømme dem Plads mellem Aarsagerne, men beskylder den, der gør det, for „stor og uhyrlig Letsindighed“.[21]) At Platons egen

[20]) 98 C ff.

[21]) Selve Ordet *συναίτιον* findes ikke i Phædon; men af Politikos (281 E.): *ὅσαι μὲν τὸ πράγμα αὐτὸ μὴ δημιουργοῦσι, ταῖς δὲ δημιουργούσαις ὄργανα παρασκευάζουσι, ὧν μὴ παραγενομένων οὐκ ἄν ποτε ἐργασθείη τὸ προστεταγμένον ἑκάστη τῶν τεχνῶν, ταῦτας μὲν συναιτίας, τὰς δὲ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἀπεργαζομένας αἰτίας*, synes det at fremgaa, at *συναίτιον* imidlertid er blevet en bestemt logisk Terminus i Akademiet.

Udvikling ikke førte ham i Retning af at anerkende det, som han i Phædon saa bestemt forkaster, vil vist enhver indrømme; ogsaa saaledes føres man til at antage, at han pludselig er stødt sammen med noget nyt og fremmed, der har faaet Indflydelse paa ham.

Læser man nu videre i Timaios, bekræftes denne Antagelse i en forbløffende Grad. Med den omtalte teleologiske Forklaring paa Synet, Hørelsen og Stemmen, er Foredraget blevet færdig med Hovedet og den dertil hørende fornemste Sjæl. I Stedet for saa at gaa over til de to andre Sjæle og Resten af Legemet erklærer Platon, at det er nødvendigt at begynde forfra igen og tage Emnet op til ny Behandling; thi foruden Fornuften, den eneste Drivkraft, der blev opført i det foregaaende paa den korte Digression nær, har der været en anden: Nødvendigheden, med til Verdens Tilblivelse. Fornuften har ganske vist underlagt sig den og dens planløse Virken, men skal Sandheden fortælles om Verdens Tilblivelse, maa man ikke glemme at fortælle om den med. Den ny Undersøgelse maa begynde med at udrede, hvad der ligger bag de fire Elementer, hvad de er; og ved denne Undersøgelse mener Platon at kunne naa til at sige fra Grunden om de enkelte Ting og om det hele:[22]) hvad der er mindre sandsynligt end intet og mere sandsynligt endogsaa end det foregaaende. Platon begynder altsaa forfra og gør det hele om, fordi han har fundet en Fysik, der giver ham en sandsynligere og rigtigere Forklaring paa Tilværelsen end hans egen ensidige, teleologiske Filosofi. Naa, ellers gjorde han na-

[22]) 48 D.: *πειράσομαι μηδενος ἧττον εἰκότα, μᾶλλον δὲ καὶ <τῶν> ἔμπροσθεν ἀπ' ἀρχῆς περὶ ἑκάστων καὶ ξυμπάντων λέγειν.* — *<τῶν>* maa indsættes; thi hvad betyder ellers *ἔμπροσθεν*? Og Antitesen *ἧττον-εἰκότα, μᾶλλον-εἰκότα*, der har foranlediget det lidt søgte Udtryk *ἧττον — εἰκότα*, kommer kun saaledes frem.

turligvis heller ikke det hele om; men det er alligevel interessant at se, at han selv saa aabent indrømmer det.

I den Kosmogoni, Timaios først foredrog, var der kun to Faktorer: det evigt værende og uforanderlige Forbillede og de forgængelige, aldrig stabile Efterligninger. Stoffet til Efterligningerne og de nærmere Forhold ved det interesserede ikke, var indifferent i den almægtige Guds Haand, som kunde lave hvad som helst af hvad som helst. I denne ny Kosmogoni træder den fornuftbegavede Ordner ganske tilbage, og den ordnende Virksomhed henføres til Stoffet selv, derfor bliver Stoffet en betydende Faktor. Platon siger selv: Før bestemte vi ikke en tredie Faktor, da vi mente, at to vilde være tilstrækkeligt; men nu synes Undersøgelsen at nødvendiggøre et Forsøg paa at belyse en anden Faktor, der er vanskelig og dunkel.[23]) — Det er Grundstoffet.

Derefter følger en Behandling af Elementerne, der adskiller sig ikke saa lidt fra den forrige, hvori Luft og Vand var Mellemproportionaler mellem det haandgribeliges og det synliges Idé; denne Behandling her er fysisk og fører til Antagelsen af ét Grundstof, der kommer slemt i Strid med den til Grund liggende Tvedeling i det foregaaende, idet det paa én Gang baade er uforanderligt og evigt det samme og dog stadig i Forandring og Overgang. Men hvad værre er: naar det evige med dette Grundstof er sat ind i Verden, naar det følger sine egne Love, hvad skal vi saa med Forbilledet, denne sidste svage, blege Form for Platons Ideer?

Platon har selv følt, at det var vanskeligt at forene to saa stridige Substanser som sit gamle og nye Syn paa Tilværelsen, og ærlig som altid lægger han ikke Skjul paa det, men erkender nu, saa ganske i Modsæt-

[23]) 49 A.

ning til, hvad han tidligere mente, at Sansernes, Fænomenernes Verden ogsaa har sin Virkelighed; men paa den anden Side kan han ikke slippe sin gamle Drøm om Ideerne helt. I hvilken Grad den nye Forstaaelse af Fænomenerne har rystet op i ham, viser det Opgør, der kommer med et Udbruds Voldsomhed:[24])

Existerer saa Ildens Idé, og hver Tings Idé, som vi altid hævder og har hævdet, eller existerer i Virkeligheden kun alt det, som vi ser og ellers opfatter med vore Sanser? Er der intet som helst andet i Verden end dette? Var det stadig hen i Vejret, naar vi sagde, at hver Ting har sin Idé, som kun gribes med Tanken; var det da lutter tomme Ord? — Nej, min Overbevisning er det, at hvis Forstaaelsen er ét, og det rigtige Indtryk et andet, er der absolut Ideer til, som ikke kan opfattes med vore Sanser, men kun med vor Tanke; hvis der derimod, som nogle synes, ingen Forskel er paa det rigtige Indtryk og Forstaaelsen, maa man antage, at alt, hvad vi sanser, er saa paalideligt, som noget. Men man maa virkeligt sige, at det er to Ting; thi de existerer hver for sig og er forskellige; den ene af dem kommer af Belæring, den anden af Overtalelse; den ene kan altid gøre rigtigt Rede for sig, den anden kan aldrig gøre Rede for sig; den ene frembringer en urokkelig Overbevisning, den anden maa lade sig overbevise; den ene er uimodsigeligt enhver Mands Sag, men Forstaaelsen falder kun i Gudernes og en lille Skare Menneskers Lod. —

Platon kan ikke, vil ikke nøjes med denne Fænomenernes omskiftelige Verden. Og hvorfor? Ikke af nogen Grund, den exakte Videnskab kan anerkende. Han siger selv her, at det er en Følelsessag for ham, han kan ikke opgive Troen paa en absolut Væren ved Siden

[24]) 51 C f.

af det aldrig hvilende Grundstofs skiftende Former og Modificationer, paa en sikker Erkendelse, som man kan finde Hvile i som i Slutningsresultatet af en gennemprøvet logisk Tankerække, ved Siden af et Grundstof, man næppe kan tro paa, og Fænomener, der aldrig viser mere end en Tøddel af Sandheden ad Gangen, saa at man ikke engang i Løbet af et helt Liv naar til et Resultat, der staar saa fast, at nye Fænomener ikke nøder til at trække fra og lægge til og korrigere det. Og dog er han her Forstaaelsen af Fænomenernes Verden nærmere end nogen Sinde før; derfor gaar det op for ham, at Filosofi er ét, Fysik et andet, mellem Ideernes og Fænomenernes Verden er der ikke længere nogen Forbindelse; om det evigt værende, Ideerne, siger han her,[25]) at det hverken optager noget andet andet Steds fra i sig eller selv indgaar i noget andet; og medens Formerne, Fænomenerne, kun er til paa en ikke nærmere bestemmelig Maade ved at blive til i Stoffet, har Begreberne deres egen absolute Væren, som de maatte miste, hvis de skulde blive ét med Sanseobjekterne. Platon bryder derved fuldstændigt med sin tidligere Opfattelse af Ideerne, som her helt er blevet til logiske Begreber og ikke mere bære Mærke af noget andet, alt, der kan siges om dem, er, at de er uforanderlige, evige, uforgængelige, usanselige, kun til at gribe med Tanken.

Paa dette Grundlag fremtræder den nye Kosmogoni, der foregaar rent mekanisk og ikke engang sættes i Bevægelse af Guden. I denne Sammenhæng kommer Platon ogsaa ind paa et Spørgsmaal, der havde beskæftiget de gamle Tænkere en Del: hvor mange Verdner er der? I det foregaaende[26]) har han bestemt hævdet, at skal denne Verden komme sit fuldkomne Forbillede saa nær som muligt, kan der kun existere én Verden. Nu[27]) er

---

[25]) 52 A ff. [26]) 31 A f. [27]) 55 C.

han ikke fuldt saa sikker i sin Sag længere. Hvad han nu siger hertil, er ikke til at gengive paa Dansk, da det vrimler med uoversættelige Brandere;[28]) men Ordlyden og de fem Verdner, der faar Lov at passere, viser, at dette er Spøg, og at man ikke skal tage det saa nøje med Beskyldningen for uindskrænket Indskrænkethed hos den, som antager et uindskrænket Antal Verdner, men kun holde sig til Slutningen: „Vor Mening er det, at det rimeligste er, at der er én, men en anden kan komme til et andet Resultat ud fra andre Synspunkter." Platons Fysik har gjort et stort Fremskridt fra den Gang, han filosoferede sig til, at der kun kunde være en eneste Verden; i Virkeligheden er det jo sket, at han har forstaaet, at Systemet maa rette sig efter Fænomenerne.

Endnu et stort Stykke Fysik, og saa er denne store Digression færdig, og Omtalen af den anden Sjæl begynder, 69 C fortsætter 47 E; 69 A betegner Platon selv det mellemliggende Stykke (47 E—69 C) som en Digression og giver et kort Resumé. Og førend han gaar over til Fortsættelsen, betoner han endnu en Gang (68 E) at han nu har behandlet Tingene, som de er i Følge Nødvendigheden; at man ikke maa glemme, at der er to Slags Aarsager: de guddommelige og de, der skriver sig fra en Nødvendighed. De guddommelige Aarsager maa man søge i alt, hvis man vil blive i Stand til at leve saa lykkeligt et Liv, som det er den menneskelige Natur givet; men det er ganske umuligt at

[28]) Ἃ δή τις εἰ πάντα λογιζόμενος ἐμμελῶς ἀποροῖ πότερον ἀπείρους χρὴ κόσμους εἶναι λέγειν ἢ πέρας ἔχοντας, τὸ μὲν ἀπείρους ἡγήσαιτ' ἂν ὄντως ἀπείρου τινὸς εἶναι δόγμα ὧν ἔμπειρον χρεὼν εἶναι, πότερον δὲ ἕνα ἢ πέντε αὐτοὺς ἀληθείᾳ πεφυκότας λέγειν προσήκει, μᾶλλον ἂν ταύτῃ στὰς εἰκότως διαπορῆσαι, τὸ μὲν οὖν δὴ παρ' ἡμῶν ἕνα αὐτὸν κατὰ τὸν εἰκότα λόγον πεφυκότα μηνύει, ἄλλος δὲ εἰς ἄλλα πῃ βλέψας ἕτερα δοξάσει.

komme til nogen som helst Forstaaelse af dem uden ved Hjælp af de Aarsager, der er i Følge Nødvendigheden.

Mere behøves vel ikke for at godtgøre, at Virkningerne af en fremmed Lære spores stærkt i Timaios. Hvis denne fremmede Lære var, er det heller ikke vanskeligt at se. Saa godt som alt det fremmede, der er anført, lige fra først til sidst, bar Mærket: Nødvendigheden; at det var Atomistikernes Stempel, ved vi. Men da det hidtil er forekommet alle saa utroligt, at Platon har ladet sig belære af Demokrit, skal her nævnes en Del Enkeltheder, der viser, at Platon paa den Tid, da han skrev Timaios, har sat sig ind i Atomistikernes Fysik, og at det er den, der i Timaios brydes med hans egen pythagoræiserende Livsanskuelse.

Da Platon giver sig i Lag med en nærmere Bestemmelse af Elementerne,[29]) bemærker han, at hidtil er en saadan ikke foretaget, skønt der dog kun hører liden Forstand til at se, at de ikke ligefrem kan betragtes som Bogstaverne i en Stavelse. Aristoteles fortæller,[30]) at Atomistikerne ikke nærmere bestemte de fire Elementer og[31]) lod kvalitative Forskelle fremkomme blot ved, at Atomerne forandrede Plads; thi af samme Bogstaver skrives en Tragedie og en Komedie.

For at anskueliggøre det ene, fælles Grundstof[32]) bruger Platon et Billede: Hvis en Mand formede alle Slags Figurer af noget Guld og slet ikke holdt op med at lave dem om fra den ene Figur til den anden, og man saa viste en eller anden disse Figurer og spurgte om en af dem, hvad det var, vilde det eneste rigtige Svar være: det er Guld; thi man kunde jo ikke sige: det er en Trekant, eller hvilken anden Form det nu i Øjeblikket havde, for medens man sagde dette, var det dannet om til en ny Figur. Paa samme Maade er de fire Elementer

[29]) 48 B. [30]) D. V. 54 A 15. [31]) ibid. 54 A 9. [32]) 50 A.

kun forskellige, vexlende Former for det samme Grundstof. Atomistikerne lærte, at der kun var Forskel i Form mellem Atomerne, de bestod alle af det samme Grundstof: ligesom om de alle var Guld, der var stykket ud.[33])

Selve den nye Bestemmelse af Grundstoffet som egenskabsløst og usynligt findes ellers hos Atomistikerne og ingen andre Steder.

Platons Forstaaelse af Sansernes Betydning for Sandhedens Erkendelse, kan man paa Forhaand sige maa stamme fra Atomistikerne. Det bekræftes paa det nydeligste. Hvad Grundstoffet er, kan man kun forstaa, mener han,[34]) ved Hjælp af sanselige Erfaringer og logiske Slutninger, ved en Bastarderkendelse;[35] det er Demokrits γνώμη σκοτίη,[36]) som Natorp allerede for at faa en tilfredsstillende Forklaring paa sammenstillede med σκότιοι παῖδες (Arch. f. Gesch. d. Phil. I, p. 348).

Den Bevægelse i Chaos, hvorved Verden bliver til, er af samme Art, som den, der fremkommer, naar Korn renses;[37]) der sker en Sondring efter Vægt, saaledes at det lige tunge kommer sammen, det tungeste inderst og det lettere udefter, indtil det letteste, som kommer yderst. Atomistikernes verdensdannende Bevægelse er som en Sigtning af Korn, hvor det lige søger sammen, det tungeste bliver i Midten, og det letteste kommer yderst.[38])

Muligheden af Vakua benægter Platon formelt; men, som det nærmere skal paavises i det følgende, forudsætter han ideligt Vakua i sine Forklaringer, fordi det er atomistiske Forklaringer, han bruger. Alle andre end Atomistikerne benægtede jo Existensen af Vakua.

---

[33]) D. V. 54 A 19. [34]) 52 B. [35]) λογισμῷ τινὶ νόθῳ.
[36]) D. V. 55 B 11. [37]) 52 E. [38]) se Kap. IV.

I det hele taget er hans Forklaringer paa de enkelte Fænomener (som Varme og Kulde, Smag, Farver, Dannelsen af Haar og Negle, Aandedrættet o. s. v.), som det vil fremgaa af senere Kapitler, tagne lige fra Atomteorien og blot mere eller mindre tillæmpede, af og til saa lidt tillæmpede, at de sætter Modsigelser.

Naar Platon et Sted[39]) behandler Lyst- og Ulystfølelse rent mekanisk og udelukkende bestemmer disse Fornemmelser ved Bevægelser af Smaapartikler, er det atter af Atomistikerne, han har lært at tale om de Ting paa en ganske anden Maade, end man er vant til fra hans tidligere Dialoger.

Horisonten er blevet fjærnere og større for ham. I den første Del af Timaios var Verden for ham, ligesom for Eksempel for Pythagoræerne,[40]) en begrænset Kugle, i hvis øverste Del vi bor og finder os til Rette med at tale om højre og venstre.[41]) Da han definerer Begrebet Vægt efter atomistisk Mønster,[42]) har han faaet Uendeligheden til Baggrund og gaar i Rette med dem, der taler om op og ned i Universet.

Er det saaledes uimodsigeligt, at Atomteorien ligger bagved det fremmede i Timaios, faar vi den Fordel at kunne bruge Timaios som en Slags Kilde til Supplering af vort fattige Kendskab til Atomistiken. Platon har ganske vist bearbejdet Demokrits Lære, men til alt Held var denne Lære saa vidt forskellig fra hans egen, at han aldrig helt har kunnet sammenarbejde de to Bestanddele.

Al Ære bør ydes Platon, fordi han, der sit Liv igennem havde stillet sig foragteligt afvisende overfor alt, som kaldte sig Fysik, da han var blevet gammel og var voxet fast i et System, der havde saa lidt med Naturvidenskab at gøre som muligt, alligevel da han traf paa

---

[39]) 64 A f. [40]) D. V. 45 B 30. 31. [41]) 36 C. [42]) 63 E.

den første Fysik, der med Rette bar sit Navn, tænkte saa klart og stærkt og havde saa stor Kærlighed til Sandheden, at han gik i Lære hos den og ydede den al Anerkendelse. Og denne Ære forringes ikke, selv om vi i Atomistiken finder det, som løste det Spørgsmaal for Platon, der var ham det sværeste af alle. Det staar jo uforandret: at han fandt Løsningen netop der.

Paa Tonen i Timaios mærker man saa tydeligt Platons Følelse overfor Atomteorien. Han beundrer den, fordi den saa simpelt og konsekvent forklarer alle mulige Fænomener, og fordi han forstaar, at den kan lære ham mere om Naturen end alle de andres Skrifter. Den har nemlig formaaet at interessere ham for Naturen, saa at det morer ham at bygge videre paa eller rettere indføje de Fænomener, han træffer paa, under denne Fysiks forskellige Kapitler; samtidig med at han hele Tiden tænker, at det er ikke det, det kommer an paa. „Det er slet ikke svært, naar man følger Sandsynligheden som Rettesnor at opstille Forklaringerne paa alle mulige Fænomener; og hvis man finder en uskyldig Glæde i at undersøge, hvilke Teorier om Vorden der er sandsynlige, naar man for at hvile sig lægger Tankerne om det evigt værende til Side, kan man paa den Maade skaffe sig en sund og fornuftig Fornøjelse i sit Liv.“[43])

Den samme Blanding af Overlegenhed og Anerkendelse føler han overfor Demokrit. Morsomst giver det sig Udtryk til sidst i det Stykke Sjælevandringslære, han slutter sin Bog med.[44]) De ufornuftige Mennesker maa bøde for deres Synder i dette Liv som Dyr i det næste. Øverst blandt Dyrene staar Fuglene, og hvad der siges om dem, har Adresse til Atomistikerne:[45])

---

[43]) 59 C. [44]) En mere alvorligt ment Metempsychose stod i 42 B f. [45]) 91 D.

Fuglene, som har Fjer i Stedet for Haar, blev til, ved en lille Forandring, af Mænd, som der ikke er Spor af ondt i, men som tager sig Tingene let, og som holder meget af at snakke om Fysik, men er taabelige nok til at tro, at man faar de sikreste Beviser blot ved at bruge sine Øjne.

Saa overlegen som i denne Spøg er Platon i Reglen ikke; vi har jo hørt ham indrømme, at uden den atomistiske Fysiks Hjælp er det umuligt at forstaa den Side af Tilværelsen, der interesserer ham mest, den metafysiske.[46]) Og det er netop Sagen, at ved Atomteoriens Hjælp tror han at have fundet Svaret paa det Spørgsmaal, der, saa vidt vi ved, først formes i hans Tanker, og saa ingen Ro lader ham, men stadig dukker op i hans senere Dialoger: Hvor kommer det onde fra, hvorfor er den Verden, som Gud har skabt, ikke fuldkommen? I det Øjeblik Atomteorien overbeviser ham, har han Svaret: der er to Magter i Verden: Gud og Naturlovene, Gud, som altid vil det gode, og Naturlovene, som er ganske ligegyldige overfor det gode og det onde og derfor lige saa tit fremmer det ene som det andet. Men hvorledes forholder de to Magter sig til hinanden? Det Spørgsmaal har ikke paatrængt sig Platon, saa at han er blevet sig det klart bevidst. Det kommer maaske af, at han ikke helt har forstaaet Demokrits Naturlove, men ganske inkonsekvent af og til lader Guden supplere dem og taler om, at Guden overtaler dem, uden at det er muligt rigtigt at sige, hvad han mener med det. En nærmere Undersøgelse af dette vedrører jo ikke det foreliggende Emne.

Platon har aabenbart først lært Atomteorien at kende, da han arbejdede paa Timaios, derfor er der heller aldrig Hentydninger til Demokrit i hans tidligere

[46]) 69 A.

Dialoger. Men stiftede han dette Bekendtskab, førend han begyndte paa at skrive Dialogen, eller medens han skrev paa den? Selv om man ogsaa kunde tænke sig, saa mærkeligt som det lyder, at han vilde give to Kosmogonier for at vise, at Sagen baade kunde ses fra en filosofisk og en fysisk Side, vilde han dog vel ikke have sat den ene Kosmogoni, der med sit Tillæg er meget lang, ind imellem to Underafdelinger af et større Stykke, naar der tilmed kort i Forvejen havde været et Afsnit, hvor den første Kosmogoni endte, lige saa lidt som han vilde have indført den ved en Prolog, der anbragtes mellem to andre nøje sammenhørende Underafdelinger. Han indfører den jo ogsaa udtrykkeligt som noget helt nyt. Der kan ingen Tvivl være om, at da Platon skrev Begyndelsen af Timaios, kendte han endnu ikke Atomistikerne. Saa er Spørgsmaalet, om han havde skrevet hele Timaios paa sin egen Maner og bagefter føjede det fysiske ind. At han havde planlagt hele Dialogen, førend han fik Demokrits Lære i Hænde, fremgaar af 27 A: Timaios skal fortælle: om Verdens Skabelse og den menneskelige Natur, altsaa vel ogsaa om Organismens Indretning og Funktion. Men skrevet den hele Dialog havde Platon ikke; han var kommet netop til p. 45 B i sin Udarbejdelse, da alle de nye befrugtende Tanker kom til ham, og viste ham hans eget System som altfor ensidigt og ufuldstændigt. Ellers vilde man kunne tage den lille og den store Digression ud og derved faa en hel Text. Ved den lille Digression kunde det endda til Nød gaa an at føje 45 B til 47 A og antage, at 47 A var blevet omarbejdet for at danne en jævn Overgang. Men det gaar ikke at lade 48 E have sin Fortsættelse i 69 E. Thi i 69 A, inde i Digressionen, foran den korte Rekapitulation af Diskussionen, der slutter Digressionen og knytter Omtalen af den anden Sjæl til, staar: Nu da vi altsaa som Haandværkere i de

to Slags Aarsager, der træffes overalt i Materien, har et Materiale, hvoraf Resten af Diskussionen skal væves sammen etc. . . . . Det viser sig da ogsaa, at hele det følgende bygger paa, hvad der er fremsat i Digressionen.[47]) Og baade det ene og det andet i den følgende Fysiologi viser Paavirkning af Demokrit. Det vilde føre for vidt at paavise det i det enkelte, da Tidens medicinske Litteratur ogsaa stadig maa tages i Betragtning. Men naar her tages Hensyn til Medaarsagerne,[48]) naar Aandedrættet tages op til en mere indgaaende Behandling, der tillige er mekanisk og giver Anledning til Forklaring af en hel Del fysiske Fænomener,[49]) naar den dyriske Organisme beskrives som en lille Verden, hvor de samme Love for Bevægelse hersker som i den store,[50]) ganske som den specielt atomistiske Mikrokosmos,[51]) kan man roligt sige, at Demokrit staar bagved. Den Morallære, der fremsættes,[52]) har ganske vist mange Lighedspunkter med de demokritiske Sentenser, men er af saa almindeligt Indhold, at man ikke tør slutte noget; selv om man kan huske paa, at det som senere blev evige Sandheder, den Gang blev tænkt originalt og friskt og slet ikke var Fraser. Der følger en sjælelig og legemlig Sundhedslære efter, hvis Filosofi er blandet med nøgterne, praktiske Betragtninger, som man gerne vil tillægge den kloge Abderit, saa meget mere som der i det første Stykke af Timaios[53]) har staaet en mere kortfattet, ægte platonisk Udvikling af samme Art, med tilhørende Sjælevandringslære ligesom her.

Saa meget er i al Fald klart: Platon har haft en Disposition til hele Dialogen, hvor udførlig er ikke til at sige; da han i Udarbejdelsen af den er kommet til p. 45 B, har han paa en eller anden Maade pludseligt

---

47) se 78 B f. 81 C. 89 C. 48) 76 D. 49) 79 A ff. 50) 81 A. 51) 55 B 34. 52) 86 B ff. 53) 43 E. f. 41 E. ff.

faaet fat i nogle af Demokrits Skrifter. Han har læst dem, og de har gjort meget stærkt Indtryk paa ham; deres simple, konsekvente System har overbevist ham om, at han her fandt en Del af Sandheden, og de har vakt hans Interesse for Ting, som han ikke før agtede paa. Deres Lære var vidt forskellig fra den, han havde tænkt sig at ville foredrage i Timaios; alligevel kunde han godt se, at der var noget i den, som han ikke havde, og som var rigtigt, selv om han ikke kunde anerkende dens irreligiøse, ufilosofiske Grundtone. Alt i alt fandt han dens Tanker, naar de blev tillæmpede, fortræffelige til at supplere og korrigere sine egne med. Derefter handlede han; det som han havde skrevet, vilde han ikke skrive om, men føjede et Supplement til; Resten blev Sammenarbejdning.

Og saaledes er Timaios blandt vore bedste Kilder til Kundskab om Atomistiken.

III.

Grundstofproblemet.

I Iagttagelsen af en Række Forvandlinger, der stadig foregaar i Naturen, naar, fx. Skyer paa en klar Himmel bliver Blæst, naar mørke Skyer bliver Regn, naar Smaavande i Solskin bliver mudderagtig Jord, som i meget stærk Varme bliver Sten, naar ogsaa Vand fryser og bliver Sten eller fordamper og bliver Luft, naar der kommer Ild ud af Skyer saavelsom af Sten — altsammen noget som Menneskene selv paa de allerlaveste Kulturtrin maa iagttage, fordi det er af saa stor praktisk Betydning i det daglige Liv — laa Fysi-

kens allerførste Frø. Men det varede længe, førend der kom nogen, som saa paa den Slags Naturfænomener med Forskerens Øjne; først vakte de Nysgerrighed og Forbavselse, Glæde og Beundring, først frygtede man og tilbad, eller filosoferede og fantaserede over dem, og sent kom den Iagttager, der vilde forstaa, der spurgte om Aarsagssammenhængen.

Midt i Filosofien, i dens Skygge baade for det onde og det gode, spirede Fysiken frem; strax paa dens første Skud ser man, at den er skudt op mellem Filosofiens Rødder; det er Anaximanders geniale Tanke, som den Dag i Dag er den ledende ved al Betragtning af Naturen: at føre alt tilbage til ét Grundstof. Netop ud fra Betragtningen af de ovennævnte Forvandlinger i Naturen er han vel kommet til den Hypotese, som en rigtignok langt senere Græker mener;[1]) ham selv og hans Grundstof ved vi saa lidt om, og usikkert er det, vi ved,[2]) men den Mand, der havde gaaet i Skole hos ham, Anaximenes, lærer tydeligt nok, at der er ét Grundstof: Luften, og viser lige saa tydeligt, at det er disse Forvandlinger, der er hans Udgangspunkt: bliver Luften fortyndet, ser vi Ild, bliver den tæt, faar vi Blæst og Skyer, som bliver til Vand, naar de bliver endnu tættere; og paa samme Maade kommer af Vandet Jord og af Jorden Sten; og omvendt kan fx. Vand blive fortyndet og blive Luft igen.[3]) Disse Overgange gaar uophørligt for sig.[4])

Dette ene, uendelige og usynlige Grundstof var en god Basis at bygge videre paa, efterhaands som man opdagede mere og mere af Naturen; men det ser ikke ud,

---

[1]) Simplicius. D. V. 2 A 9.

[2]) Vi kan af nogle Stumper Efterretninger se, at Fænomenet Fordampning har beskæftiget ham. D. V. 2 A 27.

[3]) D. V. 3 A 5. 6. 7 o. a. St. [4]) D. V. 3 A 5. 7. 10.

som om Grækerne i synderlig Grad har vidst at bruge det; naar de ikke blev tvungne, foretrak de nu engang at filosofere over Tingene fremfor nøgternt at undersøge dem. Men tvungne til at tage Naturen i Forhør blev jo kun Lægerne. Selv om der var stor Forskel paa dem, og mangen en af dem blev smittet af Filosofien, der bredte sig alle Vegne som Studium og som Almendannelse, var der dog stadig en Stab af Mænd blandt dem, der forstod, at de maatte værne om deres Videnskabs sunde Metode, hvori den havde sit Liv. I de hippokratiske Skrifter er der da ogsaa en Fylde af Kendskab til Naturen i alle dens Dele, som langt overgaar, hvad der ellers findes i tidligere eller samtidige Skrifter. Men blandt Lægerne var det kun en mindre Del, der forsøgte at hjælpe sig med ét Grundstof; de var efterhaands kommet ind paa som det mest hensigtsmæssige at operere med fire Sygdomsstoffer, fire Temperamenter, fire Modsætningspar af Egenskaber, og dertil sluttede sig bekvemt Læren om fire Elementer.

Andre, som vi ved meget lidt om, havde ud fra Spekulation, maaske ogsaa ud fra Opdagelsen eller Iagttagelsen af et enkelt Fænomen, ment at maatte antage to eller tre Grundstoffer, eller ét, der ogsaa kunde være et andet end Luften. De senere Skribenter, hos hvem vi finder de mere end sparsomme Notitser om dem, ved kun at betegne disse Grundstoffer som et eller andet af de saakaldte fire Elementer eller et Stof, der skulde ligge mellem et eller andet Par af dem.

Efter alle de Vidnesbyrd, vi har om det, kan der ikke være Tvivl om, at man i Oldtiden ved de tre Elementer: Vand, Jord, Luft, forstod Stof i de tre Tilstandsformer: flydende, fast, luftformig. (Enkelte mærkelige Undtagelser vil vi siden komme til). Ilden, der betragtedes som ét med Varmen (som opfattedes som et Stof, der kunde vejes, endnu paa Lavoisiers Tid) re-

præsenterede en fjerde Tilstandsform, næsten ulegemlig, som den kaldtes, og som ogsaa er betegnet derved, at man meget almindeligt antog Sjælen for Ild, ganske vist en meget fin Slags Ild; ved Opfattelsen af Ilden har vel ogsaa Betragtningen af Himmellegemerne, der baade var Ild og Guder, spillet ind. Hvor tidligt denne gamle Firedeling af Verden, som fik en saa uhyre Betydning Aarhundreder igennem, er kommet ind i Videnskaben, er ikke til at afgøre. Det hedder hos Diogenes Laertios,[5]) at allerede Xenophanes brugte den; men der er ingen Garanti for, at ikke Diogenes eller hans Kilde, for hvem denne Firedeling stod fast som noget givet, uden Grund forudsatte den hos Xenophanes. Heraklit har derimod sikkert brugt den, han siger:[6]) Ilden lever af Luftens Død, og Luften lever af Ildens Død, Vandet lever af Jordens Død, Jorden af Vandets. — Ved Siden af Firedelingen er her ogsaa Tale om en Overgang mellem Elementerne, det som i Tidens Løb udformedes til en Teori, der fik uvurderlig Betydning for Naturvidenskaben.

Empedokles er altsaa i al Fald ikke den første, der opstillede fire Elementer. Den Bemærkning, Aristoteles[7]) har i denne Retning, skal, som Sammenhængen viser, forstaas saaledes, at Empedokles var den første, der brugte denne Firedeling til at bygge et filosofisk System over. At det særligt er Empedokles' Teori, som har leveret Lægerne de fire Elementer, er der ingen Grund til at antage. Deres Hypoteser om de fire Elementer var rent praktiske og nøje bestemte af deres Fag, og den Læge, der vilde værne Lægevidenskaben mod Empedokles og andre, som skrev Naturfilosofi om Menneskets Oprindelse og Stof,[8]) nævner aabenbart

[5]) D. V. 11 A 1. [6]) 12 B 36 og især 76.
[7]) D. V. 21 A 37. [8]) D. V. 21 A 71.

kun Empedokles som Exempel, fordi han var Modefilosof for Tiden.

I Empedokles' Hypotese om Grundstoffet er ikke blot Firedelingen et Laan; en mere uoriginal Filosof end han har vist ikke existeret, Ideerne til alt i hans Digte er laante fra andre, som var før ham eller samtidig med ham.

Før Empedokles' Tid havde den eleatiske Skole blomstret; indenfor den dyrkedes den rene Spekulation tilligemed Logik og Dialektik; dens Mænd var det, som først faldt paa at benægte al Bevægelse og den sanselige Verdens Realitet. At en saadan Grundanskuelse ikke fremmede Studiet af Fysik, kunde selv Aristoteles se;[*]) han indrømmer, at det ellers kan være meget smukt, hvad de lære, men med Fysik har det intet at gøre. Den Fysik, de alligevel har villet lave sig, synes, hvad Overleveringen ogsaa gaar ud paa, at have sluttet sig ret nær til Pythagoræernes med sin Lære om Modsætningerne: det varme og det kolde, der repræsenteres af Ild og Jord, hvortil alt skal henføres. For den rigtige Fysik er den ganske uden Betydning. Det er dens Spekulationer derimod ikke; selv saaledes som de var, gjorde de Fysiken stor Tjeneste ved at adskille Begreberne: Stof og Egenskab, og ved med stor dialektisk Færdighed at hævde Grundstoffets kvantitative og kvalitative Uforanderlighed.

Anaxagoras kom ikke i Berøring med Eleaterne og lærte ikke af dem. Det mærkes paa hans Hypotese om Grundstoffet, for hvilken netop det typiske er, at han ikke skiller Egenskaberne fra Stoffet. Derfor var han nødt til at antage uendeligt mange Grundstoffer, lige saa mange som der er Kombinationer af Egenskaber muligt. Og da han ikke havde Anelse om noget i

*) D. V. 18 A 25.

Retning af en kemisk Proces, maatte han tillige antage, at disse uendeligt mange Grundstoffer var delt i uhyre smaa Partikler, og at der i hver Stofdel, selv den uendeligt lille, var Grundstofpartikler af alle Slags; ikke i lige stort Antal, men saaledes at ét Stof var prævalerende og gav Stofdelen Karakter. Hans Ræsonnement lyder saaledes:[10]) Hvorledes skulde Haar komme af noget, som ikke var Haar, eller Kød af noget, som ikke var Kød? — Og Simplicius forklarer det nærmere:[11]) Anaxagoras gik ud fra, at intet kan komme af intet, og at alt næres af det ligeartede. Da han nu saa alt komme af alt, selv om ikke vilkaarligt, men i bestemt Orden (thi af Ild kommer Luft og af Luft Vand og af Vand Jord og af Jord Sten og af Sten igen Ild, og mange forskellige Ting kommer ved Anvendelse af den samme Næring fx. af Brød: Kød, Ben, Aarer, Sener, Haar, Negle, eventuelt Fjer og Horn, og det lige øges ved det lige); derfor antog han, at disse Ting er i Næringen, og at der i Vandet, siden Træer næres ved det, er Træ og Bark og Frugt. Derfor sagde han, at der var alt blandet i alt,[12]) og at Tilblivelse sker ved Udskilning.[13])

Da disse Grundstofpartikler nemlig er uforanderlige, udelukkes nogen egentlig Forbindelse eller Blanding af dem,[14]) og en Tings Forandring eller Forvandling vil i simpleste Tilfælde sige, at den i Stedet for at have flest af én Slags Stofdele faar flest af en anden Slags, hvori

---

[10]) D. V. 46 B 10. [11]) D. V. 46 A 45. [12]) cfr. 46 B 6. 11. A 41.

[13]) Grundlaget for Anaxagoras' Teorier er altsaa de samme Forvandlinger i Naturen, som man fra gammel Tid lagde Mærke til, hvortil der er kommet enkelte ny Iagttagelser, deriblandt nogle fra den dyriske Organisme; det ser ud, efter vor Overlevering, som om A. var den første Filosof for hvem kosmiske Processer ikke var det ene bestemmende for Opfattelsen af Grundstoffet.

[14]) 46 A 54.

andre Grundstofpartikler er prævalerende. Ligesom Væxt og det modsatte er en Følge af Stofdeles Byttenplads. Alle Fænomener forklares saaledes ved disse Smaadeles Bevægelse. Det er det store ved Anaxagoras' Teori. Manglen ved den var dels, at han ikke kunde bestemme denne Bevægelse eller give den en naturlig Aarsag, dels at Teorien var saa uanskuelig, ja ligefrem ubegribelig, som Theophrast siger,[15]) med alle Slags Grundstofpartikler selv i den allermindste Stofdel.

Til en vis Grad som en Forbedring af Anaxagoras' Lære fremtræder Empedokles'. Ogsaa han lærer, at alle de tilsyneladende Forandringer og Forvandlinger i Verden kun bestaar i, at Elementpartikler forandrer Sted og bytter Plads; frigøres de ét Sted og lægges til et andet, fremkommer der noget af nyt Udseende begge Steder.[16]) Ogsaa hans Elementpartikler er uforanderlige og kan derfor aldrig komme i nærmere Forbindelse med hinanden end Berøring;[17]) følgelig antager ogsaa han, at et Element aldrig forekommer rent, men altid i en Blanding af alle Elementer, som faar sit Præg af det overvejende Element.[18]) Den overnaturlige Magt, Verdensfornuften, som hos Anaxagoras ledede disse Smaadeles Bevægelse til og fra hinanden, er hos Empedokles spaltet i to: en der adskiller, Neikos, og en der samler, Filia, to Kræfter, der halvt er Guddomme, halvt Verdenslove, og kun lidt ligner de andre Guddomme i Empedokles' Digtning. Der er én Forskel paa de to Lærer om Grundstoffet: medens Anaxagoras maatte antage uendeligt mange Grundstoffer, kan Empedokles nøjes med fire, som svare til de tre Tilstandsformer og Ilden. Det Fremskridt, som denne Reduktion betegner, hænger sammen med, at Empedokles havde lært af

---

[15]) D. V. 46 A 41 extr. [16]) cfr. 21 B 8. 9. 37.
[17]) 21 A 34. 41. [18]) 21 A 35. 43.

Eleaterne.[19]) Han kan derfor til en vis Grad befri Stoffet for de sekundære Egenskaber og blot lade det beholde de Egenskaber som reelle, som han mente var knyttede til de fire Tilstandsformer. Paa nogen som helst Forklaring af den ene eller den anden Slags Egenskaber indlader han sig ganske vist ikke. Men hans System er i al Fald simplere og anskueligere.

Da man i Almindelighed sætter Empedokles før Anaxagoras, skal her i Korthed anføres, hvad der berettiger til rent objektivt at antage, at Udviklingen har været som ovenfor skitseret: at Empedokles i sin Grundstoflære bygger paa Anaxagoras', da det ogsaa bliver af Interesse for Hovedemnet. At der er en overordentlig stor Lighed mellem deres Teorier paa dette Punkt, maa enhver indrømme; og at det er en Lighed, der betød noget, forsaavidt som de ved den stod alene overfor den almindelige Mening; fremgaar deraf, at de begge betoner, at de i Modsætning til de andre Grækere har en rigtig Opfattelse af Vorden og Tilintetgørelse.[20]) Uden Tvivl er den ene af de to afhængig af den anden; Spørgsmaalet er: hvem af dem var den første? Theophrast[21]) siger, at Aaxagoras var den, der først bragte en Omvæltning ind i Opfattelsen af Elementerne og supplerede denne med den Aarsag, der manglede. Ved Omvæltningen viser det sig, at han netop forstaar Læren om Elementsmaadelene og deres Samling og Adskillelse; Aarsagen er naturligvis Verdensfornuften. Da Theophrast godt nok kendte Empedokles' Elementpartikler og hans to Aarsager, Filia og Neikos, maa han altsaa have ment, at Anaxagoras' Lære fremkom førend Empedokles'. Simplicius ved ogsaa fra Theophrast, at Em-

[19]) 21 A 1, 55. 7, foruden adskillige tydelige Spor i hans Lære cfr. Zeller: Gesch. d. gr. Phil. I, 827 f.

[20]) 46 B 17. 21 B 8. 9. [21]) D. V. 46 A 41.

pedokles var lidt yngre end Anaxagoras.[22]) Det samme fortæller Aristoteles; men han føjer nogle Ord til, som er blevet opfattede saaledes, at Anaxagoras alligevel først skulde være fremkommet med sin Filosofi efter Empedokles:[23])

'Αναξαγόρας δὲ ὁ Κλαζομένιος τῇ μὲν ἡλικίᾳ πρότερος ὢν τούτου, τοῖς δ' ἔργοις ὕστερος ἀπείρους εἶναί φησι τὰς ἀρχάς.
Bonitz bemærker hertil (ibid.), at de sidste Ord ogsaa kan forstaas som en Vurdering, at Aristoteles altsaa skulde sætte Empedokles' Teori over Anaxagoras'. At Aristoteles virkeligt gjorde det, siger han selv med rene Ord i sin Fysik[24]) efter en meget skarp Kritik af Anaxagoras' Elementlære: Saa er det bedre at antage færre og begrænsede Elementer, som Empedokles gør. Sprogligt set kan Udtrykket udmærket forstaas paa denne Maade; det har sin nøjagtige Parallel i Theophrasts Udtryk om Platon:[25])
τῇ μὲν δόξῃ καὶ τῇ δυνάμει πρότερος, τοῖς δὲ χρόνοις ὕστερος.
Overleveringen maa altsaa siges at støtte den Antagelse, at Anaxagoras gik forud for Empedokles; Undersøgelsen af deres Kosmogonier og Lære om det tomme[26]) viser ligeledes Empedokles' Afhængighed. Og selv om Thales i Doxografierne faar Ord for at have opdaget, at Maanen ikke selv er lysende, men faar sit Lys fra Solen, viser Anaxagoras' egne Ord[27]) og Platons Vidnesbyrd i Kratylos,[28]) at denne Opdagelse med betydeligt større Ret kan tillægges Anaxagoras. Naar Empedokles saa lærer, at Maanen faar sit Lys fra Solen,[29]) maa han vel vide det fra Anaxagoras, som altsaa tidligere maa være fremkommet med denne Kundskab. Rhetoren Alkidamas, der ganske vist ikke altid er lige

[22]) D. V. 21 A 7. [23]) D. V. 21 A 6 [24]) I, 4 extr.
[25]) Frg. 48 (Wimmer). [26]) Kapitel IV. [27]) D. V. 46 B 18.
[28]) 46 A 76. [29]) 21 A 30.

paalidelig, har ogsaa ligefrem den Oplysning, at Empedokles var Anaxagoras' Discipel.[30])

Paa det anaxagoræiske System som Grundlag, men beriget med den eleatiske Spekulations Resultater, udviklede der sig snart en anden Livsanskuelse, en ny Betragtning af Tilværelsen.[31])

Anaxagoras blev, som sagt, af sit System tvunget til at antage, at alle Stofarter maatte være repræsenterede selv i den mindste Stofdel. Med denne uhyrlige Paastand var det næsten ikke muligt at komme uden om Spørgsmaalet: men hvor lille er da den mindste Stofdel? Og han fandt ogsaa Svar paa dette Spørgsmaal: Den er absolut uendelig lille. Thi man kan aldrig nævne noget saa stort, at der ikke er noget større, ikke heller noget saa smaat, at der ikke er noget mindre. Thi det værende kan aldrig ophøre at være. Fra ethvert Udgangspunkt kan man gaa lige saa langt op, som man kan gaa ned, til den ene Side ligger uendelig mange voxende Størrelser, og lige saa mange aftagende ligger til den anden Side. Al Størrelse er relativ.[32]) — Hvorfra Anaxagoras har det Svar, er ikke svært at se. Dengang som nu var det Matematiken, der beskæftigede sig med rene Abstraktioner, det er dens absolute Uendelighedsbegreb, som vi kender saa godt andet Steds fra, vi her møder. Anaxagoras saa ikke, at i Fænomenernes, Fysikens Verden gælder Abstraktioner slet ingen Ting, der existerer kun det, som kan kontrolleres med i det mindste en af de fem Sanser. Førend man har indset dette bliver ingen Fysik til; Atomistikerne saa det, og de var de første, der saa det.

---

[30]) D. V. 21 A 1, 56.

[31]) cfr. Brieger: das atom. System durch Correctur d. anax. entstanden. Hermes Bd. 36. I Hovedtanken men slet ikke i Enkelthederne har Forf. Ret. [32]) D. V. 46 B 3.

Netop denne Forstaaelse har været Basis for Demokrits Bevis for Atomteoriens Nødvendighed; dette Bevis er overleveret hos Aristoteles i Skriftet om Opstaaen og Forgaaen.[33]) At vi her har Demokrits eget Ræsonnement, kan der ingen Tvivl være om (selv om ikke andre end Joannes Philoponos hidindtil synes at have bemærket det; han betragter det som en Selvfølge i sin Kommentar til Stedet); det ligger i Aristoteles' egne Ord. Han har hele Kapitlet igennem rost Demokrit meget stærkt, og fremhæver saa her, at i Modsætning til de samtidige Akademikeres evindelige Teoretiseren støtter Demokrit sig til: paa Fysiken grundede og originale Ræsonnementer, som det følgende vil vise. — En Række Ræsonnementer, som begrunder Atomteorien, følger derefter, og de afsluttes med en Bemærkning om, at ogsaa de Folk, som antage dette, kommer ud i uløselige Vanskeligheder; Aristoteles vil imidlertid ikke give nogen Kritik af Atomteorien i sin Helhed paa dette Sted, men henviser blot til sin tidligere Behandling af den, derimod vil han prøve at imødegaa de lige anførte Ræsonnementer, som han selv indrømmer er vanskelige at komme uden om. For at gendrive dem, mener han, det er nødvendigt at resumere dem fra Begyndelsen af. Philoponos kalder det for, at han sætter Façon paa det omtalte Stykke, og Udtrykket er mere rammende, end Philoponos var sig bevidst. Man kan bare læse de atomistiske Ræsonnementer igennem og spørge sig selv, om det er Fysik eller Filosofi; og stille sig samme Spørgsmaal, naar man har læst Aristoteles' Gentagelse, som han, ligesom Referatet før, slutter med at sætte Demokrits Navn paa (her staar nemlig: dette er det tilsyneladende tvingende Bevis for Atomteorien)' — Sva-

[33]) I, 2, 316 a ff.

rene vil blive modsatte. Og man forstaar godt, at Aristoteles intet kunde stille op med den første Række Ræsonnementer, naar man ser, hvorledes den følgende Gendrivelse er den Blanding af Filosofi og Matematik, som Resuméet tenderer henimod, men som de atomistiske Sætninger netop tager Afstand fra og ikke befatter sig med. Dette bekræfter til Overflod, at vi her har Demokrits egen Begrundelse af Atomteorien. Hvorledes lyder den da?

Først betones stærkt, at her, hvor Talen er om Deling af Legemer (ikke af aritm. eller geom. Størrelser), drejer det sig ikke om en abstrakt Mulighed, men en Mulighed, der, hvad Øjeblik det skal være, kan fremtræde som sanselig Virkelighed; derfor huskes man ogsaa paa, at uendelig er mere end ti Tusinde Gange ti Tusinde.[34]) Endnu faar man af det mishandlede Skriftstykke her en Fornemmelse af, hvilken Ironi der ligger i den spagfærdige Bemærkning, der indskydes, idet Forfatteren sætter, at et Legeme deles i det uendelige: Det kunde alligevel være, at der ikke var nogen, som kunde foretage en saadan Deling. — Han har vidst, hvad uendelig vilde sige i Realiteternes Verden.

Dog, dette er jo ikke noget Bevis. Til sit Bevis bruger han et fast Tag om Begreberne Legeme og Uendelighed, saa at de ikke faar Lov til at flyde ud vagt og ubestemt i en Slags Fornemmelse. Han siger: kan et Legeme deles i uendelig mange Dele, det vil sige: i hver sin mindste Del,[35]) saa lad det være delt i uendelig mange Dele paa én Gang. Hvad er saa Resultatet, der er kommet ud af denne Deling? Er

[34]) At dette har været Meningen i det første lille Stykke med sit ideligt gentagne δυνατόν (ἀδύνατον) viser Begyndelsen af Aristoteles' Gendrivelse. [35]) πάντῃ.

det Størrelser eller Legemer? Nej, for saa har man jo ikke delt uendeligt, thi det betyder, at Delingen fortsættes, saa længe der er den mindste Smule af Legemet at dele. Saa er Delingen da først standset, naar der ikke mere var noget legemligt; det, der ligger for som Resultat, er altsaa ulegemligt, det vil sige matematiske Punkter eller — ingen Ting. Men hvad et Legeme opløses i, er netop, hvad det er sammensat af, og alt er altsaa enten sammensat af ingen Ting og følgelig blot et Skin; eller af matematiske Punkter. Men af matematiske Punkter kan man aldrig faa et Legeme. Punktet opfattes nemlig som Grænsen for Linien, og Linien for Fladen, og Fladen for Legemet.[36]) Saa længe Legemet nu var helt, førend vi gav os til at dele det, bidrog Punkterne intet til Legemets Størrelse. Det kan man se saaledes:[37]) Man kan skære et Legeme i rigtig mange Stykker, derved fremkommer flere Flader, endnu flere Linier og mange flere Punkter, end da Legemet var helt endnu. Naar man saa sætter Legemet sammen igen, bliver det ikke en Smule større, skønt der nu er kommet mange, mange flere Punkter til. Deraf kan man vel se, at Punkter intet har med Størrelse at gøre.[38]) Og man skal ikke prøve paa at snige sig fra dette med løseligt grebne Forestillinger.

---

[36]) Aristoteles omtaler dette som en almindelig gængse Opfattelse. D. V. 45 B 23. 24.

[37]) Til Sætningen: *Διαιρεθέντος γὰρ εἰς δύο καὶ πλείω* mangler nødvendigvis et Led, som Philoponos rigtigt har set, saadant noget som: *καὶ πάλιν συντεθέντος*.

[38]) Til Bevis for sin Teori bruger Zenon (D. V. 19 A 21) den Paastand, at Punktet ikke er ɔ: ikke er noget værende, hvilket godtgøres ved, at Punktet hverken forstørrer ved at lægges til eller formindsker ved at trækkes fra. Det ligner jo dette; men ser man nærmere til, ser man, at Punktet identificeres med den filosofiske Ener, Enheden, og at dette altsaa hører hjemme i en helt anden Tankegang.

Hvis man fx. tænker sig et Stykke Træ delt i det uendelige og mener, at det vil sige, at det er blevet til lutter Savsmuld, har man ikke klaret sig Begrebet uendelig; Savsmuldet er jo ogsaa Legemer og maa følgelig kunne deles paa en eller anden Maade, selv om Saven ikke mere kan gøre det.

Hvis man paa den anden Side vilde gaa ud fra, at Legemet var sammensat af Punkter, og saa antage, at det var deres Forening, som frembragte Form og Egenskaber, hvorved Legemet blev til, og at det ved Delingen i det uendelige altsaa var Form og Egenskab, som fraskiltes, ikke Legemer, bliver det lige urimeligt, thi det er at forudsætte, at en Størrelse bliver til af noget, som ikke er Størrelse.

Og Vanskeligheden bliver større, jo mere man gør sig klart, hvad det vil sige, at disse Punkter maatte have Existens, hvortil i hvert Fald høre Rumopfyldningsevne og Bevægelse (eller Ikke-Bevægelse);[39]) hvorledes forholder Punkterne sig med Hensyn til disse to Ting? Punkter er jo ikke noget i og for sig, de er blot Grænse eller Berøring, er altsaa kun givet i og med noget andet, og naar saa det andet ikke er, hvorledes kan de da have disse to Existensbetingelser?

Og videre: skærer man et Stykke Træ i Stykker og sætter det sammen igen, faar man et Legeme med akkurat samme Egenskaber og samme Konsistens, som før man skar det i Stykker. Det samme skulde nu være Tilfældet, hvis man delte et Stykke Træ i det uendelige; men sætter man, at denne Deling i det uendelige er foretaget, hvilke Egenskaber kan man saa finde ved Træet udover Evnen til at kunne deles? Hvis der nemlig

[39]) Det er næppe et Tilfælde, at Demokrit tager disse to Ting og kun dem som Udtryk for Existens; han kunde i al Fald ikke have grebet fysisk rigtigere.

virkelig findes en anden Egenskab,[40]) hvorledes kan den saa opløses i og igen fremkomme af disse Punkter — som jo hverken har Form eller Egenskab?

Hvorledes kan disse form- og egenskabsløse Punkter overhovedet fraskilles?

Altsaa maa man standse ved noget legemligt, og der maa nødvendigvis være udelelige Legemer og Størrelser, Atomer.

Saaledes lyder Demokrits Bevis for Atomteoriens Nødvendighed. Kender man det, giver man ikke v. Arnim[41]) Ret i, at Demokrit ikke kendte Forskel paa fysiske og geometriske Punkter, og at det er Epikurs Opdagelse, at Atomet er matematisk deleligt. Derimod kan v. Arnim gerne rose Epikur, fordi han (ud fra Aristoteles' Afhandlinger fx. Fys. VI, 1) ved en Misforstaaelse af Begrebet Atom har overført det til Bevægelse og Tid. „Sligt faldt ikke Demokrit ind,“ siger han. Nej, naturligvis![42])

---

[40]) For: εἰ γὰρ καὶ ἔστι τι πάθος, ἀλλὰ πῶς εἰς etc. maa vel læses: εἰ γὰρ καὶ ἔστι τι πάθος ἄλλο, πῶς εἰς etc.: hvis der virkeligt er nogen anden πάθος end »Delingen«, hvorledes . . . etc.

[41]) Epikurs Lehre v. Minimum. Wiener Sitz. d. kais. Akad. d. Wissenschaften, 1907.

[42]) Det kunde næsten se ud, som om de gamle Atomistikere havde kaldt de geometriske Punkter: τὰ ἀμερῆ; Alexander Aphrodisiensis, der ikke forstod Demokrit, siger i al Fald i sin Kommentar til Aristoteles' Metafysik 985 b. 19 A 4 (mangler hos Diels), hvor han taler om, at Leukip og Demokrit ikke nærmere har angivet, til hvilken (peripatetisk) Kategori Atomernes Bevægelse hører: οὐδὲ γὰρ τὸ πόθεν ἡ βαρύτης ἐν ταῖς ἀτόμοις λέγουσι· τὰ γὰρ ἀμερῆ τὰ ἐπινοούμενα ταῖς ἀτόμοις καὶ μέρη ὄντα αὐτῶν ἀβαρῆ φασιν εἶναι. ἐκ δὲ ἀβαρῶν συγκειμένων πῶς ἂν βάρος γένηται; dog er det sandsynligere, at han her har indsat den epikureiske Benævnelse i Stedet for den demokriteiske, som synes at have været ἁφαί. I den ovenfor omtalte Bevisførelse er ἁφή nemlig brugt for στιγμή; især i Sætninger som: καὶ ἔστι τὸ μέγεθος στιγμαὶ ἢ ἁφαὶ τοδὶ παθοῦσαι og ὥστε εἴπερ ἀδύνατον ἐξ ἁφῶν ἢ στιγμῶν εἶναι τὰ μεγέθη kan det vel ikke opfattes anderledes. Det er ikke aristotelisk. I Lighed

Atomistikerne antog nu som bekendt ikke blot, at Materien potentielt bestod af lutter Atomer, men for at forstaa Fænomenerne i Naturen mente de at maatte gaa ud fra, at Materien altid og kun forekom som Atomer, der naturligvis var saa smaa, at de laa udenfor den sanselige Erkendelse. Netop fordi de var saa smaa, narrede de Synet og de andre Sanser, saa at man troede, at det var sammenhængende Legemer og Flader, man saa for sig, medens i Virkeligheden alle Atomer laa frit, i det højeste forbundne ved en Hage og et Hak, da en inderlig Forbindelse eller Forening, en Blanding, af Atomer var en Umulighed; mellem dem fandtes kun Berøring.[43]) Atomistikerne udtrykte det saaledes: det vilde være fuldstændig taabeligt at mene, at hvad der virkeligt er flere, kan blive én, eller omvendt.[44]) Det er et Ræsonnement, der minder om Eleaterne. Men de begrundede ogsaa dette fysisk: med Atomernes faktiske Uforanderlighed. Det var nemlig noget, der stod fuldstændig klart for dem, at disse Atomer for at du til deres Hypotese maatte være konstante, absolut uforanderlige.[45]) Deres Udelelighed begrundede de fysisk ved, at de var absolut massive, det vil sige, intet som helst tomt Rum indeholdt, hvorved Deling, som kun sker ved Hjælp af tomme Rum, var udelukket.[46]) Derfor kaldte Atomistikerne

---

med denne Brug findes *ἁφαί* kun to Steder til hos Aristoteles (de gen. et corr. I, 8, 326 b 12 og 9, 327 a 12) og begge Steder er atomistiske, begge Steder betegnes som Citat (*ὥς λέγουσι* og *ὥσπερ φασί τινες*). Og det er ikke mærkeligt, om Atomistikerne kaldte de geometriske Punkter, Berøringspunkterne i Atomerne, for *ἁφαί*, naar man husker, hvilken Rolle Begrebet *ἅπτεσθαι* spillede i Atomteorien, og at alt foregik, idet de fjernedes fra hinanden, sattes sammen eller omlagdes i Forhold til hinanden.

[43]) *παράθεσις*. D. V. 55 A 64. [44]) 55 A 37. 42 — 54 A 7. 15.

[45]) Deres *ἀπάθεια* omtales stadig, f. Ex.: 54 A 13. 14 — 55 A 49. 57.

[46]) bl. a. St. 54 A 14.

ligefrem Atomerne for: de massive,[47]) idet de lærte, at alle andre Legemer end Atomer ɔ: alle sammensatte Legemer, indeholder tomme Rum.

Demokrit skal ogsaa have kaldt dem: Former,[48]) idet han dermed hentydede til, at det eneste Prædikat, der kunde tillægges dem, var Form, det eneste, men nødvendige, Udtryk for deres Existens: Form og Vægt. Thi disse Atomer maatte ogsaa efter hans Mening være blottede for alle Egenskaber som Farve, Varme, Smag o. s. v., da alle de til disse Egenskaber svarende Fornemmelser kun kunde forklares som Sanseorganernes Reageren overfor Atomernes forskellige Former, Stillinger og indbyrdes Orden.[49]) Det Grundstof, som alle Atomer bestaar af,[50]) er altsaa kvalitetsløst; i enhver Fremstilling af deres System hedder det ogsaa, at der er kun Forskel paa Atomerne med Hensyn til deres Form.

Platon følger Atomistikerne i Antagelsen af ét, kvalitetsløst Grundstof. Da han kom til det Resultat, at han maatte begynde forfra og give en helt ny Fremstilling af Verdens Indretning,[51]) var det for en Del, fordi han havde indset, at han maatte have Grundstoffet med som Faktor ved Siden af det evige Forbillede og de skiftende Fænomener. I Afvisningen af metafysiske Spekulationer over Grundstoffet,[52]) der lyder lidt fremmed i hans Mund, klinger sikkert Toner fra Demokrits Fysik. Platon selv indrømmer, at han har lidt vanskeligt ved at finde sig til Rette med dette Stof, som han kalder Formernes ɔ: Fænomenernes Fostermoder, Moder, Tilflugtsted, evige Sted. Men at der maa existere ét Grundstof, uden Egenskaber, overbevises han om ved Overgangen mellem de fire Elementer. Thi, siger

[47]) 55 A 46. 47. [48]) 55 B 141. A 57. [49]) se p. 121 f.
[50]) 54 A 19 init. [51]) 47 E f. [52]) 48 C.

han, det som vi nu kalder for Vand, anser vi for Sten og Jord, naar det fortættes, og paa den anden Side for Luft, naar det opløses og deles, og naar Luften antændes, mener vi, det er Ild; og Ilden fortættes igen og slukkes og bliver Luft, Luften fortættes og bliver Skyer og Taage, som fortættes videre og bliver Vand, og af Vandet kommer atter Jord og Sten; og saaledes i stadigt Kredsløb. Maa man saa ikke undse sig for at paastaa, at det dér er Vand — mere end det er Ild, Luft, Jord? Saa er det langt sikrere at sige: Vand er saadan noget som det dér, og: saaledes som det ser Luft ud. Elementerne har altsaa ingen Existens i absolut Forstand, er egentlig blot Former, Tilstandsformer. Det, som virkeligt existerer, er det, som ligger bagved Elementerne, Grundstoffet. For at forklare Forholdet mellem disse to Faktorer bruger han det tidligere[53]) omtalte Billede med Guldfigurerne; saaledes viser Grundstoffet sig i uendelig Brogethed, snart som det ene, snart som det andet.

Dette Stof, som viser sig snart med disse, snart med hine helt modsatte Egenskaber, kan selv ingen Egenskaber have. Thi havde det visse Egenskaber, kunde det ikke antage andre, uden at dets egen Karakter skinnede igennem og farvede de nye Egenskaber. Derfor maa Grundstoffet være egenskabsløst ligesom de Salver, der skal gøres vellugtende, først maa befries for enhver vedhængende Lugt. Ligesom de, der former forskellige Figurer i det samme Ler, førend de former en ny Figur, udsletter alle Spor af den gamle ved at rulle og ælte Leret mellem Hænderne.[54]) Det som i sig op-

[53]) se p. 27 ([32].

[54]) Denne Rigdom paa Scener hentede fra det daglige Liv (her tre paa Rad) til at illustrere og forklare er ganske ejendommelig og minder stærkt om Lucrets; den var maaske karakteristisk ogsaa for den gamle Atomistik.

tager og udtrykker de sanselige og synlige Elementer, er altsaa intet af de fire, men et usynligt Stof, uden Form. Guden tilførte det Tal og Form, og derved fremkom de fire Elementer og Verden, mener Platon; men helt har han ikke faaet det fremmede til at gaa sammen med sit eget, han taler om Antydninger af Elementerne, som existerede uafhængigt af Gudens Indgriben,[55]) førend Guden ordnede — fordi han i det følgende vil bruge Demokrits Kosmogoni, der var ganske uafhængig af Guden.

At denne Fremstilling af Elementernes Forhold, saa vidt forskellig fra den, der i Begyndelsen identificerede Ilden med det absolut synlige, og Jorden med det absolut haandgribelige og satte Vand og Luft som Mellemproportionaler mellem disse to Begreber — at denne Fremstilling, som løber ud i Hypotesen om ét, egenskabsløst Grundstof, er blevet til under Paavirkning fra Demokrit, er givet, hvis man indrømmer, at det fremmede Moment i Timaios er atomistisk. (Og hvem andre end Atomistikerne lærte for Resten paa den Tid ét, egenskabsløst Grundstof?) Saa ligger det nær at slutte, at Atomistikerne havde bevist Existensen af ét Grundstof ud fra Elementernes Overgang i hinanden. At denne Overgang, for saa vidt den angaar Vand, Luft og Jord, ogsaa spillede en Rolle i deres Fysik, ved vi fra Aristoteles;[56]) men den betød ikke det samme som for Platon. Platon opfatter den som en virkelig Forvandling,[57]) men hos Atomistikerne, hvis Atomer jo

---

[55]) 53 B.

[56]) de cæl. III, 4 303 a 25: *ἀδύνατον-ἀτόμων ὄντων τῶν στοιχείων μεγέθει καὶ μικρότητι διαφέρειν ἀέρα καὶ γῆν καὶ ὕδωρ· οὐ γὰρ οἷόν τ' ἐξ ἀλλήλων γίγνεσθαι· ὑπολείψει γὰρ ἀεὶ τὰ μέγιστα σώματα ἐκκρινόμενα, φασὶ δ' οὕτω γίγνεσθαι ὕδωρ καὶ ἀέρα καὶ γῆν ἐξ ἀλλήλων.* (Stedet mangler hos Diels).

[57]) se p. 101 f.

ikke kan forvandles, er den, ligesom hos Empedokles, en Udskilning af ét Elements Atomer ud af den Blanding af Atomer, som et Element altid er. Men en saadan Udskilning kan ikke bruges til at bevise, at der kun er ét Grundstof. Man maa altsaa indrømme, at Platon, for saa vidt som han beviser Nødvendigheden af ét Grundstof ud fra Elementernes indbyrdes Forhold, er gaaet sine egne Veje. Eller maaske snarere har knyttet de atomistiske Begreber til gamle Forestillinger om Elementernes Kredsløb, som andre allerede havde benyttet paa lignende Maade. Og vi maa tilstaa, at vi ikke ved noget om, hvilket Bevis Atomistikerne har ført for Materiens Enhed. Dog er det højst sandsynligt, at de er gaaet ud fra deres Lære om Sansernes relative Paalidelighed og den dertil knyttede Forklaring: at alle Forandringer indenfor Sanseverdenen blot beror paa Atomers Omstilling og Bevægelse.[58])

Saaledes lærte de jo nemlig, samtidig med at de hævdede, at al Verdens brogede, mangfoldige Fænomener alle bestod af de samme uendeligt smaa Atomer, der ikke havde nogen af de Egenskaber, som kendetegner Tingene, vi har med at gøre. Men det betød ikke, at de tyede til Eleaternes Skinverden. De troede paa Fænomenernes Virkelighed, som Aristoteles siger;[59]) det vil sige, de mente, at hver eneste Fornemmelse maatte referere sig til noget virkeligt; og som Aarsag til de uendelig mange, forskellige, subjektive Fornemmelser og objektive Fænomener satte de en Uendelighed af For-

[58]) I den Forbindelse kan de jo saa godt have anvendt de Ræsonnementer og Billeder (Billedet med Guldfigurerne stammede jo bevisligt fra dem), som Platon har foretrukket at bruge paa en anden Maade, fordi Partiklernes Orden og Stilling blev uden Betydning i hans Fysik, og hans Opfattelse af Elementerne var en anden end Atomistikernes.

[59]) D. V. 54 A 9.

mer blandt Atomerne.[60]) Saaledes hedder det her hos Aristoteles; andet Steds fortælles,[61]) at da Demokrit ikke fandt nogen Grund til fortrinsvis at tillægge Atomerne én Form særligt, hævdede han, at de havde alle mulige Former. Disse to Beretninger kan jo imidlertid godt gaa sammen. Da Demokrit aldrig kunde faa et Atom i Hænde og undersøge det, maatte han ræsonnere sig til dets Udseende og Form; med de Midler, han havde, kunde han ikke drage nogen Slutning om Atomernes Beskaffenhed fra den forhaandenværende Materie; derfor gik han den anden Vej og tillagde Atomerne hypotetisk visse Former, som han i Følge Analogislutninger fra, hvad han kunde iagttage, mente maatte bevirke de Erfaringer, han gjorde.

Blandt Formerne var der naturligvis ogsaa krumme og kantede paa alle Maader, med Hak og Hager; de greb ind i hinanden, fangede hinanden og holdt fast, i større eller mindre Grad. Man kunde saaledes parallelisere Formerne i den gamle Atomistik med Affinitet i moderne Atomistik; det vilde da i al Fald være mindre galt end, som man har gjort, at parallelisere de mange forskellige Former med de c. 80 Grundstoffer, Kemien nu arbejder med; men bedst er det at lade være at parallelisere og identificere, thi derved naar man næppe længere end til en Navnelighed.

Imidlertid lod Demokrit, saa vidt vi kan se, ingen Egenskaber være ligefrem afhængige af den Formforskel, han statuerede; til Angivelse af Form hører altid noget om Atomets Beliggenhed eller Størrelse (og den deraf afhængige Vægt).

---

[60]) I Leukips og Demokrits Ord om, at der var uendelig mange Atomformer, er det aabenbart en Følelse af Mangel paa Oversigt og af Overvældelse, der faar Udtryk.

[61]) D. V. 55 A 38.

Selv om Atomerne alle er usynligt smaa, er de nemlig ikke lige store. Fra Atomistikernes Kosmogoni ved vi, at Jordens Atomer er størst og tungest, Ildens mindst og lettest, Luftens mindre og lettere end Vandets. Aristoteles siger ogsaa,[62]) at Ildens Atomer ganske vist fik deres særlige Form, men de andre Elementer adskiltes kun ved Atomernes Størrelse, idet de gik ud fra, at deres naturlige Beskaffenhed var som en Blandingssæd[63]) af alle Former. Den sidste Sætning kan og skal

---

[62]) D. V. 54 A 15. [63]) *ὡς οὖσαν αὐτῶν τὴν φύσιν οἷον πανσπερμίαν πάντων τῶν στοιχείων* er overleveret; *αὐτῶν* kan efter Sammenhængen kun gaa paa de fire Elementer, *στοιχείων* altsaa paa de atomistiske Elementer, det vil sige Atomerne; alle Atomerne maa betyde alle Former af Atomerne. Det hele vilde være meget klarere, om der i Stedet for *στοιχείων* stod *σχημάτων*; det, der skal siges, er jo, at Atomistikerne ikke gav de andre Elementer (saaledes som Ilden) en særskilt Form. Man faar en Mistanke om, at *στοιχείων* er løbet Skriveren i Pennen for *σχημάτων*, fordi her er saa megen Tale om *στοιχεῖα*. Denne Mistanke bestyrkes ved at *πανσπερμία*, som er et i Litteraturen meget sjældent Ord, findes et Par Gange til hos Aristoteles, hvor det ligesom her er anført som et atomistisk Udtryk, og det ene Sted staar der ligefrem som Citat af Demokrit: *ἐκ τῆς πανσπερμίας τῶν σχημάτων*. (D. V. 46 A 45); det andet Sted staar der: *ἀπείρων γὰρ ὄντων σχημάτων καὶ ἀτόμων τὴν μὲν πανσπερμίαν στοιχεῖα λέγει* (Dem.) *τῆς ὅλης φύσεως*. (D. V. 54 A 28). Bag alle tre Steder ligger da i hvert Fald det Udtryk af Demokrit selv: en Blandingssæd af alle Former, som han, efter hvad der staar paa det første Sted, har brugt for at betegne de tre Elementers Beskaffenhed. — Demokrit har for Resten brugt samme Billede i en anden Forbindelse. Arist. de gen. an. IV, 3, 769 a 29: *εἰσὶ γάρ τινες οἱ φασιν τὴν γονὴν μίαν οὖσαν οἷον πανσπερμίαν εἶναί τινα πολλῶν· ὥσπερ οὖν εἴ τις κεράσειε πολλοὺς χυμοὺς εἰς ἓν ὑγρόν, κἄπειτ' ἐντεῦθεν λαμβάνοι, καὶ δύναιτ' ἂν λαμβάνειν μὴ ἴσον ἀεὶ ἀφ' ἑκάστου, ἀλλ' ὁτὲ μὲν τοῦ τοιοῦδε πλέον, ὁτὲ δὲ τοῦ μὲν λαβεῖν τοῦ δὲ μηθὲν λαβεῖν, τοῦτο συμβαίνειν καὶ ἐπὶ τῆς γονῆς πολυμιγοῦς οὔσης. ἀφ' οὗ γὰρ ἂν τῶν γεννώντων πλεῖστον ἐγγένηται, τούτῳ γίνεσθαι τὴν μορφὴν ἐοικός*, gælder aabenbart Dem., det her anførte stemmer nemlig nøje med, hvad Arist. angiver som Dem.s Lære andet Steds (D. V. 55 A 143). Naar Platon (Tim. 73 C.) kalder Rygmarven, hvorfra han mener Sæden kommer

kun betyde, at indenfor hvert af de tre Elementer er alle Former repræsenterede,[64]) og den faste Tilstandsform faar saa sit Præg ved særligt at indeholde Atomer af første Størrelse, den flydende ved Atomer af anden Størrelse, den luftformige ved Atomer af tredie Størrelse. Naar Demokrit har kaldt et Element for: en Blandingssæd af alle Former, har han vel tænkt paa, hvorledes det i sig indeholder Spirerne til tusind forskellige Væxter. Ilden staar udenfor som en Tilstandsform for sig, idet alle dens ejendommelige Atomer er ens, kuglerunde.

Denne Opfattelse af Grundstofpartiklernes Form tiltalte ikke Platon. Der var ingen Skønhed og Orden, ingen Mulighed for pæne Talforhold ved den. Og da Platon lærte al den Matematik af Pythagoræerne, lærte han en Ærbødighed for Tallet med det samme, som han med kun altfor stort Held indprentede sine Tilhørere i Akademiet. „Hvis vi tog Tallet ud af Tilværelsen, umuliggjorde vi med det samme al Forstand og Visdom,“ hedder det i Epinomis,[65]) ganske som hos Philolaos[66]) og Archytas.[67]) Det ser sundt og rigtigt ud, og man skulde tro, at det maatte føre til den allermest sobre Betragtning af Tilværelsen. Naar det ikke gjorde det, var det, fordi Akademikerne og Pythagoræerne ikke, som Demokrit, vidste, hvor de exakte Videnskaber høre op, og Filosofien begynder. Det lærte Platon nemlig ikke af Abderiten; og derfor forledes han

---

(91 B), *πανσπερμία* af alle Trekanter (skønt der jo kun er to Slags), er dette sikkert ogsaa Indflydelse fra Dem. — De gen. et corr. I, 1, 314 a 29 blander Arist. aabenbart mindre rigtigt Anax. og Dem. sammen.

[64]) Det vil altsaa sige, at Dem. f. Ex. lærer, at Vandet er *πανσπερμία χυμῶν*, og at alle de forskellige Safter, Vædsker, faas ved Udskilning af Vandet (cfr. Ar. de sensu c. 4).

[65]) 977. [66]) 32 B 4. 11. [67]) 35 B 1.

til at foretage en grundig Forbedring af Atomistiken, der i meget ringe Grad er i Demokrits Aand.

Hans Undersøgelser angaaende Urpartiklerne, som han selv betegner som usædvanlig Tale[68]) (en saadan platonisk—pythagoræisk—atomistisk Blanding var noget nyt), begynder med at fastslaa som almindeligt anerkendt, at de fire Elementer er Legemer; og, siger han, et Legeme er altid begrænset af Flader. Da det nu er en Sandhed i Akademiet, at Delen altid er før det hele, maa Fladen være før Legemet, og Elementerne altsaa tænkes i Form af Flader. Naar Platon tillagde Fladerne reel Existens, var det uden Tvivl Paavirkning fra Pythagoræerne, der definerede Punktet som Enheden, der har faaet Beliggenhed, Linien følgelig som Toheden, Fladen som Treheden, der har faaet Beliggenhed.[69]) At han ikke gik videre tilbage til Enhederne, Punkterne, som det uoprindelige, men lærte,[70]) at disse kun hørte hjemme i Matematiken, er vel paa den anden Side lige saa sikkert et Resultat af Demokrits Paavirkning. At Fladerne ogsaa høre hjemme i Matematiken, bliver Aristoteles ikke træt af at foreholde Akademikerne. Hvilke Flader er Talen nu om? Platon mener, at alle plane Flader kan opløses i Trekanter, og han stiller sig den Opgave: at finde de Trekanter, ved hvis Sammensætning de fire skønneste og mest harmoniske Legemer fremkommer, Legemer, som skal være indbyrdes forskellige, men i Stand til at opløses i hinanden, forat de kan ligne de fire Elementer. Det søgte finder han dels i den retvinklede, ligebenede Trekant, dels i den retvinklede Trekant, hvis andre Vinkler er 30° og 60°. Af 24 af den første Slags Trekanter kan han nemlig sammensætte Terningen, og

[68]) 53 C. [69]) Procl. in Eucl. Def. I p. 95, 21 cfr. Def. II p. 97, 18 f. (Friedl.). [70]) Arist. Metaf. I, 9, 992 a 19.

af 24, 48, 120 af den anden Slags de andre regulære Polyedrer: Pyramiden, Oktaedret og Ikosaedret. Disse regulære Legemer og den Ejendommelighed ved dem, som Platon omtaler: at de deler Kuglen i lige Dele,[71]) kendte Pythagoræerne allerede. Ja, Philolaos havde lært, at Jorden var kommet af Terningen, Ilden af Pyramiden, Luften af Oktaederet, Vandet af Ikosaedret.[72]) Opløsningen i Grundtrekanter ser derimod ud til at være Platons egen Opfindelse. Og Philolaos' Ord, som ikke betød andet end en matematisk Betegnelse for de fire Elementer (det er jo bekendt nok, at Pythagoræerne havde matematiske Betegnelser for alle Begreber og Fænomener), fik en ny Betydning i Platons System, idet han lærte, at det var Jordpartikler, der havde Form af Terninger o. s. v. Disse fire regelmæssige og derfor skønne Former er de eneste, der findes blandt Smaapartiklerne, og de høre altsaa hver til sit Element.

Kun de tre Elementer, som har fælles Grundtrekant, kan jo opløses i og sammensættes af hinanden; af rent spekulative Grunde nødes Platon saaledes til at antage, at Jorden, hvis Form er Terningen, staar udenfor de tre andre Elementers Kredsløb. Sin Ret til at tillægge Elementerne disse Former søger han derimod at begrunde ud fra Erfaringen: Jorden er det mindst bevægelige Element, det, der lettest faar og bevarer en vis Form, derfor bestaar det ogsaa af den Figur, som staar fastest, af Terningen. Vandet, som er næstmindst bevægeligt, har Ikosaedret, det største[73]) og mindst spidse af de andre Legemer. Ilden er mest bevægelig, har derfor det mindste og spidseste Legeme: Pyramiden. Luften er næstmest bevægelig, har derfor det næst-

[71]) 55 A. [72]) 32 B 12 cfr. A 15.

[73]) Naar Platon siger, at Ikosaedret er større end Pyramiden o. s. v., tænker han aabenbart paa disse Figurers Voluminer, naar de er indskrevede i samme Kugle.

mindste og næstspidseste Legeme: Oktaedret. Jorden, som er mindst bevægelig, har følgelig det største Legeme; men alle er de saa smaa, at de er usynlige hver for sig. Der er altsaa mellem disse Elementpartikler samme Forskel som mellem Atomistikens: i Størrelse, og efter samme Rækkefølge: Ilden mindst, Jorden størst. Og Vægten[74]) forholder sig ligefrem til Størrelsen. For at dette ikke skal komme i Strid med, hvad Platon andet Steds siger,[75]) at den store Brogethed i Naturen ogsaa skyldes dette, at de to Slags Trekanter kan have saa mange forskellige Størrelser, og at følgelig ogsaa de af dem dannede Polyedrer kan afvige meget i Størrelse (hvilket fx: foraarsager, at Luften kan optræde baade som Æter, Skyer og Taage), maa man antage, at fx. selv den største Pyramide aldrig bliver saa stor som det mindste Oktaeder.

Af Aristoteles' ovenfor omtalte Polemik fremgaar med al ønskelig Klarhed, at det virkeligt var matematiske Flader, Platon tænkte sig Elementerne opløselige i. Og Forvandlingerne og Overgangene mellem Elementerne kunde heller ikke foregaa, hvis disse Trekanter skulde opfattes som Overfladestykker af et massivt Legeme og følgeligt indadtil have en vis Masse; thi denne Masses Form og Størrelse maatte jo være afhængig af, hvilket Legeme Trekantudsnittet var med til at danne, og de Smaalegemer, der havde dannet et Ikosaeder kunde saaledes ikke sammensættes til et massivt Oktaeder uden tomme Rum; Platon benægter nemlig Existensen af tomme Rum. Men lige saa vist er det, at Platon har tillagt disse matematiske Flader en vis Tykkelse og Vægt, thi det Element, der bestaar af færrest af dem, er eo ipso lettest.[76]) Det maa altsaa ind-

[74]) 56 B. [75]) 57 C f. [76]) 56 B.

rømmes, at Martin har Ret, naar han siger om Platon:[77]) *Seulement on doit lui reprocher — de s'être exprimé d'une manière peu exacte en nommant plans de vrais solides, et en nommant solides de simples enveloppes; mais surtout on doit remarquer que la dissolution de ces enveloppes vides et leur recomposition en d'autres enveloppes n'est pas aisée à concilier avec la négation du vide, que nous trouvons plus loin dans ce même dialogue.* Platon har tænkt sig disse Smaalegemer saa forsvindende smaa, mindre end det mindste Sandskorn, saa at Hulheden i dem ikke blev mere end Mærket af en Knappenaalsspids; og saa har han tænkt at kunne se bort fra den.

Det femte regulære Legeme, Dodekaedret, har Platon ikke vidst, hvad han skulde gøre med; der var det kedelige ved det, at det ikke kunde opløses i nogen af de to Slags Trekanter eller overhovedet i retvinklede Trekanter. Guden brugte det saa til at inddele Verdenskuglen med; da det begrænses af 12 regelmæssige Femkanter, deler det den omskrevne Kugle i 12 ens Stykker. Men Platon vil slet ikke nærmere ind paa dette. For de senere Platonikere stod det fast, at Platon havde brugt Dodekaedret til Æteren,[78]) og allerede i Epinomis bestaar Æteren af de regulære Dodekaedrer; og da[79]) Xenokrates ogsaa tillægger Platon denne Lære, ser det virkeligt ud, som om han i senere Tid lærte saaledes. Philolaos[80]) havde tillagt Verdensaltets Kugle Dodekaedret, det er hele Overleveringen om den Ting, og saa, at han havde sammenlignet denne Kugle med et Lastskib for Alverden; ganske som det hos Plutarch hedder

---

[77]) II, 241.

[78]) fx. Plut. de def. orac. 34. I Timaios er Æteren (58 D) den fineste Luftart, som er dannet af de mindste Trekanter.

[79]) Heinze: Xenokrates. fr. 53. [80]) 32 B 12 cfr. A 15.

om Dodekaedret[81]) (der her er Æterens Form som fx. Terningen er Jordens), at den omslutter de andre Former.

Platon foredrog den modificerede Atomteori i Akademiet og lærte, at den ganske Verden var sammensat af de samme to Slags Trekanter, Fladen var Urelementet, Stoffets sidste Tilsyneladelse, det hvorved vor Viden maatte standse. Hvad dér laa bagved, vidste kun Guden og den, Guden havde kær.[82]) Der var i al Fald en af hans Tilhørere, som ikke var enig med ham eller maaske troede sig at være den gudbenaadede. Xenokrates gjorde gældende, at man ikke kunde blive staaende ved at opløse et Legeme i Flader, thi forud for Fladen ligger Linien; Fladen har Linien til Forudsætning, og Linien bestaar igen af smaabitte Linier, Atomlinier. Platon maatte give Xenokrates Ret, og nu lærte han selv i Akademiet, at Verdens Urbestanddele er Atomlinierne.[83]) Naar Akademikerne i Almindelighed standsede her og ikke forud for Atomlinierne satte Punkterne, er det dog vist en Eftervirkning af Demokrits Udvikling om Forholdet mellem Legemer og matematiske Punkter. Kun enkelte Akademikere med Speusippos i Spidsen, som rent havde givet sig Pythagoræismen i Vold, mente, at de i Forening med forskellige fantastiske Systemer og Ideer (som det ikke her er Stedet at komme ind paa) kunde hævde Punktet som Element.[84])

Ogsaa Læren om Atomlinierne gav Stødet til megen vidunderlig Filosofi, som ikke fremmede Fysiken en Tomme, og som vi kender ret godt fra Aristoteles, der førte en forbitret Krig med Xenokrates' Skole. Af denne Polemik fremgaar det, at hvis det er rigtigt, som Simplikios siger,[85]) at Xenokrates kun hævdede Atom-

---

[81]) de def. or. 34. [82]) 53 D. [83]) Ar. Metaf. I, 9, 992 a 19.
[84]) Aristot.s Kommentatorer og Metafys. XIII, 9. XIV, 3.
[85]) in Fys. I, 3.

liniernes fysiske Udelelighed paa Grund af deres Lidenhed men indrømmede deres matematiske Delelighed (altsaa ganske som Forholdet var med Demokrits Atomer, men rigtignok overført paa et matematisk Begreb), har hans Mening paa dette Punkt ingen Betydning faaet, thi den gængse akademiske Opfattelse var, at Atomlinierne var absolut udelelige. Dette forudsætter ogsaa det fornøjelige, lille Skrift: Om Atomlinier, af en eller anden Peripatetiker, der har lært meget af Aristoteles og med Lethed gendriver de filosofiske og matematiske Urimeligheder, hvormed Akademikerne har søgt at forsvare Læren om Atomlinier. Naturligvis erstattede Atomlinierne ikke Grundtrekanterne og de regulære Polyedrer, det var jo noget helt andet, og saa længe man endnu gav sig en Smule af med Fysik i Akademiet, opererede man med Platons Flader, som ikke forandredes, fordi de kom til at bestaa af Atomlinier; den Fysik, det blev til, var aabenbart ikke andet end en Gentagelse af Timaios, der blev blegere og blegere og til sidst opløste sig i lutter Idealtal og andre mærkelige Størrelser.

Platon var ikke uden Skyld i dette, det er vist; og dog havde han virkeligt optaget megen Fysik fra Atomistikerne; og saa meget af den har han anvendt i Timaios, at vi kan takke ham for, at vi ved rigtig Besked om Atomernes Bevægelse og Vægt.

IV.

Atomernes Bevægelse og Vægt (Vakuum).

Bevægelse og Vægt — de to Begreber er nøje forbundne i det moderne Menneskes Tankegang, som fra Barn lærte at bestemme Bevægelse ved Love, hvori Vægt stadig indgik som Faktor. Men Grækerne kendte jo intet til vore Bevægelseslove, for dem var den almindelige Tiltrækning og et Begreb som Bevægelsesenergi ganske fremmede; derfor kunde de naturligvis godt have haft andre Bevægelseslove, der for dem var lige saa rigtige og nyttige, som vore er for os, saa vist som alle Naturlove kun er Hypoteser, der tjener deres Tid, indtil vi ved deres Hjælp naar det Punkt, hvor de ikke længere kan vise os til Rette, men vi maa finde en ny Fører, en ny Hypotese; Forskellen paa Hypoteserne er blot, om de er frugtbare eller ej, om de hjælper til en lille eller stor Sum af Kundskab om Naturen.

At Atomistikerne var de første Grækere, der havde en saadan Opfattelse af Naturen, at de kunde skabe Begrebet Naturlov, er tidligere omtalt; at de opfattede Verden som en Mekanisme, ved vi nok om, men spørger vi, om de Love, hvorefter den fungerede, maa Svaret fravristes dem Ord for Ord. Derfor er man ogsaa i Reglen blevet træt af at spørge og har opgivet Ævred, førend man har faaet noget tilfredsstillende Svar. Netop om dette Punkt, Spørgsmaalet om Atomernes Bevægelse og Vægt, er der imidlertid kommet to ret udførlige Afhandlinger: Brieger: die Urbewegung d. Atome (Gymn. Progr. Halle 1884)[1]) og H. Liepmann: die

[1]) Briegers Afhandling har det været mig umuligt at faa fat i, men baade Gomperz (Gr. Denker), der har sluttet sig ganske til Liepmanns Opfattelse, og L. selv gør opmærksom paa det overens-

Mechanik d. leucipp-democritschen Atome (Doktor-Diss. Berlin 1885).[2]) Uafhængigt af hinanden er disse to Lærde kommet til samme Resultat i deres Opfattelse af Atomernes verdensdannende Bevægelse, thi det er kun denne Side af Sagen, de interesserer sig for; medens vi ogsaa vil spørge om, hvorledes det forholder sig med Atomernes Bevægelse i den Verden, vi lever i.

Til sin Undersøgelse af, hvad de gamle Atomistikere mente om Atomernes Bevægelse og Vægt, finder Liepmann to Kilder: først og fremmest de Kosmogonier, der tillægges dem, dernæst Oldtidens Domme om disse og andre Kilder, der ikke mere er tilgængelige for os. Som Basis har han — og vi — det, der til alle Tider og fra alle Sider har været Enighed om: at Atomistikerne lærte, at Verden er blevet til af en uendelig Masse Atomer, der bevægede sig i det tomme, uendelige Rum. Men her hører Enigheden allerede op, saa snart Talen bliver om denne Bevægelses Art og Aarsag: om Aarsagen var Tyngdekraften, som senere i Epikureernes Lære, og Bevægelsen følgelig det lodrette Fald, eller Princippet var et helt andet. Ogsaa i Efterretningerne fra Oldtiden om deres Kosmogoni hersker denne Uenighed. Af disse Efterretninger har vi fem, hvoraf dog kun den ene faar Betydning, da Liepmann

stemmende Resultat disse to Undersøgelser har ført til, og desuden siges det, at L.s Afh. er den udførligste. I en Artikel i Philologus (63 Bd. 1904 p. 584 f.): die Urbewegung d. Dem. Atome udtaler Brieger ogsaa sin Tilslutning til L. paa de andre Punkter, kun ikke i Spørgsmaalet om Atomernes Vægt. Br. mener, at Atomerne havde Vægt.

[2]) Medens Gomperz med stor Anerkendelse slutter sig til Briegers og Liepmanns Opfattelse, tager Zeller absolut Afstand fra dem; han mener (Gr. Phil I, 876): er (Dem.) sieht in der Schwere der Atome nichts anders als das Streben derselben sich an einen bestimmten Ort zu bewegen welches dem eben bemerkten zufolge nur das Unten sein kann.

uimodsigeligt paaviser, hvad forøvrigt ogsaa andre har hævdet, at de to ikke kan bruges, da de er af epikureisk Oprindelse;[3]) og de to andre er saa meget korte.[4]) Tilbage bliver da kun Diogenes Laertius' Referat af en Kosmogoni under Leukippos' Navn.[5]) Den lyder saaledes: Verdenerne bliver til paa følgende Maade: mange Atomer af alle Slags Former føres ved en Adskillelse fra det uendelige til et stort tomt Rum, og naar de er kommet sammen her, fremkalder de en Hvirvel, ved hvilken de, idet de støder mod hinanden og hvirvles rundt paa alle mulige Maader, sondres, saa det lige kommer til det lige. Naar de kommer i Ligevægt og ikke mere kan føres omkring paa Grund af Mængden, gaar de lette til det tomme Rum udenfor, som om de blev sigtede. Resten bliver sammen, og idet de flettes ind i hinanden, løber de sammen med hinanden og danner et første, kuglerundt System. Dette udskiller ligesom en Hud, der i sig indeholder alle Slags Atomer; idet de ved Midtens Modstand hvirvles omkring, bliver den omgivende Hud tynd, da de, der støder op til hinanden, strømmer sammen ved Berøring med Hvirvlen. Og saaledes blev Jorden til, idet de, der var ført ind mod Midten, blev der. Og selve den omgivende Hud forøges atter ved Tilstrømning af Atomerne udefra; idet den føres af Sted af Hvirvlen, tager den de Atomer med, som den kommer i Berøring med. Naar nogle af disse flettes sammen, danner de et System, der først er fugtigt og sumpet, men naar de tørres og føres rundt med det heles Hvirvel, bliver de dernæst glødende og ender som Himmellegemerne. — At Diogenes ikke har begrebet et Ord af det, han her har skullet skrive om, viser

---

[3]) Aëtius I, 4 (D. V. 54 A 24) [Galen.] hist. phil. 7 (under Metrodors Navn).

[4]) Hippolyt (D. V. 54 A 10). Simplic. (D. V. 55 A 67).

[5]) D. V. 54 A 1.

denne ganske forvirrede, selvmodsigende og usammenhængende Fremstilling.

Liepmann gør opmærksom paa, at Bevægelsens Retning her ikke er op og ned som i den epikureisk farvede Kosmogoni hos Aëtius, men ind imod Midten og udefter, i Overensstemmelse med at denne Verdensdannelse foregaar i det uendelige Rum. Endvidere finder han, at al Tale om Vægt er undgaaet med stor Omhu i denne Kosmogoni, saa at han kan slutte, at Atomernes Vægt ingen Rolle spillede i de gamle Atomistikeres kosmiske Hvirvel. Denne Hvirvel, som han opfatter som en Rotation med en centrifugal Kraft, udelukker det lodrette Fald og er den bevægende Kraft i den gamle Atomistik, idet den slynger de fine Atomer ud imod Periferien og lader de grove og store blive i Centrum. Den kosmiske Proces udvikler sig efter hans Mening saaledes: en Masse Atomer udskilles og samles i et stort tomt Rum; blandt dem opstaar der en Hvirvel, som sender de fine Atomer ud i Periferien og lader de andre blive omkring Centrum; af disse sidste dannes Jorden, uden om hvilken de fine Atomer danner en Hud, saa det hele faar Kugleform; denne Kugle drejer sig om sin Axe, hvorved Huden river Atommasser udefra med; af dem bliver Himmellegemerne til. Til nærmere Belysning af denne Proces anfører Liepmann et Sted, hvor Sextus Empiricus fortæller, at Demokrit udstrakte det gamle Ordsprog om Krage, der søger Mage, til de livløse Ting, og som Exempel anførte Frøsorter, der sigtes, og Stenene i Havstokken. „Thi det ene Sted lægger Linser sig sammen med Linser for sig, og Byg for sig, og Hvede for sig ved Soldets Hvirvel; det andet Sted bliver ved Bølgeslaget de aflange Sten skubbet sammen for sig, de runde for sig. Som om Tingenes Lighed heri havde noget forenende ved sig.“[6]) Her fin-

[6]) D. V. 55 B 165.

der Liepmann Nøglen til den gammelatomistiske Mechanik, en Lov, der forklarer os, hvorfor det lige søger sammen, og som kan formuleres saaledes: lige Reaktion af det i Form og Størrelse ensartede. Forat denne Egenskab ved Atomerne skal virke sondrende, maa de paavirkes af en og samme Kraft; det er her Hvirvlen. Men denne Lov slaar kun til til at forklare, hvorledes det er gaaet til, at Ild, Jord, Luft, Vand er blevet skilt i Grupper hver for sig, den siger ikke noget om, hvorfor Jorden er kommet i Midten, og de andre Elementer har ordnet sig udenom. Forklaringen herpaa finder han i en Forudsætning for Atomistikernes Kosmogoni, som han former som en anden Lov: den samme Kraft driver den lille Masse længere end den større, og han indrømmer, at man maaske kan kalde den Egenskab ved Massen: passiv Vægt, men egentlig Vægt er det aldeles ikke.

Det er første Del af Liepmanns Afhandling. Dertil er at sige for det første, at hans Kosmogoni aldeles ikke dækker Kosmogonien hos Diogenes[7]) og i det hele taget simplificerer Processen, saa at den aldeles ikke stemmer med Diogenes' Referat. Han har Ret i, at her slet ikke tales om Bevægelsesretningen op—ned; men selv om han med stor Styrke hævder, at Vægten ingen Rolle har spillet i den gammelatomistiske Kosmogoni, overbeviser han ikke. Der er kun ét Punkt hos Diogenes, hvor der var Anledning til at tale om Vægt, og der staar ganske vist ikke: de tunge Atomer og de lette Atomer, men de fine og de andre — det er noget lidt at bygge paa, især da denne Benævnelse slet ikke udelukker Vægt. Og Stedet hos Sextus Empiricus, som han an-

---

[7]) At den f. Ex. lader to (ganske vist meget vanskelige) Led fuldstændig ude af Betragtning: *ἰσορρόπων δὲ διὰ τὸ πλῆθος μηκέτι δυναμένων περιφέρεσθαι* og *κατὰ τὴν τοῦ μέσου ἀντέρεισιν περιδινουμένων.*

fører til Støtte for sit Ræsonnement, hjælper ham kun daarligt. Der er ingen Grund til at tro, at Demokrit ikke saa, at det var Vægten, det kom an paa,[8]) som enhver kan se, der renser forskellige Frøsorter for Sand, Jord o. lign. i et Sold: de tungeste samles i Midten, og de lettere føres kortere eller længere udefter, alt efter deres Vægt. At Demokrit ikke nævner Vægten her, er kun naturligt, da han bruger Billedet til at illustrere den Sætning, at det lige søger sammen, og derfor siger: Linser søger sammen med Linser, Hvedekorn med Hvedekorn, — ligesom han i det foregaaende sagde: Duer søger sammen med Duer, Traner med Traner. At han nævner Strandstenenes Form i Stedet for deres Vægt, beror vel simpelthen paa, at Forskellen i Form ved disse Smaasten er saa meget mere iøjnefaldende end Forskellen i Vægt, der i hans Øjne var ligefrem afhængig af den anden Forskel.

At Stedet hos Sextus Empiricus er taget fra Kosmogonien, er højst sandsynligt, samme Billede har i al Fald været brugt der.[9]) Men naar den kosmiske Hvirvel sammenlignes med Hvirvlen i et Sold, der sigtes med, er den ikke en Rotation, som Liepmann og andre mener, men en voldsom Rystning. Der staar jo ogsaa om Atomerne, at de hvirvles rundt paa alle mulige Maader, det giver ingen Rotation. En Rotation kunde Demokrit naturligvis ikke bruge, fordi den vilde bringe Atomerne i den omvendte Orden med de tungeste yderst. Heller ikke kunde han bruge en Luft- eller Vandhvirvel til Anskueliggørelse; der suges ganske vist de tunge Ting ind til Midten, men nogen Sondring efter det ligeartede faar man slet ikke noget Indtryk af, hvilket man derimod saa fortræffeligt faar ved Sigtningen, hvor kun

[8]) Ja, der siges ligefrem med rene Ord, at han gjorde det, se p. 71 (14.

[9]) Som *ὥσπερ διαττώμενα* viser.

ganske enkelte, smaa Samlinger af ensartede Korn findes hist og her i en fremmed Frøsort, snarere understregende end brydende Totalindtrykket, idet det ensartede er kommet sammen selv i disse Smaapletter. Som en Sigtning, en voldsom Rystning, skal Hvirvlen i Kosmogonien altsaa forstaas.

Naturligvis er Meningen ikke, at Leukip eller Demokrit overvejede, hvorledes nu den kosmiske Hvirvel skulde tænkes, og saa forkastede de to førstnævnte Former som ubrugelige for at vælge den tredie, Sigtningen, Rystningen. Det er ganske sikkert Synet af en saadan Sigtnings Virkninger, der rent intuitivt med ét har staaet som Løsningen paa Problemet: den kosmiske Hvirvel.[10]) Muligvis er det ikke gaaet op for de gamle Atomistikere, hvilke Skær de undgik ved at vælge Sigtebevægelsen; paa den anden Side tør man nok tiltro dem, efter hvad vi ellers kender til dem, at de ikke vilde vælge en Proces, som de ikke havde set for deres Øjne, og at det for saa vidt ikke er tilfældigt, at de til en Sondring af denne Art ikke valgte en Rotation.

At Aristoteles ikke ved, hvad han skal stille op med denne Bevægelse,[11]) viser ogsaa, at Atomistikernes Hvirvel ikke har været en almindelig roterende Hvirvel som fx. Empedokles', som han godt kunde bestemme.

---

[10]) Maaske beholdtes Navnet δίνη, selv om det ikke rigtigt passede paa den Slags Bevægelse, fordi det var blevet almindeligt blandt Filosofer lige fra Anaximanders Dage at lade Verden blive til ved en »Hvirvel«, for hvilken man som Forbillede havde, som Aristoteles siger (D. V. 46 A 88), Hvirvlen, som kan opstaa i Luft og Vand; da man ikke kendte Grunden til den Slags Hvirvler, laa det ikke saa fjernt at slaa dem sammen med denne Bevægelse i Sigten, som har samme Ejendommelighed, som man havde fæstet sig ved hos disse: at samle det tunge i Midten. At man overhovedet kunde bruge δίνη om Bevægelsen i Sigten viser δῖνον hos Sext. Emp.; Demokr. har brugt δῖνον: 55 A 167.

[11]) D. V. 54 A 16. 18.

Den sammensatte Bevægelse i Sigten forstod han ikke og vilde ikke regne med den, da han ikke kunde faa den ind i sit Skema. Og nu Liepmanns (og Briegers) to Love. At de ikke skal forstaas saa almindeligt, som de lyder, viser Anvendelsen. Det, de lære, er i Virkeligheden: lige stor Modstand mod at blive flyttet hos det lige store og ensformede, og en mindre Modstand mod at blive flyttet hos det mindre end hos det større. Liepmann indrømmer selv, at man kan kalde disse Egenskaber for passiv Vægt; men hvori adskiller den sig fra aktiv, i hvad andet end, at Liepmann sætter aktiv Vægt lig med Tilbøjeligheden til at falde nedefter? Naar nu Liepm. selv har hævdet, at det var en logisk Umulighed for Atomistikerne at tale om op og ned ved en Proces, der foregik i det uendelige Verdensrum, hvorledes skulde saa de, der ingen Anelse havde om den almindelige Tiltrækning, definere Vægt og tung eller let anderledes end netop som lige stor eller mindre eller større Modstand mod at blive flyttet? Det er jo en i den Grad nærliggende og simpel Definition, men en Definition er ikke det samme som en Naturlov, og det Liepm. har fundet ud, er aabenbart ikke nogen Naturlov, men Atomistikernes Definition paa Begrebet Vægt i absolut Betydning, hvor Talen er om de usammensatte og helt igennem massive Atomlegemer. At de gamle Atomistikere virkeligt brugte dette som Definition, faar vi at vide af Timaios.

I andet Kapitel vil Liepm. bevise, at de gamle Atomistikere overhovedet ikke tillagde Atomerne egentlig Vægt. Her tillægger han det stor Betydning, at tre Vidner, som han siger, ligefrem har sagt, at Atomerne ikke havde Vægt. De tre er nu for det første Aëtius, Alexander Aphrodisiensis og Stobæus; Liepm. tilstaar selv, at Alexander er hildet i en Misforstaaelse og der-

for egentlig ikke tæller med. Tilbage bliver saa kun Aëtius og Stobæus, som viser sig blot at citere Aëtius.[12])

Begge Steder er der, som Diels gør opmærksom paa, Tale om en Sammenligning med Epikur, det vil sige en Sammenligning mellem Demokrits og Epikurs Kosmogoni, men det vil igen sige en Sammenligning mellem en Kosmogoni, hvor det lodrette Fald spillede en stor Rolle, og en Kosmogoni, hvor det slet ingen Rolle spillede; det maatte let for dem, der kendte Epikurs Kosmogoni godt og Demokrits flygtigt, og som ikke var vant til at tænke med det uendelige Rum som Baggrund — en Tanke, der altid blev Grækerne noget fremmed — blive en Forskel grundet paa Vægt; ja, det er tilmed overordentligt sandsynligt, at Atomistikerne slet ikke har brugt Ordene: tung eller let i deres Kosmogoni, da de, som vi nu skal se, satte Atomernes Vægt lig med deres Størrelse, altsaa lige saa godt kunde sige stor eller grov, og lille eller fin, som tung og let, og da Synsindtrykkene nu engang er de anskueligste og stærkeste for os, og derfor dem vi uvilkaarligt operere mest med. Det hele har nu ingen Ting at sige, siden der overfor Aëtius' tvetydige Oplysninger staar Aristoteles' og Theophrasts tydelige og klare Ord, at Demokrit lærte, at Atomernes Vægt er ligefrem afhængig af deres Størrelse.[13]) Den Opfattelse passer i en nøgtern Fysik, hvor man ikke taler om Legemer uden Vægt, og hvor Vægtforholdet mellem massive Legemer, der er af samme Stof, nødvendigvis maa være afhængigt af deres Størrelse. Til disse Vidnesbyrd kan endnu føjes et Sted, hvor Simplicius midt imellem to demokritiske Gloser har den Oplysning, at Demokrit lod Atomerne bevæge sig i Henhold til deres Vægt.[14]) Hermed stemmer, hvad Liepm. oven i Købet selv bemærker, at Atomisti-

[12]) D. V. 55 A 47.

[13]) D. V. 55 A 60. — 55 A 135, 61. 71. [14]) D V. 55 A 58

kerne ikke regnede Vægt blandt Stoffets sekundære Egenskaber og lod de sammensatte Legemers relative Vægt fremgaa som et ligefremt Resultat af den større eller mindre Atommasse, de indeholdt.

I det følgende Afsnit har Liepm. derimod sikkert Ret i, at Demokrit ikke spurgte om Aarsagen til denne Urbevægelse, der resulterede i Kosmos, men har afvist et saadant Spørgsmaal med: man skal ikke spørge om Aarsagen til det, som var fra Evighed af,[15]) og har gjort sig fortjent til vor Beundring ved at se Grænsen for sin Erkendelse og resignere, han, som var langt mere i Slægt med den moderne Naturvidenskabs Aand end Aristoteles.[16]) At han ikke har bestemt Atomernes Bevægelse efter en af Aristoteles' Kategorier, kan vi ogsaa lettere tilgive ham, end denne selv kan, der mere end én Gang bebrejder Demokrit denne Mangel ved Siden af Manglen paa en første Aarsag.

Iblandt de senere Vidnesbyrd om Atomernes Bevægelse og Vægt volder Simplicius Liepm. megen Møje, og han ved ikke anden Udvej end at reducere ham helt til ingen Ting — men det gaar dog ikke an, thi selv om Simplicius' Vidnesbyrd ikke vejer meget i Vægtskaalen overfor Aristoteles', og selv om han maaske ikke selv

---

[15]) D. V. 54 A 6 extr. 54 A 18. 54 A 16. 55 A 65. 68. 70 o. a. St.

[16]) Man har villet tillægge Heraklit samme Stilling overfor Spørgsmaalet om den første Aarsag til Bevægelse i Stoffet. Sikkert ikke med Rette. Thi han siger ganske vist, at Verden bliver til *καθ' εἱμαρμένην*, hvilket kunde minde om Atomistikernes *ἀνάγκη*, men denne *εἱμαρμένη* bestemmer han ved *ὁ θεῖος λόγος*, der lige saa vel som den »Sjæl«, han tillægger Verden, staar i en mystisk Forbindelse med hans Grundstof: Ilden. Skønt det er os umuligt at danne os nogen rigtig Forestilling om hans System, kan vi da i al Fald se, at vi er inde i en Tankekreds, der ikke, som Atomistikerne, afviste et Spørgsmaal, fordi det laa udenfor Erkendelsens Grænse. Aristoteles bebrejder heller ikke andre end Atomistikerne, at de har afvist dette Spørgsmaal.

har haft den demokritiske Original i Hænde, har han i al Fald haft bedre Kilder end vi i Aristoteles' Skrift: Om Demokrit[17]) og Theophrasts Fysik.[18]) Af de to Steder hos Simplicius, som han ikke kan komme ud af det med, har vi lige haft Gavn af det ene, hvor Simplicius beretter, at Demokr. lod Atomernes Bevægelse bestemmes ved deres Vægt,[19]) det volder altsaa intet Bryderi; og heller ikke det andet har nogen Vanskelighed, naar man gaar ud fra, at Atomerne havde Vægt, og naar man (som for Resten baade Liepm. og Brieger) har set, at her, hvor der tales om, hvorledes Tingene synes os, drejer det sig om Fænomener i denne Verden, hvor Demokrit lige saa vel som vi i vor Fysik maa have Lov til at tale om op og ned. Stedet lyder saaledes:[20]) Demokrit og senere Epikur siger, at Atomerne, der alle er ensartede, har Vægt; og da nogle er tungere (end andre), skubbes, idet de tungere sænker sig, de lettere ud og føres opad, og paa den Maade, siger de, synes noget let, andet tungt. Tydeligere bliver Meningen ved et andet Sted hos Simplicius:[21]) Demokrit og hans Tilhængere tror, at alt har Tyngde, og at Ilden, fordi den har mindre Tyngde, presses ud af det, der omgiver den, og gaar opad og derfor synes let. De mener kun det tunge er til, og at det altid føres imod Midten.

Det vil sige: For Atomistikerne existerede ikke (som ellers almindeligvis blandt Grækerne, og som Aristoteles[22]) satte det i System) Begreberne: det absolut lette, som eo ipso gaar til Vejrs, og det absolut tunge, som dets Modsætning, der altid gaar nedad, men for dem var alt tungt, og Lethed blot en ringe Grad af Tyngde. Alt, hvad der har Tyngde ɔ: alt, føres ind imod Midten. Under denne Sænkning mod Midten,

---

17) D. V. 55 A 37. 18) D. V. 55 A 120.
19) 55 A 58. 20) 55 A 61. 21) ibid. 22) cfr. fx. de cæl. IV, 1.

der synes os et Fald, denne Sammenpresning, som man kunde kalde det, presses de lettere Atomer ud mellem de tungere, og de letteste af alle, Ildatomerne, presses følgelig stadig, indtil de kommer yderst, det vil sige, vi ser altid Ilden stige til Vejrs; de næstletteste maa saa presses, indtil der ikke er nogen tungere Art om dem eller over dem ɔ: indtil de kun har Ild over sig og omkring sig og saaledes fremdeles, indtil Pladsen omkring Centrum er optaget af lutter Atomer af den tungeste Art. Saaledes har altsaa Atomistikerne forsøgt at forklare den Proces, der illustreres ved den indviklede Bevægelse i Sigten; naar denne Proces sættes i Forbindelse med de Fænomener, vi dagligt ser, forudsættes det, at den stadig vedvarer og ikke blot tjente til at frembringe Verden, men stadig fører det ensartede sammen, det mest forskellige længst fra hinanden, det letteste yderst.

At Atomernes Bevægelse ikke blot har varet fra Evighed men ogsaa varer ved efter Verdens Tilblivelse, er der nu ogsaa ellers direkte Overlevering om. Hos Aristoteles hedder det, at Atomerne bevæger sig i det tomme Rum, og al Vorden er lig en Samling af dem, al Tilintetgørelse en Adskillelse af dem.[23]) Et andet Sted siger han: nogle som Demokrit og Platon, antager en stadigt varende Energi; de siger nemlig, at Bevægelsen er stadig varende.[24]) Simplicius bemærker, at i Modsætning til Eleaterne, der hævdede, at Grundstoffet er ubevægeligt, hævdede Leukippos, at Atomerne altid er i Bevægelse, fordi han uophørligt saa Vorden og Forandring i Tilværelsen.[25]) Og at det er denne Urhvirvel, Sigtebevægelsen, der endnu er i Gang, ser vi, naar Ilden og Luften søger opad, Vand og Jord nedad. Saaledes mente i al Fald Demokrit, og han kaldte denne

[23]) D. V. 54 A 7. [24]) 54 A 18 cfr. 54 A 16. 55 A 37.
[25]) 54 A 8.

tilsyneladende Opdrift af de lettere Legemer, der kan tjene til at forklare adskillige fysiske Fænomener, Iling.[26])

Men Hvirvlen er ikke den eneste Bevægelsesaarsag; Simplicius talte jo ogsaa om en modsat Bevægelse, af alt imod Midtpunktet. Vi kan se, den maa til, thi ellers vilde vi efter Demokrits Opfattelse omsider have naaet et Punkt, da der kun var Ild i Himlen, da Jorden var dækket af Vand, og Luften skilte mellem Vand og Ild, medens vi jo tydeligt nok ser baade Ild, Luft og Vand, baade i, over og under Jorden. Der maa altsaa være noget, der modarbejder Hvirvlens Sondring uden at ophæve den. Og nu stod der jo ogsaa i Kosmogonien, at de forskellige Slags Atomer i Verdenskuglen hvirvledes rundt ved Midtens Modstand. Det er ganske uforstaaeligt; men antager man, at der skulde staa: den Modstand, hvis Retning er Midten,[27]) giver det en Slags Mening, selv om vi ikke bliver meget klogere paa, hvad det er for et Fænomen, vi her har med at gøre — uden Timaios.

Den evindelige Bevægelses Aarsag er altsaa Hvirvlen og den mod Midten rettede Modstand; men Atomets Bane fra Midten udefter og udefra indefter er ingenlunde retlinet, men den er Resultatet af en umaadelig Masse Skub og Stød og Standsninger, snart fører og trækker et Atom et andet eller flere andre med sig, snart springer et Atom tilbage fra et Sammenstød, der kan virke meget forskelligt paa begge Atomers Retninger,

---

[26]) *σοῦς* 55 A 62.

[27]) I saa Fald maatte der være faldet *ἐπὶ* ud efter *τὴν*. Uden denne Rett. kunde Texten maaske tænkes at betyde, at det er en centrifugal Kraft her virker. Men denne Betydning er udelukket. Der staar jo, at Huden bliver *λεπτὸν* ved denne Krafts Virken, og det kan da i hvert Tilfælde ikke betyde, at de tunge Atomer sætter sig om den eller i den.

snart holdes et Atom fast af et andet, snart standses det ligefrem foreløbigt, og som oftest bliver det hele endnu mere kompliceret, fordi det ikke er enkelte Atomer, men Atomkomplexer, Talen drejer sig om. Love eller Betingelser for disse Bevægelser høres der meget lidt om. Aristoteles siger, at Sjælens Atomer, der er de fineste Ildatomer, altsaa kuglerunde og uendeligt smaa,[28]) bedst kan komme ind overalt og bedst er egnede til at sætte andre Atomer i Bevægelse,[29]) fordi de aldrig hænger fast eller standses. De Atomformer, som flettes ind i hinanden og hages fast i hinanden,[30]) har naturligvis Tilbøjelighed til at blive sammen, „indtil en stærkere Nødvendighed udefra kommer til og ryster dem fra hinanden og splitter dem ad."[31]) — Og det maa man huske, at ingen Ting her i Verden bestaar af en Samling lutter ens Atomer, det drejer sig altid kun om et mere eller mindre, og det overvejende Antals Beskaffenhed præger Tingene.[32]) Ogsaa i dette ser vi Følgen af den mod Midten rettede Modstand, thi var Hvirvlen alene vilde den føre det lige sammen for sig; men den anden Kraft fører nødvendigvis de smaa Atomer ind i Mellemrummene og splitter en Flok smaa med et stort Atom.

Selv om man kender Atomernes Bevægelser og disses Aarsager for saa vidt, kan man dog ikke rekonstruere den gammelatomistiske Opfattelse af, hvorledes en Verden bliver til, (efter Leukips og Demokrits Mening[33]) er det jo ikke én Verden men utallige Verdener, der opstaar og gaar til Grunde, er opstaaede og gaaede til Grunde, og vil opstaa og gaa til Grunde, selv om de,

---

[28]) D. V. 54 A 15. [29]) 54 A 28. 55 A 101.

[30]) *περιπαλάσσεσθαι* var Demokrits Udtryk for dette. [31]) 55 A 37 extr. [32]) 55 A 135, 67. cfr. Arist. Met. III, 5 1009 a 26 f.

[33]) Af denne Mening synes allerede Anaximander at have været cfr. D. V. 2 A 17.

som de praktiske Folk, de var, concentrerede deres Interesse om den ene Verden, som de kendte noget til), saa længe man kun har Diogenes' forvirrede Beretning, der aabenbart blander flere Kilder sammen.

Og man faar ingen Hjælp til Forstaaelsen ved at søge til dem, der før Leukippos lod Verden blive til ved en Hvirvel; thi om Anaximanders Kosmogoni har man saa godt som ingen Efterretninger, og den Smule, der findes, er ren Filosofi, mens Empedokles' Kosmogoni er Fantasi og Digt, som man vanskeligt kan faa nogen klar Forestilling om, end sige bruge til at klare andres Forestillinger med. Saa er der Anaxagoras. Hans Kosmogoni ved vi lidt mere om, og flygtigt set synes der at være Forbindelse mellem den og Leukippos'. Men Fællesskabet indskrænker sig ved nærmere Eftersyn til Ting, som de nødvendigvis maatte have fælles og som derfor er uden Betydning, saadant noget som, at det mørke, tunge, fugtige, tætte ɔ: Jorden med Vandet, samles i Midten, og det modsatte ɔ: Luft og Ild, udenom. Forskellen imellem dem bliver derimod af væsentlig Art, thi i Anaxagoras' Kosmogoni griber Verdensfornuften ind paa ethvert Punkt.[34]) De gamle Kosmogonier kan altsaa ikke hjælpe. Men det kan Platons Timaios.

I Timaios hedder det:[35]) Efter at Grundstoffet har faaet de fire Elementers Former og de Egenskaber, som følger dermed, sætter disse Egenskaber, da de hverken er ensartede eller kan holde hinanden i Ligevægt paa noget Punkt, Grundstoffet i en stadig urolig, uregelmæssig Bevægelse, ligesom en Rystning, der igen indvirker paa Egenskabernes Bevægelse. (Det vil sige: Grundstoffets Bevægelse er rumlig, Egenskabernes Be-

[34]) Anaxagoras synes ogsaa, hvis det ikke blot er en Gisning af Aristoteles (D. V. 46 A 88), at have opfattet Hvirvlen som en Hvirvel i Vand eller Luft. [35]) 52 D f.

vægelse er Overgang fra den ene Tilstandsform til den anden;[36]) disse to Bevægelser indvirker altsaa paa hinanden). Ved denne Rystning finder der en Sondring Sted, ligesom man ser den foregaa med Sold og andre Redskaber, der bruges til at rense Korn med, hvorved det tunge og tætte samles for sig, det løse og lette for sig. Da de fire Elementer rystedes saaledes ligesom i et Sold, kom det mest uligeartede længst fra hinanden, medens det lige søgte sammen, og saaledes fik Elementerne deres Plads, førend Verden blev indrettet. At Atomistikernes Kosmogoni ligger bagved dette, kan man da ikke godt tvivle om. Her faar man det Indtryk, at Rystningen som Urbevægelse ogsaa tiltalte Atomistikerne, fordi den for dem var en ganske simpel, uordnet Faren mellem hinanden i alle Retninger, blot Bevægelse, uden nogen som helst Tendens, og derfor ogsaa saa forudsætningsløs som muligt, saa at den ikke opholdt med Spekulation over det, der gik forud, som dog ingen kan vide noget om.

Dette suppleres ved, hvad der andet Steds[37]) siges om Bevægelses Art og Betingelse. Hvad man mener om den Ting, betragtes som Udgangspunkt og Basis for en stor Del af Fysiken, og der lægges megen Vægt paa Enighed paa dette Punkt. Anledningen til, at Platon kommer ind paa dette, er, at han i det foregaaende til nogle fysiske Forklaringer har brugt den Sætning, at Bevægelse er betinget af en inhomogen Masse;[38]) hvor vi finder en Masse af ensartede Partikler, er der Hvile. Dette afhænger, som Platon siger, af Rystningen, Sigtebevægelsen, den vil altid udsondre de Partikler, der er

---

[36]) Begrebet Bevægelse havde, som bekendt, i den græske Filosofi en meget vid Betydning, cfr. fx. Theæt. 181 D: Bevægelse deles i Stedforandring (φορά) og Kvalitetsforandring (ἀλλοίωσις).

[37]) 57 D f. [38]) 57 A.

lettere eller tungere end de omgivende, og føre dem den ene eller den anden Vej. Denne Sætning er altsaa Atomistikernes; hos Platon har Begrundelsen af den faaet en lidt ejendommelig Farve, det ser næsten ud, som om han mener, at det er den store Masse af beslægtede Elementpartikler, der trækker de enkelte forvildede Elementpartikler af samme Slags til sig. (Dette Træk bliver endnu tydeligere i det følgende). Han undersøger nu, hvorfor den oprindelige Bevægelse, som opstod i den inhomogene Urmaterie, da ikke er standset, idet hvert Element, som vi ovenfor saa, havde samlet sig paa sit Sted. Og han kommer til følgende Forklaring. Efter at det heles Omkreds har sammenfattet de forskellige Elementer, vil den, da den er rund og i Følge sin Natur vil concentrere sig i sig selv, presse alt sammen og ikke lade nogen tom Plads tilbage. Ved rund maa her forstaas kuglerund, som Sammenpresningen viser, og i det foregaaende har Timaios ogsaa tillagt Universet Kugleform[39]) (som næsten alle Filosofer i Oldtiden gjorde). Der hvor vi fik Platons egen Opfattelse af Sagen, blev det Kugleformen, fordi det var den skønneste og fuldkomneste Form. Det Motiv slaar ikke til her, hvor der forudsættes en Iagttagelse og i al Fald anende Forstaaelse af Overfladespænding og af, at Kugleformen er Resultatet af en Stræben efter at faa den mindst mulige Overflade.[40]) Og naar vi søger Forbilledet, hvorefter Platon omdannede sin Verdensbetragtning, mindes vi den mod Midten rettede Modstand i Leukips Kos-

[39]) 33 B, hvor Betegnelsen *κυκλοτερές* ogsaa er brugt. — Allerede med Anaximander var man kommet bort fra den opr., naive Tro, at Himlen var en Halvkugle, som hvilede paa Jorden, og havde gjort det for Astronomien fundamentale Fremskridt at opfatte den synlige Himmelhvælving som en Del af en hel Kugle. Dog tog det lang Tid forinden denne Opfattelse fortrængte den gamle Tro fra den almindelige Bevidsthed. cfr. Herod. V, 92 a.

[40]) Det, som her kaldes *ἡ τῆς πιλήσεως ξύνοδος*.

mogoni. At den er at forstaa som Overfladespænding i en Kugle, bekræftes ved, at den virker i en Kugle og sættes i Forbindelse med en Hud om denne Kugle. Det er naturligt og let forklarligt, at Atomistikerne, naar de er blevet opmærksomme paa Fænomenet Overfladespænding, har forklaret det som en Hud, der danner sig om Genstanden. Huden omkring Verden kaldte de ogsaa for Verdens Chiton, og de antog, at den var sammenflettet af hagekrummede Atomer.[41]) Og naar Demokrit kun kan udtale sig bestemt om en eneste Forms Forhold til Atomerne, kun kan sige, at de mindste Atomer i al Fald har Kugleform, maa det vel hænge sammen med, at han som Philoponos mener,[42]) har vidst, at af Legemer med lige stor Masse har Kuglen mindst Overflade. Demokrits Smaakugler staar ogsaa for Aristoteles som de mindst mulige Legemer.[43])

Platon udvikler nærmere, hvorledes denne Sammenpresning driver de fineste Partikler, som jo til at begynde med laa uden om det hele, ind imellem alt, fordi de kan smutte ind i alle Mellemrum og gennem de tyndeste Revner. De næstfineste presses ogsaa ind mange Steder, omend naturligvis mindre end de fineste, da de jo af og til standses, hvor de andre smuttede ind; og saaledes videre forrykkes Fordelingen, indtil vi har den inhomogene Masse, hvor de fineste Partikler ligger i stort Antal mellem de groveste, thi jo større Partiklerne er, des større Mellemrum faar vi. Der kan saa Hvirvlen, Sondringen, igen gøre sin Virkning gældende. I Platons som i Atomistikernes Verden virker

---

[41]) D. V. 54 A 23.

[42]) de anima p. 84 f. (Hayduck). Et Begreb om Overfladespænding kan de have faaet fra Vanddraaber paa Kaalblade o. lign. cfr. Simplic. in de cæl. II, 4 p. 187 a.

[43]) de anima I, 4, 409 a.

altsaa Hudens Spænding og Rystningen imod hinanden, saaledes at vi vel har største Delen af de fineste Atomer yderst, og største Delen af de andre Arter, hver paa det Sted, deres Størrelse berettiger dem til, men en meget stor Del af alle Slags Partikler er presset rundt omkring ind imellem hverandre uden nogen som helst Orden.[44])

Hertil skal endnu føjes Definitionen paa Begrebet Vægt.[45])

Den begynder med en Polemik mod den gængse Opfattelse, der sætter Vægt i Forbindelse med et absolut oppe og nede; hvor urimelig den er, naar Verden er en Kugle, i hvis Midtpunkt Jorden er, paavises udførligt. Men hvorledes er Folk da kommet til den gale Opfattelse af Vægt, spørger Timaios videre. Ved en Misforstaaelse af det rette Forhold. Det er jo nemlig saaledes, at hvert Element grundet paa den stadigt varende Hvirvel har sit bestemte Sted, hvortil det stræber. Følgelig vil man mærke en Modstand, hvis man søger at fjerne en Del af et Element fra sit Sted; hvis vi fx. vil fjerne noget jordagtigt fra Jordmassen, vil dette jordagtige stræbe tilbage mod Jorden igen, det vil sige, hvis vi løfter en Ting i Vejret, vil vi mærke en Tendens hos den til at falde nedefter, hvilket er ganske tydeligt, hvis vi anbringer Tingen paa en Vægtskaal, der let kan bevæge sig op og ned. Paa samme Maade ser vi, at Ildens Vægt altid faar den til at stige, fordi dens Sted,

---

[44]) Et Spor af disse to Bevægelser har vi maaske ét Sted hos Aristot. (D. V. 55 A 69), hvor han bebrejder Atomistikerne, at de har ladet Verden blive til af sig selv: *ἀπὸ ταὐτομάτου γὰρ γίγνεσθαι τὴν δίνην καί τὴν κίνησιν τὴν διακρίνασαν καὶ καταστήσασαν εἰς ταύτην τὴν τάξιν τὸ πᾶν*; bagved disse Ord skimtes en *δίνη*, der har adskilt Stoffet, og en deraf uafhængig Bevægelse, der har hjulpet den med at frembringe den nuværende Tingenes Orden.

[45]) 62 C ff.

dens Elements Hovedmasse, er yderst om Verden. Det vi opfatter som en Tings Vægt, er altsaa i Virkeligheden dens Stræben efter at komme til sit Sted, sammen med sin Art. Egenskaberne tung og let fremkommer saa derved, at en større Masse altid gør mere Modstand mod at blive løftet end en mindre Masse af samme Stof, naar Kraften, der vil flytte den, er den samme.[46]) Her staar altsaa Liepmanns Lov som Definition paa Vægt. At den med Rette maa henføres til Atomistikerne, viser de Fænomener, den forholder sig til: den atomistiske Hvirvel, Ildens Opdrift, Benægtelsen af det absolute oppe og nede. At Atomistikerne var de første, der gav sig til at tænke over, hvorledes det egentligt forholdt sig med Begreberne tung og let, kan man vel slutte af Aristoteles' Ord om, at Anaxagoras og Empedokles ikke havde opstillet Definitioner paa de Ting.[47])

I Platons Fremstilling her ser vi tydeligt, hvorledes Læren om Elementernes Steder, som sætter Blomst hos Aristoteles, er ved at udvikle sig af Atomistikernes simple Sigtebevægelse. Det er et typisk Exempel paa Platons og Aristoteles' Forhold til Atomistikerne: her den mekaniske Hvirvel, som hos Aristoteles er blevet til, at Stederne virker som Kræfter hver paa sit Element; her den mekaniske Hvirvel, hos Aristoteles det absolut tunge og absolut lette.

Ved Hjælp af Timaios kan vi nu danne os et fuldstændigt Billede af de gamle Atomistikeres Kosmogoni, hvilket Diogenes ikke kunde hjælpe os til, fordi vi i Tim. er saa heldige at have et helt, det eneste hele Skrift om Fysik fra Oldtiden (naar undtages Aristote-

---

[46]) *ῥώμῃ γὰρ μιᾷ δυοῖν ἅμα μετεωριζομένοιν, τὸ μὲν ἔλαττον μᾶλλον, τὸ δὲ πλέον ἧττον ἀνάγκῃ που κατατεινόμενον ξυνέπεσθαι τῇ βίᾳ, καὶ τὸ μὲν πολὺ βαρὺ καὶ κάτω φερόμενον κληθῆναι, τὸ δὲ σμικρὸν ἐλαφρὸν καὶ ἄνω.*

[47]) D. V. 46 A 68.

les'). Naar vi med den Viden, vi nu har, tager fat paa Diogenes, viser det sig, at vi forstaar hver eneste Sætning; men Sætningerne staar rigtignok i en Orden, vi ikke ventede. Dog, det foruroliger jo ingen, som kender lidt til Diogenes' Maade at fremstille den Scrapbook paa, som han har kaldt: Fremragende Filosofers Liv og Meninger. — Udklippene er ikke altid sat sammen med indgaaende Forstaaelse, lige saa lidt som han altid har været klar over hvert enkelts Indhold. Saaledes er det aabenbart ikke gaaet op for ham, at Samlingen af det ligeartede og Sondringen efter Vægt er én og samme Proces, samtidig med hvilken Kugledannelsen maa tænkes at finde Sted. I nær Tilslutning til det foregaaende om, at det lige søger sammen, maa man forstaa Sætningen: naar Atomerne (ɔ: de ligeartede) kommer i Ligevægt og ikke mere kan bevæge sig paa Grund af Mængden, Massen — det er aabenbart Betegnelsen for den fuldendte Adskillelse, hvor hvert Element har sit Sted, hvorfra Hvirvlen ikke kan flytte det, da Hvirvlen ikke giver sig af med at flytte paa den samlede Elementmasse. Det er med andre Ord den Tilstand, som ogsaa var omtalt i Tim. og der betegnet som det Tidspunkt, da vi har lutter homogene Masser. At dette er den rigtige Forklaring bekræftes paa det nydeligste ved Demokriteeren Metrodoros' Ord:[48]) Intet Legeme bevæger sig, naar det er paa sit Sted, undtagen hvis en skubber til det eller trækker i det med Magt. Derfor bevæger Jorden sig heller ikke, siden den jo befinder sig paa sit Sted. — Det viser sig ved nærmere Eftersyn at stemme ganske med hans Lærers Opfattelse:[49]) Demokrit lærte, at i Begyndelsen svajede Jorden hid og did paa Grund af dens Lidenhed og Lethed (ɔ: da der endnu kun var udskilt og samlet en lille Jord-

[48]) D. V. 57 A 21. [49]) 55 A 96.

masse omkring Centrum), men da den med Tiden var blevet tæt og tung, stod den stille. Man maa huske, at Demokrit tror, at Jorden er diskosformet.[50]) I ét eneste Sekund har vi denne Tilstand: den fuldstændige Sondring efter Elementer i Verdenskuglen, i det Øjeblik nemlig, da Kuglen bliver til, i næste Sekund virker Kuglens Overflades Spænding, og Fordelingen forrykkes Derved sker ogsaa det, at Huden bliver tynd, som

[50]) Leukip mente den var *τυμπανοειδής* (D. V. 54 A 26). Det gør jo ikke videre Forskel, og begge har rimeligvis benyttet samme Bevis for deres Paastand. (Ar. de cælo II, 13, 294 a; mangler hos Diels). Platon lærte ligesom Pythagoræerne, at Jorden havde Kugleform (fx. Phædo 108 E); det siges ganske vist ikke udtrykkeligt i Timaios, men man maa gaa ud fra, at den har samme Form som de andre Himmellegemer, der ligesom Universet er kugleformede (40 A). Jordens Diskosform forklarer Atomistikerne, hvorledes det gik til, at Jorden blev i Midten, et Problem, der havde beskæftiget de gamle Filosofer meget. Det nærmere herom beretter Arist. (D. V. 3 A 20). For Forstaaelsen maa man tage et større Stykke med end Diels har anført; og der maa læses *τόπον ἱκανὸν ἀθρόον <ἐν> τῷ κάτωθεν ἠρεμεῖν*, thi som der staar, kan man ikke finde Meningen. *τὸ κάτωθεν* i Betydning Rummet nedenunder, har sin Parallel fx. Dem. II, 10. *τὰ κάτωθεν* = Husets nederste Etage. Arist. slaar Dem. sammen med Anaximenes og Anaxagoras, men de mange Beviser, som han taler om, deriblandt specielt det nedenfor nævnte, har Demokr., som er den sidste, altsaa i hvert Fald haft; hvor meget af dette der var Demokrits eget, kan vi ikke afgøre, men har Lov og Grund til at tro, at det ikke var den mindste Del. Jorden er altsaa en stor Diskos, der ligger midt i Verdens kuglerunde Skal; denne Diskos er saa stor, at den lukker for den nedenunder værende Luft som et Laag, ɔ: den har næsten samme Diameter som Verdenskuglen, saa at der kun bliver meget snæver Passage for Luftmassen i den nederste Halvkugle. Saa vil Luften blive roligt forneden ligesom Vandet i Klepsydrer — ikke løber ud af de smalle Bundhuller, naar der er lukket foroven, maa Fortsættelsen vel være. Lignelsen halter jo lidt og navnlig kan det indvendes, at her ikke tages Hensyn til, at der ikke er Forskel paa op og ned i Verdenskuglen. Maaske er Inkonsekvensen Demokrits; dog maa det bemærkes, at det hele er blevet meget uklart ved, at Aristot. har smeltet Anaximenes', Anaxagoras' og Demokrits sikkert forskellige Hypoteser sammen til ét.

Diogenes siger; det vil sige, idet Kuglen trækker en ejendommelig Hud omkring sig, der holdes sammen rent mekanisk ved Hager og Hak, bliver den tykke Skorpe af Ildatomer til en tynd Skal nærmest op til Huden og i ét med den, da største Delen af Ildatomerne, som omtalt, gennemfarer og gennemtrænger hele Kuglen. Det der gør, at der kun bliver en tynd Hud udenom, er altsaa Overfladespændingen, der staar jo ogsaa, at det er den mod Midten rettede Modstand, som virker; men naar der tilføjes, at det sker: ved Berøring med Hvirvlen, er det aabenbart en Misforstaaelse hos Diogenes eller hans Kilde, som ikke begreb det med Overfladespændingen og derfor mente, at der egentlig manglede en Angivelse af Aarsagen, som vedkommende supplerede ved snedigt at finde den ud af en Proces, der omtales lige bagefter, men ikke har det mindste med dette at gøre, den Proces, der hos Diogenes er udtrykt saaledes: idet den (Himmelhuden) føres rundt med Hvirvlen, river den de Atomer med sig, som den kommer i Berøring med. Heraf fremgaar, at Himmelhuden roterer; ved sin Rotation foraarsager den Himmellegemernes Bevægelser. Ogsaa denne Rotations Aarsag ligger udenfor vor Erkendelse, og Atomistikerne har ikke spurgt om den. Om Himmellegemerne har Diogenes noget rent forkert. Ved Sigtningen siger han, gaar de fine Atomer ud i det ydre tomme Rum, det Vakuum som Atomistikerne antog omkring Verden.[51]) Resten, altsaa de grove Atomer, bliver tilbage og danner Verden; men ikke des mindre hedder det lige efter, at Verdenskuglen i sig har alle Slags Atomer. Længere nede siges, at Himmelhuden river Legemerne udefra til sig, og Himmellegemerne fremkomme ved deres Sammenfletninger til Systemer; der faar man strax det Indtryk,

[51]) D. V. 54 A 20.

at disse Legemer udefra maa være de udslyngede, fine Atomer. Men det er umuligt; thi disse Atomer maatte, da de kommer alleryderst, være de allerfineste ildagtige Atomer, mens der staar, at Himmellegemerne til at begynde med var fugtige og mudderagtige og først efterhaands blev tørre og glødende ved den hurtige Rotation. Dermed stemmer, hvad vi andet Steds fra[52]) ved, at Demokrit antog, at Himmellegemerne var glødende Sten, ligesom Anaxagoras, hvis Astronomi han i det hele er paavirket af. Diogenes har altsaa her blandet to uforenelige Lærdomme sammen: at Himmellegemerne bestaar af Ildatomer, og at de bestaar af Jordatomer; i Biografien[53]) af Demokrit siger han ogsaa, at Solen og Maanen er af de samme glatte, runde Atomer som Sjælen, det er: de allerfineste. Det er ganske tydeligt, at det epikureiske her løber sammen med det gammelatomistiske for Diogenes, thi Epikur antog, at Himmellegemerne bestod af de fineste Atomer;[54]) de gamle Atomistikere derimod har antaget, at der i det ydre Vakuum var Atomer af jordagtig Art, som da de kom i Berøring med Hvirvlen, blev føjet til vort System.[55]) Diogenes er altsaa blevet vildledet af sin epikureiske Viden, saa at han urigtigt har adskilt de fine Atomer fra dem, der danner Verdenskuglen, fordi han fra Epikur vidste, at Himmellegemerne skulde blive til af dem — uden at blive klar over, at det ikke passede med Leukips og Demokrits System.

For at samle den gammelatomistiske Kosmogoni:

Et uendeligt Rum med en uendelig Masse Atomer.

---

[52]) D. V. 55 A 39. 85. 87. [53]) 55 A 44. [54]) Saaledes ogsaa i den epikureisk farvede Kosmogoni 54 A 24.

[55]) Det som højere oppe hos Diogenes hedder: ἔκ τε τῆς κινήσεως κατὰ τὴν αὔξησιν αὐτῶν γίνεσθαι τὴν τῶν ἀστέρων φύσιν.

Hvor der er et stort tomt Rum, strømmer en Masse Atomer af alle Slags sammen.

Iblandt dem opstaar en Hvirvel, hvis Aarsag ligger udenfor vor Erkendelse.

Hvirvlen er en Rystning af hele Atommassen, der sondrer og samler efter Vægt, saaledes at det tunge, Jorden, kommer i Midten.

Den fuldstændige Sondring ophæves, idet Verden efterhaands har antaget Kugleform og er blevet overtrukket med en Hud, hvis Spænding presser de forskellige Atomer sammen imellem hverandre, men paa den anden Side vedligeholder Rystningen, som er betinget af en inhomogen Masse.

Himmelhuden roterer (om denne Rotations Aarsag er heller ikke spurgt) og river med sig jordagtige Atomer, som kommer i dens Nærhed fra det omgivende Vakuum.

De samles og sammenflettes til Legemer, som i Begyndelsen er mudderagtige men ved den hastige Rotation bliver tørre, stenede, gennemglødede.

Den sammenpressende Spænding og den sondrende Rystning vare den Dag i Dag og vil altid vare, og det er de to Naturkræfter, som holder Verdensmaskineriet i Gang. Deres Udfoldelser har vistnok først Demokrit formet som to Love. Det var Leukip, der i Rystningen, Hvirvlen, fandt en simpel Hypotese, der let og naturligt strakte til til Forklaring paa grumme meget, og fremfor alt forklarede, hvorledes det gaar til, at de ensartede Dele kommer sammen og danner et Hele. De, som før Leukip havde lært, at Stoffet bestaar af en uendelig Masse forskelligartede Smaadele, oprindeligt blandede mellem hinanden i vild Uorden, havde hjulpet sig ved at ty til det oversanselige i deres Verdensindretning; Anaxagoras supponerede sin Verdenssjæl, som giver De-

lene Bevægelse og Bevægelsen Retning,[56]) Empedokles brugte Filotes til det samme. Men Atomistikerne havde deres Hvirvel. For Demokrit stod Hvirvlens Forhold til dens Virkninger fast som noget givet, han kunde derfor gøre det næste Skridt: skille Fænomenet fra Forklaringen og derved formulere Loven: det lige søger det lige. Hvor Theophrast i store Træk refererer Demokrits System,[57]) nævnes Hvirvlen ikke som Aarsag til alle Tings Dannelse, men: det lige bevæges af det lige af Naturen,[58]) og det beslægtede føres sammen. — Det er det samme Udsagn, som andet Steds,[59]) rimeligvis ogsaa efter Theophrast, tillægges Demokrit i en Forklaring paa Saltdannelse: det lige til det lige i Havet som i Jorden som paa ethvert Omraade.[60]) I Overensstemmelse hermed er i de to[61]) Beretninger, vi har om, hvorledes Demokrit brugte Billedet med Sigtningen, Hvirvlen og dens Virkning i den Grad traadt i Baggrunden, og Eftertrykket lagt paa Resultatet, at de ensartede Tings Sammensøgen ganske ligestilles med, at Krage søger Mage blandt de levende Væsner. Om det virkeligt forholder sig saaledes, som det ser ud efter vore Kilder, at Leukip kun tillagde Hvirvlen kosmisk Betydning, og først Demokrit gennemførte den som Forklaring paa de almindelige fysiske Fænomener og formulerede denne Lov, der gælder overalt i Tilværelsen, er det ikke muligt at afgøre efter de yderst sparsomme Efterretninger, vi har om Leukip, men det sandsynligste er dog, at denne Lov ogsaa i dens mere omfattende Form allerede laa i Kim i Leukips Lære.

Og i Alexander Aphrodisiensis' Referat af Demokrits

---

[56]) 46 A 41. 42. [57]) 55 A 38. [58]) Denne Sætning har faaet den akademisk-peripatetiske Farve. [59]) 55 A 99 a.

[60]) τὰ ὅμοια πρὸς τὰ ὅμοια καθάπερ ἐν τῷ παντί.

[61]) Foruden det omtalte Sted hos Sext. Emp. D. V. 55 B 165 ogsaa 55 A 128.

Forklaring paa den magnetiske Tiltrækning,[62]) finder vi Formuleringen af den anden Lov, Spændingens Virkning: alt søger til det tomme.

Ved Platons Hjælp har vi altsaa fundet, hvad vi søgte, de Naturlove, der tjente de gamle Atomistikere som Grundlag for deres Forstaaelse af Naturens Væsen og Virken, Lovene for Atomernes Bevægelse bestemt ved deres Vægt: det lige søger til det lige, og alt søger til det tomme, og de to Naturkræfter, der svare dertil: Rystningen og Spændingen i Verdenskuglen. Og vi maa indrømme dem, at disse Naturlove opfylder selv den moderne Videnskabs Fordringer til en Naturlov, for saa vidt som de er byggede paa Erfaring, simple og anskuelige, og ikke forudsætter andet, end hvad den moderne Videnskab ogsaa maa forudsætte: en oprindelig Bevægelse blandt Atomerne.

Med disse Forudsætninger faar Læren om Elementernes Overgang i hinanden en videre og dybere gaaende Betydning; men forinden dette undersøges, maa det Vakuum, hvortil alt søger, behandles lidt nærmere.

Det man i Almindelighed kalder tomt, er jo kun relativt tomt, for saa vidt som det er fyldt med Luft; overfor dette relativt tomme, staar det absolut tomme.

Spørgsmaalet om Muligheden af et absolut tomt Rum, som sidenefter Aarhundreder igennem skulde rejse saa meget Støv og føre til betydningsfulde Oplysninger om Naturen, synes ikke at have existeret for de gamle Filosofer i Jonien. I det, vi har opbevaret af dem, dukker dette Problem i al Fald aldrig frem, og det eneste rimelige er at antage, at de som noget selvfølgeligt har tænkt sig større og mindre tomme Rum i og udenom Verden, og derved har taget tom i almindelig gængse Betydning: indeholdende kun Luft; en tom

---

[62]) 55 A 165.

Skaal var slet og ret en tom Skaal; andet faldt dem ikke ind. At Pythagoræerne heller ikke mente andet med tom end luftfyldt, fremgaar af, at de (saa meget er i al Fald klart af deres poetisk-mystiske Tale) siger, at det tomme danner Skel og Grænse mellem Fænomenerne, Tingene i Verden, som vi opfatter med vore Sanser.[63]) Hos Parmenides finder vi derimod det absolute Vakuum. I sit store Digt om Naturen forkynder han: „Det værende kan ikke deles, da det helt igennem er ensartet. Og der gives hverken paa nogen Maade noget højere, som kunde hindre dets Sammenhæng, eller noget lavere, men det hele er fuldt og værende. Derfor er det hele sammenhængende, thi værende støder til værende[64]) . . . . thi der gives hverken noget ikke-værende, som kunde ophæve dets Sammenhæng, heller ikke kan et værende paa ét Sted være mere, paa et andet Sted mindre end et værende, da det helt igennem er urørligt.[65]) Det ikke-værende kan man hverken erkende eller sige.[66]) Tilværelsen af noget ikke-værende kan umuligt bevises tvingende; hold Du derfor Din Tanke fra at komme ind paa denne Undersøgelse.[67])" Naar vi bevæger os paa disse Abstraktionens Højder, bliver den negative Modsætning til Verdens kompakte Enhed[68]) (det ikke-værende, der vilde spalte det værende) det abstrakte, absolute Vakuum; lutter formel Logik er det hele jo, ligesom naar en anden af Eleaterne, Melissos, beviser Umuligheden af et Vakuum ved at hævde, at det i Følge sit Begreb negerer sin egen Existens.[69]) Med Benægtelsen af det tomme falder Begreber som Bevægelse, Fortynding og Fortætning.

---

[63]) τὰς φύσεις maa vel betyde dette. D. V. 45 B 30.
[64]) 18 B 8, 22–25. [65]) 18 B 8, 46–48. [66]) 18 B 4, 7.
[67]) 18 B 7. [68]) D. V. 18 B 8, 6. [69]) 20 B 7, 7.

Samtidig med den sidste af disse eleatiske Filosofer, i Midten af femte Aarhundrede, blev det absolute Vakuums Umulighed hævdet ogsaa fra fysisk Side, og saa tidligt træffer vi en forstaaende Anvendelse af et Experiment for at bevise en teoretisk Paastand (naturligvis er fra først Teorien her voxet ud af den Iagttagelse, der bliver til Experimentet).[70]) Aristoteles fortæller, at Anaxagoras benægtede, at der existerede noget tomt Rum; men, siger Aristoteles, naar han skal bevise dette, bærer han sig galt ad, han beviser nemlig blot, at det, Folk i Almindelighed kalder tomt, ikke er tomt men fyldt med Luft, og at Luften er noget (et Stof vilde vi sige) og har Kraft; hertil bruger han (og de, der følger samme Metode) Lædersække, som de vrider og Klepsydrer, hvori de indespærre Luft. Det første er klart nok: de lader Folk vride en tilbundet Lædersæk, der er fyldt med Luft, saa skal de nok mærke, at Luften er noget; det sidste er en Anvendelse af Stikhævertens Princip. I de peripatetiske Problemer[71]) staar der saa meget om Anaxagoras' Experiment, at vi kan se, at det har bestaaet i, at han tog en Krukke med et eller flere Huller i Bunden og smallere Hals, saadan en som man almindeligvis brugte til Klepsydrer, holdt Halsen tillukket og stak Krukken ned i et Kar med Vand, viste saa, at Vandet ikke trængte ind gennem Bundhullerne, og forklarede det ved, at Luften fyldte Krukken, saa at der ikke var Plads til Vandet.

[70]) D. V. 46 A 68. Nogle af de talrige Experimenter, som findes i de hippokratiske Skrifter, er maaske nok ældre end Anaxagoras. I det hele taget maa det fremhæves, at Experimentet virkeligt spillede en Rolle i den gl. græske Videnskab, i meget højere Grad end selv E. Wiedemann tror, der i sin Afhdl.: Ueber das Experiment im Altertum u. Mittelalter (Unterrichtsbl. f. Math. u. Naturw. 1906 Nr. 4—6) vil korrigere Opfattelsen af de gamles Forhold til Experimentet. [71]) D. V. 46 A 69.

Selve dette Fænomen har man rimeligvis moret sig over længe før Anaxagoras' Tid, man kunde jo let ved et Tilfælde opdage, at man ikke kan fylde Vand ind den Vej fra, naar der er lukket foroven; men man har ikke tænkt mere ved det end den lille Pige, som Empedokles beskriver, der leger med Klepsydret af skinnende Metal:[72]) Saa længe hun med den fine Haand presset mod Halsens Munding dypper det i det sølvglinsende Vands bløde Masse, kommer der ikke mere noget Vand ind i Karret, men Vægten af Luften derinde, der hviler paa de tætte Huller, spærrer det ude, indtil hun lukker op for den tætte Luftstrøm. — At Empedokles har dette fra Anaxagoras og ikke omvendt, er jo overbevisende sandsynligt: Her i Digtet omtales Stikhævertens Ejendommelighed poetisk, som en kendt Sag. Anaxagoras har travlt med at slaa fast, at Luften virkeligt er et Stof og bevise det ved Experimenter; for Empedokles er det slaaet i den Grad fast, at han bruger det til at forklare det, han vil docere.

Naar Anaxagoras saa hævder, at der intet tomt Rum existerer, ligger det nær at tro, at det er Opdagelsen: at det, som Folk tror, er tomt, slet ikke er tomt, men fyldt med et Stof, som faar ham til at benægte, at der overhovedet er noget, som er tomt. I hvilken Grad denne Opdagelse: at Luften er et Stof, har beskæftiget ham — hvad der var naturligt, naar det var hans egen — sporer vi endnu i de Stumper Efterretninger om ham, vi har. Naar Jorden bliver roligt paa sin Plads i Universet, er det, fordi der intet tomt Rum existerer, men den hviler paa Luft, der har Kraft til at bære den.[73]) Solens og Maanens Bane bestemmes ved Stød fra Luften, der har samlet sig i Syd og Nord.[74]) Stem-

[72]) 21 B 100, 8 f. [73]) D. V. 46 A 42, 3 cfr. 3 A 20. 46 A 88 extr. [74]) 46 A 42, 9. 72 extr.

melyden dannes ved, at Luften, som gaar ud af Munden, slaar imod den omgivende Luft, der er haard, stødes tilbage og kommer til Ørerne akkurat som Ekkoet.[75]) Fiskenes Aandedrætsproces forklares ved den Antagelse, at der ogsaa er Luft i Vandet.[76]) At Solvarmens Indflydelse paa Luften kan bidrage til at svække Lydens Fremtrængen, er han blevet opmærksom paa, men han forklarer det mere morsomt end rigtigt: det er det Spektakel Luften gør, naar den sættes i voldsom Bevægelse af Solvarmen, der hindrer os i at høre saa godt om Dagen som om Natten.[77])

Af Anaxagoras lærte Empedokles, at der ikke existerer noget tomt Rum;[78]) han optog dette som saa meget fremmed i sin Digtning og lærte, at intet var tomt for Elementerne,[79]) af hvilke jo Luften var det ene. Men i Modstrid med denne Benægtelse af Existensen af tomt Rum staar den Lære, som findes hist og her i Empedokles' Filosofi, Læren om Porer. Det vil sige, der er to Slags Porer hos Empedokles. For det første den Slags, som man stadig støder paa i de hippokratiske Skrifter; det er alt, hvad vi kalder Rør, Kanaler, Gange, til Dels Aarer, og mange mindre Tomheder, som Medicinerne antog i Legemet, og som de tilskrev stor Indflydelse. Af den Art er de Porer, som i Virkeligheden er et fint Aarenet, der er udspændt under Huden og har sine Mundinger i Overhuden; i de Porer driver Luften og Blodet stadig hinanden frem og tilbage;[80]) der er altsaa ikke Tale om, at de er tomme eller kommer i Strid med Empedokles' øvrige Lære. Det gør knapt engang hans Lære om Sansningen, at den sker ved Hjælp af Porer,[81]) selv om allerede Theophrast bebrejder ham, at han her kommer i Modsigelse med sig

---

[75]) 46 A 106. [76]) 45 A 115. [77]) D. V. 46 A 74. [78]) 21 B 13. 14 cfr. 46 B 5. [79]) 21 B 17, 30 ff. [80]) 21 B 100.

[81]) Heraklit havde allerede antaget sansende Porer 12 A 16.

selv, thi hvis han ikke vil antage, at Porerne er tomme, maa han indrømme, at de levende Væsner altid har Sanseindtryk.[82]) Empedokles kan jo hertil svare, at det ene Sanseindtryk virkeligt afløser det andet. Men naar han siger,[83]) at Lygten ikke blæses ud af Stormen men lyser trofast i den mørke Nat, fordi Glassets Porer er saa fine, at Luften ikke kan komme ind gennem dem, medens Lysets fine Stof[84]) godt kan passere dem, ligesom Vandet ikke kan gaa gennem Pupilens Porer, men vel Øjets Ild, maa man spørge ham, om da ikke Glassets Porer er tomme, naar Lyset er slukket. Eller naar han forklarer Blandingen af Vædsker eller det, at nogle Vædsker skyer hinanden, ved at antage Porer af forskellig Størrelse i Vædskerne,[85]) paa lignende Maade som han forklarer Magnetens Virkning[86]) — kan man dog ikke komme uden om tomme Porer. Thi at antage, at den Bemærkning af Joannes Philoponos: at Folk, der har statueret Porer, har ment, de var fyldt med et æteragtigt Stof,[87]) ogsaa maa udstrækkes til Empedokles, gaar ikke an; samme Kommentator siger oven i Købet et andet Sted udtrykkeligt, at Empedokles Porer var tomme.[88]) Og havde Joannes læst om et saadant æteragtigt Stof hos Empedokles, maatte Theophrast ogsaa have gjort det og kunde ikke have opstillet den ovenfor omtalte Vanskelighed.

For saa vidt maa man indrømme, at her er en Lære, som ikke passer i det System, vi ellers betegner som Empedokles', hvori de fire Elementer udfylder al Plads i Verden. Empedokles' Filosofi er — rimeligvis da — noget, hvis Tilblivelse strækker sig over en længere Aar-

---

129, men hvad han mente hermed, kan ikke siges, da alle Oplysninger herom (undt. selve Navnet) er gaaet tabt.

[82]) D. V. 21 A 86, 13 extr. [83]) 21 B 84. [84]) 21 A 57 extr. [85]) 21 B 91. [86]) 21 A 89. [87]) 21 A 87 extr.

[88]) Lige ovenfor det sidst citerede hos Diels.

række, saa det er i og for sig ikke underligt, at der spores en Udvikling, noget nyt, der kommer til, i den. Det er altsaa muligt, at Empedokles er blevet ledet bort fra Benægtelsen af det tommes Existens til Antagelsen af tomme Mellemrum af forskellig Størrelse ved egne Iagttagelser og Overvejelser; men det er ikke sandsynligt. En saadan Kovending forudsætter en Originalitet, der laa Empedokles fjærnt. Og naar man saa ved, at Leukip imidlertid var fremtraadt med et System, hvori den Slags Porer var en integrerende Bestanddel, hvem vil saa tvivle om, at Empedokles, her som ellers,[89]) har ladet sig blæse derhen, hvor Vinden bar ham, da han begejstredes ved en ny Mesters Ord? Læren om Udstrømningerne, der hænger nøje sammen med Læren om Porerne, viser, som vi siden skal se, afgjort i samme Retning.

Atomistikerne hævdede nemlig, at man maa indrømme det tomme Existens i akkurat lige saa høj Grad som Stoffet; foruden det tomme Rum, der, som tidligere omtalt, omgiver Verden, er der tomme Mellemrum overalt imellem Atomerne. Atter er det Aristoteles, der efter Atomistikernes egen Forklaring udreder for os, hvorfor de nødtes til at antage et saadant discontinuerligt tomt Rum.[90]) Først maa det dog siges,

[89]) Det er morsomt at se, hvorledes man allerede i Oldtiden var opmærksom paa Emp.s Mangel paa Originalitet. (D. V. 21 A 1, 54 f.) Timaios lader ham være afhængig af Pythagoras, Theophrast af Parmenides, Hermippos af Xenophanes, Alkidamas af Parmenides, Pythagoras, Anaxagoras, Simplicius af Parmenides og Pythagoras (21 A 7).

[90]) Fys. IV, 6. Og ogsaa her har Aristot. kludret. Som det første Bevis anføres, at uden et Vakuum er Bevægelse umulig, Bevægelse vil sige Stedbevægelse og Væxt; som det næste Bevis anføres Fortynding og Fortætning, med et Experiment; som tredie Bevis anføres igen Væxt, som om det ikke før var nævnt; fjerde Bevis er et Experiment ang. Fortynding og Fortætning Den Mulighed er naturligvis ikke udelukket, at Arist. har contamineret to Skrifter, et af Leukip og et af Demokrit.

at det er et absolut tomt Rum, de antager, og de definere det ligefrem som: et Sted, hvor der intet Legeme er.[91]) Melissos havde jo lært, at der intet Vakuum gives og følgelig heller ingen Bevægelse, thi hvorhen skal en Ting flytte sig, naar der ingen tom Plads er; der existerer heller ingen Fortynding og Fortætning, thi det, som betinger disse to Begreber, er netop det tommes Forekomst i forskellig Grad.[92]) Heri tager Atomistikerne deres Udgangspunkt, og idet de i Modsætning til Eleaterne gaar ud fra, hvad Sanserne siger dem, hævder de, at der er Bevægelse til og slutter: følgelig er der ogsaa et tomt Rum til; og de begrunder det nærmere paa deres egen Maade. Naar et Legeme bevæger sig fra ét Rum til et andet, maa det enten komme ind i et Rum, hvor der i Forvejen er et Legeme, eller i et tomt Rum. Kommer det ind i et Rum, hvori der allerede er et Legeme, faar vi to Legemer i ét Rum; kan vi have to Legemer i ét Rum, kan det ikke ses, hvorfor vi ikke ogsaa skulde have tre, fire, ja saa mange det skal være; nu er mange smaa Legemer til sammen jo lig med et stort, vi vilde altsaa faa det Resultat, at den mindste Rumdel kunde rumme det største Legeme. Men det er umuligt. Altsaa existerer der et Vakuum. En særlig Form for Stedforandring er Væxten; her gælder samme Ræsonnement: det ernærende er et Legeme, der maa altsaa være tomme Rum i Organismen, som kan optage det, hvilket vi kalder at voxe. Paa samme Maade med Væxt i videre Forstand ɔ: enhver Forøgelse.

Melissos havde nægtet Muligheden af Fortynding og Fortætning. Atter gendriver Atomistikerne ham, idet de gaar ud fra, hvad de ser; og de anføre to Experimenter som Støtte for deres Paastand. For det første: naar man har et Fad fuldt af Vin og hælder denne Vin

---

[91]) Arist. Fys. IV, 1, 298 b 25 (mangler hos Diels).
[92]) D. V. 20 B 7 extr.

paa en Sæk, vil Fadet kunne rumme baade Vinen og Sækken, skønt Vinen alene før fyldte det. Altsaa bliver Vinen i sidste Tilfælde sammenpresset, og Vinens Atomer udfylder de tidligere intervacua. Nu kan Vædske jo kun sammenpresses rent forsvindende lidt, saa Experimentet ser lidt upaalideligt ud. Maaske har Philoloponos[93]) Ret; han mener, der tænkes paa en bestemt Slags Vin,[94]) en Most, som koges ind med Sukker; naar den hældtes kogende op i Fadet, vilde den naturligvis fylde noget mere end, naar den afkølet hældtes i Sækken, og saaledes kunde Fænomenet forklares. Men paa den anden Side vidste Atomistikerne rigtig godt, at Varmen udvider; det er derfor sandsynligere, at dette Eksperiment lider af samme Fejl som det følgende. Det er saaledes: Man fylder en Skaal med Vand, slaar Vandet over i Noget andet, kommer Aske i den førstnævnte Skaal og slaar Vandet igen tilbage i den. Det vil vise sig, at alt Vandet kan være der. Dette skal aabenbart forklares saaledes, at Vandets og Askens intervacua fyldes med Vand og Aske ɔ: disse Ting sammenpresses. At der kan være saa megen Aske i Skaalen stemmer godt med den atomistiske Definition paa relativ Vægt: Asken, som er saa overordentlig let, har mange og store intervacua. Men Fejlen er tydelig nok: man har ikke haft Respekt for smaabitte Maal. Asken fylder saa lidt, ganske ubetydeligt mere end det Vand, der nødvendigvis gaar til Spilde ved Omhældningen. Og hvad det andet Experiment angaar, fylder man ikke et Fad med Vin, saa det løber over, medens man derimod roligt kan presse en Sæk til at være der. Men dem, der aldrig var vant til at bruge andet end de groveste Maaleredskaber og ikke havde andet, kan man vel nok tilgive, at de oversaa haarfine Forskelle, og anerkende deres rigtige Metode og Ræsonnement.

[93]) I sin Kommentar til Stedet. [94]) γλεῦκος.

Med dette Vakuum, som har Existens som et Stof og dog er uden Vægt og gennemtrængeligt for Materien, forklares V æ g t i relativ Forstand som en objektiv Egenskab ved de sammensatte Legemer, ligefrem afhængig af deres Atommasse, saaledes at jo mere Vakuum et Legeme indeholder, des lettere er det.[95])

Ogsaa Egenskaberne: h a a r d og b l ø d, som Fysiken endnu ikke kan forklare, mente Demokrit at kunne forstaa ved Hjælp af intervacua: jo tættere Atomerne ligger samlede og jo mere Tomhed der følgeligt er, des haardere bliver et Legeme at føle paa. Det gaar jo galt, naar man sammenligner fx. Jærn og Bly; thi Jærnet er haardere og alligevel lettere end Bly. Dog ogsaa denne Vanskelighed vidste den snilde Abderit Raad for; han antog, at ogsaa Beliggenheden af intervacua spillede en Rolle. Jærnet var ganske vist lettere end Bly ɔ: havde større Vakuumsomraade, men Tomhederne laa ujævnt og samlede hist og her til forholdsvis større Hulheder, hvorved Atomerne følgeligt ogsaa kom til at ligge tæt sammen paa sine Steder;[96]) da vi opererer med usynligt smaa Størrelser, kan man nok forstaa, at Demokrit mente, at en saadan Overflade maatte blive haard at føle paa ɔ: gav ringe Indtryk af at give efter i Sammenligning med Blyets Overflade, hvis Hulheder laa jævnt fordelt, ens over det hele, saa at Atomerne ikke var samlede i faste Knuder.

Disse Hulheder kommer, da Atomerne aldrig er forenede paa anden Maade end ved Berøring eller Kroge og Krumninger, til at danne kortere eller længere, lige eller krumme Gange, Porer. Demokrit bruger akkurat samme Billede: at Atomerne er flettede ind i hinanden, som man i moderne Fysik bruger til at anskueliggøre Forholdet mellem Molekulerne og Æteren, naar man siger, at Molekulerne gaar gennem Æteren som

[95]) D. V. 55 A 60. [96]) D. V. 55 A 135, 61 f.

Net gennem Vandet. Ogsaa disse Porer er naturligvis langt under vor Synsgrænse.

Atomernes Stilling og indbyrdes Beliggenhed i dette Vakuum har overordentlig stor Betydning. „Blot ét Atom forandrer Stilling, faar det hele et andet Udseende; ligesom en Komedie og en Tragedie skrives med samme Bogstaver.“[97]) Det gør jo nogen Forskel, om man ser en Trekant fra Toppen eller fra Basis, om pyramideformede Legemer ligger bagved eller foran kuglerunde. Det er altsammen Analogislutninger fra Erfaringen, ligesom naar det hedder,[98]) at et Legeme er skørt, naar det har runde (det behøver jo ikke at være kuglerunde) Atomer, som ligger skævt for hinanden, kun to og to sammen, i saa regelmæssige Rækker som muligt. Det er tydeligt, at en saadan Forbindelse, hvor der ikke gribes over fra den ene Række til den anden, hverken i vandret eller lodret Plan, maa have meget lidt Sammenhold og Fasthed. Tilbøjeligheden til Regelmæssighed i Rækkerne stemmer godt med, at saa mange skøre Legemer er gennemsigtige. Den Forklaring paa Gennemsigtighed, som Empedokles foredrog,[99]) er nemlig i Følge sin Karakter atomistisk: naar Luft eller Vand eller Glas er gennemsigtigt, beror dette paa at Hulhederne er ordnede til regelmæssige Porer, der ligger paa Rad.

Philoponos[100]) gentager et Spørgsmaal, som han siger ofte er gjort Atomistiken: „hvorledes kan det gøre ondt, naar man stikker sig paa en Naal? Enten maa den ramme et Vakuum eller et uforanderligt, egenskabsløst Atom, og i begge Tilfælde skulde man tro, at Stikket blev umærkeligt.“ Hvorledes Demokrit har stillet sig til dette Spørgsmaal, om han overhove-

[97]) D. V. 54 A 9. [98]) 55 A 135, 73.
[99]) Arist. de gen. et corr. I,8 init. (mangler hos Diels).
[100]) de gen. et corr. I, 8 p. 164 extr. Hayd.

det har taget Stilling til det, ved vi ikke; men han maatte vel have svaret, at et Stik bevirker en Sønderrivning af en Atomgruppe, (siden Atomerne er saa uendeligt smaa), og at en voldsom Omstilling af Atomerne altsaa føles som Smerte.

Platon har, som flere Gange berørt, ikke kunnet forlige sig med Tanken om Existensen af tomme Rum; maaske spores heri en Eftervirkning af Eleaternes Indflydelse paa ham. Men disse tomme Rum kommer stadig igen i den atomistiske Fysik; det blev derfor en vanskelig Opgave for ham at overtage denne og samtidig holde paa Benægtelsen af det tomme. En Opgave, han ikke har magtet at løse. Mangfoldige Steder i hans Fysik er de atomistiske tomme Rum blevet staaende, andre Steder gaar han ud fra, at saadanne tomme Rum umuligt kan existere.[101]) Disse Modsigelser kunde han sætte og lade blive staaende, fordi han for at komme uden om det tomme, havde lavet sig en Teori, der var uklar og forvirrende. Selv kalder han den Teorien om Periosis,[102]) Akademikerne efter ham kaldte den Antiperistasisteorien,[103]) Middelalderen igennem og et Stykke ind i den nyere Tid gik den under et bedre kendt Navn: Horror-vacui-teorien.

I sin Oprindelse er den en Forvanskning af Abderiternes Lære: alt søger til det tomme. Alt søger til det tomme, læste Platon, og Beviserne, der anførtes, slog ham, han maatte give Demokrit Ret heri. Og som han havde taget den første Lov: det lige søger det lige, ud af sin Sammenhæng og halvt glemt den Proces, den var Udtryk for, saaledes begreb han ikke den anden Lov i Forhold til den Proces, den var Udtryk for, men for ham blev den en Hævdelse af, at der ikke kan opstaa

[101]) Fx.: 59 A. 60 C. 79 B. [102]) Kun det til dette Subst. svarende Verb. forekommer ganske vist. [103]) Arist. Fys. VIII, 10 267 a 15. IV, 8. 215 a 15.

noget tomt Rum, uden at det jo strax fyldes. Men saaledes kan han altsaa ikke engang i sin Teori hævde den absolute Benægtelse af tomme Rum, men maa i al Fald antage midlertidigt tomme Rum; og i Praxis, naar han skal bevise og forklare, kan han ikke nøjes med det, men maa statuere Diakena, som han selv kalder dem. Denne Modsigelse og Inkonsekvens kom de gamle Akademikere til at lide under; det var jo ikke deres Sag i synderlig Grad at rette Fejlene ved Platons Teorier. Aristoteles har derfor let Spil overfor dem,[104]) da de maa hævde, at Rum er lig Stof, saasom der intet tomt Rum existerer, men samtidig ud fra Antiperistasisteorien maa indrømme, at Vakuum er lig Rum, det vil sige, at Vakuum er lig Stof.

Denne Svaghed i Platons System fremtræder først i hans mere indgaaende Behandling af Elementernes Overgang i hinanden. For rigtigt at forstaa Betydningen af denne ejendommelige Fysik, maa man ikke glemme, at Jord, Vand, Luft svare nogenlunde til fast, flydende, luftformig Tilstandsform, og at Ild ogsaa omfatter Lys og Varme; Platon selv minder om det hist og her, men man maa huske det hele Tiden, da disse Benævnelser jo uvilkaarligt fremkalder andre Begreber hos os. Og det er heller ingen Skade til at erindre, at det varede lige indtil Midten af det attende Aarhundrede, førend man naaede saa vidt, at man forstod, at Vandet lige saa lidt som Luften og Jorden er Elementer; og at det først var Lavoisier og Scheele, der med Møje fik rammet en Pæl i den Tro, at Vand kan forvandles til Jord.

Elementerne kan, efter Platon,[105]) optræde rene eller blandede. Et rent, homogent Element er der ikke meget at sige om, det er en Masse i Ro, dens enkelte

[104]) Arist. Fys. IV, 7.
[105]) 57 A ff.

Partikler er passive, hverken paavirkende eller paavirkelige indbyrdes, lige saa lidt som to Elementmasser af samme, homogene Slags udøver nogen som helst Indflydelse paa hinanden. Med Blandinger er det en anden Sag. Blandingerne kan være tre Slags; det kan være en ubetydelig Smule af et eller flere Elementer, som befinder sig i en større Masse af et fremmed Element, eller Blandingen kan være nogenlunde ligelig, saaledes at et Element dog er stærkest; eller Blandingen kan indeholde fuldstændig lige store Portioner. I sidste Tilfælde vil der nok være Uro i Massen, men den vil kun vare, til de ensartede Elementpartikler har samlet sig, saa at Massen er sondret rent efter Element.

Men i Reglen vil der være en større eller mindre Forskel. Er en Ubetydelighed af et Element i en større fremmed Elementmasse, vil det stærkeste Element med Skub og Stød opløse det svagere i sine Polyedrer, og sønderdele dem i Grundtrekanterne, som vil sammensætte sig i Lighed med det sejrende Elements Polyedrer, gaa op i det. Ild vil altid hurtigst og lettest foretage Sønderdelingen, Forvandlingen, da Pyramiderne er de spidseste og skarpeste Legemer. Jord vil derimod aldrig kunne forvandle noget af de andre Elementer til Jord eller selv kunne forvandles, da Terningens Grundtrekanter er noget for sig. Om Ildens Sønderdeling i Trekanter hedder det at slukke Elementpartiklerne; Udtrykket er let forstaaeligt, da Trekanterne jo først ved at sammensættes til Pyramider bliver Ild og forinden har Mulighed for at blive Vand eller Luft ved en anden Sammensætning.

Er de forskellige Stoffer i Blandingen ikke videre forskellige i Mængde, maa man først og fremmest tage Hensyn til deres Diakena, tomme Mellemrum mellem Partiklerne.[106]) Jo større Elementpartiklerne er, des større Diakena ligger der imellem dem,[107]) altsaa de

[106]) 60 E ff. [107]) 58 B.

største mellem Jordens Terninger, ubetydelige mellem Ildens Pyramider. Er Porerne saa store, at et iblandet Elements Partikler med Lethed kan passere dem uden at møde Modstand, vil det ikke kunne spores, at dette Element er gaaet igennem.[108]) Kan Elementpartiklerne derimod kun passere med Pres, vil vi faa Skubben og Støden, der resulterer i Opløsning og Assimilation af det eller de svagere Elementer. Jord (som ikke er sammenpresset) kan fx. ikke opløses af Ild og Luft, som gaar igennem Porerne uden Modstand, medens Vand, hvis Partikler er større, kun gaar igennem paa voldsom Maade og opløser. — Vand kan sønderdeles baade af Ild og Luft, Luft kun af Ild. — Sammenpresning af en Masse betyder større eller mindre Indskrænkning af dens Diakena, hvilket igen vil sige af dens Permeabilitet, saaledes at Masser, der har været udsat for den stærkest mulige Sammenpresning, har faaet deres Diakena saaledes indskrænkede, at hverken Vand eller Luft kan komme ind i dem men render af; Ilden kan maaske ikke engang komme ind i Porerne, men den bestaar af saa smaa spidse, skarpe Legemer, at den kan trænge ind i selve Elementmassen og opløse den i dens Grundtrekanter.

Naar Jord og Vand er sammen i en Blanding, hvori Jord er det overvejende,[109]) vil Striden mellem de to Elementer begynde, og Vandet vil opløses i Trekanter, af hvilke der jo imidlertid ikke kan dannes Jord; derimod vil der, ved den omgivende Lufts Paavirkning, af en Del af disse Trekanter dannes Luft, som vil bane sig Vej ud, og op til sit Sted. Den undslupne, nydannede Luft øver et Pres paa den omgivende Luft, hvorved denne fortættes, bliver tungere og trykker paa

[108]) Plut. quæst. conv. 4, 2, 4 viser Forklaringen til det meget defekte Demokritcitat (som mangler hos Diels), at Platon har dette med Virkningerne af de forskelligt store Porer lige fra Demokrit — hvis vi ellers ikke kunde tænke det. [109]) 60 B ff.

Jordmassen, der sammenpresses, idet dens Diakena optager Stoffets Partikler. Denne sammenpressede Jordmasse, som overrislende Vand glider af, fordi de grove Vandpartikler ikke kan komme ind i de formindskede Diakena, har vi i alle Slags Sten; deriblandt er Ædelstenene, der er gennemsigtige, fordi Partiklerne er ensartede og ligger jævnt.[110]) I disse Jordformer er der blevet noget Vand tilbage; med Ild, som kan komme ind overalt, kan det fjærnes, og saaledes fremstilles brændt Ler. Bliver Ilden for stærk, vil den ikke blot adsplitte det sammenpressede Vands Ikosaedrer, men ogsaa Jordens Terninger og sønderdele Jorden. Det ser man med Glas og Porcellæn, der er saadan sammenpresset Jord med Vand i. Er der meget Vand i Jordmassen, faar vi de flygtige, aromatiske Fedtstoffer; i Stedet for Fedtstoffer staar her: voxagtige Stoffer, men Meningen dermed er vel, at fx. et Stof som Kamfer er fedtet som Vox at føle paa. En Jordmasse med smaa Terninger og saltholdigt, iblandet Vand, hvis Masse ved Fordampning paa ovenfor angivne Maade er stærkt forringet, er Salt eller Soda, en halvstiv Masse, der kun er let sammenpresset, som Vand opløser, medens Ilden umærkeligt passerer Porerne.[111])

Hvad der siges om Vand[112]) lyder i det hele ret mærkeligt, men mærkeligst, at Metallerne henregnes hertil. Alligevel har vi her en for den Tid meget rimelig og naturlig Tankegang. Man saa Metallet blive flydende, kendte ogsaa et Metal, som normalt optraadte flydende: Kviksølv, som antoges for og ligefrem kaldtes flydende Sølv.[113]) Et analogt Fænomen havde man i Is, som blev til Vand; til dette almindeligt kendte Fænomen

[110]) cfr. p. 99 ([99].

[111]) Salt og Soda sammenstilles ogsaa som Produkter, der udvindes af Jorden, hos Demokriteeren Metrodoros. (D. V. 57 A 19).

[112]) 58 D. ff. [113]) ἄργυρος χυτός.

henførte man det knapt saa godt kendte Forhold med Metallerne og sluttede, at Metallerne maatte være Vand ɔ: Vædsker. Det, der almindeligvis kaldes Vand, er saa letbevægeligt, flydende, fordi det bestaar af smaa hinanden ulige Partikler og desuden er iblandet Ild;[114]) frigøres det for den indeholdte Ild, presses det sammen, og er saa blevet en mere ensartet, ubevægelig, fast Masse, Is. Akkurat paa samme Maade med Metallerne; blandet med Ild optræder de flydende, fratages Ilden, bliver de en fast, stivnet Masse. Hagl er ogsaa Vand uden Ild i, Sne ligesaa, her har Sammenpresningen blot ikke været saa stærk; med Rimfrost, der er dannet af Dugdraaberne, er det det samme.

Metallerne er af et mindre letbevægeligt Stof, de bestaar nemlig af store ensartede Partikler, og da disse netop paa Grund af Ensartetheden slutter ret tæt sammen, er Metallerne tunge. Guldet bestaar af de mindste, jævne, tætliggende Partikler; de næstmindste Partikler har Kobberet, men de er ujævne, har følgeligt større Mellemrum, hvorfor Kobberet er lettere end Guldet.[115]) Spredt imellem Kobberet ligger en lille Smule fin Jord, som efterhaands udskilles, idet det søger til sit Element, og kommer til Syne paa Overfladen som Ir.

Til Vand hører bl. a. ogsaa alle Slags Safter, som faar forskellig Smag, alt efter de Planter, de destilleres igennem.

Det meste af dette er ubearbejdet Atomistik: alt det, der forholder sig til Diakena af forskellige Størrelser, Vægtbestemmelse efter Vakuum, som ved Kobber og Guld, Gennemsigtighed begrundet paa Porernes Beliggenhed, Ilden som Bevægelsens Princip.[116]) Og alt-

[114]) 59 D. ff. [115]) cfr. p. 97 nederst.

[116]) cfr. D. V. 55 A 101. 104. Det er jo et Resultat af Sigtebevægelsen; men naar Platon siger, at Vand flyder, fordi der er Ildpartikler i det, tænker han lige saa lidt paa Sigtebevægelsen, som Aristoteles gør det paa de anførte Steder. At det er Sigtebevægelsen

sammen er det jo forklaret ved de to Naturkræfter med deres to Love. Og om dette geniale System har Platon intet andet at sige end den tidligere omtalte Bemærkning, at efter disse Prøver kan man udspinde Temaet videre i det uendelige.[117]) Hvilken Bemærkning for Resten kunde tyde paa, at han har forefundet mere Stof hos Demokrit, end han tager med. Saa langt er han fra at forstaa, at det store ved dette System er dets Simpelhed og Nøgternhed, at disse Egenskaber i hans Øjne anviser det hele Plads i en lavere Sfære som et, ganske vist uskyldigt, Middel til Adspredelse og Rekreation.

Om man ellers ikke havde en Smule at holde sig til, kunde man da bruge denne Dom over den første Naturvidenskab, den første Fysik, der er skrevet, som et Bevis, der dømte Platon, at han ikke var Manden, som aflyttede Naturen al den Viden, samlede al den Enkeltviden i Grupper af beslægtede Fænomener, og fandt en eneste Forklaring, en Hypotese, der forklarede det altsammen, hele den forvirrede, forfærdende Mangfoldighed, som én simpel og sindrig Mekanisme, der gik sin regelmæssige Gang, uforandret fra Evighed til Evighed. I Akademiet underholdt man sig med disse Ting under Siestaen i Middagstidens Døsighed eller ved Vinen om Aftenen, naar Filosofien havde kørt Tankerne trætte. Men den Underholdnings Stof var samlet sam-

---

der foraarsager al Overgang mell. Elementerne, faar man heller ikke ud af Arist., fordi han siger, at denne Overgang er en Udskilning, hvorved det tunge altid bliver tilbage, og det lette gaar til Vejrs — hvis man ikke i Forvejen ved det. (Ar. de cælo. III, 4 303 a 24). Man kunde maaske blive betænkelig ved, at Arist. paa intet Sted har nogen Henvisning til Sigtebevæg. og Overfladespændingen hos Leukip eller Demokrit, men dertil maa bemærkes, at han heller ikke med ét Ord antyder, at disse to Hypoteser findes hos Platon, hvor vi selv kan læse dem.

[117]) 59 D.

men paa lange Rejser, ved utrættelige Undersøgelser, i fortroligt Samliv med hele den levende og døde Natur.

Paa enkelte Punkter maa der jo imidlertid have været Forskel paa Platons og Demokrits Forklaringer. Platons Lære om Elementpartiklernes Forvandling og Assimilation har intet Sidestykke hos Demokrit, hvis Atomer er uforanderlige; Abderiten lærte i Stedet for, at intet Stof forekommer rent, men at vi kun opfatter det prævalerende, og i Stedet for Forvandling havde han Udskilning, i Stedet for det Stykke af den platoniske Teori, der gennem Aristoteles kom til at spille en Rolle i den følgende Tids Fysik, det som Aristoteles udtrykker saaledes, at én Draabe Vin i ti Tusind Kander Vand ikke blander sig med Vandet men forvandles til Vand,[118]) lærte Atomistikerne, at Vinens Atomer var uforandrede i Vandet, men kun synlige for Lynkevs' Øjne. Abderiternes konstante Elementer var en langt bedre Arbejdshypotese, videnskabeligt set, end Platons Forvandlinger, men de første forblev ikke des mindre uden Betydning i den følgende Tid, medens Platons Lære gennem Arist. affødte saa godt som hele Alkymien og dermed Kemien.

Da Atomistikerne lærte, ikke blot at fx. Ildens Atomer er lettere end Vandets, men ogsaa, at det sammensatte Stof Ild er lettere end Stoffet Vand, det vil sige, har flere intervacua, vil vi, som Aristoteles paapeger,[119]) ved Fordampning faa mere Luft end vi skulde vente efter det Kvantum Vand, der tilsyneladende forsvinder. At de moderne Atomistikere lader Forskellen mellem Tilstandsformerne bero paa Molekulernes indbyrdes Afstand, saaledes at Rækkefølgen er den samme som hos de gamle, med mindst Afstand i de faste Legemer, og at den gamle Ato-

[118]) de gen. et corr. I, 10. 328 a 26.
[119]) de cælo III, 7 init. Arist. har ikke forstaaet en Smule.

mistik altsaa havde samme Hypotese om de Ting, er naturligvis en Tilfældighed, der bare viser, hvor to grundforskellige Opfattelser, der er byggede op paa helt igennem forskellige Forudsætninger, kan komme til at ligne hinanden i Form. Og saa er det endda saaledes, at Forudsætningen for den ene Part er Tyngdeloven, for den anden Tyngden, det ser igen flygtigt set ud som indre Lighed men er igen ydre Tilfældighed. Hos Demokrits Elev, Platon, bliver denne tilfældige Lighed endnu større derved, at han taler om, hvorledes man ved Sammenpresning af Luft faar Vand, af Vand Jord.[120])

Periosisteorien har Platon tydeligt udtrykt i Læren om Aandedrættet.[121]) Her hedder det: da der intet tomt Rum existerer, som kunde optage et Legeme, der bevægede sig, er det klart, at naar Luften indvendig fra udsendes ved Udaanding, kommer den ikke til et tomt Rum, men til et Rum, der er udfyldt med Luft, som den støder væk; denne Luft støder igen paa den nærmeste Luft og saaledes videre, og da Rummet overalt er opfyldt, vil Stødet, som forplanter sig fra Luftdel til Luftdel, nødvendigvis fortsættes, indtil en Luftdel slipper ind paa den Plads, som den første Luftdel forlod, hvortil Stødet uvilkaarligt maa tage Retning, da der er mindre Tryk der end alle andre Steder. Det er jo Indaandingen. Da Ud- og Indaanding foregaar saa uafbrudt, maa denne Kredsbevægelse ogsaa foregaa meget hurtigt og uafbrudt.

Platon ved for Resten, at Aandedrættet ogsaa foregaar gennem Legemets Porer (paa samme Maade), og tillægger dem lige saa stor Betydning i denne Henseende som Munden og Næsen; noget Luftrør kender han ikke, saa Luften fordeler sig rundt i hele Legemet.

---

[120]) 48 B f. [121]) 79 A ff.

Hvad er nu det, som sætter Aandedrættet i Gang, driver Maskineriet? Det er Ilden inden i Mennesket, Varmen fra Blodet og Aarerne. Luften, der kommer ind i Legemet, kommer i Berøring med denne Ild, bliver varm, det varme maa søge sit Sted udad og til Vejrs; til den tomme Plads maa der strax komme noget af den omgivende Luft ilende, som til at begynde med er koldere, men snart bliver varm o. s. v. Saaledes er Forklaringen.

Denne Ild inden i Mennesket, der foraarsager og vedligeholder Bevægelsen, minder stærkt om Atomistikernes Sjæl. Hos dem er Sjælen Bevægelsens Princip, det vil sige det, som sætter hele den menneskelige Organisme i Bevægelse; følgelig maa den efter den mekaniske Opfattelse selv være i stadig Bevægelse. Det er den, fordi den er en Samling af de mindste og fineste Ildatomer, der smutter ind alle Vegne og aldrig standses og aldrig kommer til Ro, fordi de er saa langt borte fra deres Sted, saa at de overalt maa skubbe til Side, flytte og skille ad for, gennem alle Hindringer og efter at have overvundet alle Pres mod Centrum af de større Atomer og Complexer, til sidst at søge at komme til deres Sted, udad og opad. Saaledes fremkalder de Bevægelse og ved selve deres Tilstedeværelse Varme. Denne Sjæl er i hele Legemet.[122])

Desværre har vi ingen Overlevering om, hvorledes Atomistikerne forklarede sig Aandedrættet, men af et Par Notitser, vi har om, hvorledes de tænkte sig Sammenhængen mellem Livet og det at trække Vejret, fremgaar, at det ikke kan have været meget anderledes end Platons Forklaring.[123]) Sjælens Ildatomer inde i Legemet klemmes sammen, idet det omgivende presser paa Legemet fra alle Sider, hvorved Sjælen staar i

---

[122]) D. V. 54 A 28. 55 A 101. 104. 106.

[123]) D. V. 54 A 28. 55 A 106. I Stedet for Demokrits materialistiske Sjæl af Ild har Platon blot Stoffet Varme fordelt i Blodet.

Fare for at klemmes ud. Enkelte af Sjælens Atomer kommer virkeligt ogsaa ud, i den varme Aande, men Resten faar Hjælp udefra i den friske Luft, som indaandes (hvori der altid er en Del Sjæleatomer); denne Luft spærrer dels den Vej, ad hvilken den kommer, dels hjælper den Ildatomerne inde i Legemet med at modstaa Trykket og afværger saaledes en fuldstændig Sammenpresning, der vilde betyde Uddrivning af hele Sjælen og Død.

Efter Periosisteorien forklarer Platon ogsaa det medicinske Æg, Kvælning, udslyngede Legemers Bevægelse, hvadenten de kastes i Luften eller rulles henad Jorden, Lyd, Vandets Bevægelse, Lynnedslag, Ravets og Magnetens Tiltrækning. Saa forskellige Ting som Virkningerne af Tyngdekraften, Luftsvingninger, Magnetisme og Elektricitet søges forstaaet ved denne ene Hypotese; men man kendte jo ikke, og kunde ikke kende, mere end en enkelt lille Side af disse Fænomener. At det ikke var Platon, der nærede en oprindelig Interesse for disse Ting og sammenfattede dem under den ene Forklaring, tør vel forudsættes; at det heller ikke laa i hans første Plan at behandle dem, fremgaar af, at de staar i en Digression, som udtrykkeligt betegnes som saadan,[124]) og som oven i Købet i sin Begyndelse viser sig at være en ny Behandling ud fra fysisk Standpunkt af det samme Emne, som i Forvejen er blevet behandlet teleologisk.

Det medicinske Æg eller Agurken[125]) som Grækerne ogsaa kaldte dette Instrument paa Grund af dets Form, mener man, Grækerne har faaet fra Ægypten, Lægekunstens gamle Land. Det var tidligt i Brug og omtales tit i de hippokratiske Skrifter. Det var en Slags Flaske af Glas eller Metal af den angivne Façon med snever Hals og brugtes navnlig til at suge Materie ud

---

[124]) 79 A. 80 D. [125]) *σικύα.*

af et betændt Sted. Den almindelige Fremgangsmaade var at fortynde Luften i denne Flaske ved Opvarmning (de gamle troede, at den blev helt tom), holde Fingren for Aabningen og hurtigt sætte den paa det Sted, hvor man vilde have det til at trække. Forfatteren af Skriftet: Om den gamle Lægekunst[126]) har en Teori om Formens Betydning, hvorudfra han forklarer Agurkens Evne til at trække; men noget Forsøg paa en mekanisk Forklaring findes vist ikke førend i denne atomistisk-platoniske Teori, der let forklarer den opvarmede Lufts Stigning til sit Sted og Sugningen til Instrumentet, som er tomt. De andre Fænomener er alle ens, for saa vidt som det er Luften, der strax fylder den Plads, Vandet eller Kastevaabnet eller det andet har forladt, og derved baade giver Skub fremad og hindrer Tingen i at gaa tilbage. Betegnende for Oldtidens Opfattelse af Bevægelse, dens fuldstændige Mangel paa Begreb om Bevægelsesenergi, er det, at man ikke kan tænke sig Bevægelsen, som fx. Haanden har meddelt Stenen, fortsat uden stadig ny Aarsag.

Lynnedslaget, der opfattedes som Ild, der kommer ned fra Himlen, kan jo ogsaa forklares efter denne Teori, kun mangler her Angivelsen af den Kraft, som fra først har sat Lynet i Bevægelse. For Resten et Problem, det om Lynets Fart nedad, som voldte Oldtiden meget Hovedbrud. Aëtius' Oplysninger om Demokrits Lære paa dette Punkt[127]) er ret uforstaaelige;

[126]) *περὶ ἀρχ. ἰητ.* L. I, 626 cfr. p. 162.

[127]) D. V. 55 A 93: *πρηστῆρα δὲ, ὅταν πολυκενώτερα συγκρίματα πυρὸς ἐν πολυκένοις κατασχεθέντα χώραις καὶ περιοχαῖς ὑμένων ἰδίων σωματοποιούμενα τῷ πολυμιγεῖ τὴν ἐπὶ τὸ βάθος ὁρμὴν λάβῃ.* Ganske urimeligt er det, at her tillægges Ild med mange tomme Rum imellem, altsaa det lettest mulige Stof særlig Tilbøjelighed til at søge nedefter; og helt uforstaaeligt er *τῷ πολυμιγεῖ.* Det er sandsynligt, at Aëtius har haft det lige efter følgende *πολυκένοις* i Tankerne og derfor er kommet til at skrive *πολυκενώτερα* i Stedet for *πολυμιγέστερα*, som *τῷ πολυμιγεῖ* refererer sig til.

men ved at antage, hvad der er saa overordentligt sandsynligt, at Aëtius ikke har forstaaet noget af det hele og derfor er kommet til at skrive et forkert, nærliggende Ord, faar man en Forklaring, der passer til den øvrige atomistiske Lære og lyder saaledes: Ret stærkt blandede Samlinger af Ild træffer sammen i store tomme Rum og, som det gik ved Kosmogonien, de danner Systemer med en Hud omkring; i disse Systemer er Atomerne altsaa ret stærkt blandede, følgelig vil de tungere blandt dem stræbe mod Verdenskuglens Centrum og paa Grund af Huden trække Systemerne med al Lynilden i med sig, og i disse store tomme Rum, hvor de ingen Modstand møder, faar de en rivende Fart paa.[128]) De Atomer, der er iblandede Ildatomerne, er vel baade Luft-, Jord- og Vandatomer; man maa huske paa, at lige fra de homeriske Digte omtales ideligt de Svovldampe, der ledsager et Lynnedslag, og paa den udbredte Tro paa Tordensten[129]) og indrømme, at det ikke er underligt, om der kommer Vandatomer med heroppe i Skyerne, hvor der jo stadig dannes Vand. Naturligvis er Systemerne smaa, og der er mange af dem. I det Øjeblik Lynet rammer, brister Huden om hvert System, og de forskellige Slags Atomer slippes løs, saa at de fine Ildatomer fare ind i den ramte Genstand og tænder.

Ogsaa om den magnetiske og den elektriske Tiltrækning (for Grækerne var der ingen Forskel paa de to Ting), har vi et atomistisk Referat, hos Alexander Aphrodisiensis.[130]) Det fremgaar heraf, at Demokrit ikke har opdaget Frastødningen, at der er to Poler, og det er tvivlsomt, om han har bemærket, at Jær-

[128]) D. V. 55 A 61 extr.

[129]) Det er vel tilfældigt, at vi høre saa lidt om Belemniter i den græske Litteratur; Plin. N. H. XXXVII, 51 (135) omtales i al Fald Tordensten, som kun findes, hvor Lynet er slaaet ned.

[130]) 55 A 165.

net lige saa godt kan tiltrække Magneten. Alexander siger saaledes: Demokrit sætter, at det lige føres mod det lige, og alt mod det tomme. Med disse Forudsætninger antager han, at Magneten og Jærnet bestaar af samme Slags Atomer, men at Magnetstenens Atomer er finere, og at dens Atomer derfor, idet de er mere letbevægelige, føres hurtigere mod Jærnet, og idet de kommer ind i Jærnets Porer, sætter Jærnets Atomer i Bevægelse, da de ogsaa paa Grund af deres Finhed smutter ind imellem dem, og naar disse er kommet i Bevægelse, føres de udad og strømmer imod Stenen. Baade fordi Atomerne er af samme Slags, og fordi Stenen har flest tomme Rum, følger Jærnet som Helhed med henimod Stenen ɔ: dets Atomers Udskilning og Bevægelse er almindelig,[131]) men Stenen føres ikke mere mod Jærnet, fordi Jærnet ikke har saa mange tomme Rum som Stenen.[132]) — Med Ravets Tiltrækken forholder det sig paa samme Maade.

Medens vi hidindtil kun har stødt paa Læren om, at det lige føres mod det lige i den Betydning, at et Elements Atomer, naar de er i et fremmed Element, saafremt de kan bevæge sig frit, vil søge til Hovedmassen af deres Element, maa vi tillægge denne Lære en videre Betydning, nemlig at Atomer af samme Slags, naar de findes adskilte i et fremmed Element søger sammen, hvis Alexander har Ret i, hvad han her siger. Og det har han uden Tvivl. Thi hvorledes skulde Atomistikerne ellers mekanisk have forklaret sig fx. Forekomsten af de forskellige Stoffer i Jorden, hvis ikke de

[131]) Der maa altsaa være stærk Sammenhæng mellem Jærnets Atomer (ellers vilde de jo ogsaa styrte enkeltvis ind i Magnetens tomme Porer); det passer meget godt med 55 A 135, 62.

[132]) Det har den jo aldrig haft, her skulde aabenbart staa: ikke saa mange tomme Rum som før (siden jo nogle af Magnetens Atomer er kommet ind i Jærnet).

oprindeligt spredte Guldatomer fx. havde søgt sammen og dannet Guldlejer. Men dette kan ogsaa udmærket forenes med Teorien om Sigtebevægelsen, der sondrer i de fire store Lag; som tidligere[133]) omtalt vil der nemlig ved en saadan Sigtning altid findes Pletter af fremmede Frøkorn i hver Frøsort, ikke enkelte Frø, men smaa Samlinger af samme Sort. Og paa en Stump Papyrus, man har fundet, med et Referat af Demokrits Lære om Saltvandets Dannelse,[134]) hedder det: det lige til det lige, siger Demokrit, i Vandet som i alt andet. — Det lige føres til det lige, betyder altsaa ganske vist først og fremmest og især, at hvert Atom har Bevægelse mod sit Element; men i visse Tilfælde faar det den specielle Betydning, at Atomer af samme Slags i et fremmed Element søger sammen indenfor dette. Hvornaar det sidste finder Sted, har Demokrit maaske ikke talt om; han kunde jo i al Fald ikke vide Grunden til Pletterne i Frøsorterne; men det kan ogsaa være, at han har givet den Forklaring, som Alexanders Ord involvere. Magneten er saa porøs, at dens Atomer, saa snart der kommer et Legeme af samme Slags Atomer i Nærheden, vil strømme ud. En saadan Mangel paa Sammenhæng, en saadan Isolation af de enkelte Atomer er maaske Betingelsen, som nu kun forekommer hos Magneten og hos Ravet, naar det er blevet gnedet, saa Luftatomerne i det er blevet opvarmede og gaaet ud; men dengang Verden blev til, og alt endnu ikke var kommet paa Plads, var der flere Steder lige saa stor Afstand mellem Atomerne, saa at disse enkelte Atomer i Stedet for at søge til deres Elements store Masse, søgte til de Atomer af samme Slags, som var dem nærmere.

Men Platon, som formelt benægter Existensen af det tomme, har ikke syntes om denne Forklaring; han

---

[133]) cfr. p. 68 nederst. [134]) D. V. 55 A. 99 a.

henfører derfor dette Fænomen til sin almindelige Periosisteori. Tidligere[135]) havde Platon talt om en magnetisk Kæde og sagt, at Magnetstenen har en Kraft, som kan meddele sig til en Ring, saa at den kan bære en anden Ring, ligesom Homers digteriske Begejstring kan meddele sig til Rhapsoden og fra ham til Tilhørerne. Dette leder snarest Tankerne hen paa den populære Opfattelse, som Thales er gjort til Ordfører for,[136]) at Magneten har en Sjæl iboende. Men denne Mening er han altsaa nu kommet bort fra, ja, han polemiserer her ligefrem imod den.[137]) For at faa Periosisteoriens Bevægelser i Gang maa man jo imidlertid have et tomt Rum til at begynde med. Af Timaios faar man ikke at vide, hvorledes Platon har tænkt sig dette opstaa; men Plutarch har[138]) behandlet de her nævnte Fænomener meget udførligt, og det er rimeligvis Tradition, der gaar tilbage til Platon selv, naar han forklarer, at der stadig udgaar en Strøm fra alle Sider af Magneten (og fra Ravet, naar det er gnedet varmt), som skubber det nærmeste Luftlag væk og derved skaber et tomt Rum rundt omkring, hvortil straks den omgivende Luft kommer farende, puffende de Genstande, der befinder sig i den, i samme Retning. Han tilføjer, at det er kun Jærnet, der tiltrækkes, thi andre Legemer er enten for porøse, som Træ, saa at Luftstrømmen gaar lige igennem dem, eller for tætte, som Guld eller Sten, saa at Luften glider henad dem uden at komme ind. Det sidste ligner jo ogsaa Platon, det vil sige, naar han er atomistisk og taler om Diakena af forskellig Størrelse. Uden Tvivl stammer dette fra Demokrit; han har sagt, at naar Strømmen fra Magneten ikke kommer ind i Le-

[135]) Ion 533 D. [136]) D. V. 1 A 3.
[137]) 80 C: *πάντων τούτων ὁλκὴ μὲν οὐκ ἔστιν ὀυδενι ποτε.*
[138]) Quæst. plat VII.

gemet eller gaar igennem uden at sætte dets Atomer i Bevægelse, bliver der ingen Tiltrækning.

Ogsaa Empedokles har aabenbart haft en mekanisk Forklaring paa Magneten.[139]) Efter Alexander Aphrodisiensis lyder den saaledes: Ved Udstrømningerne fra Stenen og fra Jærnet og ved Stenens Porer, der er symmetriske med Jærnets Udstrømninger, føres Jærnet mod Stenen. Thi Udstrømningerne fra Stenen[140]) skubber Luften bort, der lukker som et Laag for Jærnets Porer. Naar den er fjærnet, følger Jærnet den samlede Udstrømning. Og idet Jærnets Udstrømninger gaar imod Stenens Porer, fordi de er symmetriske med dem og passer med dem, følger Jærnet sine Udstrømninger og gaar samme Vej. — Naar dette skal forenes med Empedokles' Lære om, at der stadig foregaar Udstrømninger fra alle Genstande (fine Smaapartikler af Legemets Stof), kan det kun betyde, at i Almindelighed foregaar der nok Udstrømninger fra Jærnet, men lige stærkt i begge Retninger og ikke fra den samlede Overflade, nemlig ikke fra alle Porernes Mundinger, der maa tænkes at ligge som Porerne i Menneskets Hud, thi udenfor dem staar Luften; naar denne Luft fjærnes af Udstrømningerne fra Stenen, vil der mangle en Modvægt mod Luften, der staar bagved, og Jærnet som Helhed vil følge Udstrømningens Retning. Til denne Forklaring (der jo forøvrigt ligner Platons noget) bemærker Alexander: Hvorfor gaar Stenen ikke lige saa godt til Jærnet? Hvorfor kan ingen andre Udstrømninger fjærne Luften fra Jærnet? Hvorfor er der ikke Tiltrækning mellem andre Ting, da han dog lærer om mange andre Ting, at den ene har Porer, der er symmetriske for den andens Udstrømninger? Og vi maa

[139]) D. V. 21 A 89.

[140]) Der maa vel læses *ταύτης* for *τούτου*, det kræver Meningen og Alexanders Bemærkning nedenfor.

indrømme Alexander, at denne Forklaring aldeles ikke giver noget fyldestgørende Svar paa Spørgsmaalet om Forholdet ved den magnetiske Tiltrækning.

Til Kapitlet om det tomme hører endnu Definitionen i Timaios paa Haardhed eller Blødhed og Væxt.

Egenskaberne haard og blød prøver Platon at forklare paa sin egen Maade,[141]) skønt han kort i Forvejen[142]) uden videre har brugt den atomistiske Definition, at Haardheden er proportional med Tætheden mellem Partiklerne. Hans egen Definition er bygget paa Forskelle mellem Polyedrerne. Det Legeme, der har en kvadratisk Basis, staar sikrest og er ikke let at bringe ud af sin Stilling; de Legemer derfor, der indeholder mange Terninger, vil være haarde, thi at et Legeme er haardt, vil jo sige, at det ikke let giver efter for et Tryk fra vor Side. Blødt er paa den anden Side et Legeme i højere Grad, jo mere det indeholder af spidse Polyedrer, som let bringes ud af deres Stilling. For saa vidt er alt godt, men til nærmere Forklaring har han tilføjet, at den første Slags Legemer vil kunne opnaa den største Fasthed og Tæthed (da deres Partikler ikke glider ud men sammentrænges) og yde den største Modstand. Det er jo atomistisk.

Som al Væxt i Atomistiken er Sammenhoben af Atomer, er den det ogsaa hos Platon, og her faar vi nærmere Besked om den.[143]) At Føden fordøjes vil sige, at den af Ildens spidse, smaa Pyramider deles i sine Partikler; største Delen af den faar et rødt Skær, fordi den har været i Berøring med Ilden;[144]) det er det, vi kalder Blodet,[145]) som føres op gennem Legemet med Aandedrættet og vander Legemet, det vil sige tilfører de tomme Rum nye Partikler, saaledes at det lige søger

[141]) 62 B. [142]) 59 B. [143]) 80 D ff.
[144]) cfr. D. V. 55 A 135, 75
[145]) Cfr. 55 A 135, 66.

sammen ligesom ude i Verden. Disse tomme Rum dannes, idet Omgivelserne stadig slider Partikler af, som føres bort hver til sin Art, sit Sted, idet hver levende Organisme altsaa er indrettet ligesom Verden, siger Platon. Det var Demokrit, der kaldte Mennesket en Mikrokosmos.[146]) Naar Tilførslen overstiger Slidet voxer Mennesket, i modsat Fald svinder det hen og dør. En saadan Død af Alderdom er der intet smerteligt i, snarere følger dermed en Følelse af Glæde; thi kun, hvad der er imod Naturen, er smerteligt, alt hvad der sker i Følge Naturen, er behageligt. Dette lyder meget lidt platonisk, minder slet ikke om de dialektiske Undersøgelser af Lystfølelsen,[147]) der er rettede mod det etiske, som man kender saa godt fra andre platoniske Dialoger.

V.

Erkendelseslære.

Fysik er altsaa det simplest mulige System med klare anskuelige Begreber, hvori de Fænomener sammenfattes, som frembyder sig for Erfaringen. Men Fysik maa nødvendigvis blive noget meget forskelligt, om den skrives paa Demokrits Tid eller i vore Dage. Fænomenerne er de samme som for to Tusind Aar siden, og Demokrit har afgjort Evne baade til at anskue i klare Begreber og omfatte dem med en enkelt naturlig Hypotese. Hele Forskellen beror paa Erfaringen eller rettere paa Erfaringens Maade. Nu har Fysikeren i

---

146) D. V. 55 B 34. 147) *τὸ ἡδύ.*

sindrigt konstruerede Instrumenter Erfaringsredskaber, kunstige Sanseorganer, der er langt paalideligere og finere mærkende end hans Sanser, omfattende Omraader, som aldrig kunde iagttages umiddelbart, og frigjorte for alle de Fejlkilder, der ligger i hans eget øjeblikkelige af mange Tilfældigheder bestemte legemlige og sjælelige Befindende. Selvfølgeligt former den Fysik sig anderledes, der fx., naar den tillægger et Legeme en vis Temperatur, derved forstaar, at Legemet foraarsager en ganske bestemt Rumudvidelse af en Vædske i et Termometer, et bestemt Tryk paa Luftindholdet i et Lufttermometer, en bestemt elektrisk Spænding i et Termoelement, en bestemt Modstand i en Traad mod en elektrisk Strøm o. s. v. — naturligvis kommer den Fysik til at se anderledes ud end den, der i dette Tilfælde blot har en ret svag og relativ Varmefornemmelse i sin Hud at holde sig til. Men Erfaringen, Sanseerfaringen, er alligevel det fælles Grundlag og den fælles Metode, derfor bliver Systemerne ogsaa i deres Væsen ens.

For den, der ikke kender andre end de naturlige Sanseorganer, har det jo endnu mere at sige, om han er klar over deres Væsen og Funktion og alle de Fejlkilder, de rent fraset deres Utilstrækkelighed, er behæftede med. Det var man tidligt blevet klar over, at Sanserne ikke er til at stole paa; allerede Xenophanes[1]) gaar som Forudsætning for sit filosofiske System ud fra, at Sanserne er Løgnere, og at deres Vidnesbyrd følgeligt ikke rokker ved noget i hans Lære. Paa Forhaand var det naturligt og mest nærliggende for Oldtidens Filosofer at konstruere Fænomenerne ud fra deres System; i Opdagelsen af Sansernes Mangel paa absolut Gyldighed kunde de kun se en Berettigelse for

---

[1]) D. V. 11 A 32. 49.

deres Fremgangsmaade. I den eleatiske Skole udformede man saa, vel nok med et Par rigtige Iagttagelser som Udgangspunkt, en Lære, hvorefter det værende er en absolut Enhed, uforanderligt og ubevægeligt; med denne Antagelse var det ikke nok at konstatere de forskellige Illusioner, Sanserne føre til, og Eleaterne tog ogsaa Konsekvensen og erklærede al Forandring og alt foranderligt for Sansebedrag; naar det kolde bliver varmt, naar det haarde Jærn bliver blødt, er Blødheden og Varmen lige saa lidt Virkelighed som Kulden og Haardheden var det, det ene som det andet, alle vexlende og skiftende Egenskaber bero paa Indbildning.[2]) Denne Lære slog Eleaterne fast med stor Veltalenhed og dialektisk Færdighed, saa at dens Resultater gik ind i Tidens Bevidsthed for saa vidt, at intet tænkende Menneske mere troede paa sine Sanser. Og i den Grad ødelagde denne Grundanskuelse, som man saa at sige fødtes med, Folks Begreber, at selv Anaxagoras, som ellers baade kunde høre og se, ikke betænkte sig paa at hævde, at Sne er sort, da Sne er en Form for Vand, og Vand er sort;[3]) (at Vand er sort, overbevistes han om af den sorte Røg, der vælter ud af vaadt Brænde, og som maa antages at være en anden Form for Vandet, der var i Brændet).[4]) Den samme Foragt for Sansernes Belæring skinner ud af alle Platons tidligere Dialoger (man tænke fx. paa Phædon), og doceres af Sofisterne med Slagfærdighed og Held alle Vegne, og en af deres ypperste, Gorgias, skriver et Værk: Om Naturen, hvis Undertitel er tilstrækkeligt betegnende: Eller om det ikke-værende. Og midt i al denne Skepsis, der naar til at benægte hele den materielle Verdens Existens, møder vi en filosofisk dannet Græker, som med Udholdenhed og For-

[2]) Fx. D. V. 20 B 8. [3]) D. V. 46 A 97. [4]) 46 A 98.

staaelse bruger den empiriske Metode og ikke regner med andet end, hvad han mener at kunne underbygge med Erfaring. Det er allerede tidligere bemærket, at denne Gaades Løsning er, at Demokrits Metode har sin Rod i Lægevidenskaben.

At Sanserne alene ikke kan give en umiddelbar Forstaaelse af Virkeligheden har Demokrit naturligvis snart set, og Leukip for Resten førend ham. Leukips Yttring om Sanserne, som den refereres af Epiphanios,[5]) forstaas ved Hjælp af Kleidemos' Forklaring paa Lynet[6]) saaledes: Virkeligheden forholder sig til, hvad vore Sanser opfatter, som den virkelige Ild til de Lysglimt, der kan vise sig, naar man om Natten slaar med en Aare i Vandet. — Demokrit taler om en Bastarderkendelse, et Barn af Forstanden og Sansningen;[7]) han ved godt, at intet er saa sikkert, som Forstandens logiske Tankerækker, intet saa relativt som Sansningens Indtryk. Men han ved ogsaa, at vil man tro at kunne hjælpe sig med Forstandens Ballast alene og kaste Sansernes Materiale overbord, vil Sanserne med Rette spotte: Du stakkels Forstand! Fra os henter Du Dine Beviser, og dem vil Du slaa os ned med? Din Sejr er Dit Fald![8]) — Ogsaa Sansefænomenerne har deres Virkelighed. Ganske vist, det, der smager surt, kommer til at smage sødt, og det, der mærkes af den ene som en sød Smag, mærkes af den anden som en sur,[9]) uden at man derfor kan sige, at den ene Fornemmelse er sandere end den anden; for saa vidt er altsaa ingen af dem sand, eller i al Fald er det ikke klart for os hvil-

[5]) D. V. 54 A 33 *κατὰ φαντασίαν δὲ καὶ δόκησιν τὰ πάντα γίνεσθαι καὶ μηδὲν κατὰ ἀλήθειαν, ἀλλ' οὕτω φαίνεσθαι κατὰ τὴν ἐν τῷ ὕδατι κώπην.*

[6]) 49 A 1. [7]) 55 B 11 cfr. 55 A 135, 71.

[8]) D. V. 55 B 125. [9]) 55 A 134.

ken.[10]) Men bag disse subjektive, modsigende Fornemmelser ligger altid en objektiv, lovbunden Virkelighed; det vil altid gentage sig, at naar man har spist noget meget sødt, smager det ikke sødt, som smagte sødt ovenpaa noget surt, det vil altid kunne forudsiges, at Folk, der lider af visse Sygdomme, synes, at Honning er besk og sur.[11]) Og saaledes med alle Sansefornemmelserne, den samme Ting opfattes umiddelbart meget forskelligt, men Forskelligheden har sin Grund, og Fornemmelsen sin Virkelighed, i den eneste objektive Virkelighed: de kvalitetsløse Atomer og det tomme.[12]) Sansefornemmelsen er den Forandring, som disse Atomer fremkalder i et eller andet Parti af vort Legemes Atomer, en Forandring, der altsaa betinges baade af de tilkommende Atomer og de Atomers Forhold, som er i Legemet, som Demokrit selv siger: Vi opfatter i Virkeligheden intet paalideligt, men noget, der skifter efter vort Legemes Forfatning og Forfatningen af det, som kommer ind til os, og det, som virker imod det.[13]) Naar Atomerne er uforanderlige og kvalitetsløse, kan alt det jo heller ikke virkeligt foregaa, som vi med vore Sanser synes at iagttage.

En udmærket Illustration til denne Opfattelse af Sansningen finder vi i, hvad Theophrast har overleveret om Demokrits Forklaring paa Smagsfornemmelserne,[14]) som maaske stammer fra Demokrits Skrift: Om Safter. Alle Smagsfornemmelserne henføres nemlig til Safter (saaledes havde Alkmaion[15]) allerede gjort i den rigtige Erkendelse, at vi kun kan

---

[10]) 55 A 112. [11]) Allerede Anaxagoras var klar over, hvilken Rolle det foregaaende Indtryk spillede for det følgende. (46 A 92).
[12]) Cfr. 55 A 49.
[13]) D. V. 55 B 9. [14]) D. V. 55 A 135, 65 ff. 129.
[15]) D. V. 14 A 5.

opfatte flydende Substanser med vort Smagsorgan), som alle indeholder Atomer af mange Slags, idet der i hver Saft er alle Slags Saftatomer, men altid én Slags, der er fremherskende og giver Saften sin Karakter, og som nærmere betegnes fór hver Safts Vedkommende. Den skarpe Saft fremkalder en brændende, gennemtrængende og stærk Fornemmelse; med dette Udgangspunkt faar Demokrit som den skarpe Safts karakteristiske Atomer: smaa, fine, skarpe,[16]) vinkelformede, meget krummede; det sidste synes efter Udførelsen i det følgende at betyde, at de har en paa én Gang kantet og konkav Overflade, det hedder nemlig, at hvor de kommer frem, fanger de andre Atomer ind og samler dem i Smaabundter ved Hjælp af denne ejendommelige Overflade og danner saaledes tomme Rum, hvorved man faar en varm Fornemmelse indvendig;[17]) Smagen er saa gennemtrængende, fordi Atomerne paa Grund af deres Lidenhed kommer saa hurtigt omkring overalt. Den søde Safts Atomer er runde, rullende gennem alt uden skarpe Kanter, derfor glidende, saa at man knapt mærker dem, snarere med en blød end med en skarp Smag; da de ogsaa er store, kommer de langsomt omkring, og hvorhen de kommer, skubber de de andre Atomer væk, ud af deres Stilling, gør dem ved Berøring vaade[18]) og sætter dem i Bevægelse, og da alt søger mod det tomme, strømmer de sammen i Maven, hvor den største Tomhed i Legemet er. Det vil

---

[16]) Denne Egenskab nævnes 55 A 129 men ikke ibd. 135, den er vel underforstaaet som selvfølgelig i Henhold til Saftens Karakter; men δριμύτητα maa vel være forkert, det kan næppe bruges om en skarp Form, der skulde sikkert staa: μικρότητα, som ellers er knyttet til hurtig Bevægelse.

[17]) cfr. p. 143.

[18]) Det er ganske mærkeligt, at der tillægges Atomer, selv om det er Samlinger af Atomer, denne Egenskab, man faar en Mistanke om, at Theophr. har misforstaaet.

sige, at adskillige søde Safter virker afførende. Sure Safter virker sammensnerpende, stoppende; da nemlig deres Atomer er store og mangekantede, fylder de ud og stopper Omløbet i Aarerne (hvor jo ogsaa Føden føres), hvorved de faar den modsatte Indflydelse paa Maven af den, den søde Saft havde. Naar Demokrit karaktiserer den bitre Saft som slimet og klæbrig (da den er slimet, er dens Atomer smaa, glatte, runde, da den tillige er klæbrig, er de forsynede med Krumninger), maa han naturligvis have tænkt paa en særlig Saft, hvilken er det ikke godt at sige, da Theophrast ingen nærmere Oplysninger har. I det hele taget er Theophrast karrig med Oplysninger; naturligvis, fordi han ikke forstod Demokrit, det viser hans Bemærkninger til de atomistiske Teorier tilstrækkeligt. Denne Kortfattethed gør os det ganske uforstaaeligt, hvad han siger om Atomistikernes Opfattelse af en af den salte Safts Hovedegenskaber. Den salte Safts Atomer, hedder det, er store, ikke runde, flere sammen ad Gangen, ikke skæve; med det sidste menes, som Theophrast selv forklarer, at de ikke har mange Krumninger og derfor ikke flettes ind i hinanden, hvilket har til Følge, at Salt er skørt og let falder fra hinanden i Smaastumper;[19]) runde er Atomerne ikke, thi runde Atomer giver en glat Overflade, men Saltet har en ru. Det er godt nok; men hvad vil det sige, at den salte Safts Atomer

[19]) Hvad Theophrast andet Steds (D. V. 55 A 129) siger om de atomistiske Saltatomer: at de er vinkelformede, store, skæve, og ligebenede staar ganske i Modstrid med dette og med Systemet; enten er Theo. løbet sur i den Opregning af Adjektiver, der staar her (paa det sidste Sted) uden Bemærkninger knyttede til, eller ogsaa en af hans Afskrivere. At de er vinkelformede kan gaa an, thi to Vinkelben vil ikke saa let give et fast Sammenhold, som mange Krumninger og Kroge, men Atomer, der paa én Gang er skæve, ligebenede og ikke skæve, kan vanskeligt tænkes.

er store, „fordi Saltet holder sig ovenpaa;[20]) hvis de var smaa, vilde de nemlig, naar Saltet blev slaaet i Stykker af Omgivelserne, blande sig med hele det øvrige?“ Saltvand er jo dog, som bekendt, meget tungt. Det er Theophrast, der vildleder og forvirrer ved at udelade det halve af Forklaringen — som han har andet Steds. I sin teoretiske Botanik[21]) har han en udførlig Behandling af den salte Saft, der ogsaa her karakteriseres ved det særlige Ord,[22]) men her viser det sig rigtignok, at Meningen er, at medens alle andre Safter fordamper i Solen, er den salte Saft ikke videre tilbøjelig til dette, den kommer ikke længere end til Overfladen, som man ser paa Frugter og Planter, hvor den afsætter et helt Lag omkring Frugten eller Planten, saa denne kan være ganske uspiselig, førend den skylles af; men naar den er skyllet, er den ikke mere salt, indeni er Saltet ikke. Det er altsaa den Slags Fænomener, og naturligvis Udsvedning af Salpeter og lignende, Demokrit tænker paa, naar han siger, at Saltet sidder paa Overfladen og blander sig ikke med det øvrige.

Denne Opfattelse af den salte Safts Atomers Størrelse har, som H. Diels[23]) har paavist, forledt Demokrit til en forkert Opfattelse af et Experiment, han anstillede.[24]) Demokrit mente, at der var ferskt, drikkeligt Vand blandet i Havvandet (det følger jo af hans Teorier om, at ingen Saft er ublandet, men altid indeholder mindre Kvanta af andre Safter). For at bevise det nedsænkede han en tom, tilproppet Voxflaske i Havet og tog den op efter et Døgns Forløb og viste, at den nu var blevet fuld af Vand, der var drikkeligt og ferskt. Forklaringen var, at de store Saltatomer ikke

[20]) *ἐπιπολάζει.* [21]) d. caus plant. VI, 10.
[22]) *ἐπιπολάζειν.* [23]) Hermes Bd. 40 p. 310 ff. Aristotelica.
[24]) D. V. 21 A 66.

kunde komme ind gennem Voxflaskens Porer, men vel anden Vædske. Diels mener, vel med Rette, at det Saltvand, der er kommet ind i Flasken, er blevet blandet med lidt Honning, der har siddet i Voxet, og saaledes har mistet noget af sin salte Smag, og da Demokr. gik ud fra, at han maatte faa fersk Vand i Flasken, har Troen gjort Resten. Andre tilfældige Omstændigheder kan have spillet ind; thi der er ingen Grund til at tro, at Demokrit skulde gøre Forsøget om, naar han én Gang havde faaet det efter hans Mening rigtige Resultat, og Betydningen af pinlig Nøjagtighed og Paapasselighed ved et Forsøg tænkte den første fysiske Experimentator, som tidligere nævnt, ikke paa.

At Demokrit har behandlet dette Emne udførligere, end Theophrast refererer, siges ligefrem: og saaledes fremsætter han ogsaa Virkningerne og Egenskaberne ved hver enkelt af de andre Safter, idet han henfører dem til Atomformerne. Til Bestemmelsen af disses Forhold til Virkningernes bruger han ingen Spekulation, men slutter kun fra, hvad han daglig ser, ved Analogi til det, han ikke kan iagttage, den eneste forsvarlige Fremgangsmaade uden Kemi og Mikroskop. Og hans System er saa simpelt, at Theophrast for saa vidt er berettiget (ligesom Platon) til at nøjes med at give nogle Exempler, da man selv kan gaa videre, naar man kan Fremgangsmaaden. Naar man saaledes ved, at den Saft, der river, kradser[25]) (saaledes smager fx. Brændevin), varmer og hurtigt mærkes i hele Kroppen, kan man af sig selv sige, at for at besidde den sidste Egenskab maa dens Atomer være smaa og runde, saadanne er jo lettest bevægelige, og da den tillige skal varme, maa Rundingen betyde en konkav Overflade med Spidser ligesom ved den skarpe[26]) Saft, men da

[25]) den kaldes δριμύς. [26]) ὀξύς.

den ikke brænder saa stærkt som denne, maa den have færre Spidser, saa at den fanger færre af Legemets Atomer ind, laver mindre Hulheder, altsaa varmer mindre. Derimod er det beklageligt, at Theophrast, hvad Sansesubjektet angaar, har indskrænket sig til den Sætning: det gør ikke lille Forskel, hvorledes den Tilstand er, som Safterne kommer ind til; at der ikke har været udførligere Besked hos Demokrit, er usandsynligt i Betragtning af hans øvrige Grundighed, og Platon antyder ogsaa noget i den Retning.[27])

Platon siger om de søde Safter,[28]) at de altid er behagelige og velgørende, fordi de bevirker en Udvidelse af det, der er sammentrukket mod Naturen, og en Sammentrækning af det, der er opløst mod Naturen; dette er jo ikke den atomistiske Forklaring paa s ø d, men den tidligere omtalte Definition paa Lystfølelse. Er det alligevel en platonisk Bearbejdelse af noget a t o m i s t i s k (hvad vi jo kun har Grund til at antage paa dette Sted), maa vi med Theophrasts Oplysninger in mente vel tro, at Demokrit ikke har taget sig det saa let, men forklaret, hvorfor og hvorledes. At vi ikke finder den atomistiske Smagsfysiologi i Timaios, følger jo ganske simpelt af, at Platon har opgivet Atomernes mangfoldige Former, som er det afgørende i dette Stykke af Atomistiken. Men at det alligevel er denne Opfattelse af Smagen, Platon er gaaet ud fra, fremgaar deraf, at han til Grund for Smagsfornemmelserne har lagt en samlende og adskillende Funktion, og at han gaar ud over sit eget System og ind i det atomistiske, idet han betinger en stærkere eller svagere Grad af Surhed af mere eller mindre ru Overflade hos Vædskens Partikler; dette kan ikke siges om de platoniske Grundtrekanter eller regulære Polyedrer, men de sure Safters

---

[27]) 65 B ff. behandles Smagen. [28]) 66 C.

Atomer er de mindst runde og fulde af Spidser og Takker. Da han slet ikke har villet bruge Demokrits Fremstilling paa dette Punkt og derfor skulde lave nôget paa egen Haand, bar han sig ogsaa saaledes ad,[29]) at han, da Ilden for ham er det lysende, opløsende, varme Element, blot gav de Safter, der har Del i Ildens Egenskaber, Del i Ilden; det er jo et Tilbagefald til hans gamle Begreber fra Idelæren, dog er der nu en Tillæmpning og Hensynstagen til fysiologiske Forhold, som før var ham fremmed.

Selv om vi nu ikke faar mere at vide om Demokrits Forklaringer paa Smagssansen, ved vi det vigtigste: hans Metode, der viser sig at være en Række af sammenhængende Iagttagelser (med Experiment), der forklares udfra Analogislutninger fra kendte Fænomener og bruges til en rent mekanisk Teori, hvori kun Safternes og Organernes Atomer med deres Stillinger og Bevægelser indgaar som Faktorer. Saaledes forstaas Demokrits delvise Benægtelse og Hævdelse af Sansernes Virkelighed. Disse Forklaringer kan i en moderne Læsers Øjne synes naive nok; men han maa for det første huske paa, at han ikke selv kender Causalsammenhængen ved Smagsfornemmelsen, og dernæst, at Demokrits System bunder i den ganske rigtige Iagttagelse, at mange af Smagsfornemmelserne er iblandede Berøringsfornemmelser, ja, man er jo nu til Dags tilbøjelig til at kalde Fornemmelsen af mange Arter af Spise: Berøringsfornemmelser, idet man gaar ud fra, at de hidrøre fra den fine Hud i Mundhulen. Demokrits Iagttagelser af andre Egenskaber ved Safterne er jo ogsaa rigtige og velbegrundede. Men naar han bruger rigtige Iagttagelser til et saa simpelt System. fortjener han kun Beundring.

---

[29]) Cfr. 60 A.

Noget af den maa han dog dele med dem, han havde gaaet i Lære hos. Det hippokratiske Skrift: Om Diæt[30]) viser, at adskillige Læger havde skrevet om de forskellige Safter og deres Virkninger.[31])

At Demokrit er paavirket af Lægerne og ikke omvendt, fremgaar deraf, at i al den Talen om Safterne, som jo spiller saa stor en Rolle i den ene af Lægeskolerne, er der aldrig noget atomistisk; men Demokrits Definitioner er alligevel originale, mellem dem og de medicinske er der baade Forskelle og mindre Uoverensstemmelser, og Demokrit har taget Sagen paa en noget anden Maade end de andre; men naturligvis har han i alle Tilfælde støttet sig til medicinsk Viden, da han udarbejdede sit System. Det er ogsaa hos Lægerne, han har hentet Ideen til sin Lære om Krasis,[32]) som forandrer sig med Alder og legemligt Befindende og influerer paa Opfattelsen af Sanseindtrykkene: vor Opfattelse forandrer sig efter Beskaffenheden af vort Legeme og det, der kommer til, og det, der modvirker dette. Anvendt paa Smagsfornemmelserne særligt har dette en ganske tilsvarende Parallel i Læren om Krasis i den koiske Skole. Herved forstaas den rette Blanding af alle Slags Safter, som er iagttagne i Legemet: salte, søde, sure o. s. v.; saa længe den er til Stede, d .v. s. saa længe ingen af disse Safter udskiller sig og bliver prævalerende,[33]) befinder man sig vel;

[30]) L. VI. p. 534.

[31]) Et Exempel har vi i Skriftet *περὶ πάθων*: *τὰ θερμὰ τῶν σιτίων ξηρὰ μὲν ἵστησιν, τὸ γὰρ ὑγρὸν τὸ ἐν τῇ κοιλίῃ ἀναξηραίνει, ὑγρὰ δὲ ὄντα διυγραίνοντα τῇ θερμότητι ὑπάγει. τὰ στρυφνὰ ξηραίνει καὶ ξυνάγει τὸ σῶμα, εἰσὶ δὲ καὶ στάσιμα. τὰ ὀξέα λεπτύνει, δῆξιν ἐμποιέοντα. τὰ ἅλμυρὰ διαχωρέει καὶ διουρέεται. τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ πίονα καὶ τὰ γλυκέα ὑγρασίην μὲν καὶ φλέγμα παρέχει, κομιστικὰ δέ.* L. VI. 264. Trods Ligheder baade med Demokrit og Platon er der ikke Spor af direkte Forbindelse særlig mellem dette Skrift og vore to Forfattere.

[32]) D. V. 55 A 135, 58. 64. [33]) *ἄκρητος.*

lidt kan Blandingsforholdet mellem Legemets Safter naturligvis godt variere, uden at det mærkes tydeligt, og det sker stadigt ved Tilførslen af nye Safter gennem Føden; indirekte mærkes derimod en saadan Forskel i Blandingen ved dens Reageren mod forskellige Spiser — efter Demokrit altsaa ogsaa i den modtagne Smagsfornemmelse. Atter her har han med sit sikre Instinkt, der er en Del af hans forbavsende Ingenium, grebet den Hypotese i Lægevidenskaben, som i sin Helhed viste sig at være den mest levedygtige og frugtbareste.

Hans Metode har sin Parallel i det interessante Skrift: Om den gamle Lægekunst.[34]) I det toogtyvende Kapitel[35]) hedder det, at Sygdommen er en Følge af Safternes Beskaffenhed og de indre Deles Former. De Dele, der er hule og har Form af et bredt Legeme, der spidser sig til i den ene Ende, mener Forfatteren bl. a., især er i Stand til at trække Vædske til sig fra det øvrige Legeme, og som Bevis gælder ham, at man med aaben Mund ikke kan trække nogen Vædske til sig, men derimod med tilspidsede Læber med et Rør imellem, med det medicinske Æg og andre lignende Redskaber. Saaledes er det jo netop Demokrit bruger Analogislutninger som Bevis, og Lægens Ord: Man maa forstaa dette udfra de ydre, synlige Fænomener,[36]) angiver nøjagtigt Atomistikerens Princip.

At forklare Lugtesansen er en vanskelig Ting, som Fysiken endnu ikke magter i Dag; Grækerne forsøgte heller ikke i videre Grad paa det. Alkmaions Ord: man lugter ved at trække Luft med Næsen op til Hjærnen samtidig med Indaandingen,[37]) er mere en Omskrivning end en Forklaring. Anaxagoras siger

[34]) περὶ ἀρχ. ἰητ. L. I, 570 ff. [35]) ibid. p. 626.
[36]) καταμανθάνειν δὲ δεῖ ταῦτα ἔξωθεν ἐκ τῶν φανερῶν.
[37]) D. V. 14 A 5.

lidt mere;[38]) Lugten foregaar med Aandedrættet; den er særligt knyttet til fin, fortyndet Luft, det ses af, at Varme og dermed følgende Udvidelse af Luften er gunstig for Lugtindtryk. Lugten indeholdes ligefrem i Luften og spredes og føres med den. Den atomistiske Lære om dette Punkt har vi kun i Platons Bearbejdelse, og ogsaa her maa naturligvis Virkningerne spores af Atomformernes Reduktion til fire; paa dette Punkt har det beredt Platon uløselig Vanskelighed, saa at han paa Trods af sit System har maattet statuere Partikler, der staar uden for de fire Elementer, idet de er større end Ildens og Luftens og mindre end Vandets og Jordens. Han siger nemlig,[39]) at de Smaaaarer, der føre Lugten til Hjærnen, er for brede til Luftens og Ildens, for smalle til Jordens og Vandets Partikler, hvorfor der aldrig mærkes nogen Lugt ved disse fire Stofformer i og for sig, men kun naar noget af dem bliver vaadt, raadner, smelter eller fordamper. Et Experiment, der beviser, at Luftpartiklerne er mindre end Lugtpartiklerne, fremfører han i en saa kort Form, at det er vanskeligt at forstaa (hvilket ogsaa taler for, at det ikke er hans eget); men Meningen maa være, at man tænker sig en Person holde et Stykke Tøj eller lignende for Munden og Næsen og trække Vejret derigennem; selv om der staar noget stærkt lugtende i Nærheden af ham, vil han kun mærke Luft ved Indaandingen uden Fornemmelse af nogen Lugt. Skal Platon nærmere bestemme, hvad Lugtpartikler er, kalder han dem Taage, som opstaar, naar Luft bliver til Vand, Røg, som opstaar, naar Vand bliver til Luft. Men andet Steds[40]) er Taagen defineret som en Slags Luft, og Røg plejer at opfattes paa samme Maade. Her er altsaa en Modsigelse, naar her staar, at man hver-

[38]) D. V. 46 A 92, 28. 30. [39]) 66 D. f.
[40]) 58 D.

ken kan mærke Lugten af noget, der hører til Jordens eller Vandets Stof eller af noget, der hører til Ildens eller Luftens; at Taage er ἡμιγενές, som al Slags Lugt siges at være, var heller ikke Meningen paa det omtalte Sted, hvor den var en Slags grov Luft; dette Ord passer kun til en Overgangsform, hvor vi har Partikelstumper, der hverken er det ene eller det andet, for saa vidt er det her paa sin Plads; men dette fører ud over de fire Elementer, som er Grundlaget for hele Teorien og det eneste, vi kan sanse, i Følge den. Derfor griber Platon sig i det og indvikler sig i Modsigelse, som han ikke kan komme ud af, og som ikke har været i det atomistiske System, hvor alle Former og Størrelser er til Raadighed, og hvor mange Slags Atomer findes overalt. De ejendommelige Atomer, som tænkes at være knyttede til de forskellige Lugtfornemmelser, bliver altsaa fri ved disse Processer: Smeltning, Forraadnelse o. s. v. Maaske har Demokrit ligesom Platon kun adskilt to Slags Lugt, behagelig og ubehagelig, som her ikke nærmere betegnes, blot defineres efter den almindelige Definition paa Lyst- og Smertefølelse; Demokrit er dog uden Tvivl kommet nærmere ind paa dette at dømme efter hans Behandling af Smag og Farve. Theophrasts Tavshed paa dette Punkt siger intet.

At Øjet intet ser, Øret intet hører uden ved Hjærnens Hjælp, opdagede den pythagoræiske Læge Alkmaion som bekendt;[41]) fra alle Sanseorganerne tænkte han sig Kanaler, Porer, til Hjærnen, men Udredningen af, hvorledes det nærmere Forhold mellem Faktorerne var, er gaaet tabt, hvis den nogen Sinde har existeret. At Sanseindtrykkene meddeles Mennesket gennem Porer, mente ogsaa Heraklit, men om

[41]) D. V. 14 A 5. 8.

hans Opfattelse ellers kan intet siges, da der ikke er overleveret andet end selve Navnet: de sansende Porer.[42]) I og for sig er det jo en let forstaaelig Tanke, at dette noget, Sanseindtrykkene, som opfattes som noget materielt, saa vist som Lyset tænkes som et Stof, maa komme ind til Menneskets Bevidsthed gennem Gange, Porer. Og denne Teori, med Hjærnen som Bevidsthedens Sæde, holdt sig da ogsaa gennemgaaende i den følgende Tid.

Almindelige Bemærkninger om Sansningen staar der en Del af i Timaios,[43]) og de falder ganske i Traad med Atomistikernes Opfattelse af Sansefornemmelserne.

Om et Sanseindtryk meddeles hurtigt, langsomt eller slet ikke, beror paa Beskaffenheden af det Parti af Legemet, som det i hvert Tilfælde træffer. Bestaar dette Parti af letbevægelige Partikler, forplantes Indtrykket naturligvis hurtigt fra Partikel til Partikel, til det naar det fornuftige,[45]) som jo baade hos Platon og Demokrit[44]) har sit Sæde i Hovedet og er et Udtryk for Hjærnen. Dette gælder Synet og Hørelsen, hvis Organer for en stor Del bestaar af Ild og Luft. Kommer Sanseindtrykket derimod til et Parti, som bestaar af ubevægelige Partikler, som fx. Negle, Haar og Steder med rigtig megen Jord iblandet, meddeles Indtrykket ikke videre, sanses altsaa ikke.

Om den fysiske Smerte- eller Lystfølelse, som er forbundet med Sansningen, hedder det: enhver Paavirkning, som sker pludseligt og hæftigt og gør Vold paa vort Legemes Natur, er smertelig, hvorimod den Paavirkning, som bringer den naturlige Tilstand tilbage paa én Gang, føles som Lyst; den Paavirkning, der finder Sted lidt efter lidt, er umærkelig. Sker

---

[42]) 12 A 16. [43]) 64 A ff. [44]) D. V. 55 A 105.
[45]) τὸ φρόνιμον.

Overføringen af Sanseindtrykket let og uden Modstand, bliver Sansefornemmelsen overordentlig stærk og ledsages ikke af nogen fysisk Smerte eller Lyst, saaledes med Synet, hvor Faktorerne er de mindste, lettest bevægelige Partikler; jo større derimod de Partikler er, som Sanseindtrykket skal virke paa, des større Modstand gør de naturligvis mod en Forandring; Sanseindtrykket bliver svagere og ledsages af en følelig fysisk Smerte eller Lyst. En enkelt af disse Sætninger har vi tilfældigvis i Theophrasts Referat af Demokrits Sanselære:[46]) Hvad som helst der virker samlet, virker stærkt paa enhver, men hvad der er fordelt over længere Tid, er umærkeligt.

VI.

Lyd-, Varme- og Lyslære.

Skønt Grækerne var saa musikalske som noget Folk, er der ikke Spor af Musikstudium, med Interesse for de enkelte Lyde, førend i det pythagoræiske Samfund. Om Pythagoras' egen Betydning i denne Retning er der et Virvar af Fabler, som faar staa for, hvad de er: allesammen sene Legender; men ud fra vort Kendskab til ældre Pythagoræere som Philolaos og Archytas, tør vi vel tillægge dem den Sandhed, at Pythagoras har opfundet Monokorden; om han har gjort Tonehøjden afhængig af Strengens Længde eller Belastning, er derimod ikke til at afgøre af de modstridende Beretninger; de senere Pythagoræere kendte

[46]) D. V. 55 A 135, 63.

nemlig begge Metoder. I al Fald har han og hans nærmeste Disciple fundet et Forhold mellem Tonehøjde og Tal, som de overhovedet satte alt muligt i Forhold til Tal, hvadenten nu disse Tal angav Strengens Længde eller en Vægt af Lodder.[1]) Til at danne dette System har de naturligvis brugt deres musikalske Øre og intet andet, men det var jo ogsaa fuldt tilstrækkeligt; og saaledes grundlagde de Musikteorien. Den gamle Pythagoræer Hippasos[2]) skal ogsaa have iagttaget, at Kar af samme Materiale og Størrelse giver forskellig Lyd, naar man slaar paa dem, efter den Vandmængde, der er i dem. — Ogsaa den fysiske Side af Akustiken interesserede dem. Alkmaion[3]) ved, at Lyden kommer med Luften til Øret; om Ørets eller Halsens, specielt Strubehovedets, Indretning, ved han intet som helst; han antager, at der er et tomt Rum indenfor Øret, som giver Lyd, naar Luften slaar imod den ydre Væg, som der altid høres Lyd, naar man slaar paa en tom Beholder. Af et Fragment af Archytas[4]) faar vi bedst Begreb om Pythagoræernes Akustik; ganske vist er det fra en lidt senere Tid, men hvad der ligger imellem, kender vi kun gennem ham. Archytas har lært af sine Forgængere, at til Frembringelse af en Lyd behøves der et Slag eller Stød. Han selv har iagttaget, at dette Stød sætter en større eller mindre Luftmasse i retlinet, fremadskridende Bevægelse. Den bevægede Luftmasse optages af Øret, og der fornemmes en stærk eller svag Lyd, alt efter som Luftmassen er stor eller lille, en høj eller dyb Tone, efter som Luften kommer med større eller mindre Fart. Dette belyses ved Exempler, hvorover Teorien er bygget, og som ude-

---

[1]) Om Strengens Vægt tales aldrig, saa man har vel altid brugt Strenge af samme Materiale.

[2]) D. V. 8 A 13. [3]) D. V. 14 A 5. 6.

[4]) D. V. 35 B. 1.

lukker al Tvivl om, at Lyden har været opfattet som en Luftmasse, der er sat i Bevægelse ved et Stød og kommer ind i Øret. Man kan ikke høre en meget voldsom Lyd, siger han, thi Lydens Kraft er jo afhængig af Luftens Masse, og en saa stor Masse, som her er Tale om, kan ikke komme ind i Øret, ligesom man ingen Vædske faar ind i et smalhalset Kar, naar man hælder stærkt til. Analogt hermed faar man en stærk Tone frem med et dybt Aandedrag og i modsat Fald en svag. At Tonens Højde er afhængig af Luftens Bevægelseshastighed, sluttes af den Skala af Lyde, man kan faa frem ved at svinge en Stok hurtigere eller langsommere; og den samme Erfaring mener han at have gjort ved at blæse i aabne eller lukkede Rør, hvor han rigtigt har lagt Mærke til, at Tonens Højde er omvendt proportional med Rørets Længde, hvilket han forklarer ved, at Luften strømmer med større Fart ud af korte Rør end af lange. Af disse og lignende Fænomener drager han den Slutning: de høje Toner bevæger sig hurtigere (ɔ: beror paa hurtigere Bevægelse af Luftmassen), de dybere langsommere. Denne Forvexling af de enkelte Luftdeles Bevægelser med Lydbevægelsen var nærliggende; men underligt synes det os, at det ikke er faldet ham ind, hvilken mærkelig Ting et Musikstykke maatte blive til hørt paa nogen Afstand, naar de højeste Toner kom først, og de andre efter i Forhold til deres Højde. Det er aabenbart heller ikke faldet ham ind, at der maatte blive et lufttomt Rum paa det Sted, hvor Lyden kom farende fra.

At dette intet som helst har at gøre med den moderne Teori (der for Resten er fra det 18de Aarhundrede), om Luftdelenes Svingninger og Svingningstal, og at Pythagoras altsaa heller ikke har drømt om Svingninger og Svingningstal, turde være indlysende. — A n a x a g o r a s holdt sig, hvad den fysiologiske Side

af Lydlæren angaar, til Alkmaions Forklaring;[5]) og om Lydens Dannelse har vi ingen anden Efterretning fra ham end den korte Notits: Luften fra Munden slaar imod den omgivende Luft, der er fast, kastes tilbage derved og kommer til Ørerne, og paa samme Maade dannes Ekko.[6]) Empedokles synes at have faaet en Smule Kendskab til det indre Øres Bygning,[7]) han taler om en Kødgren, der er som en Klokke i Øret, og mener, at Lyden fornemmes, naar Luften slaar mod de faste Dele i Øret. Andre Teorier om Lyden synes der ikke at have været, bortset fra Atomistikernes og Platons.

I hvilken Grad Platon i sin sidste Tid optog pythagoræiske Tanker og Læresætninger, er bekendt nok, og det halve af Timaios aflægger tydeligt Vidnesbyrd herom, ikke mindst i den Musikteori der hist og her kommer frem; selve Archytas skal jo have været hans Lærer. Det er da ogsaa Archytas' Opfattelse af Lyddannelse, Tonehøjde og Tonestyrke, vi møder igen her;[8]) fra Archytas stammer vel ogsaa den indskudte Bemærkning om Tonens Vellyd, som siges at bero paa Bevægelsens Ensartethed. Meningen hermed er nok den samme, som udførligere udvikles andet Steds.[9]) En harmonisk eller disharmonisk Lydfornemmelse forklares ved Forholdet mellem de høje og dybe Toner. Harmoni opstaar, naar de høje Toner, som kommer først til Øret, idet de klinger et Øjeblik med aftagende Bevægelseshastighed, modtager de dybere Toner, der kommer bagefter med samme langsomme Bevægelseshastighed, som disse kommer med, saa at der frembringes ét Indtryk af de høje og de dybe Toner. Kun Indordningen af Læren om Lyddannelsen under Antiperitasisteorien viser hen til en anden Kilde. Herved kommer

---

[5]) D. V. 46 A 92. [6]) 46 A 106. [7]) 21 A 86, 9.
[8]) 67 B ff. [9]) 80 A f.

vi udenom den ene Indvending mod Archytas: Bevægelsen meddeles her fra Luftpartikel til Luftpartikel, den tomme Plads fyldes stadig ud, uden at det naturligvis derfor bliver til Svingninger, hver Partikel er skubbet et Sykke frem og bliver der.

Efter Theophrast[10]) lærte Demokrit, at Lyd opstaar, naar Luften fortættes og med Magt trænger ind i Øret, hvor ogsaa han tænker sig et tomt Rum; det maa da imidlertid være afspærret, da det ellers ikke kunde være tomt for Luft (og Demokrit mener med tom absolut tom), og dertil tjener vel Chitonen udenfor, som antageligt er identisk med Trommehinden, som Demokrit altsaa maa tænke sig at Luft kan passere, naar den har Pres paa. At Luften kommer ind i det tomme Rum og passerer det, siger Theophrast udtrykkeligt; og han tilføjer, at kun fordi her er et saa stort tomt Rum at passere, hvor intet opholder Luften eller standser den i dens Fart, er Sansefornemmelsen knyttet hertil, thi (hvad vi har omtalt ved Aandedrættet) Atomistikerne lærte, at der kommer Luft ind overalt paa Legemet, men de andre Steder splittes og fordeles og hæmmes Luften lige strax. Det tomme Rum fortsættes i Smaaaarerne, en Kanal, som kommer fra Øret og deler sig i én Gren til Hjærnen og én til det øvrige Legeme (dette sidste er uden Tvivl en Misforstaaelse af det eustachiske Rør); Hørelsens Skarphed beror paa, at disse Aarer er tomme (vel for anden Lyd) og tørre og med saa bred Passage som muligt. Saa kommer Lyden hel ind, især hvis Chitonen og de omgivende Ben er tætte, og Hjærnens Omgivelser tørre;[11]) saaledes vil Luften ogsaa spredes hur-

[10]) D. V. 55 A 135, 55 f.

[11]) At der stadig forlanges Tørhed kommer naturligvis af, at D. havde bemærket, at Fugtighed forringer en Lyds Klang; maaske har han ogsaa tænkt paa Ørebetændelse o. lign.

tigt og jævnt til Hjærnen og Kroppen, og hvis Hjærnen er vel blandet, vil man faa den mest fuldkomne Hørelse. Lydfornemmelsen er i Virkeligheden en Berøringsfornemmelse, fremkaldt af Luften, der er kommet ind, fysisk set den Forandring, den foraarsager særligt mellem Hjærnens Atomer.

Dette er den fysiologiske Side af den atomistiske Akustik, som vi faar den fra Theophrast, der intet gør for at fremstille den klart og omhyggeligt men refererer den skødesløst og med det Omkvæd, som han knytter til Omtalen af alt, hvad Demokrit lærte: det er fuldt af Mangler og akkurat, som de fleste andres. Og denne Tendens kommer endnu tydeligere frem i den Kritik, han har knyttet til hver Fremstilling af et Stykke Atomistik, og som viser ikke blot Mangel paa Forstaaelse, men det, som værre er; ganske perfidt bemærker han her, hvor han først udtrykkeligt har gengivet Demokrits Lære, at man hører med Ørerne alene, skønt der ogsaa kommer Luft ind i Legemet (ved Indaanding gennem Huden), at Demokrits Teori er lige saa umulig, som de andres, men han har den Uhyrlighed privat for sig selv, at han lader Hørelsen ske ved Hjælp af hele Legemet! Og det er kun ét Exempel; og dog maa vi være glade til for, hvad vi faar at vide af ham, thi ellers er vi, naar vi ikke lige har Platon eller Aristoteles at holde os til, endnu værre farne. Som nu med Hensyn til Lydens Fysik, hvor vi ikke kan bruge Platon, der paa dette Punkt næsten kun gengiver Archytas, som troligt nok paa dette specielle Omraade har haft en mere udviklet Teori end Atomistikerne. Af Theophrast her faar man jo det Indtryk, at Lyden er en fortættet Luftmasse af en vis Form og Hastighed, som kommer fra Lydgiveren til og ind i den hørendes Øre og efter sin forskellige Form og Hastighed paavirker Hjærnens Atomer forskelligt. Hermed stemmer

Traditionen om, at Demokrit sagde, at Stemmen var et Legeme.[12]) Det ligger meget nær at slutte, at Demokrit har gjort de forskellige Lyde afhængige af forskellige Former og Størrelser og dertil svarende Bevægelser indenfor Stemmelegemets Atomer, men vi ved intet som helst om det. Om Lydens Udbredelse har vi en vidtløftig men ikke meget oplysende Notits hos Aëtius:[13]) Ogsaa Luften slaas i Stykker i Atomer, der har samme Form som og tumler sammen med Atomerne fra Stemmen, thi den ene Halte sætter sig hos den anden, og Guden fører altid lige Børn sammen — og begge Lignelserne, med Strandstenene og med Frøkornenes Sigtning, som vi kender andet Steds fra, og som her er trukket med af de to andre Billeder, der illustrere den samme Tanke, og citerede efter Hukommelsen.[14]) Dertil føjes Indvendingen: Hvorledes kan nogle faa Stumper Luft fylde et Teater, der kan rumme ti Tusind Mennesker? Man kan vist ikke faa mere ud heraf end, at Stemmelegemet, som udgaar fra den talendes Mund, forstærkes ved alle de Atomer af samme Form, som er i den omgivende Luft, hvorved det bliver muligt, at saa mange samtidigt kan høre den samme Lyd. Og om den egentlige Lydlære, hvorledes den formedes i Atomistikernes System, ved vi altsaa intet sikkert; Pythagoræerne har helt fortrængt den med deres Akustik og skubbet den ud af vor Overlevering, og vi maa indrømme maaske med Rette; og dog er det ikke umuligt, at Demokrit paa dette Omraade havde lært af

[12]) D. V. 55 A 127. [13]) D. V. 55 A 128.

[14]) Morsomt er det at se, hvor Hjemmelsmanden for dette kan sin Homer; ikke blot har han til det djærve folkelige Ordsprog føjet et fornemt Citat fra Odysseen, men ogsaa Demokrits Billede af Kornrensningen blander han sammen med Beskrivelsen af en Kornrensning i Iliaden (13, 387—88) og sætter Homers Ærter og Bønner i Stedet for de atomistiske Kornsorter.

Pythagoræerne og ved egen Bearbejdning frembragt en Lydlære, der kunde maale sig med deres, i al Fald synes han at have haft Forbindelse med Pythagoræerne og skal have skrevet et helt Skrift om Pythagoras.[15])

Hvad nu deres Varmelære angaar, kommer man til den med Forventninger, da Aristoteles atter og atter har betonet, at Demokrit var den første, som gjorde sig en Forestilling om Varmens Væsen. Og Forventningerne bliver ikke skuffede; hvad vi finder om Demokrits Varmelære, er saa ejendommeligt og forskelligt fra den øvrige Oldtids Forestillinger, saa langt forud for deres Lære, som af Aristoteles lod sig sige, at Demokrits Forklaringer var helt forkerte, eller som holdt sig til den mere spekulative, platoniske Opfattelse. De Par Iagttagelser og de to Sætninger, der er hele den Varmelære, der findes hos Naturfilosoferne før Atomistikerne, har allerede staaet hos Amaximenes.[16]) Det er de to Sætninger: at Bevægelse fremkalder Varme, og at Varme udvider. Bevægelse som Varmefrembringer kendte man vel bedst fra Fyrtøjet; Udvidelse ved Varme var jo meget iøjnefaldende ved Fordampning. Ikke engang Heraklit, hvis Grundstof dog var Ilden, har, saa vidt vi kan se, spekuleret nærmere over Ildens eller Varmens Natur; men han var jo ogsaa Filosof og spekulerede paa andre Ting. Der er dog en enkelt Bemærkning af ham, der vedrører vort Emne, og som kunde tyde paa, at han allerede mente, at Opvarmning var Tilførsel af et Varmestof, som han identificerede med Ilden; en nærliggende Forestilling, som vi vil træffe i Timaios. Han skal nemlig have sagt: Naar Kul nærmes til Ilden, bliver de glødende, idet de forandres, naar de fjærnes, slukkes de.[17]) Da dette skal tjene til Belysning af et Fænomen, der be-

---

15) D. V. 4 A 6.

16) Cfr. D. V. 3 A 6. 46 A 1, 9.

17) D. V. 12 A 16, 130.

staar i Optagelsen af et fremmed Stof ved Hjælp af Porer, ligger det nær at antage, at ogsaa Kullene menes at have Porer, Kanaler, hvori Ilden trænger ind, og at dette bevirker Glødning; dog staar der ikke noget om det.

En af de lægevidenskabelige Forfattere véd en anden Ting: Alt hvad der opvarmes, udsender Luft og trækker anden kold Luft til sig, hvoraf det næres.[18]) Det er ubehjælpsomt udtrykt, men Forfatteren forstaar dog, at der skal Luft til at nære Forbrænding. Det samme maa være Meningen med en anden Læges Bemærkning om en brændende Lampe.[19]) Det er en sjælden Viden. Med Undtagelse af Cardano lærte alle indtil Lavoisier, at Forbrænding er en Proces analog med Smeltning, hvorved der forsvinder noget af Stoffet i Luftform, og Resten bliver tilbage som Aske. Men de gamle Læger vidste altsaa, at Forbrænding er umulig uden Lufttilførsel. Desværre ved vi ikke et Ord om, hvad Atomistikerne mente om Forbrænding. Vi har set af deres Aandedrætsteori, hvor nær de har været den rigtige Forstaaelse af det parallele Fænomen: Blodets Iltning; men da de ikke, saa vidt vi ved, har paralleliseret disse Ting, kan der intet sluttes deraf. — Om Frysning har ogsaa en af Lægerne en Udtalelse. Det er i Skriftet: Om Luft, Vand og Steder, hvor der handles udførligt om Fordampning.[20]) Der hedder det, at Vand, som har været frosset, er overmaade usundt. Naar Vand fryser, sker nemlig det, at det lette og klare og ferske udskilles og forsvinder, det maa betyde: fordamper, og det ureneste og tungeste bliver tilbage. Til Bevis anføres, at naar man sætter en Skaal med et bestemt Maal Vand ud under aaben Himmel og lader det fryse og saa atter optø, vil der vise sig at være

---

[18]) L. VII, 486. cfr. D. V. 51. C. 2.
[19]) L. VIII, 592. [20]) L. II, 36.

meget mindre Vand i Skaalen end før Frysningen. Det skal naturligvis ikke forklare selve Frysningen, blot meddele et Fænomen, som knytter sig til den.

Om Atomistikerne ved vi, at de tillagde Ildens Atomer Kugleform og meget ringe Størrelse, idet de mente at forklare Ildens opadgaaende Bevægelse ved dens ringe Vægt, dens Hurtighed ved Kugleformen og Lidenheden, og tillige tillagde den sidste Egenskab Evnen til at komme ind overalt. Men de har ikke identificeret Ild og Varme. Det hedder, at de lærte,[21]) at de Atomer, der adskiller og adsplitter, fremkalder Varmefornemmelse, de der samler og sammenpresser, Kuldefornemmelse; og ved Behandlingen af Smagsfornemmelsen viste det sig, at ogsaa de Atomer, der har Kroge og Takker, fremkalder Varmefornemmelse, idet de indirekte bevirker Udvidelse ved at fange andre Atomer ind og føre dem med sig og saaledes skabe tomme Rum. Og det siger Theophrast ligefrem i al Almindelighed: Det, der har mest tomt Rum, bliver i særlig Grad varmt.[22]) Dette skal i Følge Sammenhængen betyde: jo mere tomt Rum, des varmere, Varmegraden er omvendt proportional med Atomernes Tæthed. Heraf fremgaar jo, at det ikke alene er Ildens Kugleatomer, der, ved deres voldsomme Bevægelse, fremkalder Varme. Og tillige, thi saaledes maa Meningen være med Theophrasts ikke synderligt klare Referat, at Varmen er knyttet til Dannelsen af tomme Rum, til alle Atomer altsaa, der enten, som Ildens, ligefrem splitter andre Atomer ad, eller paa anden Maade gør tomt.[23])

---

[21]) 55 A 120. [22]) D. V. 55 A 135, 65.

[23]) Naar Simplicius (54 A 14) dertil knytter den Bestemmelse, at Atomerne ligger jævnt i varme, ildagtige, lyse, skinnende Legemer, mens de ligger hultertilbulter i Legemer med de modsatte Egenskaber, har han blandet to Ting sammen: Forklaringen paa

At Demokrit virkeligt ikke har opfattet Varmen som et Stof, der breder sig rundt i Legemerne, men som en Følge af Atomstilling, fremgaar ogsaa af Aristoteles' Polemik[24]) mod Demokrits Lære om, at Frysning, Størkning og Smeltning sker ved Omstilling og Omordning af Atomerne.

Men ganske vist, der maa jo noget, en Kraft, som vi vilde sige, til at bevirke denne Bevægelse mellem Atomerne; og det kan altsaa ogsaa være andre Ting, men vil som oftest være Ildatomer, der gør det.

Fortrinet ved denne Lære fremfor fx. Platons, som vi strax kommer til, er, at Legemet er varmt, efter at Ildatomerne paa deres rasende hurtige Fart til Vejrs er faret igennem det; at man ikke bliver nødt til at tage den Konsekvens, at et Legeme vejer mere, naar det er varmt, end naar det er koldt, som de maatte, der lod Varme være Stoffet Ild, som var fordelt i Legemet; endelig, at man ikke behøvede at antage Ild i alt, hvad der skaber Varme.

Ved Glødning derimod antager ogsaa Demokrit, at der er Ild i Legemets Porer, saa længe Glødningen varer: de Legemer bliver lysest ved Glødning, som indeholder den meste og fineste Ild, de bliver rødere, som har grovere og mindre Ild i sig.[25]) Flammen er en Forening af Ildatomer med tomme Rum imellem, jo længere vi kommer fra det brændende Materiale, des færre Ildatomer men ogsaa des mindre tomt Rum, da Varmen jo aftager, derfor den tilspidsede Form.[26])

Varmeledning forklares ogsaa uden Vanskelighed; naar man kender Demokrits simple, konsekvente

---

varme Legemer og paa lyse Legemer, han taler jo ogsaa, som om disse Egenskaber altid fulgtes ad.

[24]) de gen. et corr. I, 9, 327 a 15 (mangler hos Diels).

[25]) D. V. 55 A 135, 75. [26]) D. V. 55 A 73.

System, kan enhver a priori sige, hvorledes han maatte forklare næsten alt. For Exempel Kogning. Ildatomerne under Gryden stræber, som alle Ildatomer, med stor Kraft og Fart at komme til Vejrs, grundet paa Sigtebevægelsen. De støder paa Grydens Bund, der, som alt, er fuld af tomme Porer; er Gryden af Jærn, ved vi oven i Købet, at de tomme Rum ligger paa Kryds og Tværs, og at de er store og mange.[27]) Derind kommer Ildatomerne; kommer de med jævn Tilførsel, adskiller de blot Jærnatomerne paa deres Vej op gennem Grydebunden; men kommer de i meget store Masser, saa at de ikke kommer ud lige saa hurtigt, som de kommer ind, men bliver opholdt, kommer Gryden til at gløde. Fra Grydebunden kommer de op i Vandet, hvis Atomer de ogsaa spreder og efterlader tomme Rum imellem, det vil sige: varmer Vandet. De fire Elementer findes nu aldrig rent, men altid blandede mellem hinanden; i Vand er der Luft. Luft er lettere bevægelig end Vand. Ved Ildatomernes Stød og Vandatomernes Skubben drives Luftatomerne ud af deres Stilling, og deres iboende Opadstræben hjælpes derved, saa at adskillige af dem sammen med Ildatomerne kommer op af Vandet. De enkelte Ildatomer er usynlige, derfor ser man dem ikke over Vandet og paa deres Vej videre opad. Baade Luften fra Vandet og den over Gryden har ogsaa været i Berøring med Ilden, er blevet udvidet, man ser, hvorledes den spreder sig over Vandet, er der Laag paa, vælter den Laaget af for at faa Plads; er Gryden meget tæt lukket, sprænger den fordampende Vædske Karret af Mangel paa Plads. Denne Proces staar ikke beskrevet noget Steds, men Rekonstruktionen bestaar af lutter Sætninger, vi har overleveret fra Demokrit. Det mest specielle: Kendskabet til

[27]) D. V. 55 A 135, 62.

Damps Tryk, har Atomistikerne lagt for Dagen i det Udsagn, som Aristoteles citerer.[28]) Hvis der overhovedet ikke existerede noget Vakuum, og Legemer ikke udvidede sig, var det aabenbart umuligt, at Vand, der fordamper, kunde sprænge Kar, som det er i, af Mangel paa Plads. — Denne Rekonstruktion er altsaa ligefrem en Opgave i Fysik efter Demokrits Lærebog; og saa simpel og lidet indviklet er den gamle Atomistik, at der næppe kan tænkes mere end denne ene Løsning. De to Naturlove og en lille Samling enkelte Sætninger giver en Forklaring i Hænde paa alle de almindeligste Fænomener.

Demokrit lod sig altsaa ikke som hans samtidige og som hans Efterfølgere i de næste Par Tusind Aar forlede til at tro, at Varmen er et Stof, men definerede: at et Legeme opvarmes vil sige, at dets Atomer fjærnes fra hinanden, saa at der dannes meget tomt Rum; det er en Definition, der i forbløffende Grad ligner den ganske moderne: at et Legeme opvarmes vil sige, at dets Molekyler fjærnes fra hinanden, kommer ud af Ligevægtsstilling og faar større Hastighed. Og ganske vist, den moderne Definition er bygget op paa lange Rækker Forsøg og gaar ud fra en Forestilling om Aggregatstilstanden, der er betinget af Tyngdeloven; men alligevel er denne Lighed ikke helt tilfældig, den beror i sidste Instans paa Demokrits moderne Metode, at han for at forklare et Fænomen som Varme ser sig om efter de Exempler, han kender, der angaar dette, og paa, at han saa forklarer dem konsekvent ud fra en Teori, der aldrig bruger andre Begreber end: Atomerne, deres Form og Bevægelse og det tomme — ren mekanisk Fysik, for saa vidt moderne. Den virkelige Forskel paa den gamle og nye Atomistik er i Grunden Stoffet, hvis

[28]) de cælo III, 7. 305 b 14. (mangler hos Diels).

enorme Forøgelse har krævet en betydeligt mere indviklet Teori.

Denne Varmelære kunde Platon ikke bruge; den var baseret paa det tomme Rum og Atomernes Forskellighed, to Ting, som Platon havde taget Afstand fra. Efter Pythagoræernes Exempel havde han givet Ildens Partikler Pyramideform, paa den kunde han lige overføre Kugleformens Egenskaber,[29]) blot blev Eftertrykket stærkere lagt paa det gennemtrængende, gennemskærende. Med deres Spidser deler Ildpartiklerne Jord, Luft, Vand i de mindste Bestanddele; selv opløses Ilden ogsaa, slukkes, naar den omsluttes af for mange Luft-, Jord- eller Vandpartikler.[30]) Da Atomernes Stilling og Afstand ikke kunde bruges i Platons System, identificerede han Varmen og Ilden, og fulgte deri vistnok en gammel Forestilling. Varmen[31]) er den Del af Flammen, der, naar Flammen er slukket, bliver tilbage i de gennemglødede Legemer.

Smeltning og Frysning forklares saaledes. Af Vand, det vil sige sammensat af Ikosaedrer, er der to Hovedarter: det flydende Vand og det smeltede Vand. Det sidste er, som tidligere omtalt, det samme som Metallerne. Deres Ikosaedrer er store og ens, derfor er Metallerne stabile, ikke i Bevægelse, og de sidder tæt sammen, derfor er Metallerne tunge; det er jo rent atomistisk. Naar nu Ilden kommer ind i dem og opløser dem, faar vi en inhomogen Masse: Ildens Pyramider, Vandets Ikosaedrer og Stumperne af de Ikosaedrer, Ilden har slaaet itu; det vil, som tidligere forklaret, sige,[32]) at denne Masse bliver letbevægelig og giver efter for den omgivende Lufts Tryk og presses fladt ud over Jorden; det kalder man, at Metallet bliver

---

[29]) cfr. 78 A om Ildpartiklernes Bevægelse.
[30]) 56 D. ff. cfr. p. 103. [31]) 58 C ff. [32]) p. 78.

flydende. Naar Ilden igen forlader Metallet, bliver der tomme Rum i Metallet, og Ilden, som gaar ud, presser paa den omgivende Luft, idet den søger at komme til Vejrs; Luften, som skubbes til Side, fortættes og trykker følgeligt stærkere nedefter paa Metallet og driver dets Partikler ind i de tomme Rum, indtil vi igen har den homogene, kompakte Masse som før Smeltningen. Denne sidste Proces kalder man Frysning. Den kendes fx. fra Is. I alt flydende Vand er der nemlig iblandet Ildatomer, og det er dem, som gør Vandet flydende, og ved hvis Bortgang det bliver Is; eller hvis Procesen foregaar oppe i Luften, Hagl; eller hvis Massen ikke bliver helt kompakt, henholdsvis Rimfrost eller Sne.[33]) Denne Betragtning af Smeltning med Hensyn til Rumfang er jo rigtig nok, fordi Udgangspunktet er taget i Metaller; at Forholdet er det modsatte med Is, har man ikke bemærket. At man ingen Anelse havde om Smeltepunktet, følger af sig selv, da man ingen Varmemaalere havde.

Som man ser, forklarer Platon Frysning ved en Omstilling, en Sammenstilling, af Atomerne; det er jo efter Aristoteles atomistisk. Af samme Sted hos Aristoteles[34]) maa man slutte, at Smeltning beror paa den modsatte Forandring i Atomerne, altsaa deres Fjærnelse fra hinanden. Af Timaios fremgaar, hvad forøvrigt stemmer med overleverede Udtalelser af Demokrit,[35]) at Smeltningen gør flydende, fordi der kommer Ildatomer ind imellem de andre Atomer og meddeler deres stadige og stærke Bevægelse til Omgivelserne. Faktisk er denne Forklaring paa Forskellen mellem fast og flydende Tilstandsform hypermoderne — det er meget morsomt og meget ærefuldt for Demokrit, selv om man ikke glemmer, at Forudsætningerne er vidt

[33]) 59 E. [34]) de gen. et corr. I, 9. 327 a 15. [35]) D. V. 55 A 101.

forskellige. Demokrit har jo ikke gennemført denne Forklaring, han bruger den kun paa dette specielle Forhold, mens ellers Forskellen paa fast og flydende Form er, at den sidste har mindre Atomer og mere tomt Rum.

Naar en Ting er varm eller varmer, er det efter Platon, fordi der er Ildpartikler i den;[36]) det er fx. ogsaa Tilfældet med Vin. Ligesom Demokrits skarpe Saft særlig fremkaldte Varmefornemmelser, gaar Platon ud fra, at det ejendommelige ved Varmefornemmelsen er Fornemmelsen af noget skarpt og skærende; det er Ildens Pyramider, der paa Grund af deres ringe Størrelse fare saa hurtigt omkring, at Følelsen bliver saa gennemtrængende; alt, hvad vort Legeme bestaar af, splitter de ad i mindre Stykker, og det er den Fornemmelse, vi kalder Varme. Afhængigheden af Demokrit er iøjnefaldende.

Kulde forklares ud fra den Forestilling, at særligt Fugtighed fremkalder Kuldegysninger, en Forestilling, der er saa meget lettere forklarlig i et Land, hvor Vinteren er Regntiden. Den omgivende Fugtighed, der bestaar af store og grove Partikler, trænger ind i Mennesket og jager dels Legemets egen Fugtighed ud, dels presser den den sammen, saa at den bliver fast og ubevægelig, medens den før var letbevægelig. Den mod Naturen sammenpressede Fugtighed kæmper mod den indtrængende. Denne Kamp og medfølgende Rystninger, der fornemmes som Gysning, kalder vi at fryse. Det svarer jo ganske til Demokrits Forklaring paa Kulde, det er en Skiften Plads af Atomerne, en Sammenpresning og Sammenstuvning.

Et Experiment, der kan behandles her under Varmelæren, for saa vidt som det drejer sig om Ildatomer-

---

[36]) cfr. 61 D ff.

nes Bevægelse, beskrives af Aristoteles.[37]) Demokrit skal have brugt sin Hypotese om Ildatomernes Opdrift til følgende Forklaring. Hvis man kaster brede Ting i Vandet, vil de flyde, medens smalle Ting gaar til Bunds. Dette beror paa, at Ting med stor Overflade rammes af mange af de Ildatomer, som stadig stiger til Vejrs ogsaa op gennem Vandet, og bæres af dem (idet der virker ligesom et opadgaaende Tryk), medens Ting med lille Overflade kun rammes af faa opadgaaende Ildatomer og derfor ikke understøttes tilstrækkeligt. Med andre Ord: for Demokrit gælder den Sætning, at faste Legemer i Vædske paavirkes af en Opdrift, der er ligefrem proportional med Legemets Overflade. Det er jo forkert; og dog var her slaaet ind paa en Vej, der kunde have ført til en Forstaaelse af Begrebet Vægtfylde ved en fysisk Fremgangsmaade. Havde man givet sig til at undersøge, hvorfor et lille Legeme ikke kunde nøjes med en lille Opdrift, havde man beskæftiget sig mere med Problemet, havde man vel ogsaa set en Træpind flyde og var saa vel fra Begrebet: Overflade kommet til Rumfang og Vægt. Det gjorde man nu ikke, og denne demokritiske Sætning blev uden Betydning. At Demokrit hildedes i denne Vildfarelse, skyldes naturligvis dels som ellers de tilfældige og altfor faa Ting, han experimenterede med, dels han Ukendskab til Sammenhængskraften paa Vædskens Overflade. —

I den Tid, vi her beskæftiger os med, var Grækerne ikke klogere end Konen, der troede, hun kunde bære Solskin ind i Huset i sit Forklæde: ogsaa de mente, at Lyset var et Legeme; senere hen i Tiden var Lyslære den Del af Naturvidenskaben, der blev fyldigst behandlet af dem, men det varede længe, inden de kom i

---

[37]) D. V. 55 A 62.

Gang med den, i al Fald saa vidt vi kan se.[38]) Begreberne Ild og Lys gaar til at begynde med over i hinanden for dem, ligesom Ild og Varme: Varme er Ild, der brænder uden at skinne, Lys Ild, der skinner uden at brænde.

At der er nøje Forbindelse mellem Øjnenes Sans og Lys, var en af de første Opdagelser, Menneskeheden maatte gøre, men derfra til at tænke over Forbindelsens Art var en lang Vej. De første Tanker, vi kender, der gaar i den Retning, er en poetisk Parallelisering mellem Lyset og Øjnene, som jo var helt anderledes end alt andet paa Menneskene, og som især kunde lyse og skinne. De kaldes ligefrem to Lys i et for Resten ikke videre poetisk Formelvers i Odysseen: Han (hun) kyssede hans Hoved og begge hans skønne Lys.[39]) I denne Forbindelse er Billedet næppe brugt første Gang, det er her saa slidt, at det helt har mistet sit ejendommelige Præg: Fremhævelsen af den stærke Glans; men i al Fald er heri endnu ikke andet end et digterisk Udtryk for en almindelig Tanke. Lidt mere Betydning maatte denne Parallelisering faa, naar den blev sat i Forbindelse med den Iagttagelse, at saa mange Dyreøjne og enkelte Menneskeøjne kan lyse i Mørke. Og en ny Erfaring, at der viser sig Ild ved et Slag paa Øjet, fik Alkmaion til ligefrem at hævde, at der er Ild inde i Øjet.[40]) Det som kaldes: det egentlige Øje, der ligger i Øjehulen i fire Chitoner af forskellig Tæthed, omgivet af Vand, maa sik-

---

[38]) Af de to Specialafhandlinger om dette Emne er Baumhauers: De sententiis veterum philosophorum Græcorum de visu lumine et coloribus 1843 egentligt kun en Materialesamling, som naturligvis er blevet overflødig ved Diels Samling; og A. Haas': Antike Lichttheorien i Arch. f. Gesch. d. Phil. XX Bd. p. 345 ff. er for dette Tidsrum hverken udtømmende eller videre oplysende.

[39]) XVI, 15. XVII, 39. XIX, 417. [40]) D. V. 14 A 10 cfr. 5.

kert netop være denne Ild. Vandet er vel baade Øjets Vand- og Glasvædske. Alkmaion har utvivlsomt kendt noget nærmere til Øjets Anatomi (det oplyses ogsaa, at han er den første, der har givet sig af med Vivisektion,[41]) det viser hans udførlige Omtale af Øjet. Fra Hjærnen mener han at have iagttaget en Kanal, som lige bag Panden deler sig i to Grene, en til hvert Øje; det rigtige er jo, at Synsnerverne krydses lige paa det Sted. Hvad han mener med de fire Chitoner, er ikke godt at sige; rimeligvis er de Pupilen, som ogsaa efter Alkmaions Tid opfattedes som et tyndt Dække for Øjets Ild, og Regnbuehinden, Senehinden og Øjelaaget; for vor Undersøgelse spiller de ingen Rolle. Af stor Interesse vilde det derimod være at faa at vide, hvilken Funktion denne Ild i Øjet havde, men derom forlyder intet, lige saa lidt som om, hvorledes den forholder sig til en anden Ejendommelighed ved Øjet, som Alkmaion betragtede som den væsentlige Faktor ved Synet: dets Evne til at spejle. Spejlingen i Øjet har naturligvis alle Dage været et Fænomen, der vakte Folks Interesse, derefter gav de jo Pupilen Navn (ikke blot paa Græsk) og kaldte den for: Dukken, det lille Menneske. Hvorledes Alkmaion satte Spejlingen i Øjet i Forbindelse med Ilden i Øjet og igen lod Synet fremgaa som Resultat af disse to Faktorer, forlyder der intet Steds noget om.

Vi ved, at Alkmaion ellers sluttede sig til de gamle Pythagoræere; men søger vi til dem for at faa nærmere Oplysninger, fortæller de Par Stumper Overlevering, der existere herom, os blot, at det var almindelig gammelpythagoræisk Lære, som senere findes igen hos Archytas,[42]) at man ser ved Hjælp af Straa-

[41]) 14 A 10.

[42]) D. V. 35 A 25. Apuleius' Bemærkn.: sine ullo foris amminiculo, er hans egen Tilføjelse, fremkaldt ved at han sammenligner Archytas med Platon.

ler af varm Damp eller Ild, som udgaar fra Øjet til Genstanden. Maaske har Alkmaion ogsaa antaget saadanne Straaler, siden han mente, der var Ild i Øjet; men selv om vi antager det, bliver vi ikke klogere paa hans Opfattelse af Synet. Vi staar nemlig egentlig ganske uforstaaende overfor, hvad Diogenes Laertius beretter[43]) om, at Pythagoras lod Synet ske ved Hjælp af meget varm Damp, hvilket han gjorde, fordi vi kan se igennem Luften og igennem Vandet; thi hvis denne Damp ikke var meget varm, vilde den spredes og assimileres med det kolde (Luften og Vandet), som nu tværtimod ved den Modstand, det gør, bevirker, at denne Damp skyer begge Dele og gaar som en Straale, som Solens Straaler, til Genstanden, hvorfor han ogsaa kaldte Øjnene for Solens Porte. I Virkeligheden mener han aabenbart med denne meget varme Damp det samme, som naar andre siger Æter eller Ild. Hvorledes denne Ildstraale fremkalder Synsindtrykket, ved vi intet som helst om. I hvert Fald er det ikke ved Tilbagekastning, thi for det første staar der ikke noget om det, og dernæst forklares særligt Spejlingen (efter Aëtius)[44]) ved, at blanke og glatte Flader kaster disse Straaler fra Øjnene tilbage, ligesom naar man strækker Armen ud og igen slaar den tilbage til Skulderen; saaledes sagde Pythagoræerne. Noget klart Billede kan

---

[43]) VIII, 1,29: *τὴν τ' αἴσθησιν κοινῶς καὶ κατ' εἶδος τὴν ὅρασιν ἀτμόν τιν' εἶναι ἄγαν θερμόν. καὶ διὰ τοῦτο λέγεται δι' ἀέρος ὁρᾶν καὶ δι' ὕδατος. ἀντερείδεσθαι γὰρ τὸ θερμὸν ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ. ἐπεί τοι εἰ ψυχρὸς ἦν ὁ ἐν τοῖς ὄμμασιν ἀτμός, διειστήκει ἂν πρὸς τὸν ὅμοιον ἀέρα· νῦν δὲ* ἔστιν ἐν οἷς ἡλίου πύλας καλεῖ τοὺς ὀφθαλμούς.* (mangler hos Diels).

[44]) *οἱ ἀπὸ Πυθαγόρου κατ' ἀνταναχλάσεις τῆς ὄψεως* (forklarer Spejlbilleder). *φέρεσθαι μὲν γὰρ τὴν ὄψιν τεταμένην ὡς ἐπὶ τὸν χαλκόν, ἐπιτυχοῦσαν δὲ πυκνῷ καὶ λείῳ πληχθεῖσαν ὑποστρέφειν αὐτὴν ἐφ' ἑαυτὴν ὅμοιόν τι πάσχουσαν τῇ ἐκτάσει τῆς χειρὸς καὶ τῇ ἐπὶ τὸν ὦμον ἀντεπιστροφῇ* (mangler hos Diels).

vi altsaa ikke faa af Pythagoræernes Opfattelse af Lysets og Synets Natur — rimeligvis fordi de gamle Pythagoræere selv ikke havde noget saadant endnu, men blot med enkelte Fænomener, de havde lagt Mærke til, forbandt nogle vage Forestillinger. Philolaos' Teori[45]) om Solen, der blot er et Spejl, som kaster Lys og Varme ned til os fra Centralilden, forudsætter kun ganske almindeligt Kendskab til Spejle, og den Notits, at Pythagoræerne sagde Farve i Stedet for Overflade,[46]) giver heller ingen Oplysning om deres Lyslære — det skulde da være den, at de ikke var klogere end Folk i Almindelighed og betragtede Farve som en ligefrem Egenskab i Overfladens Stof ligesom fx. haard eller blød. Betydning fik deres Meninger om Lyset og Synet gennem Platons Tilegnelse af dem.

Medens Pythagoræerne var mest tilbøjelige til at tilskrive Ilden i Øjet og dens Udstraaling vor Evne til at se, hæftede Anaxagoras sig udelukkende ved det andet: Spejlingen i Øjet. Theophrast refererer hans Lære om dette Punkt saaledes:[47]) Man ser ved Hjælp af Spejlbilledet paa Pupilen, men dette viser sig ikke i det, som har samme Farve, men i det forskellige; og for de fleste er den forskellige Farve for Haanden om Dagen, for nogle om Natten; derfor ser de skarpest da. I det hele taget er Natten mest ensfarvet for Øjnene. Spejlingen sker om Dagen, fordi Lyset er Medaarsag til Spejlbilledet. Den Farve gør sig gældende, som i højeste Grad har en forskellig Farve at spejle sig i. — Efter Anaxagoras er Synsindtrykket altsaa Genstandens Spejlbillede paa Pupilen; hvorledes det forplantes til Pupilen, tales der ikke om. Derimod anfører Theophrast to Grunde til, at de fleste ser bedst om Dagen. Naturligvis dels fordi det er lyst; men ogsaa fordi en

[45]) D. V. 32 A. 19. [46]) D. V. 45 B 42. [47]) 46 A 92.

Genstand kun spejler sig i noget af en anden Farve, og for de flestes Vedkommende er der størst Forskel mellem Pupilens og Genstandens Farver om Dagen, medens alt om Natten antager omtrent samme Farve og samme Farve som Pupilen. Dette, som Theophrast gør til en Doktrin om, at Sansningen kun sker gennem det uligeartede, er blot en Slutning, som Anaxagoras har draget af, at han om Dagen, naar Synsevnen er stærkest, ser de livlige Farver spejle sig i Pupilen, medens Pupilen i Mørke selv er mørk og uden Spejlbilleder. Det kan i den absolute Form, det her har: at Spejlbilleder overhovedet ikke viser sig i samme Farve, ikke være den mere almindelige Iagttagelse, at (siden al Lysvirkning er afhængig af Kontrastvirkning) mørke Genstande træder stærkest frem paa en lys, spejlende Flade, lyse paa en mørk; som det er formet, kan det kun gælde Spejlbilledet i Øjet, og det er vel næppe Theophrasts Skyld. Et mangelfuldt Kendskab til Lysets Natur har ført til Antagelsen af denne falske Hypotese ved Siden af den ene tilstrækkelige Forklaring: at de fleste ser daarligt om Natten, fordi der ikke er Lys nok. En Ting, der har ført Anaxagoras paa Vildspor, er tydeligt nok den Erfaring, at der er nogle, som ser bedst om Natten. Han har kendt en Slags Kat fx. eller et andet Dyr, som i Mørke saa bedre end andre Væsner, og lagt Mærke til, at dens Pupiler heller ikke var sorte i Mørke men skinnede lyst. I en saadan Iagttagelse maatte han finde en Bekræftelse paa sin Teori om Synets Afhængighed af Pupilens Farve.

E m p e d o k l e s' Lyslære er den gamle Udstraalingsteori med en ejendommelig ny Tilsætning.[48]) Om Udstraalingen har vi endnu Empedokles' egne Ord i et

[48]) cfr. D. V. 21 A 90.

meget nydeligt og oplysende Billede:[49]) Ligesom naar en, der tænker paa at gaa ud i Vinternatten, tænder den skinnende Ilds Lue og gør en Lygte i Stand, en Lampe, der lukker for alle Vinde; den skærer gennem de blæsende Vindes Pust, saa at de fare til Side, men Lyset trænger ud gennem den, da det er saa meget finere, og lyser til Firmamentet med utrættelige Straaler; saaledes lagde den urevige Ild sig den Gang i Skjul bag den runde Pupil i Hudlag og fine Lin, som var gennemstukne med guddommeligt indrettede Porer, der gik lige igennem. De afspærre det rundt om rindende Vands Masse, men Ilden lader de slippe ud, da den er saa meget finere. — Som ellers almindeligt bruges her Ild og Lys for at betegne ganske det samme; og Lyset er et Legeme, ganske vist overordentligt fint, saa det kan gaa gennem Porer, som Vandet, Vandvæsken, som tænkes flydende, ikke kan passere. Øjet selv er som en Lygte: indeni er Ild, som straaler ud, ikke gennem Glas, men gennem: Hudlag og fine Lin, uden Tvivl de samme fire Hudlag, som Alkmaion havde konstateret. Ilden sidder midt i Øjet bag Pupilen, og „den milde Flamme fik kun en lille Smule Jord iblandet".[50]) Eftertrykket ligger her paa „kun en lille Smule", de fire Elementer forefindes jo aldrig ublandede efter Empedokles' Mening, men Ilden i Øjet er altsaa saa ren som muligt.

Dette er jo ikke andet end en poetisk Fremstilling af Pythagoræernes Lære. Men Theophrast,[51]) som refererer dette, føjer til, at ogsaa Vandet i Øjet tjener som Sanseorgan: med Ilden sanses det hvide, med Vandet det sorte (hvid betyder aabenbart her alle lyse, sort alle mørke Farver); denne Fordeling er en Følge af, at det sorte ikke kan komme ind i Ildens me-

---

[49]) 21 B 84. [50]) D. V. 21 B 85. [51]) 21 A 86.

get fine Porer, men vel i Vandets, som er grovere. Her er jo Tale om en Udstrømning, som ikke gaar fra, men til Øjet.

Ogsaa andre Steder høre vi om en saadan Udstrømning, en løsrevet Linie af et Digt af Empedokles lyder saaledes:[52]) Vidende, at af alt, hvad der blev til, finder der Udstrømninger Sted. — Man kunde fristes til, naar man træffer denne Udstrømning omtalt ved Synet, at forstaa Strømme som Straaler og tro, at Empedokles paa en eller anden Maade havde iagttaget og forstaaet de Straaler, som udgaar fra alle oplyste Genstande; men saaledes er det langtfra. Baade Plutarch, som citerer den ovenfor anførte Linie, og Theophrast[53]) forklarer denne Udstrømningsteori nærmere som baseret paa Slid og Svind, som man kan iagttage ved alt. Det er da klart, at Udstrømningen bestaar af noget af selve Legemets Stof. Og det viser sig ogsaa, at Empedokles' Udstrømningsteori ikke særligt er knyttet til hans Optik, men til hele hans Sanselære; om en Udstrømning fx. opfattes som Lugt eller som Lysindtryk, beror ene paa Partiklernes Størrelse, der afgør, om Udstrømningen kan slippe ind og passere enten Lugte- eller Synsporerne, i første Tilfælde faar vi en Fornemmelse af Lugt, i sidste et Synsindtryk;[54]) kommer der altfor store Partikler til nogle Porer, kan de ikke slippe ind, kommer der for smaa, passere de uden at mærkes.

Slid og Svind forklaret ved Udstrømning kender vi fra Timaios;[55]) Partikler, der er saa smaa i Forhold til Porerne, at de passere dem uden Virkning, har vi ogsaa hørt om.[56]) Det var da muligt, at Platon (og Atomistikerne) havde dette fra Empedokles; men det er i allerhøjeste Grad usandsynligt. Det viser sig nemlig, at

---

[52]) 21 B 89. [53]) D. V. 21 A 86, 20. [54]) 21 A 86, 7.
[55]) p. 118. [56]) p. 103.

Empedokles forklarer ikke blot Fjærnvirkninger men ogsaa, ganske urimeligt, umiddelbare Virkninger, som Smag og Berøring, ved Udstrømninger, et Misbrug, som Theophrast med Rette bebrejder ham.[57]) Naar vi nu hos Atomistikerne finder en Hypotese om Atomernes lovmæssige Bevægelse, — Udstrømning kan man gerne kalde det, men den er jo i al Fald ikke uafbrudt eller altid stærk, — som blandt andet ogsaa resulterer i Slid og Svind, og en Hypotese om en stadig Udstrømning, der kun er brugt, hvor den passer, til at forklare en Fjærnvirkning (Synet), derimod hos Empedokles finder en Hypotese som den sidstnævnte, men brugt baade hvor den passer, og hvor den ikke passer, baade hvor den er nødvendig, og hvor den er overflødig, ja meningsløs, maa man saa ikke tro, at den, der véd, hvad Hypotesen skal bruges til, har lavet Hypotesen? Det vilde da være besynderligt, ubegribeligt, om Empedokles skulde have fremsat én Hypotese, han ikke selv forstod, men som Atomistikerne med Forstaaelse optog i deres System, og en anden, den om de tomme Porer, der stod i absolut Modstrid med hans øvrige Lære, men som blev en integrerende Del af Atomistikernes System. Det eneste naturlige er da at vende Forholdet om (saa meget mere, som vi kender Empedokles' Mangel paa Originalitet og véd, at han er Digter og ikke Forsker), og sige, at Empedokles i Dele af sin Digtning er paavirket af Leukip.

Og, morsomt nok, det Bindemiddel, Atomistikerne havde opfundet til at holde hele deres stolte System sammen, Nødvendigheden, som Platon ikke forsmaaede at bruge men derved ogsaa røbede, at han havde været i Lære hos fremmede, det finder vi tydelige Spor af ogsaa mellem Ruinerne af Empedokles'

---

[57]) 21 A 86, 20.

Lære. Filia og Neikos, Empedokles' gamle opløsende og forenende Princip, maa finde sig i at regere: under Nødvendigheden;[58]) andet Steds identificeres disse Kræfter ligefrem med Nødvendigheden;[59]) og en Sætning fra Empedokles' Kosmogoni lyder, som om den var taget ud af Leukips: *terra vero in unum concurrens et necessitate quadam concreta in medio apparens consedit.*[60])

For nu at komme tilbage til Empedokles' Lyslære: der er ikke noget som helst Spor af, at han har bragt Udstraalingen og Udstrømningen i Vexelvirkning med hinanden; hvad der jo er noget ret naturligt (ligesom de andre Uoverensstemmelser i hans Lære), siden de Efterretninger, vi har fra ham, ikke stammer fra en fysisk eller filosofisk Lærebog, men fra flere Digte, affattede til forskellig Tid. Et Sted i disse Digte har han forkyndt, at Ilden strømmer ud fra Øjet og belyser Genstanden, man ser paa, som en Lygte; men, spørger Aristoteles, naar Øjet er som en Lygte, hvorfor ser man saa ikke i Mørke;[61]) en anden Gang ved Arist. dog selv Svaret:[62]) fordi der ikke er Ild nok om Natten — det kan kun betyde: fordi Øjets Ild vel er nødvendig for at se Genstanden, men utilstrækkelig uden Dagslyset.[63]) Et andet Sted i sine Digte har Empedokles forkyndt, at Partiklerne, Elementernes Elementer,[64]) hvis Størrelse bestemmes af Genstandens Farve, strømmer fra Tingene gennem Øjets Porer til de kommer i Berøring med Blodet, der efter Empedokles' Mening er Bevidsthedens Sæde.[65]) —

---

[58]) D. V. 21 A 38. [59]) 21 A 45. [60]) 21 A 49.
[61]) 21 A 91. [62]) ibid.
[63]) Empedokles' Spekulationer om Grunden til Skarpsynethed er ganske grebne ud af Luften og lærer intet nyt om hans Fysik. (21 A 86, 8. cfr. 91).
[64]) cfr. D. V. 21 A 43. [65]) 21 B 105.

Der er en Efterretning om, at Demokrit sammen med Anaxagoras grundlagde Læren om Perspektivtegning,[66]) og en overleveret Titel paa en Bog af Demokrit, der gaar i samme Retning;[67]) desværre er der ikke mere end Titlen. Men heraf kan vi i al Fald slutte, at Demokrit (og Anaxagoras) har været fortrolig med den første Sætning i Lyslæren: at Lyset forplanter sig i rette Linier; men da vi ellers ikke ved noget om, hvorledes man i en saa tidlig Tid tog paa deskriptiv Geometri, kan vi næppe slutte mere heraf.

Vil vi have mere at vide om den atomistiske Lyslære, har vi saa godt som udelukkende Theophrast[68]) at holde os til, og paa dette Punkt har han aabenbart forstaaet endnu mindre af Atomistiken end ellers, intet Under derfor, at det første Indtryk, vi faar af de atomistiske Termini[69]) kun er Forvirring — som det var for Theophrast. Alligevel, vi har jo flere Forudsætninger til at forstaa Demokrit, end Theophrast havde, og kan maaske finde Abderitens Optik frem i Hovedtrækkene. For det første: hvad betyder disse tre Navne? Emphasis er (som hos Anaxagoras) Billedet paa Pupilen. Formens Udstrømning[70]) er, som Navnet siger, en Udstrømning, der er som et Aftryk af Figuren; den finder Sted fra alle Genstande. En saadan Udstrømning omtales hos Atomistikerne kun i Forbindelse med Læren om Synet.[71]) Den maa tænkes at bestaa af ensartede parallele Strømme, der udgaar fra utallige Punkter af Legemets Overflade. Det tredje Ud-

[66]) 46 A 39. [67]) Ἀκτινογραφίη. [68]) 55 A 135, 50 ff.

[69]) ἔμφασις, ἀποῤῥοὴ τῆς μορφῆς, ἡ ἀποτύπωσις ἡ ἐν τῷ ἀέρι.

[70]) ἀποῤῥοὴ τῆς μορφῆς.

[71]) Demokrit skal have kaldt den δείκελον (D. V. 55. B 123), det samme som hos Alexander gengives ved εἴδωλα ὁμοιόμορφα. (D. V. 54 A 29).

tryk[72]) betegner Luften mellem Beskuerens Øje og Genstanden, som, idet den sammentrænges og fortættes, formes ved Tryk og Stød fra Synssubjekt og Synsobjekt „ligesom man former et Billede i Vox", saaledes at vi af den faar et massivt, farvet Billede af Genstanden, som ses i Pupilen, og gennem den og Øjevandet og Aarerne føres ind og paavirker Hjærnens, ja, hele Legemets Atomer paa en bestemt Maade, hvorved vi faar et dertil svarende Synsindtryk.

Men hvad skal vi med to Aftryk? spørger Theophrast, hvorfor kan Udstrømningen ikke direkte overføre Billedet til Pupilen? For at svare paa dette maa vi først have at vide, hvad Udstrømningen bestaar af. Theophrast siger det ikke; men hos Platon vil vi faa at vide, at der udgaar Flammer, altsaa Udstrømninger af Ild, Lysstraaler vilde vi sige, fra alle Genstande. Uden Tvivl har Platon dette fra Atomistiken, thi dels havde hans anden Autoritet, Pythagoræerne, ikke den Slags Straaler fra Genstanden, dels forudsætter Demokrits Forstaaelse af Perspektivet ligefrem, at han har kendt de Straaler, der udgaar fra alle oplyste Genstande. Og saa har Theophrast ogsaa en Bemærkning, der maa angaa dette. Han udtaler sin Forundring over, at Luftaftrykkene ikke virker nok saa meget om Natten som om Dagen og tilføjer: „Men maaske er det Solen og Lyset, som danner Billedet ved ligesom at føre en Straale hen til Øjet, som Demokrit synes at ville sige; thi at Solen skubber Luften fra sig og ved sine Stød gør den tæt, som han siger, er urimeligt, thi den maatte snarere sprede den." At Solens Varme udvider Luften vidste Demokrit mindst lige saa godt som Theophrast, saa det er klart, at det ikke er den direkte Bestraaling, her er Tale om. Den Straale, som Solen eller

[72]) ἡ ἀποτύπωσις ἡ ἐν τῷ ἀέρι.

Lyset sender til Øjet, maa, da den siges at danne Billedet, vel ogsaa komme fra det, som Billedet er af, og den Sol, der støder og fortætter Luften, maa netop være Tilbagekastningen af Sollyset fra Genstanden.[73]) Udstrømningen betyder altsaa en Række parallelle Lysstraaler rundt omkring fra Genstandens Overflade — „som former Luften ved Sammenpresning og Støden."

Hvorledes det? Ja, det er vel ligefrem en Del af de mellemliggende Luftatomer, som hvirvles ind mellem de hurtige, smaa Ildatomer, der kommer i en tæt Strøm, skubbes sammen i deres tomme Mellemrum og saaledes sammen med dem kommer til at danne et forholdsvist massivt Aftryk af Genstanden. Dette Aftryk er farvet; Farve beror[74]) dels paa Atomernes Orden og Stilling, dels paa Udstrømningens Hastighed; begge Dele overføres let til Luftatomerne af Ildatomerne. Saa karakteriserer Theophrast — uden aabenbart at vide af det — dette Luftaftryk netop ved de to Adjektiver: massivt og farvet, som giver Svaret paa, hvad Demokrit har villet med det Medium. Demokrit maa have tænkt sig, at Udstraalingen kun kunde projiceres som Prikker eller Linier, kun kunde give et Omrids, og at de smaa, kuglerunde Ildatomer ikke kunde udtrykke alle mulige Farver og Nuancer; ved Suppleringen med Luftatomerne skabes et forholdsvist massivt og farvet Aftryk.[75])

Med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorledes disse Aftryk, som ustandseligt løsner sig fra Genstanden og har dens Størrelse, kommer ind gennem Pupilen og Aarerne, oplyser Theophrast, at det ikke blot er ved

---

[73]) Referatet er jo ikke ordret og ikke forstaaet, saa der er ingen Grund til Betænkelighed ved at tage *τὸν ἥλιον* i den Betydning.

[74]) p. 155. [75]) cfr. 55 A 135, 74: *φαντασίαν, ην γίνεσθαι διὰ τὴν ἐναπόληψιν τοῦ ἀέρος ἀλλοίαν.*

en Virksomhed fra Genstandens, men ogsaa fra den seendes Side, at Luftaftrykket bliver til, og forklarer dette ved Sætningen: thi fra alt finder der en Udstrømning Sted. Ogsaa fra Øjet udgaar der altsaa Straaler — det hører jo ogsaa til de belyste Genstande — men det er ikke mere nogen indre Ild, der udstraaler; overensstemmende med, hvad han saa, mente Demokrit, at Øjet bestod af Vædske. For nu at forstaa Betydningen af Emphasis, Billedet paa Pupilen, og hvilken Rolle Øjets Straaler spiller, maa man antage, at disse Straaler gaar særligt stærkt ud fra Pupilen, og idet de divergere, kommer til at danne et kegleformet Knippe. Et Sted, kortere eller længere ude, mødes denne Lyskegle af Luftaftrykket; dette er endnu ret løst og porøst, og idet det nu fortsætter sin Gang mod Øjet, virker Lyskeglen, som om Billedet blev puttet ind i en Tragt, jo længere det kommer ind, des mere sammentrængt, des mindre bliver det, indtil det naar Pupilen og passerer den, i den Størrelse Emphasis har. Det hele foregaar naturligvis med Lynets Fart.

I denne Fortolkning af Theophrasts Referat er der forudsat én Ting, som han ikke har noget om: at Lysstraalerne fra Pupilen divergere, medens de fra alle andre Genstande udgaar parallelt; men uden en saadan Forudsætning synes det ikke muligt at forklare den hele Teori. Den Forestilling, at Lysstraalerne fra Øjet udgaar i Form af en Kegle, hvis Spids er i Øjet, og hvis Grundflade er paa den sete Genstand, finder vi hos Stoikerne og hos Euklid; man er kommet til denne Antagelse, fordi man, hvis Synsstraalerne udgik parallelt fra Øjet, i hvert Øjeblik kun vilde kunne se saa stort et Stykke af Genstandene, som Øjets Størrelse. Det kan naturligvis være, at vi ved at tillægge Demokrit denne Antagelse raader Bod paa en Uklarhed hos ham; men det er ikke sandsynligt.

Der er en Sætning hos Aristoteles,[76]) som synes at stride mod det her udviklede: Demokrit har ikke Ret, naar han tror, at hvis Mellemrummet var tomt, kunde man tydeligt se, naar der var en Myre paa Himlen. Her ser det jo ud, som om Luften var en Hindring for Synsbilledets Forplantning og ikke en nødvendig Betingelse. Men Uoverensstemmelsen er kun tilsyneladende. Selvfølgeligt generes Luftaftrykket af den omgivende Luft og dens Bevægelser, og deraf maa det vel forklares, at Billederne kommer mere defekte til vort Syn, jo længere fra de kommer, men det er jo en Ting for sig; og Demokrit kan efter sin Teori godt tænke sig, at Billedet af Myren, der kravler paa Himmelhvælvingen, forplantes alene ved de tilbagekastede Lysstraaler, da der til dette Billedes Fremkomst for vor Bevidsthed hverken behøves Farve eller Aftryk, en Prik, der bevæger sig, er nok.

Demokrit synes ikke at have kendt noget til Lysets Brydning eller dets Absorption; hvad han lærer om dets Reflektion, om Spejle, behandles bedst i Sammenhæng med, hvad der siges om denne Ting i Timaios.

Om Demokrits Farvelære har vi, forholdsvis, ikke saa lidt.[77]) For Resten viser Sansen for Farvenuancer sig at være noget, der først kommer sent, selv om man fra den tidligste Tid kunde føle stor Glæde ved Farvepragt. Theophrast bemærker,[78]) at man i lange Tider betragtede sort og hvidt som Hovedfarver og Resten som Afskygninger, og det er vist rigtigt nok. Empedokles nævner fire Hovedfarver: sort, hvidt, grønt, rødt, akkurat de samme fire, som Atomistikerne har. Det rigtige Forhold med Hovedfarverne opdagede man naturligvis aldrig i Oldtiden, det kunde man over-

---

[76]) D. V. 55 A 122. [77]) 55 A 135, 78 ff. [78]) de sensu 59.

hovedet kun komme efter ved Spektralanalyse. Det er allerede omtalt, at Atomistikerne mente, at Udstrømningens Hastighed indvirker paa vort Indtryk af Farven, saaledes at der til sort Farve svarer langsomme og urolige Strømninger; man tør saa vel nok slutte, at der til hvid maatte svare jævne og hurtige. Man studser ved første Øjekast og undres over, om Demokrit virkeligt har haft den Teori, at Farve beror paa Lysstraalernes Bevægelse. Men nærmere beset siges dette kun udtrykkeligt i Anledning af den sorte Farve, og der behøver blot bagved at ligge en Fornemmelse af lignende Art, som naar vi taler om livlige og døde Farver. Demokrits Farveteori er nemlig ellers bygget op paa helt andre Grundsætninger, som i og for sig nok kunde forenes med denne Lære om Lysstraalernes Bevægelse, men der hører dog bestemte Oplysninger til for at antage en saadan Hypotese paa den Tid.

I sit store Kapitel om Demokrit i Skriftet: Om Opstaaen og Forgaaen tillægger Aristoteles Demokrit det Udsagn:[79]) Farve dannes ved Atomernes Stilling. Hos Aëtius læser vi derimod: Farve er afhængig baade af Atomernes Stilling og deres Orden og Form.[80]) Tager vi saa Theophrasts Referat og undersøger, hvorledes de fire Grundfarver fremkommer (ved hvis Blandinger alle de andre Farver opstaar), viser det sig, at den hvide Farve knyttes til en glat Overflade, hvor Ruhedens Fremspring ikke er til at kaste Skygge, og til lige Porer, der er lettilgængelige, saa at Lysets Atomer kan gennemløbe Stoffet som skinnende Kanaler. Her er jo taget Hensyn baade til Atomernes Stilling og Orden. Og ligesaa er det med den sorte Farve, der karakteriseres som Modsætningen: en ru Overflade fuld af Skygge, Porer, der vin-

---

[79]) τροπῇ χρωματίζεσθαι (D. V. 55 A 123). [80]) D. V. 55 A 125.

der og snor sig uregelmæssigt, saa Lysets Atomer vanskeligt kommer ind og strax stødes ud igen ved Modstanden fra et spærrende Atom. Om den grønne Farve siges kun ligefrem, at den bestemmes ved Forholdet mellem Atomerne og det tomme, ved Atomernes Stilling og Orden.

Med den røde Farve er Forholdet mere indviklet. For det første hedder det: Rødt er af det samme som det varme, men af større; thi hvis Complexerne er større, medens Formerne er de samme, er den røde Farve stærkere. Det Substantiv, der er underforstaaet i den første Del af Sætningen, kan, som Fortsættelsen viser, kun være: Systemer, Complexer. Det ejendommelige ved den varme Tilstand viste sig at være: meget tomt Rum; den røde Farve fremkommer altsaa ved forholdsvis meget tomt Rum. Beviset for, at det forholder sig saaledes med den røde Farve, er: Vi bliver røde, naar vi bliver varme, og alt andet, som bliver gjort glødende, bliver rødt (indtil det faar Ildens Farve ɔ: begynder at blive hvidglødende). I højere Grad rødt er det, som er af større Systemer, fx. Luen og Kullet af grønt Ved er rødere end af tørt. Og ogsaa Jærn og det andet, som gløder. Lysest er nemlig det, som har den meste og fineste Ild, rødere det, som har grovere og mindre; thi det fine er varmt. — Beviset for, at der til Grund for den røde Farve ligger samme Atomforhold som for Varmen, er altsaa, at de to Ting følges ad. Det: at den røde Farve fremkommer af større Systemer end det varme, viser sig da at være et mindre heldigt Udtryk for, at den røde Farves Systemer har samme Størrelse i Forhold til det tomme som en ringe Grad af Varme, men saa snart der bliver mindre Forskel mellem Systemernes og det tomme Rums Omfang, enten dette nu sker ved Opvarmning eller er en oprindelig Konsistens af Stoffet, viser den

røde Farve sig svagere eller slet ikke. Vi forstaar, at dette kan sluttes af, at grønt Ved giver rødere Kul end tørt Ved, da Systemerne i det grønne Ved vel er større, fordi de bestaar baade af Ved- og Saftatomer, medens Saftatomerne er forsvundne, fordampede vel, i det tørre Ved, uden at dets Rumfang er blevet meget mindre. „Og ogsaa Jærn og det andet, som gløder", er næppe en Parallel til det foregaaende paa den Maade, at de forskellige Slags Ved svare til forskellige Jærnlegeringer o. s. v., da de forskellige Jærnlegeringers Glødepunkter ligger omtrent ens, det er rimeligvis en Sammenligning mellem Glødning af Jærn og Sten fx. Det kan vi forstaa, hvorledes Varmen skaber den Masse tomt Rum, som er en Betingelse for den røde Farve, men hvis den skaber for meget tomt Rum, svækker eller helt ophæver Muligheden for rød Farve; og det er en tilfredsstillende Forklaring efter den atomistiske Opfattelse. Men saa kommer der noget helt nyt om, at den Farveskala fra rødt til hvidt, som Glødning kan fremkalde, og som jo hænger sammen med Forskel i Temperatur, er en Følge af iblandet Ilds Art og Masse. Det er en Tankegang, som baade Theophrast og vi kender fra Akademiet. Vi har ikke Lov til at mistænke ham for at have skrevet dette uden nogen Hjemmel hos Demokrit, vi maa tro ham, at Demokrit lærte, at saa høj en Temperatur, som den Glødningen forudsætter, tilvejebringes kun ved iblandede Ildatomer, saaledes at Heden naturligvis er stærkest, hvor Ilden som Aarer gennemtrænger hele Stoffet paa Kryds og Tværs, og ikke blot ligger i Klumper hist og her; men ud fra vort Kendskab til og Forstaaelse af Demokrit kan vi vel sige, at den Form, dette her har faaet, at Farven skyldes den iblandede Ilds Natur, beror paa en Misforstaaelse hos Theophrast.

Af dette Referat maa vi slutte, at baade Aristo-

teles' og Aëtius' Opgivelser er unøjagtige; Farve beror aabenbart baade paa Atomernes Stilling og deres Orden, men ikke paa deres Form. Aristoteles har det bare været om at gøre, som det nærmest foregaaende i Kapitlet viser, at nævne et Exempel paa, hvorledes Demokrit ophæver Begreberne: Vorden og Forvandling i absolut Forstand, derfor var det i og for sig ligegyldigt, om han sagde, at Demokrit lærte, at de forskellige Farver bliver til ved en Forandring i Atomernes Stilling og Orden, eller blot: ved en Forandring i Atomernes Stilling. Hos Aëtius er det kun den almindelige Remse, som staar i saa mange andre Forbindelser, der er kommet ind.

Farverne er renere, jo mere ensartet Forholdet med Atomcomplexerne er, men fuldstændigt ensartede Forhold mellem dem findes lige saa lidt her som fx. mellem de forskellige Safter. Den Fremhævelse af Manglen paa fuldstændig Ensartethed, som atter og atter kommer igen, letter Forstaaelsen af Overgangen mellem de forskellige Nuancer. Hele den øvrige Brogethed af Farver opstaar ved Blandinger af disse Hovedfarver; til Bestemmelse af, hvilke Farver, der skal blandes sammen for at give en bestemt Farve, har Demokrit set sig om efter Ting, som forekom ham i udpræget Grad at have denne Farve, mærket sig Ejendommeligheder ved disse Ting, derefter hypotetisk tillagt deres Atomer Egenskaber, som efter Analogislutninger fra Erfaringsverdenen syntes ham at maatte fremkalde de Virkninger, han iagttog og skulde forklare. Det er tydeligt, at Malerkunstens Teknik, som vist endnu var meget lidt udviklet med Hensyn til Farver, ikke har betydet noget for ham.

Det mærkelige ved Demokrits Farveteori er altsaa naturligvis ikke Resultatet eller Resultaterne, han er

kommet til, men det er igen Metoden; og saa den i Forhold til Tiden usædvanlige Fylde af Iagttagelser.

Platon[81]) har ogsaa fire Hovedfarver: hvidt, sort, rødt som hos Atomistikerne, men i Stedet for grønt sætter han: skinnende som Hovedfarve. Og ligesom ved Behandlingen af Smagen er det ikke Fysik men Fysiologi, han giver, og ogsaa her fører han alle Fornemmelserne tilbage til en Adskillelse eller Samlen af et Omraade Partikler hos den sansende. Akkurat paa samme Maade forklarede han Varme- og Kuldefornemmelser, og paa det Punkt kunde vi kontrollere Overensstemmelsen med Atomistikerne. Det er da rimeligt at slutte, at ogsaa Atomistikernes Sansefysiologi i al Almindelighed har været baseret paa en adskillende eller samlende Indflydelse paa den sansendes Atomer.

Blandingsfarverne bestemmes her noget anderledes. Forskellen har væsentligt sin Grund i, at Demokrit (som sædvanligt) har lagt Mærke til, hvilke Genstande, der havde de Farver, han skulde bestemme, og ud fra (tit specielle) Forhold ved dem har sluttet til Blandingsfarvernes Opstaaen, medens Platon tager mere mekanisk paa det og fx. lader brunt fremkomme af en Blanding af sort og hvidt, lyseblaat af mørkeblaat og hvidt, gulgult af rødt, hvidt og skinnende o. s. v. En ligefrem Polemik staar her uden Tvivl. Demokrit betoner hele Tiden, at det har saa meget at sige, i hvilket Maal hver af de enkelte Farver er til Stede, Platon siger derimod udtrykkeligt, at hvilket Maal af hver Farve, der skal til, er der hverken nogen Lov eller nogen Sandsynlighedsberegning for, kun Guden alene har Forstand og Magt til at skabe Farvernes Brogethed som alt andet.

---

[81]) 67 C ff.

Førend Platon lærte Atomistikerne at kende, bestod der jo et stærkt Forhold mellem ham og Pythagoræerne, og som saa meget andet af hans Forestillingskreds paavirkedes ogsaa hans Opfattelse af Lysets Natur af, hvad de lærte. Synet blev saaledes for ham et Resultat af den Ild, der straaler ud fra Øjnene. Naar det et Sted[82]) hedder, at Guden danner Spejlbillederne ved, at dette Lys fra den seende selv mødes ved blanke, glatte Flader med det fremmede Lys, som kommer fra disse, er dermed ikke sagt noget om, at der i det hele taget udstraaler Lys fra alle Genstande, der siges kun, at alle blanke Flader udsender Lys ɔ: skinner og lyser. Hvad Platon i Timaios udvikler om Synet,[83]) er lidt vanskeligt at forstaa. Det er strax klart, at han holder fast ved den pythagoræiske Opfattelse, at der udgaar Straaler af Ild fra Øjet, ligeledes at han, ligesom Empedokles, mener, at den Ild, der kommer indvendig fra, maa forstærkes ved Dagslyset for at vi skal faa noget Synsindtryk.[84]) Men hvorledes Synsindtrykket fremkommer, forstaar man først lidt om, naar man husker, at Platons Lærere, Pythagoræerne, sagde Farve i Stedet for Overflade, som Aristoteles siger,[85]) — at de vel altsaa opfattede ethvert Synsindtryk som en enkelt eller sammensat Farvefornemmelse — og saa lægger Mærke til, hvad Platon selv siger om Farverne.[86]) For at forklare disse antager han tydeligt nok, at der fra ethvert Legeme strømmer Flamme, ɔ: Lys, som forener sig med Øjets Lysstraaler, og at de forskellige Farver opstaar ved forskellige Vexelvirkninger mellem disse mod hinanden strømmende Lysstraaler. Platon har altsaa suppleret

[82]) Soph. 266 B. [83]) 45 B ff. [84]) *πρὸς γὰρ ἀνόμοιον ἐξιὸν ἀλλοιοῦταί τε αὐτὸ καὶ κατασβέννυται, ξυμφυὲς οὐκέτι τῷ πλησίον ἀέρι γιγνόμενον, ἅτε πῦρ οὐκ ἔχοντι* (om Natten).

[85]) D. V. 45 B 42. [86]) 67 C ff.

den pythagoræiske Lyslære med den atomistiske, idet han antager, at der ogsaa udgaar Lysstraaler fra Genstandene.[87]) Men den nærmere Udredning af Synsbilledets mekaniske Dannelse har ikke interesseret ham, han er i al Fald ikke kommet ind paa det her; hvad vi yderligere finder i Timaios er en Forklaring paa selve Farveformemmelsernes Opstaaen, hvorefter det ikke lader til, at Platon har tænkt sig noget i Retning af Demokrits farvede Luftaftryk, og saa et interessant lille Stykke Katoptrik (som de gamle kaldte Læren om Spejle).

I Almindelighed kan man ikke se sig selv, sit eget Ansigt, thi for at Synsindtrykket skal komme i Stand, var det jo nødvendigt, at Øjeilden mødtes med Genstandens Ild, hvilket er umuligt, naar disse Ildstraaler gaar i samme Retning. Blanke, glatte Overflader har nu den Ejendommelighed, at de ikke blot standser Ildstraalerne, men kaster dem tilbage,[88]) det vil sige, vi faar, ligesom i den atomistiske Forklaring paa Spejle,[89]) samme Virkning, som hvis Genstanden stod ligeoverfor. Men højre Side af Genstanden viser sig rigtignok som venstre og omvendt, der fremkommer et indbildt, symmetrisk Billede. Dette udtrykker Platon saaledes: Venstre viser sig som højre, fordi Øjets Ilds Dele røre ved de modsatte Dele af dem, de plejer at mødes med. Dette er et ubehjælpsomt Udtryk for et Fænomen, som græske Tanker hidindtil ikke havde beskæftiget sig videre med, men betyder aabenbart blot, at vi i Spejlet ser Genstandens Façade vendt om,

[87]) Den Betydning maa vel ogsaa ligge i Sætningen her (46 C): *ὅπηπερ ἂν ἀντερείδῃ τὸ προσπῖπτον ἔνδοθεν πρὸς ὃ τῶν ἔξω συνέπεσεν.*

[88]) Det maa være det, Platon udtrykker ved *μεταρρυθμισθέντος*, men *πολλαχῇ* er ganske uforklarligt, man venter jo: *συνεχές*. Hos Atomistikerne (54 A 31) er det samme udtr. ved *ἀντεπιστροφή*.

[89]) 54 A 31.

højre Side af Øjets Straale rammer den Side af Genstandens Façade, som venstre ellers altid rammer. Man kunde illustrere det meget groft ved at tænke sig en Mand med et Ar i højre Tinding; det vil, naar man ser ham for sig, altid være venstre Side af Øjets Straale, der rammer det, men hvis man ser ham i et Spejl, vil det være højre Side af Øjets Straale. Noget Kendskab til Indfalds- og Udfaldsvinkel, som Martin[90]) mener at maatte forudsætte, er der ikke Spor af i Platons Text.

Det er Platons Forklaring paa plane Spejle, og, som antydet, stemmer den ganske med den atomistiske, kun har i den sidste Forklaring Luftaftrykket naturligvis spillet samme Rolle som ved det direkte Synsindtryk, hvilket læses i Empedokles' Lære om Spejlbilleder, der er tydeligt atomistisk farvet, omend ikke helt klart og forstaaeligt udtrykt.[91])

Men Platon fortæller os ogsaa noget om Cylinderspejle: Højre bliver derimod højre, og venstre venstre, naar Lyset (som det følgende viser: Øjeilden), idet det smelter sammen med det, som det smelter sammen med (ɔ: idet Øjeilden smelter sammen med den tilbagekastede Ild fra Spejlet) kastes fra den ene Side til den anden. Dette sker, naar Spejlfladen er krummet op paa begge Sider og kaster den højre Del af Øjeilden over til den venstre og omvendt. Og naar man holder det samme Spejl i Ansigtets Længderetning, vil det lade alt vise sig paa Hovedet, idet det kaster den

---

[90]) II Note 52, 2, 1.

[91]) D. V. 21 A 88. Der mangler noget om Øjets Ild, i Stedet for er det Ilden, der strømmer ud fra Spejlfladen, som fortætter Udstrømningerne, hvorved det ser ud, som om Billedernes Formindskelse skete paa selve Spejlfladen; uden nærmere Forklaring hedder det, at Ilden fra Spejlet fører den foranliggende Luft med sig, hvilket intet Menneske kan se Betydningen af, som det staar her.

nedre Del af Øjeilden mod den øvre og omvendt. (Efter den Forestilling, vi har om Cylinderspejle, vilde vi aabenbart sige: vinkelret paa Ansigtets Længderetning i Stedet for det, som her staar). Platon ved altsaa, at Cylinderspejlet kan danne et virkeligt, omvendt Billede af Genstanden. Men naar Platon har kendt det lille Billede, der svæver i Luften et Stykke foran Spejlet, saa ved vi ogsaa, hvorfra Demokrits farvede Aftryk stammer: det er det farvede Billede, som han har set i Luften foran Cylinderspejlet.

Blandt Demokrits Hypoteser var den om Luftaftrykket den eneste, der saa ud som en Blomst fra Fantasiens Land, og ikke som om den var voxet i den samme Erfaringens Jordbund som de andre — men Platon kan fortælle os, at den vise Abderit aldrig har plukket en Blomst, som ikke var skudt op af Virkelighedens Muld.

VII.

Slutning.

Saa har denne Undersøgelse forhaabentligt vist, at Demokrit ikke var Filosof men Fysiker og med Rette bærer Navnet: Fysikens Fader, selv om det maa indrømmes, at der i Lægernes Kreds var lagt en Grundvold for Fysiken, som støttedes af et Krav paa mekanisk Forklaring i Tiden selv, der var kommet til Orde i Anaxagoras' mislykkede Forsøg. Det er vel ogsaa godtgjort, at den gamle mekaniske Atomistik betød et stort Fremskridt i Menneskets Forhold til Naturen baade ved sit Udgangspunkt: altid og stadig

Naturen selv, ved sin Metode: Analogislutninger fra den sanselige Erfaring og Experimenter, ved sine Hypoteser: de to Naturlove, og ved Frugten af alt dette: Berigelse af Kendskab til Naturen. Hvor meget det sidste betyder, kan vi ikke mere helt kontrollere, da vi ikke har Atomistikernes egne Skrifter; en Undersøgelse af Epikureernes og Lucrets Fysik vilde uden Tvivl her give en Del nye Oplysninger, men selv uden dem kan vi se, at man ved Aar 400 f. Chr. var naaet til mange rimelige Forestillinger om meget af det, vi nu sammenfatter under Navnet Kraft, om Varme og Magnetisme, om Lys og Lyd. Og det er en Tanke, der tit paatrænger sig ved Beskæftigelsen med Demokrit, hvorledes det vilde være gaaet Naturvidenskaberne, hvis han havde faaet Disciple, der forstod ham helt og arbejdede videre i hans Aand, og hvis hans Tanker havde vundet Udbredelse.

Men Demokrit fik jo ingen rigtig Discipel. Skolen i Abdera vedblev at bestaa, og paa Alexander den Stores Tid blev en Mand fra den, Anaxarchos, berømt, men som Filosof. I det hele taget viser de enkelte Navne og Data, vi har fra den, at det blev Studiet af Etik og anden Filosofi Vægten blev lagt paa; og selv om man i den første Tid efter Demokrit syslede med Naturvidenskab, ser det ikke ud, som om man kom videre, end Demokrit var. Snart døde ogsaa denne Interesse ud under Indflydelse af den Skepticisme, som allerede fik Indpas med Metrodoros (der skal have været Demokrits Tilhører), og ved en ensidig Fortolkning nok kunde udledes af den gamle atomistiske Lære. Skepticismen bredte sig mere og mere; selv om Skolen i Abdera vedblev at gælde for Fysikernes endnu i lang Tid,[1]) adskilte den sig ikke fra en almindelig

[1]) D. V. 62 B 1.

Filosofskole: man studerede Etik, Logik, og mere og mere Retorik, og vel mindre og mindre de gamle atomistiske Skrifter.

Tænker vi saa paa, hvorledes Atomistikens Udbredelse og Indflydelse blev udenfor Skolen, ligger det nær, i vor Tid, at spørge om, hvorledes Grækerne i Almindelighed, de græske Borgere, stillede sig til den; vi ved jo, at de havde megen Sans for Filosofi, gerne hørte paa et filosofisk Foredrag og morede sig, naar filosofiske Problemer diskuteredes og travesteredes i Tragedier og Komedier. Hvad Jordbund var dér for fysiske Spørgsmaal og Teorier? Den, der bedst kan give os Besked om dette, er Isokrates (her betyder det jo intet, at han er lidt senere), udaf hvis Skrifter vi tydeligt kan læse det højtærede Publikums Smag og Interesse. Han siger et Sted:[2]) De fleste Mennesker mener, Naturvidenskaberne er Snak og Tidsspilde; for der er intetsomhelst ved dem, man kan have Gavn af i det private eller offentlige Liv, og saa glemmer man dem oven i Købet strax igen, naar man har lært dem, fordi de hverken har nogen Tilknytning i det daglige Liv eller betyder noget i praktiske Forhold, men ligger aldeles udenfor Livets Fornødenheder. — Isokrates anbefaler dog den, meget overfladiske, Kendskab, han selv har til disse Ting som en gavnlig Tankegymnastik for de unge. Da den atheniensiske Borger først sent satte sin Rettroenhed over Styr, har der sikkert hos mange ved Siden af den snusfornuftige Betragtning været en Følelse, som den Xenofon tillægger Sokrates:[3]) Man skal ikke spekulere over, hvorledes Guden holder Verdensordenen gaaende; for dels kan man ikke finde ud af det, dels synes Guderne ikke om, at man studerer det, som de ikke har villet have at man

---

[2]) περὶ ἀντιδ. 262. [3]) Mem. IV, 7, 6.

skal vide nogen Besked om. — Det er tydeligt nok, at Atomistiken havde ingen Chancer for at friste Livet ved at blive populær. Det er mellem Videnskabsmændene, vi maa søge dens Spor; og der finder vi den ogsaa, baade hos Eklektikerne og indenfor Skolerne; men det er altid den samme Historie — fra Empedokles til Aristoteles: hvad de atomistiske Skrifter havde aabnet Øjnene for, kunde de ikke glemme, at de havde set, men de kunde heller ikke bruge det.

Blandt det femte Aarhundredes mange filosofiske Eklektikere har vi truffet Empedokles blandt andet excerperende Leukip. Diogenes fra Apollonia gjorde det samme,[4]) uden at faa noget for Fysiken interessant Udbytte ud af det. Og ligesom Platon indførte en modificeret Atomistik i Akademiet, var der en blandt Pythagoræerne, Ekfantus fra Syrakus, der prøvede paa at sammensmelte Pythagoræisme og Atomistik. Han vilde have de pythagoræiske Monader opfattede som Legemer, udelelige Legemer eller Atomer.[5]) Mellem dem opstillede han tre Forskelle: i Form, Størrelse og Kraft. Denne Kraft, som maa tænkes som Tilbøjelighed til at gaa i en bestemt Retning, er meddelt dem af en guddommelig Kraft, et Forsyn, som kaldes Forstand eller Sjæl, som har indrettet Verden.[6])

---

[4]) 51 A 5. Hans Opfattelse af Urstoffet er til Dels Atomistikernes, 51 B 2. 7; han antog et uendeligt κενόν, 51 A 1; og bag en Bemærkning som den i 51 A 31 ligger Forestillingen om, at det tomme tiltrækker; han opfatter Sjælen som det fineste Stof, der sætter Legemet i Bevægelse, 51 A 20; hans Forklaring paa Magneten (51 A 33) var følg.: Alle Metaller, men især Bronce og Jærn, tiltrækker og udsender Vædske (som er i den omgivende Luft). Jærnet udsender mere end det tiltrækker, medens derimod Magnetstenen paa Grund af sin Poresitet og Jordagtighed tiltrækker mere end den udsender. Naar Jærn og Magnet da kommer i Nærheden af hinanden, trækker Magneten Fugtigheden fra Jærnet og dermed Jærnet selv til sig.

[5]) D. V. 38 A 2. [6]) 38 A 1. 4.

Denne Tillæmpning gik ubevidst ud paa, ligesom Platons omend paa en voldsommere Maade, at gøre Atomteorien mere tiltalende for Følelsen. En af Platons Elever, Herakleides Pontikos, synes at have bearbejdet Atomlæren ud fra videnskabelige Bevæggrunde; men hvad der er overleveret om ham, indskrænker sig desværre til de Oplysninger, at han kaldte Atomet: Masse, ikke mente, at det var uforanderligt, og heller ikke, at der var nogen Forbindelse mulig mellem Atomerne, altsaa ikke engang den mekaniske med Hak og Hager.[7])

Herakleides stod udenfor Akademiet; indenfor det holdt man sig ikke til Platons Bearbejdelse, som den foreligger i Timaios,[8]) man gik videre i den Ret-

---

7) Euseb. præp. ev. XIV, 23, 3: *οἱ δε τας ἀτομους μετονομασαντες ἀμερῆ φασιν εἶναι σώματα τοῦ παντὸς μέρη, ἐξ ὧν ἀδιαιρέτων ὄντων συντίθεται τὰ πάντα καὶ εἰς ἃ διαλύεται. καὶ τούτων φασὶ τῶν ἀμερῶν ὀνοματοποιὸν Διόδωρον γεγονέναι, ὄνομα δὲ, φασίν. αὐτοῖς ἄλλο Ἡρακλείδης θέμενος ἐκάλεσεν ὄγκους.* Sext. Pyrrh. III, 32: Som Aarsager til alt antager H. *ἀνάρμους ὄγκους.* id. adv. Math. X, 318: Alt kommer *ἐξ ἀνομοίων μὲν, παθητῶν δὲ, καθάπερ τῶν ἀνάρμων ὄγκων.* Om hans Sanseteori kan vi intet videre slutte af et Sted som D. V. 21 A 90.

8) Man kunde spørge, om denne Benyttelse af Demokrit i Tim. ikke kan faa nogen Betydning for de platoniske Skrifters Kronologi; at det ikke kan blive megen, er paa Forhaand givet, da alle er enige om at sætte Tim. meget sent; men det kan sluttes med Sikkerhed, at Lovene er skrevet før Tim. For det første viser Lov. som Helhed intet Kendskab til Demokrits Lære; men foruden dette indirekte Bevis er der Steder i Lovene, som absolut viser Ukendskab med Atomistiken eller paa anden Maade et tidligere Standpunkt end Tim. Lov. 895 A ff. hedder det, at hvis alt opr. var paa ét Sted, *καθάπερ οἱ πλεῖστοι τῶν τοιούτων τολμῶσι λέγειν*, og var i Bevægelse, kunde denne Bevægelse kun tænkes at stamme fra en Sjæl; i Tim. hører Platon selv til »dem, der vover at sige saaledes«, og den kaotiske Bevægelse i Urmassen er mekanisk, skyldes ikke Sjælen, som først sættes ind i Verden bagefter, og som bevirker regelmæssig Bevægelse. Lov. 727 E ff. paavises udførligt, at Sjælen er værdifuldere end Legemet; Tim. 34 C forudsættes det som givet,

ning, som Læren om Atomlinierne viste. Akademikerne læste vel aldrig den store Abderits Skrifter, men nøjedes med det Kendskab, de havde til dem gennem Platon, de havde aldrig mærket den friske Blæst, der slog i Møde fra den ægte Atomistik, og fik Systemer og Teorier til at svaje og vakle. Derfor kunde Speusippos, som ledede Akademiet efter Platon, aabne alle Sluser for Pythagoræernes Fantasier og selv løbe helt vild i Spekulationer over Idealtal. Men for Resten holdt han, i al Fald teoretisk, fast ved[9]) at anerkende Fænomenerne og Grundelementerne som Genstande for aandelig Beskæftigelse, selv om det naturligvis kun

---

at Sjælen er γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν σώματος, ὡς δεσπότιν καὶ ἄρξουσαν ἀρξομένου. Lov. 892 A ff. (cfr. 966 E) gør Platon sig megen Umage med at vise, at Sjælen er ældre end Legemet, og betragter dette Bevis som meget vanskeligt at føre; paa det lige citerede Timaiossted spildes der ikke mange Ord paa den Ting, det staar fast, at Sjælen er ældre. Ogsaa 34 A er yngre end Lov. 898 A f. Lov. 888 E f. og 967 A ff. vilde have lydt anderledes, hvis Platon havde kendt den mekaniske Atomistik. 889 B f. umuligger Brugen af ἐξ ἀνάγκης som logisk Terminus i en saadan Forbindelse den Antagelse, at Pl. da har skrevet Fysiken ἐξ ἀνάγκης i Tim.-Lov. 821 B ff. har han noget nyt at meddele om Solens, Maanens og Planeternes Gang: de gaar altid samme Vej i samme Cirkel, selv om det ser ud, som om de stadig gik i nye Baner; Tim. 38 C f. véd, at disse Himmellegemer har én Bane; at de har to Bevægelser i den, strider jo ikke med Lov., som dette iøvrigt stemmer ganske med. (Den detaillerede Behandling af de enkelte Planetbaner, som loves 38 E, er Plat. kommet til at skylde os). Platon døde jo under Arbejdet paa Fortsæt. af Tim., der stemmer godt med, at Tim. er Platons sidste færdige Arbejde. Traditionen om at Plat. ikke selv udgav Lov., kan godt forenes hermed. Der spores jo igennem hele dette store Værk en Uoplagthed hos Platon, der er saa lidt af den Begejstring, som ellers straaler ud af hans Ord; det er Hensynet til det bestaaende, til det mest praktiske, til den menneskelige Naturs Vilkaar og Svagheder, der har lammet Platons Pen (som Stallbaum bemærker i sin Udg.) og vel ogsaa har gjort, at han lagde Værket hen, uden Lyst til at lægge sidste Haand paa det og udgive det.

[9]) cfr. Mullach Frg. Phil. Gr. III Nr. 203.

kunde blive Fritidsbeskæftigelse. Hans Efterfølger, Xenokrates, anerkendte ogsaa Berettigelsen af Bastarderkendelsen,[10]) og hans Benævnelse paa Grundstoffet,[11]) forstaas saa godt ud fra Timaios. Efter Theophrasts Ord kunde man vente at finde, at Xenokrates gav Fysiken en mere anseelig Plads i Akademiet, han fremhæver nemlig,[12]) at medens Speusippos og de andre standsede, naar de var naaet til at bestemme: Rum, det tomme, det uendelige, som hørende til den ubegrænsede Tohed, og Sjælen og det andet som hørende til Tallene og Enheden, giver Xenokrates sig baade af med Fysik, Logik, Matematik og Filosofi. Men hans Beskæftigelse med Fysik gik, efter alt at dømme, ikke videre end til at systematisere, hvad man havde fra Platon, (noget Speusippos vist allerede var begyndt paa), og de urimelige Spekulationer, der faar Aristoteles til stadig at fare ud imod de samtidige Akademikere, har i al Fald ikke fremmet Studiet af Virkeligheden, Naturen. Ikke engang Matematiken, der dog var saa grundfæstet, kunde trives i al den Mystik og Overtro, der ved Siden af en Del praktisk Moralfilosofi blev det, Tankerne ideligt syslede med i det gamle Akademi.

I de næste halvandet Tusind Aar er der tre Sætninger, der leder og bestemmer det allermeste af Fysiken; det er de tre Sætninger, som Platon havde gjort Atomteorien til: Læren om Horror-vacui, om Elementernes Overgang i hinanden, og om Elementernes Steder (absolut tung — let). Men det var, som man kunde vente, ingen indenfor det gamle Akademi, der havde Kraft og Myndighed til at være alle disse nye Slægters Læremester i Fysik; og Timaios blev ganske vist læst og kommenteret mere end nogen

[10]) Rich. Heinze: Xenokrates Frg. 5. [11]) ἀέναος. ibd. Frg. 28.
[12]) ibd. Frg. 26.

anden af Platons Dialoger, men det var alligevel faa Tilhængere, den vandt for disse Teorier. Det var ved Aristoteles' Hjælp, de sejrede. Læser man hans fysiske Skrifter, ser man, at der er to Ting, der er Hovedsagen i dem allesammen: at slaa den atomistiske Fysik ned og at udforme nærmere og befæste den halvt mekaniske, halvt teleologiske Fysik, vi kender fra Platon. Fra Demokrit stammede begge Dele umiskendeligt, selv om Aristoteles' spekulative Udformning tit gav Abderitens Tanker et fremmed Udseende; lidt af Demokrits Tanker var der altid i enhver Smule Fysik, lige fra det Øjeblik Fysiken blev til, — baade hvor den fo'r vild paa Afveje, og hvor den Skridt for Skridt banede sig Vej mod sit Maal.

GENERAL LIBRARY - U.C. BERKELEY
B000569594